3 2044 011 258 092

Digitized by Google

HD WIDENER
HW MK2A H

Heb 8316.925

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF HEBRAICA
AND JUDAICA FORMED BY FELIX
FRIEDMANN OF AMSTERDAM AND
PURCHASED THROUGH THE GIFTS
OF A COMMITTEE OF DONORS

Digitized by Google

47

Digitized by Google

ספר

משפטי הלשון העברית

יבלכל

משנת הגאון האמיתי המפורסם בכל קצוי ארץ רבינו אליהו זצ"ל מווילנא בדקדוק שפת עבר שיצאה לאור בשנת תקצ"ג ע"י המדקדק ר' צבי ז"ל בעל הלכה למעשה, ועתה הנני מוציא לאור את המשנה הזו שנית מתוך הכ"י אשר ממנו הודפסה בפעם הראשונה, מתוקנת ומדויקת היטב, ומבוארת תכלית הבאור בלשון צח וקל המובן לכל מתחיל, בתוספות הערות ארוכות המאספות לכל השיטות ולכל החדשות והמועילות שנתחדשו מכל בחירי המדקדקים הראשונים והאחרונים, מסודרות על מקומן באותות וציונים.

חובר מאתי

אריה ליב בן שלמה גארדאן מראססיין

ווילנא

בדפוס של ר' ש"י פין, ור' א"צ ראזענקראנץ, ורמ"מ שריפטזעטצער.

שנת תרל"ד לפ"ק

МИШПЕТЕ ГАЛАШОНЪ ГАИВРИТЪ.

т. е.

Еврейская грамматика Иліи Гаона,

съ примѣчаніями Лейбы Гордона.

ВИЛЬНА.

Въ Типографіи Фина, Розенкранца и Шрифтзетцера.

На Виленской улицѣ домъ № 715/24

1874.

Digitized by Google

Heb. 8316.425
51 * 87

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY
MAY 11 1964

Дозволено Цензурою 4 Мая 1873 г. и 18 Января 1874 г. Вильна.

Digitized by Google

דבר אל הקורא

המחברת הזו שוה לכל נפש, בין למתחילים ובין למשכילים המתחיל יעבור על המבוא וילמוד משנת הגר״א עם הבאור הקצר במשך חדש או שני חדשים לכל היותר, ואז אוכל להבטיחהו באמנת סופרים כי תבוא חכמה בלבו וידע כל יסודות השפה העבריה על בוריין מבלי עזרת מורה; והמשכיל ימצא דברי חפץ וחקירות נשגבות בחלק השני הוא חלק ההערות אשר בו אספתי רוב דעות המדקדקים הראשונים והאחרונים ונשאתי ונתתי בהן לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא, ובעזרת השם העליתי פנינים יקרים מתהום החקירה וחדשתי חדשות ומועילות הראויות לעלות על שלחן המעיינים, קורא אני עלי מאמר החכם: מה אהלל מעשה ידי פעלתי, חכמי לב יראו כי לא שוא עמלתי. והנני מתפלל בכניסתי תפלה קצרה: יהי רצון מלפני הקוראים והמבקרים שיתבוננו על דברי בעין יפה ויתנהגו עמדי במדת הרחמים; ואתה ה׳ הדריכני באמתך ולמדני, כי אתה אלהי ישעי אותך קויתי כל היום.

Digitized by Google

לוח הטעות

דף	עמוד	שורה	טעות	תקון
כג	א	יב	וּנְתַתִּיהָ	וּנְתַתִּיהוּ
«	ב	ח	י״ד	יו״ד
«	«	טז	לְהִתְנַקֵּד	להתנקב
כד	ב	כט	קַמְתִּי	קַמְתִּי
כה	ב	ב	בכולם	בחולם בנכחים
«	«	כז	עושהות	עשׂהת
כו	א	כב	לֵדָה דֵּעָה רֵדָה	לֵדָה דֵּעָה רֵדָה
«	ב	ז	עֲרֹךְ	עֲרֹךְ
«	«	כז	פֻּעַל בצרי צֵא = יֵצֵא	פֻּעַל בצרי צֵא = יְצֵא
כז	ב	טו	יֵשֵׁב	יֹסֵף
«	«	כו	אָסֹב	אָסֹב
«	«	לב	יָרוּץ	יָרוֹן
«	«	לז	וַיְאַחַר	וַיְאַחֵר
כח	א	לד	משקל פֹּעַל	פֻּעַל
«	ב	כז	(ג׳ ג׳)	(י״ג ג)
«	«	כח	עֲמָה	וְעָמָה
«	«	כט	זמבנין	מבנין
לג	ב	טו	(כ״ז מ״ב)	(כ״ו מ״ב)
לו	ב	יח	מ״א	מ״ו
לט	א	ג	17	14
«	ב	יב	פשוטה	פשוטם
מ	ב	כז	הוראה החדשה	ההוראה החדשה
מב	א	ב	הראשו	הראשון
«	«	כד	שום מקראי	שום מקרא ממקראי
מג	א	לו	(כ״א ב)	(כ״א כ׳)
מה	ב	יח	צ״ז	צו
מו	א	ח	באותיות ז״ן	באותיות ז״ן
מז	ב	לד	א׳ ג׳	אות ג׳
מח	א	כח	עכ״ל	ט״ס
נט	א	ה	מאת	מעת
«	ב	לג	לשונם לשון	לשונם תולדת לשון
ס	ב	כה	השרון צד	השרון שנה חמישית צד
סא	ב	ב	ההברת	כהברת
סד	ב	יב	17	176
סט	א	ל	היעה	היתה

Digitized by Google

מבוא

מחמר הלשון העברית

§ **א.** אותיות הלשון העברית עשרים ושתים במספר, ומהם כל המלות מרכבות:

§ **ב.** בצאת הקול הפשוט ממקור מחצבו לעבור דרך פה המדבר, יפרד לחמשה ראשים בחמשה מקומות קבועים בפה, והם יגבילו הברת אלה עשרים ושתים האותיות השונות. הגרון, החיך, הלשון, השנים, והשפתים. ונקראים בפי המדקדקים דלתות או מוצאות.

§ **ג.** תולדות ארבעת האותיות אחה״ע — מֵהִתְחַבֵּט הקול בצאתו, על צלעות הגרן הנצבות הֵכֵן לסגור בעדו, וההתחבטות הזו תחלק לארבעה מדרגות מולידות ארבעת האותיות האלה. ובאופן זה תצאנה ארבעת האותיות גיכ״ק מבין צלעות החיך, חמשת האותיות דטלנ״ת מהלשון, חמשת האותיות זסשר״ץ מהשנים, ארבעת האותיות בומ״ף מהשפתים.

§ **ד.** כל אות מאלה האותיות לא יבלט מֵהַבְּטָא אם בקצר פתיחת הפה, או בהרחבתה, ומניחי השפה מחלקים אופני ההרחבה לחמשה מדרגות, ויתנו שם לכל אחת מהן, ובכללם נקראו תנועות, לפי שהאותיות מתנועעים על פיהם במבטא, ואלה שמותיהן ותמונותיהן.

קָמַץ (ָ) אָאָא

צֵרֵה (ֵי) אֵאֵי

חִירֵק (ִי) אִאִי

חוֹלָם (וֹ) אָאוֹ

שׁוּרֶק (וּ) אֻאוּ, והתמונות הללו תתבארנה היטב בפנים המחברת.

§ **ה.** סדר גלגול הדבור הטבעי יביא את המדבר להחטיף לפעמים משך הקול בצאתו דרך הפה הערוכה על אחת מחמשת אופני ההרחבה, ויתבאר בפנים המחברת, שחטיפות הקול גורמת שנוי באופני הרחבת הפה, לכן היה מן הצֹּרֶךְ לָתוּת עוד חמשה ציונים מקבילים לאלה הנזכרים להורות על חטיפות הקול, ואלו הן

פַּתָח (ַ) אַ

סֶגֹל (ֶ) אֶ

חִרֶק (ִ) אִ — קטן

קָמַץ (ָ) אָ — חטף

שֻׁרֶק (ֻ) אֻ — קטן

והמדקדקים קראו לחמשת הציונים הראשונים בשם תנועות גדולות, ולחמשת הציונים המקבילים אליהם קראו בשם תנועות קטנות, והם מתיחסים זה אל

זה

Digitized by Google

זה ביחס האב והתולדה; ודע כי המדקדקים הראשונים היו קוראים את הסגול בשם פתח קטן ואת הצרי אביו בשם קמץ קטן, ואת השרק הקטן בשם קבוץ שפתים, ואת החרק בשם שבר.

§ ו. אפשר הוא ויכול להיות שתהיינה שתים או גם שלש אותיות רצופות מתנועעות ע"פ תנועה אחת, כאשר נטעים את התנועה על האות האמצעית והנשארות בשתי הקצוות נחבר אליה במרוצת המבטא, כמו בְּכוֹר, והאות הריקה המחוברת אל האות המוטעמת בהתנועה נקראת אות שְׁוָאִית, לפי שמבטאה בבחינת עצמה מבלעדי התיחסה להאות המתנועעת היא שָׁוְא. ומתקני הנקוד הציבו עליה ציון המורה על ריקותה מתנועה (ְ) ויקראוהו שְׁוָא. ואולם הנכיון הורנו — שהאות המחוברת להתנועה שלפניה רהוטה ונחה במבטאה מהאות המחוברת אל התנועה שאחריה. והמשל במלת בְּכוֹר, הרי"ש רהוטה יותר מהבית. והמדקדקים קראו לאלה שני מיני החבור שְׁוָא נָח, שְׁוָא נָע.

§ ז. כל אות המנוקדת בשוא נח נקראה נח נראה, כלומר, אף שהיא נחה בלתי תנועה בכל זאת נראית ומורגשת במבטא, כמו הבי"ת והמ"ם במלת אַבְרָם הצדי"ק והקו"ף במלת יִצְחָק. זולתי אותיות אהוי כאשר תבוא אחת מהן ריקה מבלי תנועה תהיה לפעמים נח נסתר, כלומר שהיא נחה מבלי תנועה ונסתרת ובלתי מרגשת במבטא, כמו בָּא מָה לוֹ לִי, ולא תהיה האות נחה ונסתרת כי אם אחרי אות מנוקדת בתנועה גדולה על פי האופנים שיתבארו בפנים.

§ ח. התנועה שלפני נח נראה היא תנועה קטנה, לפי שהאות השואית מפסקת משך קול האות התנועית לבלתי ילך וימשוך כל צרכו, דהיינו הַסֻּגַר עליו אחת הדלתות אחרי הִפָּתְחָה, גאד.

§ ט. ארבעת האותיות הגרוניות אחה"ע הִנֵּן הרפויות והקלות שבכל האותיות מפני רפיון הדלת המוציאן, עד שהן קרובות להתבלע במבטאן כאשר תתחברנה אל האות התנועית שאחריהן במדרגת שוא נע, על כן היה מן הצרך לצרף אל שוואם הנע, אחת משלשת התנועות הרחבות, פתח, סגול, קמץ חטף, כמו בְּסוֹד אֱלוֹהַ עֲלֵי אָהֳלִי (איוב כ"ט ד') וּלְאַחַר פתחון הדלת השנית — האות התנועית שאחריה — בשעור התנועה הקצרה הזו, ונקרא חטף פתח, חטף סגול, חטף קמץ. ואולם תוכלנה אותיות הגרון להפסיק ולסגור בעד משך הקול במדרגת שוא נח, הואיל ואינן מתחברות למה שאחריהן · ובאמצע התיבה ירחיקו על הרוב גם את השוא הנח, כמו יַעֲבֹד נֶאֱכַל תחת יַעְבֹד נֶאְכַל. וכן יבקשו אלה האותיות להתנועע על פי התנועות היותר מרחבות מולתן, כמו פֶּתַח וַיַּעַל = פֶּתָח וַיָּעַל.

§ י. הדגש, היא נקודה קטנה בלב האות, והוא על שני מינים, דָּגֵשׁ־חָזָק, דָּגֵשׁ־קַל. כל דגש אשר באמצע המלה ולפניו אחת מן התנועות נקרא דגש חזק, לפי שמחזק הברת האות מרגשת כאלו היא כפולה במבטא, שַׁבָּת דומה במבטא כאלו כתוב שַׁבְבָת הבי"ת כפולה והבי"ת הראשונה כאלו הוא בשוא נח, ולכן הוא כלל גדול בדקדוק „כל דגש חזק כחו ככח שוא נח" ואולם כל דגש אשר בראש המלה או באמצע המלה ולפניה שוא נח נקרא דגש קל, כמו כַּסְפּוֹ, והנה אותיות אחהע"ר בלתי מוכשרות

לקבל

לקבל דגש כלל, אותיות ט״ס שק״ץ נוזלי״ם מוכשחת לקבל דגש חזק ולא דגש קל, ואותיות בג״ד כפ״ת מוכשרות לקבל בין דגש חזק ובין דגש קל, והדגש הקל לא יבוא כי אם להשלים כח הברת שש אותיות אלו, ומבלעדיו רפות הנה.

§ יא. כל מלה מחוברת מתנועות יותר מאחת, דרך העברי להמשיך את התנועה האחרונה יותר מכל התנועות אשר לפניה, ונקראה התנועה הזו בשם תנועת מצב הנגינה (§ יד) וכל אשר ילכו התנועות ויתרחקו ממקום מצב הנגינה כן ילכו ויתקצרו במשך מבטאן, ואולם לפעמים אין התנועה האחרונה ראויה למצב הנגינה לסבה יתבאר ענינה בפנים המחברת, ועל ידי כן יעתק כמנה אל התנועה שלפניה. והמדקדקים קראו למצב הנגינה בהיותו בתנועה האחרונה מִלְּרַע, ובתנועה שלפני האחרונה מִלְּעֵיל.

§ יב. ולפעמים יעתק מצב הנגינה מלרע למלעיל גם בהיות התנועה האחרונה ראויה אליו מצאת עצמה, והוא לסבת קרבת הנגינות, כאשר יתחברו במאמר שתי מלות אשר המלה הראשונה מהן מצב נגינתה בתנועה האחרונה, והמלה השנית מצב נגינתה בתנועה הראשונה ממנה, והוא דבר כבד על המבטא, תעתק נגינת המלה הראשונה מלרע למלעיל למען תת ביניהם ריוח, כמו קָרָא לָיְלָה, ולא עשינו בהפך זה? לפי שהמלה הראשונה ראויה בין למלרע ובין למלעיל, ומה שבאה מלרע, איננו מסבת איזה גרעון בהתנועה הקודמת כי אם על פי מנהג העברי להטעים כל המלות מלרע, לא כן המלה השנית, היא איננה מוכשרת בעצם להיות מלרע לסבת איזה גרעון בתנועתה האחרונה, והמופת, כי לא לחנם באה מלעיל הפך המנהג. ונקראה ההעתקה הזו נסוג אחור.

§ יג. מבואר ממה שקדם (§ יא) שהתנועות הולכות ומתקצרות בלכתן והתרחקן ממקום מצב הנגינה, עד שהיה להק בשפת עבר לשנות התנועה השלישית ממקום הנגינה לשוא כמו מן מֶלֶךְ דָּבָר פָּקַד = מְלָכִים דְּבָרִים פְּקַדְתֶּם תחת מֶלָכִים דָּבָרִים פָּקַדְתֶּם. אך לפעמים אין המלה מוכשרת להשתנות מתנועותיה לסבה יתבאר ענינה בפנים המחברת, על כן היה מן הצרך להוות תו על מצחת התנועה השלישית ההיא להודיע שיש להמשיכנה מעט הפך המנהג להשיב אליה רוחה, והוא הציון הנקרא בפי המדקדקים מתג ותמונתו קו נצב משמאל להתנועה, כמו אָנֹכִי הָאָדָם מוֹשְׁבֵי בָּעוֹלָם; וכן אם לפני התנועה המנוגנת תנועה ואחריה שוא נע יבוא מתג בתנועה זו להעמידנה מעט ולא להרהיטנה למה שאחריה, כמו אָמְרוּ = אָ־מְרוּ.

§ יד. זולת האותיות והתנועות, נמצאו עוד סימנים נקודות וקוים הנקראים נגינה, וגם באים להורות איזו מלה מתחברת בהמאמר לפי הבונה והענין ואיזו מהן נפרדות, לכן יש שני מיני נגינות, מלכים ומשרתים, המלכים הם הנגינות המפסיקות כמו סלוק ואתנח, והמשרתים הם המחברות את המלות כמו מונח מהפך, ולסבה זו נקראות הנגינות גם טעמים, לפי שהם מורים על הטעם וכונת הענין בחבור והפסק המלות והמאמרים.

הערה. החכמים הנושאים ונותנים בזמן לדת הנקוד והטעמים העלו שכל הנקודות והטעמים עתיקים המה לימים מאד »משה רבינו ע״ה כתב התורה הקדושה בלי נקוד וטעמים כלל והודיע

את

Digitized by Google

את אופני הקריאה וחלוף ההברות הקולות וההפסקות באר היטב וכו׳ ואולם נכתבו גם מהעת ההיא בקצת הספרים ובפרט על האבנים שנאמר וכתבת וגו׳ באר היטב׳ רמבמ״ן בקונטרס אור לנתיבה עיי״ש, ועיין בתשובות רדב״ז ח״ג סימן תרמ״ג ובבקורת לתולדות הקראים צד 120 בהערה, ועיין מש״כ האדומי בס׳ מצרף לכסף מאמר שני פרק י״ג בהערה הגדולה המתחלת הן אמת «הנקודות באותיות הקדש קדמוניות הן כהאותיות עצמן ואדם הראשון סדר אלה לעומת אלה» עכ״ל ע״ש; ועי׳ בפנים המחברת שער התנועות אות ב׳ הערה א׳; ויאמר החכם רבי אברהם ן׳ עזרא בספר מאזני לה״ק איפיבאך ד׳ ד׳ ע״ב «בטרם שאפרש כל אלה הנזכרים אזהירך שתלך אחרי בעל הטעמים, וכל פרוש שאיננו על פי הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו» עכ״ל, וכ״כ בספרו הצחות ברלין ד׳ נ״ג ע״א «יש מפרשים רבים מטעים את המפסיק, ומהם ר׳ משה הכהן, ולא אמרו נכונה וכו׳ וכל זה אירע בעבור שמצאו בדברי היחיד שיש עשרה פסוקים במקרא שהיו ראוים להיות דבוקים, ואני לפי דעתי אתמה מות תמהון גדול, איך טעה המפסיק, ואף כי אם הוא עזרא הסופר? והכלל כי המפסיק לא היה אחריו חכם כמוהו, כי הנה ראינו בכל המקרא לא הפסיק כי אם במקום ראוי וכו׳» עכ״ל, ועי׳ מש״כ הה׳ פינסקר בספר יסוד מספר צד 134 והרשד״ל בספר וכוה עיד חכמת הקבלה מצד 79 עד צד 81, ובפנים המחברת בשער האותיות אות א׳ הערה א׳, ובמורה הלשון להח׳ לערנער הוצאה שניה צד 148 עיי״ש; ויאמר ר׳ יונה המדקדק בהקדמה צד 119 «הטעמים מקרים בדבור ואינם מטבע הלשון» עכ״ל, והעיר עליו הח׳ קירכהיים «הזהר שלא תטעה להשוב שהטעמים אינם נחשבים בעיני ן׳ גאנח, אלא דעתו כי הטעמים אינם מעצמם טבע הלשון רק ציונים להקורא דברים כתובים להבין על פיהם איך היתה כונת המדבר ואיך חבר והפריד דבריו» עכ״ל, וע׳ מש״כ פרחון בחלק הדקדוק דף ה׳ ע״ב ובהערה ה׳ ן׳ כ״ט.

§ טו. מקיף, הוא קו ברחב השורה כזה (־) וענינו לחבר שתי מלות ויותר להיות נחשבות בכמה ענינים כאחת, כמו עַל־פְּנֵי (בראשית א׳ ב׳). ועל הרוב המלה הראשונה מן ההקפה בלי נגינה, ואם תבוא בה נגינה, תהיה פשטא לפני זקף קטן שדינם כנגינה אחת, כמו וְאִם־שְׁלָשׁ־אֵלֶּה (שמות כ״א י״א).

בגדר העצם והמקרה

§ טז. כל מה שיוכל האדם להשכל ולהתבונן בו, או שהוא דבר קים ועומד בפני עצמו ואין צריך לצייר מציאותו בדבר אחר, והוא נקרא עצם, כמו אדם בהמה עץ אבן. או שהוא דבר בלתי קים ועומד בפני עצמו, אבל צריך לצייר מציאותו בדבר אחר, והוא נקרא מקרה, כמו שחרות אדם לבן חכמה זקנה, וכיוצא בהם.

§ יז. כל גוף שנמצא ומושג ברעיון האדם, הוא מחובר מדבר אשר הוא עצמית לו, ומדבר אשר הוא בבחינת מקרה לו. גדר העצמית הוא הדבר אשר בו העמדת הנמצא וקיומו להיות בו מה שהוא, דרך משל, השכל והדבור הם גדר האדם ועצמותו, החיות גדר העצמית לכל בעל חי. וגדר המקרית הוא הדבר הנמצא בעצם ואין בו

העמדתו

Digitized by Google

העמדתו וקיומו, ואף אם תשלול הדבר ההוא ממנו לא יבטל מהיות מה שהוא; דרך משל הצבע בשלחן אם הוא אדום או ירוק הגדל והקטנות בכל גוף, וכדומה לזה.

§ יח. המקרים הנופלים על העצם נחלקים לששה מינים. א) הָאֵיכוּת. סוג כולל המקרים הנופלים עליו בהתבוננותו בתכונותיו, כמו חזק רפה רע טוב. והמקרים הללו נקראים אֵיכוּת מפני שבהן תתישב שאלת אֵיךְ הוא העצם? ב) הַכַּמוּת. סוג כולל המקרים הנופלים בין על העצם בבחינת עצמו ובין על העצם המתואר במקרה האיכות, ומגביל בו השעור והכמות, כמו רב מעט. והוא מבדיל על הרוב בין שני דברים מתדמים באיכות אחת, כי השמש והירח דרך משל שוים באיכות האור, ואין הבדל ביניהם כי אם במה שאור השמש רב מאור הירח. ונקראים המקרים הללו כַּמוּת, מפני שבהם תתישב שאלת כַּמָּה? ג) הַמָּקוֹם. סוג כולל המקרים הנופלים על העצם מצד המקום שהוא מתקומם בו, ומגדיר בו הגבול בבחינת אָנָה הוא? בבית, בחוץ, פה, שם, קרוב, רחוק, למעלה, למטה, ונכלל בו מקרה מצב העצם במקום אחד, כמו ישר נוטה. ד) הַזְּמַן. סוג כולל המקרים הנופלים על העצם מצד הזמן אשר נמצא בו או התואר או המקרה המיוחסים לו בזמן. כמו כבר, לפנים, אתמול, עתה, היום, מחר, אחרי כן, והזמן מתחלק לשלשה נקודות, עָבָר, הֹוֶה, עָתִיד. ה) הַשִּׁנּוּי וְהַתְּנוּעָה. סוג כולל המקרים הנופלים על העצם מצד שהוא דבר מתנועע ומשנה, אם בעצמו או בזולתו או מקבל שנוי, וכל שנוי ותנועה נקרא פְּעוּלָה, והעצם המשנה נקרא פּוֹעֵל, ומקבל השנוי נקרא פָּעוּל. ו) הַהִצְטָרְפוּת. סוג כולל המקרים הנופלים על העצם לא מצד איזה דבר נמצא בו, כי אם מצד ההתיחסות ענין בינו ובין דבר זולתו אשר בו המה מצטרפים זה על זה, ולא יצויר מתואר אחד זולתי מתואר האחר אשר בו הוא מצטרף עליו, כמו הָאָב וְהַבֵּן הָאָדוֹן וְהָעֶבֶד הַקּוֹנֶה וְהַקִּנְיָן, וכיוצא בהם.

בגדר חלקי המשפט

§ יט. גדר השתכלות האדם בהתבוננות הנמצאים — לשוטט ברעיוניו בעצמים ולהתבונן בם בבחינת מקריהם הנמצאים בהם והנעדרים מהם, ואחרי כן ישפוט עליהם משפטו, אם לחייב איזה מקרה לעצם, כלומר, לשפוט שהמקרה הזה נמצא בהעצם, או לשלול אותו ממנו. וכל רעיון שלם כזה נקרא מִשְׁפָּט — זאטץ — לפי שבו שפט המחשב להחליט דבר אם לחיוב או לשלילה, וכל משפט כולל שלשה מושגים. א) מושג העצם אשר הוא התחלת המחשבה שעליו ישפוט השכל להחליט ממנו דבר, ונקרא נוֹשֵׂא הַמִּשְׁפָּט. ב) מושג המקרה אשר הוא ספור ההתחלה להחליט אותה מן הנושא, ונקרא נָשׂוּא הַמִּשְׁפָּט. ג) מושג הקשור וההרכבה להגביל אם המשפט הוא בחיוב או בשלילה. ואם המקרה בלתי עצמית להעצם (§ יז) יגביל בו גבול הזמן מתי השיג העצם לזה המקרה אם בזמן עבר או הוה או עתיד.

§ כ. המשפטים אשר ישפוט המחשב בכח השתכלותו אינם מחוברים תמיד מנושא אחד לבד ומנשוא אחד לבד, אבל הכרח המושגים בעצמם וכפי מה שנשתכל אותם מחייב לפעמים לחבר כמה משפטים ויחוסים בכל חלק מחלקי

המשפט

Digitized by Google

המשפט, וכן יתחייב לפעמים לצרף כמה משפטים בבחינת מה שהם מתיחסים זה על זה, וצריכים להתקשר יחד, דרך משל: ראובן העברי אשר היה עומד בבית שמעון הרג את בנו לבן הארמי, הרי זה משפט כולל נושא ונשוא בעלי איברים שונים, וכיוצא בהם.

בגדר חלקי הלשון

§ כא. מושג הדבור, הוא ההכנה אשר לאדם במבטא לגלות רעיוניו לזולתו מכל מה שהשכיל והשיג על ידי מלות מונחות לציין בהם את המושגים, וראוי שימצאו בכל לשון שלשה מיני מלות לציין בהם שלשה מיני המושגים שימצאו בכל משפט, א) מלות מיוחדות לכל העצמים הנמצאים בעולם בבחינת עצמותם. ב) מלות מיוחדות לכל המקרים המשיגים אותם בין בהיותם מפשטים מן העצם ובין בנפלם עליו׳ ג) מלות מיוחדות להוראת הקשור וההרכבה שבין הנושא להנשוא, ואם המקרה בלתי עצמית להעצם יגבילו גם הוראת הזמן, ואם המשפט מחובר ממשפטים ואיברים שונים יורו אופני התקשרם זה עם זה: ואנשי הלשון יקראו לשלשת חלקי המלות הללו — א) שֵׁם הָעֶצֶם, כמו ראובן ושמעון אדם ובהמה, ב) שֵׁם הַמִּקְרֶה, כמו גבורה וזקנה חכמה וסכלות. ג) שֵׁם הַקִּשּׁוּר, כמו הוא לא כי גם אשר את, ודומיהם, והם מלות הטעם והענין.

§ כב. שם העצם, מתחלק לשני חלקים, שם עצם כללי, כמו אדם ובהמה שור וחמור, השמות הללו כוללים פרטים רבים. שם עצם פרטי, כמו ראובן ושמעון, השמות הללו אינם כוללים רק עצם פרטי אחד; ושם העצם לא נתחדש בו אחרי היותו כי הוא מסמן העצם בבחינת עצמותו. ואולם אם נתחדש בו השם אחרי הִוָּלֵד עצמותו לסבת איזה מקרה חלה בו — נקרא שֵׁם הַתֹּאַר, והוא מתחלק לשני מינים, שֵׁם תֹּאַר, והוא שיש במושגו הוראה למושג המקרה ההוא כמו זקן חכם. שֵׁם דָּבָר, והוא שאין מושגו נרדף עם מושג המקרה כמו שולחן וקרש.

§ כג. שם התאר, מתאר את העצם בכל אופני המקרים שאפשר שיתואר בהם, בין שהם מקרי האיכות והכמות כמו חכם משכיל, ובין שהם מקרי השנוי והתנועה כמו כופר בונה, ובין שהם התיחסות העצם אחרי המקום והזמן כמו חצר הפנימית משל הקדמוני, או התיחסות האיש אחרי משפחה או שבט או מדינה או עיר, כמו עברי מצרי ישראלי כנעני, וגם שמות המספר כמו אחד שנים שלשה במה שהם מגבילים כמות האישיי בעצם המה תוארים אליו.

בגדר השם

§ כד. הַשֵּׁם, יתכן שיגבלו בו שלשה ענינים. א) המין, אם הוא זכר או נקבה. ב) המספר, אם הוא אחד או רבים. ג) היחס, אם השם מדובר במאמר ביחס נפרד או ביחס ההצטרפות על שם אחר. ואלה הענינים יתבארו לפנינו.

§ כה. המין. כל שם שנרצה לדעת על איזה מין הוא משמש בלשון יתכן שנכירהו משני פנים׳ אם מצד סימן המין הדבק בו, דהיינו — ה׳ נוספת

על

Digitized by Google

על השם לסימן מין הנקבה, כמו חָכָם לזכר חָכְמָה לנקבה, או ת״ו נוסף
על השם, כמו עֲטֶרֶת גְּבֶרֶת אֵשֶׁת, או מצד התוארים הנופלים עליו אם
אין בו סימן המין, כמו בַּיִת סֵפֶר לא ידענו באיזה לשון הם משמשים,
ולפי שמצאנו הַבַּיִת הַזֶּה סֵפֶר גָּדוֹל בתאר זכר ידענו שהם משמשים בלשון
זכר, אֶבֶן מצאנו גְּדוֹלָה, ודומיהם; והנה כל עצמים בעלי חיים הבדל
המין בהם בטבע, אך בשאר דברים שאינם בעלי חיים הבדל המין בהם
הסכמיי לבד, או על פי מה שידע בעל הלשון מטבעי הדברים ויצורם שיתיחם
בהם ענין הזכרות והנקבות בהיותם מתיחסים למושגי הזכר והנקבה בעצמים בעלי חיים.

הערה. אמר הרש״פ «כל דבר המקבל פעולה מאחרים יתיחס לו תמיד כנוי
הנקבה, הן בדבר שיש בו רוח חיים הן בדבר שאין בו רוח
חיים. כל מקום שיש שם פועל ופעול יתיחס אל הפועל לשון זכר ואל הפעול לשון
נקבה, לפי שאותו הנושא לקח לעצמו ענין הנקבה במה שהוא פעול מזולתו.
וזה הענין בעצמו שייך ג״כ אל התואר והמתואר, שיפול על התואר לדבר
בו בלשון זכר ועל המתואר ידובר בלשון נקבה, לפי שזה הנושא מתואר
בדבר תפעל ממנו» עכ״ל, וז״ל הרב מהרי״צ הכתב והקבלה (במדבר י״ב ו׳)
«כל דבר שמטבעו מקבל השפעתו מדבר אחר ידובר בלשון נקבה, על
השמים שהם משפיעים להארץ ידובר בלשון זכר, האזינו השמים, ועל
הארץ המקבלת השפעתה ממעל לה יאמר ותשמע הארץ, וכן הלב
שבאדם אשר ממנו תוצאות חיי הגוף והוא משפיע בכל האיברים ידובר בו
בלשון זכר׳ ולבי ראה הרבה חכמה, אמנם שאר איברי הגוף שכלם בכלל
מקבלים השפעתם מן הלב ידובר בם בלשון נקבה, ידים שופכות רגלים
ממהרות עינים רמות» עכ״ל.

§ כו. המספר. השם, או שיבוא בלשון יחיד, וזה כשהדבור מתיחס
לעצם אחד מכלל המין, או שיבוא בלשון רבים. והוא על שני פנים. א) רבוי
פרדי, והוא כשהדבור מתיחס על פרטים רבים. ב) רבוי זוגי, המונח
להוראת שני דברים שהם זוג אחד, מצד שהם שוים ודומים בתמונתם. אם
בטבע, או במלאכה. בטבע, הם האיברים הכפולים בבעלי חיים, שתי ידים
שתי עינים. המלאכתים, הם הכלים העשוים משני חלקים משתוים ומשתתפים
למלאכה אחת כמו: המאזנים המלקחים המספרים הרחים; וסימן רבוי הפרדי ־ִים
לזכרים ־וֹת לנקבות, כמו חֲכָמִים חֲכָמוֹת. וסימן הרבוי הזוגי ־ַיִם, יו״ד הרבוי
בחרק ולפני החרק פתח, כמו יָדַיִם רַגְלַיִם׳ וסימן הזוגי שוה לזכרים ולנקבות
רק שה׳ הנקבה תשמט ותבוא הת״ו במקומה, כמו שְׂפָתַיִם שְׁנָתַיִם מן שָׂפָה
שָׁנָה. (עיין יסוד מספר הערה 38).

הערה. יש הבדל בין שני מיני הזוגיים שזכרנו, זוג הטבעי יתפרד ויבוא
בלשון יחיד על פרק אחד מן הזוג, כמו יד שן רגל, וזוג המלאכתי
לא יתפרד כי אם יתפרדו חלקיו יתבטל מהיות כלי שלם; ונמצא עוד משקל
זוגיי מספריי ר״ל שנים מספרים שוים, כמו שְׁנַיִם מָאתַיִם אַלְפַּיִם
יוֹמַיִם שְׁנָתַיִם אַמָּתַיִם.

§ כז. היחס. השם, או שיבוא במאמר ביחס היושר. בלי הצטרפות
על שם אחר, כמו טובה חכמה עם נחלה. שמן וקטרת ישמח לב,

כל

Digitized by Google

כל שם משמות המאמר עומד בפני עצמו ואיננו נקשר לשם אחר, ונקרא שֵׁם נִפְרָד או שֵׁם מְכֻרֶת, או שיבוא ביחס הקשור וההצטרפות על שם אחר, אם הוא מסמן עצם נקנה לאיזה קונה (§ יח) כמו חָכְמַת אדם זְקַן בית בְּנֵי ישראל, ונקרא שֵׁם נִסְמָךְ או שֵׁם נוֹטֶה, לפי שהוא נוטה בנקודותיו ממשקלו הנפרד; ואם שם הקונה נזכר לפנים בהמשך המאמר — מדרך העברי שלא לשנות שמו פעם אחרת אבל יִבָּנֶה עליו באותיות מיוחדות אצלו ויצרפם לשם הנקנה, כמו בית ראובן וְשָׂדֵהוּ, ענינו ושדה של ראובן. חכמי פרעה ויועציו, ענינו ויועצים של פרעה, ודומיהם. והאותיות הללו נקראים אותיות הכנוים, לפי שהם מכנים על שם הקונה (§ לו).

בגדר הפעל

§ כח. שופט המשפט המחליט מקרה מעצם, צריך להגביל במשפטו גֶּדֶר גּוּף הַנּוֹשֵׂא מי הוא זה ואיזה הוא. אם המדבר השופט בעצמו, לאמר, אָנֹכִי כּוֹתֵב, ואם השומע הנכחי לאמר, אַתָּה כּוֹתֵב, או עצם שלישי הנסתר מעיני המדבר והשומע, לאמר, רְאוּבֵן כּוֹתֵב. והוא צריך ליחד על הגדר הזה מלות מיוחדות ולהגבילם לפי המין והמספר, והמלות הללו יְכֻנּוּ על גוף הנושא לבלתי יצטרך להזכירנו בשמו הפרטי, ואלה הם, אֲנִי, למדבר בעד עצמו, אַתָּה, אם הנושא גוף נכחי שני להמדבר השופט, הוּא, אם הנושא גוף נסתר שלישי להמדברים השופטים, כמו אֲנִי פּוֹקֵד, אַתָּה פּוֹקֵד, הוּא פּוֹקֵד. ואלה שלשת סימני הגוף מיוחדים למין זכר ולמספר יחיד. ואם הנושא מין נקבה, אֲנִי פּוֹקֶדֶת, אַתְּ פּוֹקֶדֶת, הִיא פּוֹקֶדֶת. ואם הנושא קבוץ זכרים, אֲנַחְנוּ פּוֹקְדִים, אַתֶּם פּוֹקְדִים, הֵם פּוֹקְדִים. ואם הנושא קבוץ נקבות, אֲנַחְנוּ פּוֹקְדוֹת, אַתֶּן פּוֹקְדוֹת, הֵן פּוֹקְדוֹת. והמלות הללו נקראות מִלּוֹת כִּנּוּיֵי הַגּוּף, או מִלּוֹת הַגּוּף, והיתה סגולת השפה העברית לבלתי תֵּת הבדל המין בין המלות המורות על גופי המדברים בעד עצמם, מפני שאישי הזכרים נבדלים מן הנקבות בקול הברתם בלבד.

הערה. בדבר ההבדל שבין מלות אֲנִי אָנֹכִי, עיין מש״כ הח׳ רשד״ל בבכורי העתים תקפ״ט צד 109, והרב מהרי״צ בהכתב והקבלה (בראשית ט״ו ז׳) בשם רש״פ, והגאון בעל שפה לנאמנים בספרו אפיקי יהודה דרוש כ״ד.

§ כט. כל משפט אשר נשואו מקרה ממקרי השנוי והתנועה, מדרך העברי לכלול במלת מושג המקרה חמשה מושגים יחדו ע״פ שנויי תוספות אותיות על אותיות עצם המושג (§ לז), א) מושג המקרה המחלט מן העצם, ב) המין. ג) המספר, ד) הזמן, ה) גדר גוף הנושא. ויאמר פָּקַדְתִּי במקום אני הייתי פוקד, פָּקַדְתָּ במקום אתה היית פוקד. פָּקַד במקום הוא היה פוקד; ואולם במשפטים אשר נשואם מקרה מיתר מיני המקרים לא כלל מושגי הזמן והגוף במלת מושג המקרה כי אם במלת היה הנקראת אצל אנשי ההגיון דִּבּוּר הַמְּצִיאוּת, יאמר הָיִיתָ חכם יִהְיוּ זקנים תִּהְיִי קרובה. ועל המעט ינהג במקרים האלה כמנהג מקרי השנוי והתנועה, ויאמר קָרַבְתְּ גָּדַלְתִּי יִרְחַק תֶּחְכְּמִם. וכל מלה כוללת חמשת המושגים הללו נקראת פֹּעַל, ויהיו אם כן שני מיני פֹּעַל

בלשון

Digitized by Google

בלשון העברית, א) פָּעֳלֵי הַשִּׁנּוּי וְהַתְּנוּעָה, והם הרוב. ב) פָּעֳלֵי יֶתֶר הַמִּקְרִים, והם המעט. ואנשי הלשון יקראו לשני אלה המינים, פֹּעַל עַצְמִי, פֹּעַל מִקְרִי.

§ ל. הַפֹּעַל, נחלק בכלל לשני מינים, א) פֹּעַל עוֹמֵד, והיא הפעולה הבלתי יוצאת על פי הרגלה מגוף הנושא וחוצה, רק הוא פועל אותה בעצמו. ב) פֹּעַל יוֹצֵא, והיא הפעולה היוצאת מגוף הנושא לגוף אחר׃ והוא על שני אופנים. א) שתצא הפעולה מגוף הנושא לגוף שני אליו, והוא פֹּעַל יוֹצֵא לַשֵּׁנִי, ב) שתצא הפעולה מגוף הנושא לגוף שלישי אליו על ידי אמצעי, והוא פֹּעַל יוֹצֵא לַשְּׁלִישִׁי. כמו ראובן חָכַם הָלַךְ יָשַׁב פעל עומד, ראובן הָרַג את שמעון ואכל את לחמו פעל יוצא לשני, ראובן הֶאֱכִיל שמעון את הלחם פעל יוצא לשלישי; והפעולה היוצאת על פי הרגלה וחוזרת אל גוף הפועל נקראת פֹּעַל חוֹזֵר, כמו הִתְפַּקֵּד הִתְגַּלַּח ענינם פקד את עצמו גלח את עצמו.

§ לא. מבואר הוא שהפעולה היוצאת מְצַיֶּרֶת לפנינו שני גופים, גוף הפועל וגוף הפעול, ונאמר מעתה — שֶׁהַפֹּעַל יתכן להיות מסופר מן הנושא על שני אופנים, בתמונת פּוֹעֵל לאמר ראובן עָמַד וְשָׁמַר, ותמונת פָּעוּל לאמר ראובן נִשְׁמַר מזולתו. הספור הַפָּעֳלִי יתכן להיות על ארבעה אופנים. א) פעל עומד. ב) פעל יוצא לשני. ג) פעל יוצא לשלישי. ד) פעל חוזר. וְהַפֹּעַל המסופר בספור פָּעֳלִי — צריך להתלבש בארבע צורות שונות ונבדלות זו מזו בכדי שעל פי הַשְׁנָוַת צורתו נוכל להבחין באיזה אופן מן האופנים הנזכרים פעל הפועל את הפעולה. ואלה הם. א) פָּקַד, להוראת פעל עומד. ב) פִּקֵּד, להוראת פעל יוצא לשני. ג) הִפְקִיד, להוראת פעל יוצא לשלישי. ד) הִתְפַּקֵּד, להוראת פעל חוזר.

§ לב. מבואר הוא, שלא ידמה הכח המתעורר בנושא בְּפָעֳלוֹ פעולה בעצמו אשר התיחדה על זה צורת פָּקַד, אל הכח המתעורר בו בְּפָעֳלוֹ פעולה בגוף שני אליו אשר התיחדה על זה צורת פִּקֵּד, וכל שכן בגוף שלישי אליו שעל זה התיחדה צורת הִפְקִיד, כמו שלא ידמה הכח אשר נצטרך לעורר ברצותנו לזרוק אבן למקום קרוב אל הכח המתעורר בנו בִּזְרוֹק אותה למרחוק, ואמנם זה אמת אם הפעולה נעשית על פי טבעה המיוחד לה בעצם וראשונה, אך יקרה לפעמים בהליכות ההפעלה — שגם הפעולה העומדת בגוף פועלה תֵּעָשֶׂה בהפלגה יתירה ובכח נמרץ אשר יספיק לפעול עמו בגוף שלישי. וכן יתכן שגם הפעולה השנית תצא לפעמים אך על פי התעוררות קלה כשעור המצטרך לפעולה עומדת בלבד. וכדי להבחין איכות הֵעָשׂוֹת הפעולה, היה ממנהג העברי להחליף הצורות הראשיות אשה ברעותה. דמיון זה כאשר יחפוץ לתאר את האופן השני מאופני הספור הפועלי בכח למטה מטבעו, ילבישהו צורת האופן הראשון ויאמר שָׁמַר אָבַל להוראת פעל יוצא לשני, ואם יחפוץ לתארו בכח למעלה מטבעו — ילבישהו צורת האופן השלישי ויאמר הִבְדִּיל הִדְרִיךְ להוראת פעל יוצא לשני, וכן כל כיוצא בזה.

§ לג. כבר בארנו (§ לא) שכל פעל יוצא מצייר לפנינו שני גופים פּוֹעֵל וּפָעוּל, ומבואר ממה שקדם — שיוכלו כל שלשת הצורות פָּקַד פִּקֵּד הִפְקִיד להורות על פעולה יוצאת מגוף הפועל לגוף אחר, לכן היה מן הצרך להלביש גם את הפעל המסופר בתמונת פָּעוּל בשלשה צורות שונות ונבדלות זו מזו מקבילות

Digitized by Google

לשלשת הצורות מאופני הספור הפועלי, וע"י השׁנות צורתו נבחין באיזה אופן פעל בו הפועל את הפעולה. ואלה הם. א) נִפְקַד, צורה מקבלת לצורת פָּקַד. ב) פֻּקַּד, צורה מקבלת לצורת פִּקֵּד. ג) הָפְקַד, צורה מקבלת לצורת הִפְקִיד, ובכלל מתלבש הַפֹּעַל בשבע צורות שונות ונבדלות ז מזו. וכל צורה נקראת בִּנְיָן.

§ לד. ומבואר מכל הדברים שהפֹּעַל יוכל להבנות על שבעה בנינים. שלשה מהם בתמונת פּוֹעֵל ושלשה מהם בתמונת פָּעוּל, ואחד מהם בתמונת פעל חוזר, ובעלי הלשון קוראים להבנינים הפועלים בשם אָבוֹת, ולהבנינים הפעולים בשם תּוֹלָדוֹת. וקוראים לבנין פָּקַד = בִּנְיָן הַקַּל. ולבנין פִּקֵּד = בִּנְיָן הַכָּבֵד. ולבנין הִפְקִיד = בִּנְיָן הַנּוֹסָף.

הערה, זהו באור שבעת הבנינים בדרך כלל, ואולם הפרטים המסתעפים מן הבאור הכללי הזה — יתבארו בפנים המחברת בחלק השני מאמר הראשון.

§ לה. הַפֹּעַל, יוכן להיות מסופר על שלשה דרכים. א) בדרך הַהַגְבָּלָה, והוא הפעל המגבל בזמן בגוף במין במספר. ובעלי הלשון יקראו לזמן ההוה בשם זמן בֵּינוֹנִי. ב) בדרך הַצִּוּוּי, והוא שהמדבר מצוה להשומע לעשות הפעולה מיד אחרי הדבור. כמו פְּקֹד פַּקֵּד הַפְקֵד הִתְפַּקֵּד הָפְקַד. ג) בדרך הַמָּקוֹר, כמו פְּקֹד הִפָּקֵד פַּקֵּד הַפְקֵד הִתְפַּקֵּד. והוא שם למציאות מקרה הפעולה בכח הנושא, ואיננו דומה לשם מקרה הפעולה המפשט לגמרי מכל נושא בעולם, כמו אֲכִילָה שְׁתִיָּה.

§ לו. כאשר יספר העברי ספור מפועל ופעול, אם הפעול נודע מענין המאמר לפי שכבר קדם זכרו, אין דרכו לשנותו פעם שנית בשמו הפרטי לאמר ראובן רָדַף את שמעון וְהִשִּׂיג את שמעון וְהָרַג את שמעון, אבל יְכַנֶּה עליו באותיות מיוחדות אצלו מגבלות לפי הגוף המין והמספר, ויצרפם למלת אֵת, ויאמר לזכר — פָּקַד אוֹתִי אוֹתוֹ אוֹתְךָ, לנקבה — פָּקַד אוֹתִי אוֹתָהּ אוֹתָךְ, לזכרים — פָּקַד אוֹתָנוּ אוֹתָם אֶתְכֶם, לנקבות — פָּקַד אוֹתָנוּ אוֹתָן אֶתְכֶן, כמו ראובן רָדַף אֶת שמעון וְהִשִּׂיג אותו וְהָרַג אותו, ולפעמים ישמיט מלת אֵת ויחבר אותיות הכנוים למלת הפעל עצמה, ויאמר פְּקָדַנִי במקום פָּקַד אותי פְּקַדְתִּיךָ במקום פָּקַדְתִּי אותך, נִפְקָדֵהוּ במקום נִפְקֹד אותו, וכיוצא בהם.

§ לז. מבואר מכל הדברים, שהשם, מגבל במין ובמספר ומחובר בכנוים. והפעל, מגבל בזמן בגוף במין ובמספר ומחובר בכנוים, ולהורות על כל הגבולים הללו יתוספו אותיות שונות על האותיות המיוחדות לעצם המושג. משתה כאשר תתיצב לפנינו מלה מורכבת מאותיות שונות ונחפוץ להפריד את האותיות המיוחדות לעצם המושג מבין האותיות הנוספות עליהם להגביל את הגבולים הנזכרים, תֵּעָשֶׂה מלאכתנו זאת על דרך זה, נחקור בתחלה אחרי פתרון מושג המלה הנצבת לפנינו, ואחרי כן נבחין כל אות מאותיותיה השונות, אם נוכל להסירהו ממנה ולא יסור עמו עצם מושגה — נוכח לדעת כי איננו מאותיות עצם המושג רק אות נוסף להגביל במלה מושג צדדי, דמיון זה, התיצבה לפנינו מלת תִּשְׁמְרֻנוּ, ננסה איפוא להכיר ממנה אותיות ת־נו ישארו אותיות שמר מורות על מושג השמירה כבתחלה, ואולם אם נסיר ממנה אחת משלש האותיות האלה יסור עמה עצם המושג לגמרי. ובעלי הלשון יקראו להאותיות המיוחדות לעצם המושג בשם שֹׁרֶשׁ הַמִּלָּה, ולהאותיות המגבילות מושגים צדדיים

בשם

בשם אותיות הַשִּׁמּוּשׁ, ואמרו שאין שרש בלשון העברית פחות משלש אותיות.

§ לח. הסכימו המדקדקים לשקול כל שרש על משקל שרש פעל, וקראו לאות הראשונה שבכל שרש פ״א הפעל, לפי שהפ״א היא האות הראשונה משרש פעל, ולהאות השניה עי״ן הפעל, לפי שהעי״ן היא האות השנית משרש פעל, ולהאות השלישית למ״ד הפעל, לפי שהלמ״ד היא האות השלישית משרש פעל. דרך משל מלך נקראת המ״ם פ״א הפעל והלמ״ד עי״ן הפעל והכ״ף למ״ד הפעל, שָׁמַרְתָּ השי״ן פ״א הפעל, המ״ם עי״ן הפעל, והרי״ש למ״ד הפעל, והתי״ו היא אות משמשת; וכן נהגו המדקדקים להעתיק תנועות המלה עם אותיותיה המשמשות על שרש פעל ויקראו להעתקה זו בשם מִשְׁקָל או פֶּלֶס, כמו פָּקַדְתִּי משקלה פָּעַלְתִּי, מִשְׁכָּן בפלס מִפְעָל.

§ לט. כל שרשי הלשון העברית נחלקים בכלל לשלש מחלקות שונות במשפטיהן. א) שְׁלֵמִים. והם השרשים אשר לא תחסר ולא תנוח שום אות משלש אותיותיהם גם בהתחברם עם האותיות המשמשות, כשרשי שמר פקד, נאמר מהם שָׁמַרְתִּי פְּקַדְנוּ תִּשְׁמֹרְנָה תִּפְקֹדְנָה, ב) חֲסֵרִים, והם השרשים אשר תחסר אחת מאותיותיהם באשר יתחברו עם האותיות המשמשות, כשרשי נגש סבב נתן שחת, נאמר מהם יִגַּשׁ סַבֹּתִי נָתַתָּ שִׁחַתֶּם. ג) נָחִים, והם השרשים אשר תנוח אחת מאותיותיהם, כשרשי יָדַע אָכַל מות מָצָא פָּנָה. אולם בפרטם נמצאם מתחלקים לחלקים יותר משלשה. ויתבארו בחלק השני מן המחברת. וכל מין ממיני השרשים קראו המדקדקים בשם גִּזְרָה, ויאמרו גִּזְרַת הַשְּׁלֵמִים הַחֲסֵרִים וכו׳.

§ מ. שם העצם הפרטי לא יצדק בו מבי״ן. א) איננו מקבל במין ובמספר, כי נאמר אביגיל רחל על נקבות ישעיה ירמיה על זכרים, ולא נאמר אברהמים יצחקים על קבוץ אנשים ששמם אברהם יצחק. ב) ולא יִבָּנֶה ממנו שום פעל לאמר אַבְרַהַמְתָּ יִצְחַקְתִּי כמו שנאמר שֵׁרַשְׁתָּ משם העצם שֹׁרֶשׁ. י) ולא תבוא עליו ה״א הידיעה לאמר האברהם היצחק. ג) ולא יתיחס לשם אחר ביחס נוטה לאמר אַבְרָהָם חבורך תחת אַבְרָהָם התחברותי או אברהמי יצחקך תחת בני אברהם או בנך יצחק.

בגדר מלות הטעם והענין

§ מא. המלות הללו מתחלקות לשלשה מינים. א) מִלּוֹת הַיַּחַס, והיא המלה המורה יחס בשם הצדדי הבא במשפט בסבת הנשוא, להגביל בו איזה מושג, דרך משל, כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים על הארץ מלות מן על המה מלות היחס המגבילים יחס השמות הצדדיים השמים והארץ הבאים בסבת הנשוא ירד. ב) מִלּוֹת הַחִבּוּר, הוא חלק המלות המורות על איזה אופן שיתחברו המשפטים בבחינת הצטרפותם זה על זה במאמר, אם על דרך התחבור והעטוף כמו אַף גַּם, או על דרך סבה ומסובב תנאי והבדל, כמו יַעַן לָכֵן כִּי אִם אוּלָם אֶפֶס זוּלָתִי. ג) מִלּוֹת הַקְּרִיאָה, והוא חלק המלות המורות על התרגשות הנפש וְהֶמְיָתָהּ בהתפעלותה בדבור, והמה לרוב קולות והברות טבעיות היוצאות מפה המדבר בהתרגשות הנפש, כמו הֶאָח! הָאֵת! לשמחה, הוֹי! הוֹ! הָהּ! אֲהָהּ! לצער, בִּי! נָא! אָנָּא! לבקשה, הָבָה! לְכָה! לזרוז.

נשלמה הפתיחה הכוללת

Digitized by Google

משנת הגר״א

שער האותיות

א) האותיות שהן ממוצא אחד מתחלפות לפעמים זו בזו א). וכן מ״ם ונו״ן ב). וכן האותיות אהו״י (:) וכן ד׳ ורי״ש ג). ולפעמים באו אלף או נו״ן תמורת אות הכפל. כמו אשר בָּזְאוּ נהרים ארצו (ישעיה י״ח) דינו בָּזְזוּ, חסדי ה׳ כי לא תָמְנוּ (איכה ד׳) דינו תַּמּוּ ד).

ב) העשרים ושתים אותיות, חצין הן שרשיות לעולם, והן ח״ס פר״ט גז״ע צד״ק (◦) וחצין משמשות לפעמים והן אית״ן מש״ה וכל״ב א). אותיות אלב״ש אינן

שער האותיות א. א) כמו מְתָאֵב אנכי (עמוס ו׳ ח׳) תמורת מתעב, פּוֹסְחִים (מ״א י״ח כ״א) ת׳ פוסעים, יִסָּכֵר (תהלים ס״ג י״ב) ת׳ יסגר, תְּגוּשׁ (שם נ״ח א׳) ת׳ תנוד, נִשְׁכָּה (נחמיה י״ג ז׳) ת׳ לשכה, נִצְטַדָּק (בראשית מ״ד ט״ז) ת׳ נתצדק, הִזְדַּמִּנְתּוּן (דניאל ב׳ ט׳) ת׳ התזמנתון, וכן זעק צעק ענינם אחד, וכן עלז עלם עלץ, זהב צהב, שרף זרב, וכיוצא בהם. — ב) כמו וַיְגָרְשׁוּם (שמות ב׳ י״ז) תמורת ויגרשון, מְלָכִין (משלי ל״א ג׳) ת׳ מלכים, בַּחַיִּין (איוב כ״ד כ״ב) ת׳ בחיים, עֲשִׂיתֶן (יחזקאל ל״ג כ״ו) ת׳ עשיתם, וכיוצא בהם. — (:) כמו עָשִׂיתָ עָשׂוּי ת׳ עָשָׂהתָ עָשׂוּה, חָסָיָה (תהלים כ״ז ב׳) ת׳ חָסָהָה, וכן חֲלָאִים טְלָאִים ת׳ חֲלָהִים טְלָהִים, וכיוצא בהם. — ג) כמו ריפת דיפת דודנים רודנים רעואל דעואל, ודומיהם. ד) כ״ה בהכת״י אשר לפני והוא נכון. ומה יש להתבונן בדברי הגאון — שלא הביא שום דוגמא ממציאות המקרא לכל אופני התמורות אשר זכר, כאשר הביא על התמורה האחרונה הזו? וזה יתן ידים להשערתנו בהערות — שכל התמורות הללו אינן נחשבות בכלל משפטי הלשון ומנהג כתבי הקודש על פי פשוטם, כי לא המירו מחברי הכ״ד שום אות, והוא אך מדרכי הדרוש שעל פיהו נהגו חז״ל להוציא דרשות מן הכתובים, על כן אין להביא עליהם שום משל ודוגמא מן המקראות, לא כן התמורה האחרונה הזו היא אחת ממנהגי הפשט ומקובלת בכתבי הקדש. וע׳ בהערה ד.

ב. א) המדקדקים צרפו את האותיות המשמשות בצרופים שונים. הראב״ע צרפם בסדר כשתי״ל א״ב המר״ן. או ש״ת ל״ך א״ב המר״ן. ר׳ שלמה ן׳ גבירול אנ״י שלמ״ה כות״ב. ר׳ יונה ן׳ גאנח שלומ״י א״ך תבנ״ה. מנחם ן׳ סרוק — שמלאכת״ו בינ״ה. רב סעדיה גאון בספר האגרון האוב״ם בשתל״ן (עי׳ תשובות תלמידי מנחם ודונש חלק ראשון צד 40). ובספר צחות לשון עברי שלו אית״ן בשל״ם כ״ה. ר׳ משה קמחי מש״ה כת״ב אלינ״ו. או אתכנ״ה משל״י ב״ו. ובאגרון קדמון ואביב״ן הת״ל ש״ם (עי׳ פינסקר לקוטי קדמוניות צד קנ״ח הערה 1). ובדקדוק ישן כת״י כתב״י נא״ה ושל״ם. וכן כתב ר׳ עמנואל איש בניומנו בס׳ לוית חן שער א׳ פ״ו בשם בעל לשון למודים, והוא עצמו צרפם בסדר הי״ש בב״ת מנוא״ל. ור׳ אליהו בחור נבת״ב שמ״ו אלי״ה. ועוד צרופים שונים; וסדר שמושם עד״ז, אותיות מש״ה וכל״ב משמשות בראשי השמות מיום שהימים ויום כיום ליום ביום. ופרטי הוראות שמושיהן יתבארו בהערה. אותיות שו״ה משמשות בראשי הפעלים שֶׁיִּיטַב וְיִיטַב הַיִּיטַב. אותיות

בכולם

Digitized by Google

משמשות אלא בראש התיבה, ותכ"ן הי"ם בראש התיבה ובסופה ב).

ג) אותיות האמנתי"ו נוספות לפעמים להקטין הענין א). ופעמים לצרך השם הנגזר מן הפעלים ב). ופעמים שלא לצרך כלל ג).

נשלם שער האותיות

שער התנועות

א) עשר תנועות הן, חמש גדולות וחמש קטנות תולדותיהן. ואלה הן חמש התנועות הגדולות: אָאָ קמץ גדול, ותולדתו אַ ושמו פתח. אִאִי חרק גדול, ותולדתו אִ ושמו חרק קטן. אֵאֵי צרי, ותולדתו אֶ ושמו סגל. אֻאוּ מלאפום, ותולדתו אֻ ושמו שרק. אֹאוֹ חולם, ותולדתו אָ ושמו קמץ חטף; ויש עוד נקודה אחת נקראת בשם שְׁוָא ואיננה נקראת בשם תנועה א). שני מיני שוא יש, שוא נע ושוא נח. שוא נע רהוט אל התנועה שאחריו, שוא נח רהוט אל התנועה שלפניו, והוא גבול התנועה שלפניו ב).

בכולם ה' משמשות בראשי המקורים בִּפְקֹד כִּפְקֹד הלוך וָשׁוֹב לִפְקֹד מִפְּקֹד הָגְלֵה נגליתי. אותיות אית"ן בראש הפעלים העתידים אפקד יפקד תפקד נפקד, ה"ם יתנ"ו בסוף העוברים פָּקְדָה פָּקַדְתִּי פְּקַדְנוּ פְּקַדְתֶּם. יתמה"ו בסוף הבינונים והשמות להגביל בשם המין והמספר פּוֹקְדָה פּוֹקְדִים פּוֹקְדוֹת, חָכְמָה חֲכָמִים חֲכָמוֹת. יונ"ה בסוף הגווי פִּקְדִי פִּקְדוּ פְּקֹדְנָה· ובראשו לא ישמש רק וי"ו קח וָלֵךְ. יתנ"ה לסימני הבניינים נִפְקַד הִפְקִיד הִתְפַּקֵּד. הכנוי"ם בסוף הפעלים השמות והמלות לכנות על העצם הפעול או הקונה. ב) כ"ה בהכת"י. —

ג. א) כמו האמינן אחיך (ש"ב י"ג כ') נוספה יו"ד לבזותו, וגשמו אומר (נחמיה ו' ו') הוא גשם הערבי, ולהקל בכבודו אומר כן, כלו מְקַלְלַונִי (ירמיה ט"ו יו"ד), וכל דויד דד"ה מלא יו"ד אולי אמר כן להקטין עצמו, עי' בהערה 46 למחברת חלקת הנקוד מאמר א'. ומה שאמר הגאון להקטין, הוא הדין להגדיל הענין ולהפליגו או לאחד מיתר האופנים אשר נזכירם בשם המחברים בהערה א, אך עקר כונתו: שלפעמים אחר ההתבוננות בעמק הפשט יש לתת על תוספת האותיות הללו טעמים פשוטים מלבד הדרשות אשר יכוונו עליהם חז"ל, או להכניס לקראת הדרשות ההן, כמו שמוש ההקטנה וכיוצא בה. ובכלל יהיה זה המין מהוספות האותיות לצרך מושג הענין, נגד האופן השני אשר יתבאר בסמוך ציון ב'. — ב) עתידים אנחנו לבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז שלפעמים מנהג העברי לציין במלה מקור שרשה וגזרתה מאין נחצבה, עיי"ש, ועל דרך זו יוסיף אותיות על השם הנגזר מפעל להורות מאיזה פעל הוא נגזר, כמו בשמות מִקְדָּשׁ מִשְׁכָּן הוסיף מ"ם על השרש להורות שהוא נגזר מפעל בינוני, ובשם אֶצְבַּע הוסיף אל"ף להורות שהוא נגזר מפעל עתיד קל דומה למלת אֶשְׁכַּח, וזה המין מתוספות האותיות יהיה לצרך הודעה. — ג) כלומר בהליכות הפשט שעל זה יסדה המחברת בכללה, אבל בלא ספק יש להם מקום בדרש אצל חז"ל, ומזה לא דבר הגאון פה. —

שער התנועות א. א) השוא איננו נחשב בכלל התנועות. אך יסמן את הריקות מתנועה, על כן שמו נאה לו «שְׁוָא» מענין שָׁוְא, כי שוא מבטאו. וז"ל הח' לערנער במורה הלשון צד 129, וקראוהו «שְׁוָא» ולא שָׁוְא להראות ברמיזתו את נקוד השוא (:) כאשר קראו פַּתַח ח' פָּתַח, קָבּוּץ ח' קִבּוּץ וכדומה" עכ"ל. — ב) כלומר שהוא מגביל את התנועה שלפניו לבלי תמשך הרבה ולבלי תתבלע במבטאה. —

Digitized by Google

ב) אין אות בלי תנועה רק בסוף התיבה א). ואותיות או"י הנחים — אפילו באמצע התיבה. וראוים להנקד בשוא ב). וכן הדגשים של ט"ס שקץ נחל"ים. והשמיטום הסופרים הואיל ואין חלוק במבטא נכר בהם ג).

ג) האותיות הנחים ונראים במבטא נקראים „נח נראה" רק אותיות אהו"י הנחים — נסתרים לפעמים במבטא, ונקראים „נח נסתר" א). וסדר נחותם כן הוא: א' נח נסתר אחרי כל התנועות ב). ה' אם הוא במפיק נח נראה ואם לאו נח נסתר ג). ו' נח נסתר אחרי חולם ומלאפום. יו"ד איננו נסתר כי אם אחרי חרק וצרי ד). וההֹ' לא תנוח באמצע התיבה לעולם ותהיה נסתרת ה).

ד) וכן שתי אותיות או"י אינם נסתרים ביחד באמצע התיבה א). אבל יתכן בסוף התיבה באופן שהשני יהיה אל"ף כמו הוא היא ודומיהם. חרק גדול בא לעולם עם יו"ד ומלאפום עם וי"ו. אבל שאר התנועות באות לפעמים בלא אות אהוי ב).

ה) אחר כל תנועה קטנה נח נראה או דגש חזק שקריאתו בכפל אות ואות הראשונה בשוא נח א). אבל אחר תנועה גדולה איננו בא רק נח נסתר ב). ואחר

ב. א) רק כשיבואו שני שואים נחים רצופים בסוף התיבה אז יכתבו שני השואים, והיינו בעבר לנוכחת פָּקַדְתְּ דִּבַּרְתְּ, ובעתיד מנזרת נל"ה בהשמט הה"א ל"הפ יַפְתְּ יֵבְךְּ תּוֹסְףְּ (גרו"ס בהערה ס"ד למאזנים הפ"א דגושה והמלה מורכבת מן יסף ספה) יַשְׁקְ יִשְׁתְּ יִשְׁבְּ יֵרְדְּ ודומיהם. ודע שלא יבואו שני שואים רצופים בסוה"ת רק בהיות השוא השני על אחת מאותיות פת"ך ד"ק ט"ב. ועי' מש"כ הה' לערנער במורה הלשון § 107 ובזוהר התיבה תיבת הפעלים את כ"ו ובמכלול ליק קי"ד א' וברשב"ם על התורה שמות י"א ט' עיי"ש. ודע כי בהנקוד הבבלי לא נקדו רק השוא הראשון לבד פָּקַדְתְּ יָפְתְּ, עי' מש"כ פינסקער במבוא צד 57 וצד 91. ולדעת הראב"ע במאזנים ד"ה המלכים יכתב השוא בכל ת"ו המוכחת בעבר כמו שַׁבְתְּ וְצָמִית, ואינו כן בספרים שלנו. גם יכתב השוא בכל ך' פשוטה כמו מַלְךְ פָּקַדְךְ. — ב) שב על שניהם, על השו"א שבסוה"ת ועל אותיות או"י אפי' באמצע. ג) שב על כלם, על השואים ועל הדגושים, את כלם השמיטו הסופרים הואיל ואין חלוק במבטא נכר בהם. —

ג. א) עי' בהערות, ובדפוס נדפס ונקרא בלשון יחיד והוא ט"ס וצ"ל ונקראים וכ"ה בהכת"י. — ב) רוצה לומר אחרי כל חמשת התנועות הגדולות, והטעם, לפי שהוא האות הרפה שבכל האותיות עד שהוא משתתף עם כלם כמו שהתבאר בפתיחה לשער האותיות עיי"ש. — ג) ולא תהיה נחה ונסתרת רק אחרי קמץ צרי חולם, כמו רָאָה מַחֲנֵה פַּרְעֹה, ולא אחרי חרק גדול ושרק גדול, והטעם, לפי שאין חרק גדול בלא יו"ד ואין שרק גדול בלא וי"ו כתובים אחריהם בפעל כמו שיכתוב הגאון לקמן אות ד', על כן לא יתכן שתבוא אחריהם ה' כדי שלא יפגשו שתי אותיות אהו"י נחות רצופות ואין השנית א' כמו שיתבאר שם. — ד) עי' בהערות. — ה) כ"ה בהכת"י. —

ד. א) כי רבוי האותיות הנחות מורות על תוספת משך הקול, ואין רהיטות המבטא נותן למשוך המלה באמצע כ"כ. — ב) דע כי התנועה הגדולה שהנח כתוב אחריה בפעל נמשכת יותר מן התנועה שאין הנח כתוב אחריה ועי' בהערות. —

ה. א) ואם אין מקום לנ"כ ודגש — תעשה תנועה גדולה, או שיבוא עליה נגינה או מתג, ואם לאו הוא זר, ועי' בשער הדגש אות ג' ציון א', באופן שלא תמצא תנועה קטנה

בלתי

Digitized by Google

תנועה גדולה שהיא עם נגינת טעם בא נח נראה או דגש חזק ג). ואם הנגינה נסוגה אחור אז לא יבוא אחריה כי אם נח נסתר ד). וכן אחר הטעם הראשון משני טעמים בתיבה אחת גם כן לא יבוא כי אם נח נסתר ה). וכן מלה שסופה נח נראה ומלרע ותשוב להיות מלעיל כאשר נוספה עליה אחת מאותיות אהו״י הנחות או ה״א במקום למ״ד בתחלתה כמו שיתבאר בשער המקרא אות ג׳ אז גם כן כנ״ל ו). וכן אם התנועה הגדולה שבה הנגינה תנועה קטנה אחריה גם כן כנ״ל ז). וכן אם אות אוי״ נמשכת מהתנועה הגדולה היא לצרך מה — גם כן כנ״ל ח). וכל דיני נגינת טעם בתנועה גדולה נוהגים גם בתנועה קטנה, ואין חלוק כלל ט).

ז) מתג, בין בתנועה גדולה ובין בתנועה קטנה לא יהיה אחריו לא שוא נח ולא דגש חזק, וכל שוא שאחרי מתג שוא נע. רק אחר שמוש אית״ן בשרשי היה חיה = יִהְיֶה יְחִיֶה שוא נח אחר מתג א). אותיות הה״ע בסוף התיבה בנקוד פתח קוראים הפתח באל״ף גנובה ואותיות הח״ע בנח נראה ב). וכן מלאפום בוי״ו בראש התיבה קוראים המלאפום על אל״ף גנובה, ואות וי״ו נח נסתר, כמו דְבַר = אוּדְבַר ג).

נשלם שער התנועות

בלתי מקבלת באחד הדברים הנזכרים אלא בסוף התיבה, כמו שיתבאר בהערה ב׳ עיי״ש. ומדקדקים הרבה הקדו ומצאו שהסגול והק״ח מוכשרים יותר לפני שוא נח, והחרק הקטן והשרק מכשרים יותר לפני דגש חזק. עי׳ בזוהר התיבה תיבת התנועות אות ל״ב דברי פי חכם. — ג) כבר באֵרנו בפתיחה לשער האותיות ולעיל באות ג׳ הערה ב׳ ולקמן בשער הדגש אות ב׳ הערה ד׳ — כי גדר הנח הנראה הוא: הֶסֵּגֶר הדלת על מסך הקול בעודנו חי בעצם תקפו וקול השאון הנשמע מֵהִפָּתְחָהּ שנית — זהו מה שנקרא נח נראה או שוא נח, אבל בְּסְגּוֹר הדלת על מסך הקול אחרי דַּהֲתמו לגשת אל קצו — לא יופג מזה קול שאון, ועל כן לא יבוא לעולם נח נראה אחרי תנועה גדולה, לפי שנשלם מסך הקול ואין עוד בכח המדבר להשמיע שאון הֶסֵּגֶר הדלת שהוא השוא הנח כאמור. ואולם בבוא נגינת טעם על התנועה הגדולה — אז מנהג העברי לשאוף אל קרבו רוח כביר יתר הרבה מכפי הדרוש להברת תנועה גדולה שסופה עד שיש בכח הדלת הסוגרת להשמיע שאונה גם אחרי תום מסך התנועה בשעור המצטרך אל הנגינה, ועל כן יוכל לבוא אחרי תנועה גדולה מנוגנת שוא נח או דגש חזק. — ד) אין העברי מתאיב כל כך נגינה בלתי עומדת על מקומה המיוחד אליה בעצם. — ה) הטעם כתב הרז״ה בזהר התיבה תיבתי התנועות אות י״ז מפני שהנגינה הראשונה עומדם במקום מתג, כמו מוֹשְׁבֹתֵיכֶם (במדבר ט״ו ב׳) מוֹשְׁבוֹתֵיכֶם (שמות ל״ה ג׳), ועל כן משפטה כמשפט מתג. — ו) טעם הדבר כתב הרז״ה שם אות כ׳ לאמר „שכאשר תהיה הנגינה בתנועה האחרונה בזולת האות הנוספת ועל ידי האות הנוספות קמה מלעיל, הנה בזאת הבחינת היתה הנגינה בדמיון נסוג אחור" עכ״ל, ור״ל שהיא אך בדמיון נסוג אחור מצד השוא אולם בכל זאת ערכה רב מערך הנסוג אחור האמיתי והטעם מובן מאליו. — ז) עי׳ בהערות. — ח) נח עקרי אין ממשיכים אותו כל כך כדי שלא יקבל הברת תנועה ויתבטל מנוחתו, עי׳ בגופ״ת בתחלת אות ט״ו, ואין העברי שואף בקרבו רוח כביר לבטא נח כזה, ועי׳ מה שנכתוב בשער הדגש אות ב׳ הערה ו׳. —

ז. א) עי׳ מה שהארכנו בהערות. — ב) עי׳ בהערות. — ג) עי׳ בהערות. —

Digitized by Google

שער השוא

א) להכיר בין שוא נע לשוא נח: א', אם השוא בראש התיבה הוא נע. ב', שני שואים באמצע התיבה השני נע. ג', אחר תנועה גדולה שאין בה נגינת טעם א). ד', שוא באות הדגושה בדגש חזק נע ב). ה', שתי אותיות דומות רצופות באמצע התיבה והראשונה בשוא, הוא נע ג). ו' אחר מתג, נע, חוץ משמוש איתן בשרשי היה חיה. ז', אחרי נגינת טעם שיש לה חמשת המבטלים הנזכרים לעיל בשער התנועות אות ה' ד). ח', אם השוא בחטף, גם כן נע, שהכלל מונח: כל אותיות אחה"ע לא יבוא בהם שוא נע לבדו כי אם בהצטרף עמו פתח או סגול או קמץ חטף ונקראים חטף פתח חטף סגול חטף קמץ, אבל כאשר יהיה באות אחה"ע שוא לבדו ידוע תדע כי נח הוא ה). ובסוף התיבה נח הוא ו). ולעולם לא באה תיבה עם שוא לבדו בלי שום תנועה אחרת. ולא יבואו שני שואים בראש התיבה כי אם באמצעה והראשון נח והשני נע. ובסוף התיבה שניהם נחים ז).

ב) השוא שלפני אות הגרון נוטה קריאתו לתנועת אות הגרון שאחריו. לכן נשמטה אות הגרון לפעמים והוטלה תנועתה על האות הראויה להנקד בשוא, כמו לְהַנְחוֹתָם = לַנְחוֹתָם א).

ג) השוא שלפני וי"ו נוטה קריאתו לשרק, ושלפני יו"ד נוטה קריאתו לחרק א). לכן נשמטה לפעמים התנועה של הוי"ו והיו"ד והוטלה על האות שלפניהם והוי"ו והיו"ד נמשכים ממנה ב).

שער השוא. א. א) עי' לעיל בשער התנועות אות ה' ציון ג' בבאור הסעיף. — ב) דגש חזק מכפיל הברת האות לשתים והרי זה כאלו נכתבו שני שואים באמצע התיבה והאות הראשונה מהן חסרה, נשארה א"כ האות השנית בעלת השוא הנע, ועי' בשער הדגש אות א' הערה א': — ד) כמו שפתי יְשַׁבְּחוּנְךָ יְשַׁחֲרֻנְנִי ולא יִמְצָאֻנְנִי שהמה בהם נצרך לכן השוא מתנועע. ובזה סרה הסתירה אשר עורר הח' ר' משה רייכערזאהן בחלקת הנקוד נוספות למאמר שני בהערה 35 אות ז' עיי"ש. — ו) כ"ה בהכת"י. והשכיל הגאון לסדר משפטי השוא בסדר נאות, מתחלה הקדים לפרש משפט השוא שבראש התיבה. ואח"כ כל משפטי השוא באמצע התיבה. ואח"כ משפטו בסוף התיבה. ז) כ"ה בהכת"י. ובזה הוא נוטה משיטת ר' יהודה המדקדק אשר זכרנוה לעיל בשער התנועות אות ב' הערה א' להניע את השוא השני אל תחלת המלה שאחריו עיי"ש, ועי' עוד במבוא לנקוד הבבלי צד 92 בהערה. —

ב. א) הנטיה הזו היא נטיה ממש לתנועה. שלא כדעת הח' ריטטענבערג בנימוקי המכלול ליק קל"ח ב':

ג. א) יש מדקדקים אומרים שאם היו"ד נקודה בחרק אז אין קריאת השוא נוטה לחרק, מפני שכבד על המבטא להטות השוא לחרק על יו"ד חרוקה. ואולם כבר הוכיח הרז"ה ביטול דבריהם והרב בעל אהל משה ירד להציל ולא הציל מאומה. — ב) כמו מְוֶת בַּיִת = מוֹת בֵּית . . . דע הקורא כי משקל מָוֶת עקרו מָוֶת, ובנטיתו היה ראוי להיות מְוֶת או מַוֶת ע"ד הֶבֶל חֶדֶר = הֲבֵל חֲדַר (שני אלה המשקלים ר"ל פֶּעֶל פְּעַל אחים המה ויבואו בהרבה מקומות זה ת' זה, עי' מסלול מסלת השמות שביל פ"א פ"ג ובבאורים חדשים לרא"ד (שופטים ז' י"ג)) . . . ולפי שהשוא נוטה לשרק נשמטה תנועת הוי"ו ונמשכת מחולם המ"ם כי השרק

Digitized by Google

ד) שי"ן ימנית א). דע כי ימנית היא בראש הימין ושמאלית בשמאל. אבן אם יהיה לפניו או לאחריו חולם וזה כלל מונח שאין החולם בא על האות עצמו כי אם על האות שלאחריו כמו דְּבָרוֹ שִׂמְחָתוֹ, וכן בכל האותיות שיש בהן חולם ב). ואם לא תדע אם הוא ימנית או שמאלית, תוכל לדעת אם החולם הוא לפני השי"ן ומכל מקום יש נקודה על ראש השמאלי על כרחך הוא שי"ן שמאלית ואם החולם אחר השי"ן ומכל מקום יש נקודה על ראש הימני על כרחך הוא ימין, כמו שֹׁמֵר החולם לאחריו הוא ימין, עֹשֶׂה החולם לפניו הוא שמאל. ולפעמים נקודה אחת עולה לשתיהן, דרך משל תְּגַשֵּׁי רושם הלמ"ד עולה לשתיהן והוא ימנית, שֹׂנֵא החולם עולה לשתיהן והוא שמאלית. —

נשלם שער השוא

שער הדגש

א) שני מיני דגשים הם דגש חזק ודגש קל, דגש חזק בא בכל האותיות וקריאתו בכפל אות כנ"ל בשער התנועות אות ה'. ואיננו בא כי אם אחר תנועה, אבל לא בראש התיבה ולא בסוף התיבה ולא אחר שום שוא א).

ב) דגש קל בא גם כן בכל האותיות, אך הסופרים השמיטוהו ולא הניחו כי אם באותיות בג"ד כפ"ת א). ואיננו בא כי אם בראש התיבה ואחרי שוא נח ובסוף התיבה כשיש שני שואים כמו וַיֵּשְׁבְּ ב). ואיננו בא אחר אות אהוי

הסרק והחולם אחים. ומשקל בַּיִת ראוי לנטות בָּיִת, ולפי שהשוא נוטה לחרק נשמטה תנועת היו"ד והיא נמשכת מן הצרי כי הצרי והחרק אחים. והארכתי במקום אחר. —

ד. א) כל המשנה הזאת איננה בהכת"י אשר לפני, ולא ידענא מאי טיבה? ועי' מה שכתבנו לעיל בשער התנועות אות ב' בהערה א' מענין נקודת השי"ן. — ב) ר"ל בין מלא בין חסר, והסופרים אינם נזהרים בזה. —

שער הדגש. א. א) כתב ר' אליהו בחור בספר התשבי „הנקודה שמשימים בגוף האות לחזק קריאתה קוראים דגש, ולא נודע לנו פתרונו" עכ"ל. והגאון ר' מרדכי גימפל יפה פשרו ע"ד התמורה הנהוגה בספרי קדמונינו ז"ל משרש רגש ברי"ש מענין הרגשה והטעמה עי' באוה"ש. והר"ר יעקב בהרי"ן כתב בהוספה לשנת שלש עשרה גליון 35: לאמר „דגש — בלשון פרס — הוראתו הראשונה וכו' ואח"כ הושאל גם למבטא אשר יבטא האדם בדגשות והכפלת האותיות, ואולי מזה הוא מה שקוראים המדקדקים דגש" עכ"ל, ולפי"ז צריכים לקרוא דגש בשי"ן. ובספרי התלמוד והמדרשים לא נמצא זכר השם הזה, ור' יוסף שיינהאק במשביר הדש וריב"ל בבית יהודה בהערה לפרק קכ"ח ציינו מקורו בירושלמי (ברכות פרק ב') ובלבד שידגיש בדל"ת, ואולם זכרונם הטעם כי שם לא נאמר אלא ובלבד בדל"ת מבלי הזכיר פעל הִדְגִּישׁ כלל, וכמו כן קרה להר"ר משה קונין בבן יוחאי שער ז' מענה ג' „ר"ח גריס בגמ' קרי ביה בדגש" עכ"ל, ושם בתוס' (עירובין י"ח ב') בפירוש איתמר „פירש ר"ח קרי ביה וכו'. —

ב. א) ר"ל שהוא נמצא בהרבה ספרים מתדקדקים, אך הסופרים המכוונים דבר לאשורו השמיטוהו, כלעיל בשער התנועות אות ב' הערה ג'. — ב) ולפעמים ישתנה השוא הראשון לפתח להרחבת אות הגרון. אך עקרו שוא, לכן יתקיים הדגש הקל, כמו וַיִּחַדְּ

Digitized by Google

הנחה ונסתרת או אחר תנועה גדולה שאין אחריה אות נח נראה ג). לבר ממפיק מפסיק דחיק ואתא מרחוק. מפיק, הוא כאשר אותיות אהו"י הנחים נראים ונרגשים במבטא ד). מפסיק, הוא כאשר תהיה התיבה שלפניו באחד הטעמים המפסיקים, ואלה הם: סוף פסוק, אתנחתא, סגולתא, זקף קטן, זקף גדול, קדמא זקף קטן במלה אחת, רביעי, טפחא, זרקא, פשטא, יתיב, גרש, גרשים, אזלא, תביר, פזר, תלשה גדולה, קרני פרה, לגרמיה, פסיק, שלשלת. והטעמים שאינם מפסיקים נקראים משרתים, ואלה הם: מונח, מהפך, דרגא, קדמא, מרכא, תלשה קטנה, מרכא כפולה, ירח בן יומו, מאיילא ה). דחיק הוא בשלשה דרכים. א', אם המלה שלפניו במקף ותנועתה האחרונה פתח או סגול או קמץ ואחריה ה' דוקא ו). ב', אם באה הנגינה בתנועה הראשונה והמלה הראשונה מלעיל בעצם ותנועתה האחרונה קמץ בין שיש אחריה ה' או לא ז). ג', מלה שתנועתה האחרונה סגול ואחריה ה' והנגינה נסוגה אחור כמו כל אשר לבן עֹשֶׂה לָּךְ (בראשית ל"א י"ב) ואנכי אִקָּרֶה כֹּה (במדבר כ"ג ט"ו), ודומיהם ח). אתא מרחוק, אם באו בראש התיבה שתי אותיות בג"ד כפ"ת והראשונה בשוא היא דגושה בכל מקום. ובין תבין את אשר לפניך ט).

ג) אחהע"ר אינם מקבלים דגש כלל א). וכשראוי לבוא דגש באחד מהם אזי נשלם בתנועה שלפניו, מפתח נעשה קמץ מחרק נעשה צרי משרק נעשה חולם ב). ולא תבוא אחריהם שום אות אר"י ג).

ד) אחר כל תנועה קטנה שוא נח, ואחר כל שוא נח דגש. חוץ אם לפני השוא הנח תנועה שהיא תמורת שוא שאז אחריו רפה א).

ה) על אחת עשרה הוראות הדגש מורה, א', על חסרון אות הכפל שלפניו א). ב', מלה שנגינתה מלעיל ואחריה שתי אותיות דומות והראשונה בשוא והוצרך לחסר אחת מהן יבוא דגש בשניה ומשלימה ב). ג', על חסרון נ' בכל מקום שפ"א הפעל נו"ן בפעלים ובשמות. ד', על חסרון נו"ן נפעל במקור וצווי ועתיד. ה', על חסרון עי"ן הפעל בשמות ג). ו', על סימן הבנין בעי"ן הפעל בשלשת בניני

(שמות י"ח ט'), וכן כל יָדַעְתָּ שָׁבַתָּ גָּבְהָתְּ ודומיהם. — ג) מש"כ „אחר אות אהו"י וכו'" ר"ל אפי' אחרי תנועה קטנה, כמו עֹשֶׂה, אֵלֶּה, ומש"כ „או אחר תנועה גדולה וכו'" ר"ל אפי' אין הנח הנסתר כתוב אחריה בפעל, כמו שָׁלַחְתָּ, עֲבָדֶיךָ. — ד) הא' לא נמצאה נג"ר בסוף התיבה? ואולי כיון בזה על אמצע התיבה והולך לשיטתו לעיל בשער התנועות אות ג' הערה ב' עיי"ש. ובדפוס השמיט הא' והדפיס הו' עיי"ש. — ו) כמו מַה־בֶּצַע (בראשית ל"ז כ"ו) וּמִשְׁנֶה־כֶסֶף (שם מ"ג ט"ו) שְׁבָה־פֹּה (רות ד' א'). — ז) כמו אַרְצָה גֹּשֶׁן (בראשית מ"ו כ"ח) דגוש עָנָה בִי (רות א' כ"א) רפה. — ח) כמו נִשְׁכְּבָה בְּבָשְׁתֵּנוּ (ירמיה ג' כ"ה) בְּהִכָּבְדִי בְּפַרְעֹה (שמות י"ד י"ח). הגאון רצונו לחקור איפוא בטעם המבטלים הללו, והננו למלאתו בההערות. —

ג. א) בהערה א' נבאר את הענין בבאור מספיק. — ב) עי' בהערות. — ג) עי' בהערות. —

ד. א) עי' מה שכתבנו בזה בהערות. —

ה. א) עי' בהערות. — ב) כי אחר נגינה עצמית השוא נח והשוא בראשונה מהדומות הוא בהכרח נע לכן תשמט האות הראשונה ויבוא דגש בשניה ומשלימה כמו נָתַנּוּ = נָתַנְנוּ, הרז"ה. — ג) כמו חִטָּה אַפּוֹ כַּפּוֹ ראוים בתשלומם חִנְטָה אַנְפּוֹ כַּנְפּוֹ. — ד) אם פ"א

הפעל

Digitized by Google

הדגש. ז', על חסרון תי"ו ההתפעל ד). ח', אחר ה' הידיעה. ט', אחר וי"ו פתוחה המהפכת העבר לעתיד. יוד, אחר מ"ם המשמשת מן, ואחר שי"ן המשמשת אשר ה). י"א, אחר ה' התמה והשאלה הבאים בפתח ו).

נשלם שער הדגש

שער המקרא

א) אין מלה מבלי נגינת טעם, חוץ ממלה הנסמכת במקף. ואין הנגינה באה אלא בתנועה האחרונה או בתנועה שלפני האחרונה. וכשהיא בתנועה האחרונה נקראת «מלרע» ובתנועה שלפני האחרונה נקראת «מלעיל». והם צריכים להקרא במקומם אף שאינם נקודים באותו המקום, כמו פשטא זרקא סגול תלשה קטנה הם בסוף התיבה, וכן תלשה גדולה שהיא בראש התיבה לעולם, ואף על פי כן הם נקראים במקומם הראוי.

ב) כל תיבה שסופה נח נראה ולפניה תנועה גדולה, או שלפניה תנועה קטנה ובה דגש חזק, או שיש לפניה שוא כל שהוא תהיה מלרע.

ג) פֹּעַל בכל חלקיו שעי"ן הפעל שלו באחת התנועות בעצם וראשונה הנגינה בעי"ן הפעל בין מלעיל ובין מלרע. ובגזרת נחי הע"ין וכפולים הנגינה בפ"א הפעל בין מלעיל ובין מלרע; כל פעל עתיד כאשר תכנס עליו וי"ו המהפכת לעבר יהיה מלעיל. לבד אם לפניה שוא נח או דגש חזק. וכל פעל עבר שתכנס עליו וי"ו המהפכת לעתיד הוא מלרע. לבד מנחי למ"ד אלף ונחי למ"ד ה"א מהקל שהוא מלעיל. וכל כָּם כֶּן תֶּם תֶּן הֶם הֶן שמוש בסוף התיבה תמיד מלרע. וכל נִי נוּ נָה הוּ הָ תִּי תוּ תָּ שמוש בסוף התיבה הנגינה מלעיל. וכל הּ רפה בסוף התיבה בתנועת קמץ ולפניה שוא מלרע ואם לאו מלעיל. כל תיבה שסופה אחת מאותיות אהו"י הנחות. או ה' במקום למ"ד בתחלתה היא מלעיל. וזה דוקא כשאות אהו"י היא ללא צרך, אבל אם היא לצרך היא מלרע בשמות ופעלים בבנוים. חוץ ממשקל פָּעַל. כל תיבה שנשתנה בה ה' לתי"ו רפויה נחה בעבור סמיכות ענין ולפניה פתח היא מלרע. נקודה שנשתנה בהפסק מאמר תהיה בה הנגינה, לבד אם נח נראה בסוף התיבה ולפניה תנועה גדולה שאז היא מלרע, כמו שהתבאר לעיל סי' ב'.

ד) כל תיבה שנגינתה מלרע ואחריה תיבה שנגינתה באות הראשונה הנגינה של המלה הראשונה נסוגה אחור ועומדת מלעיל א). ואם המלה הראשונה בת שתי תנועות והמלה שלפניה היא גם כן בטעם משרת ומלרע אז איננה נסוגה אחור ב).

הפעל אחת מאותיות דט"ת כמו יִדַּחוּ (ירמיה כ"ג י"ב) ולקחו לַמִּטַּהֵר (ויקרא י"ד ד') תִּתַּמָּם (תהלים י"ח כ"ו). — ה) כמו ותקח מִפִּרְיוֹ (בראשית ג' ו') תמורת מן פריו, שֶׁכָּכָה לו (תהלים קמ"ד ט"ו), ועי' לעיל בשער האותיות אות ב' ריש הערה א' בשמושי המ"ס. — ו) כמו הַלְּבֶן מאה שנה? (בראשית י"ז י"ז) הַכְּזוֹנָה יעשה? (שם ל"ד ל"א) הַבְּסוֹד אלוה? (איוב ט"ו ח') הַשְּׁמֵנָה היא? (במדבר י"ג כ'). ועי' מה שנכתוב לקמן בשער המקרא אות וי"ו הערה א' בשם הרוו"ה. —

שער המקרא — אות ד. א) כמו קָרָא לָיְלָה (בראשית א' ה'), ומה שלא הוסג בהפך? עי' פתיחת המחברת § יב. — ב) אע"פ שבשתי מערכים לא יזיק

קרנם

Digitized by Google

וכן אם השניה בטעם משרת גם כן איננה נסוגה אחור, וכן אם המלה הראשונה בטעם מפסיק גם כן איננה נסוגה אחור. וכן אם לפני מקום הנגינה שוא נח או באות שבה הנגינה דגש חזק גם כן איננה נסוגה אחור ג). וכן בשמות שסופם נח נראה ולפניו תנועה גדולה גם כן איננה נסוגה אחור ד). וכן הֵם הֵן כֵּם כֵּן תֵּם תֵּן שמוש בסוף התיבה גם כן איננה נסוגה אחור ה).

ה) מתג. הוא בתנועה השלישית ממקום הנגינה או לפני שוא נע אפילו בתנועה השנית מהנגינה. ולעולם לפני שוא נע מתג א). וכן בתנועה שלישית ממתג או לפני שוא נע שלפני מתג בא גם כן מתג. וכן כמה פעמים ב). ואם אחר והאות הראויה למתג שוא נח או דגש חזק אזי נעתק המתג אל התנועה שלפניו ג). אם גם בה עכבה נעתק לשלפני פניו ד).

ו) שני טעמים בתיבה אחת מתקומם הטעם הראשון במקום הראוי למתג ועל כן דינו כמתג; ויש עוד מתג הבא עם השוא והוא נקרא בלשון המדקדקים בשם געיא א).

קרבת הטעמים כמ"ש הגאון בסמוך? מ"מ דיה לה בטעמה. בן זאב תל"ע § נח. —) כנ"ל. והטעם עי' לעיל בשער התנועות אות ה' ציון ד' בבאור הסעיף. ועי' ג"כ בשער הדגש אות ב' ריש הערה ז'. — ד) כמו יוֹבֵל הִיא (ויקרא כ"ה י"א) טָהוֹר הוּא (שם י"ג י"ג) אֵפוֹד בָּד (ש"ב ו' י"ד), כל אלה לוא היו נסוגים אחור כבר היתה התנועה הגדולה שבסופם צריכה להשתנות לתנועה קטנה, ולא רצה העברי לשנות תבנית משקליהם. — ה) והטעם כאמור לעיל אות ג' הערה ד' כדי להבחין בין זכר לנקבה, עיי"ש. —

ה. א) ר"ל בין בתנועה גמורה ובין בתנועה שואית כמ"ש בשער הדגש אות ד' הערה א' עיי"ש. — ב) כי התנועות הולכות ומתקצרות בהתרחקן ממקום הנגינה או המתג לכן הונח עליהן מתג לחזק הברתן. — ג) כי השוא הנח או הדגש החזק מגבילים את התנועה שלפניהם עד שאין צרך עוד למתג לחזק הברתה. — ד) עד שיבוא לפעמים בתנועה החמישית מן הנגינה כמו מֵהִתְחַתּוּנוֹת (יחזקאל מ"ב ה'). —

ו. א) עי' מה שכתבנו בדבר הגעיא בהערות. —

אמר המבאר. הכללים הקצרים הללו לא נמצאו בהכת"י אשר לפני, ולפי מה שכתב הגאון באות כ"א „חוץ מהמבטלים הנ"ל" נראה שחוברו מאתו אחרי הכללים הארוכים ושב על המבטלים הנזכרים לעיל בשער הרגש אות ב' עיי"ש. וחוזר ומבאר אותם בקצור נמרץ. והנה המו"ל הראשון המדקדק ר' צבי העיר בהכללים הקצרים הללו לאמר „העתקתים ממעתיק אחר וטעיות סופר רבו כמו רבו, ע"כ שניתי קצת והגהתי" עכ"ל. אולם אנחנו לא כן עשינו, אנחנו חקרנו אחרי הנוסח הראשון והשתדלנו לישבו על מכונו כאשר נוכל, כי ראינו שברוב פעמים לא ירד המבאר לעמק כונת המחבר ודמה שיש ט"ס בדבריו.

כללים קצרים בדרכי הנקוד מיוחסים להגר"א ז"ל ולא נמצאו בהכת"י

א) חמשה מוצאות; ב) מ"ן; ג) אהו"י נחות הן; ד) חמש תנועות גדולות

א) גם פה לא זכר הגאון מספר אותיות לשון העברית לסבה זכרנוה לעיל בפתיחה לשער האותיות, ומה שזכר מספר המוצאות כיון למה שרז"ל מחליפים אותם בדרך הדרש, והגאון הולך ומונה בקיצור לכל אופני החלופים; ב) היינו חלופי האלפא ביתא עי' בשער האותיות אות א' הערה ב'; ג) ר"ל גם אותיות אהו"י מתחלפות לפעמים לסבת נחותן לפעמים, ומה שהשתדל

מושפות אהו"י ואין אחריהם נח נראה ודגש, ואם יצטרך נעשים תנועות קטנות; ה) תנועות קטנות, ואחריהן נח נראה ודגש; ו) סי' הנגינה מהפך; ז) השוא הוא משרת לתנועות; ח) סי' לשוא נע אבגד"ה; ט) אחריהם לא נע ולא נח ולא דגש; י) שלשה חטפים תחת אחה"ע ודינם כנע לכל דבר; יא) השוא איננו לבדו בתיבה, ולא תבוא עליו נגינה, ואין בו דגש לפעמים; יב) אחר תנועה גדולה נח נסתר ואחר תנועה קטנה נח נראה; יג) אחר שוא נח דגש קל בבג"ד כפ"ת, ושְׁתֵּי שְׁתַּיִם באל"ף גנובה כמו אֶשְׁתֵּי אֶשְׁתַּיִם; יד) ג' רפים הם אחר שוא נח, נח במקום נע, נח במקום תנועה גדולה, נח נראה תחת נח נסתר. אבל שוא נח במקום תנועה קטנה אחריו דגש; טו) אחר נגינה שוא פשוט באחה"ע לעולם, ולפני ט"ס וכו' ולפני בג"ד וכו' בד"ק כמו וַיֶּאְסוֹר, עוד — יִחְיֶה להטעים האות יפה; טז) וכן בא דגש אחר נח

שהשתדל לתת טעם לזה החלוף יותר מלכל החלופים? היתה כונתו להודיענו שזה החלוף נוהג גם באמרת הפסק במקום הכרת ההברה כמו שזכרנו שם, והנה רבינו לא זכר חלוף ר"ד דהיינו חטף בן חלוף, כי לא דבר בזה רק מן החלופים קרובי ההברה בהיותו תופס אותיות מ"ן לסי' בעלמא; ד) הוא אשר דבר הח' ריטטענבערג בנוספות להמכלול מאמר ה' כי לא לרגל הת"ק יבוא גנ"ר כ"א בהיפך לרגל הגנ"ר תבוא ת"ק והוא הרוב עי' בפתיחה לשער התנועה; ה) סי' הה' מושך עצמו ואחר עמו, רצוני שהוא מורה על הסי' ועל מספר התנועות הקטנות; ו) ר"ל שתנועה גדולה ותנועה קטנה עם נגינה יוכלו להיות בהיפך מהמבואר. המבאר הראשון רנ"ס; ז) ר"ל להקל משאס מן המבטא כמ"ש בשער התנועות אות א' סוף הערה ב' „כי ברוב פעמים בין שוא נע ובין שוא נח נכונים אך להקל תנועות המלה" ע"ש; ח) א', שוא בראש התיבה, ב', השני משני שואים באמצע, ג', אחר ת"ג, ד', שוא באות דגושה ושוא בראשונה מהדומות, ה', שוא אחרי נגינה בעלת חמשת המבטלים בשער התנועות אות ה'; ט) אבל אחרי שוא נח יהיה דגש קל; י) דינם כנע אבל אין הברתם כהברת הנע במה שהם נוטים למנעד אל הברת החטף, משא"כ השוא הנע אין לו שום נטיה כלל כמבואר בראש שער התנועות, אבל דינם כדין הנע במה שגם אחריהם לא יבוא נע ונח ודגש ולא יקבלו נגינה ומתג; יא) גם זה הוא באור הדינים הנזכרים, ומ"ש „ואין בו דגש לפעמים" רוצה לומר שנשמט לפעמים הדגש מאות שואית כמבואר בשער הדגש אות ה' הערה ו' ע"ש; יב), יג) כנ"ל; יד) נח במקום נע. ובכללו שוא שאחרי תנועה שואית כמו מַלְכֵי מן מְלָכִים, ושוא באות שמושת הדגש כמו וַיְדַבֵּר חֻקְּכֶם. נח במקום ת"ג, כמו מן מְלָכִים מַלְכֵי וזה וזה גורס. נג"ר תחת נג"ס. כמו הַבַּיְתָה הַמָּוְתָה = בֵּית מוֹת וכן נְעוּרַיִךְ חַיַּיִךְ מן נְעוּרִים חַיִּים. אבל שונ"ה במקום ת"ק, כמו מן מֶלֶךְ מַלְכּוֹ ודומיהם. ועי' בספר אהל משה סי' ל"ח; טו) כנ"ל, וכיון לשלשת המבטלים אשר הזכירם הרב היע"ן הבאום למעלה בשער השוא אות א' הערה ה', וכונת דבריו כן היא, אחר נגינה עצמית שוא פשוט באחה"ע, וכן לפני ט"ס וכו' ולפני בג"ד וכו' דגושים בד"ק כי דגש קל מבטל חטף כמו וַיֶּאְסוֹר, ולפי שהיה מנהג המנקדים הראשונים להדגיש ט"ס וכו' בג"ד וכו' אחרי שוא פשוט באחה"ע כמ"ש לעיל בשער התנועות אות ב' הערה ג' לכן תפס הגאון את לשונם, אבל באמת אין הדגש גורם נפישות החטף, ומש"כ „עוד — יִחְיֶה" ר"ל שגם לפני יו"ד השוא פשוט כמו יִהְיֶה שְׁמַעְיָה זְרַחְיָה, והטעם „להטעים האות יפה" עי' דרכי הנקוד לר"מ הנקדן ד"ה ואבאר דין חפ"ג וחפ"ק; טז) מן בְּרָכָה, והוא גם כן לספעים האות יפה — המבאר הראשון רנ"ס —, ועי' לעיל בשער הדגש אות ה' הערה ו'. והרב בעל אהל משה בסי' ל"ח התנה שתהיה התנועה הגדולה בעה"פ דוקא. ולכן בִּשְׁכוֹן

כזכור

Digitized by Google

במקום תנועה גדולה כמו בִּרְכַּת; יז) אם באחה"ע שוא לבד הוא נח, ובצירוף החטפים הוא נע; יח) אחר תנועה קטנה דגש חזק ובתחלה דגש קל; יט) דגש, על סי' הבנין, ועל חסרון אות, ועל חזק הפעולה, ואחר כלב"ה, ואחר וי"ו המהפך עתיד לעבר וַיֹּאמֶר, ולתפארת הקריאה באתנחתא וסוף פסוק; כ) אותיות אחהע"ר אין בהם דגש כלל; כא) ט"ס שק"ץ נחלי"ם בג"ד כפ"ת אחר אהו"י רפוים, חוץ מהמבטלים הנ"ל; כב) ארבעה מבטלים, מפיק, מפסיק, דחיק, אתא מרחוק; כג) מפיק באות הו"י; כד) מפסיק בכלם; כה) דחיק בה' נחה לבד; כו) ובמקף דוקא בה' נוספת, ולא בשרש ולא בשמוש; כז) בפתח וסגול אפי' בשרשית; כח) אתא מרחוק, שתי אותיות בג"ד כפ"ת בראש התיבה; כט) א' גנובה, כשבא וי"ו המשמש לפני בומ"ף בלא שוא או לפני כל שוא בראש התיבה, לבד מאחה"ע שהוא ממין החטפין; ל) עוד מין א' גנובה כָּה רָיָה נָה; לא) עשרים נקודות הן, חמש תנועות גדולות וחמש תנועות קטנות, אָא אֵי אִי אוֹ אוּ, אַ אֶ אִ אָ אֻ, חמשה שואים, נע ונח, חטף פתח חטף סגול חטף קמץ, דגש חזק דגש קל ורפה, סְבַלֶּת וְשִׁבֹּלֶת; לב) עשר סימנים לשוא אם הוא נע או נח מסודרים זה לעומת זה, א', שוא בראש התיבה נע, ובסוף התיבה נח. ב', ב' שואים רצופים בתוך התיבה השני נע, והראשון נח. ג', אם אחר תנועה גדולה שוא הוא נע, ואחר תנועה קטנה נח. ד', שוא באות הדגושה נע, שני שואים בסוף התיבה נחים. ה', שוא בראשונה מהדומות נע, לפני שמוש נו נָה תִּי תָּ נח כמו נָתַנּוּ תִּתֵּנָּה כָּרַתִּי שָׁתַתְּ. ו', אחר מתג שהוא בצורות ו' נע, אחרי איתן ובכל"ם בשרשי היה חיה נח. ז', אם אחר הטעם הראשון משני טעמים בתיבה אחת שוא הוא נע, ובפשטא זקף קטן בתיבה אחת גם אחר הראשון השוא נח. ח', שוא באחד מהחטפים הוא נע, אחה"ע בלא חטף נח. ט', אחרי הטעם

בִּזְבוּר לִשְׁפּוֹט דגושים כדין מן שָׁכֵן זָכוֹר שָׁפוֹט; יט) על סי' הבנין, היינו בהיות הכבד יוצא ממשפטו, ועל חזק הפעולה, היינו בהיות הכבד עומד, עי' לקמן חלק שני מאמר א' עקר ס', ונכלל בזה הדגש הנוסף להפלגה. ואחר כלב"ה ר"ל אחר ה' הידיעה בין שהיא כתובה ובין שנשמטה והושלה תנועתה על אותיות כל"ב שלפניה כמו הַדָּבָר כַּדָּבָר בַּדָּבָר לַדָּבָר; כא) על פי המבטלים הנ"ל יתכן להיות דגש אחרי נכ"ס גם באותיות ט"ס וכו' והיינו בעלילת דחיק לפי שהוא דגש חזק; כג) אבל הא' לא מצאנו שתהיה נכ"ר בסוה"ת כמ"ש בשער הדגש אות ב' ציון ד' בבאור הסעיף; כו), כז) כנ"ל והיא השיטה אשר זכרנו לעיל עם הערה ו' בשם הרמ"ר עיי"ש; כח) כבר בארנו שר"ל שתי אותיות בג"ד כפ"ת דומות או ב' ואחריו פ' והראשונה בשוא;

והנה סדר הכללים הקצרים הללו הוא על זה הדרך, מסי' א' עד סי' ד' ולא עד בכלל מבאר הגאון משפטי האותיות וחלופיהן בקצור נמרץ, ומסי' ד' עד סי' ז' משפטי התנועות בקצרה, ומסי' ז' עד סי' י"ח משפטי השואים הנעים והנחים ומשפטי השוא הנח המתחלק ממה שאחריו והמתדבק למה שאחריו, וכנגד מה שאמר בסי' ח' שאחר ת"ג שוא נע, אמר בסי' י"ב שאחר ת"ק נח נראה. ומסי' י"ח עד סי' כ"ט משפטי הדגש החזק והקל לכל הלכותיהם. ומסי' כ"ט ואילך לקוטים שונים. והבן. —

לא) נראה מזה שיטת רבינו כשיטת הרא"ב שקורא תגר על אותם המשמיטים סי' הרפה בספרו מסרת המסרת לוחות שניות מאמר ג', ולא חשב את המתג? לפי שחשבו לקמן בין הטעמים; לב) אות יו"ד, רצה לומר שאם אחריו רפה הוא לפעמים נע ואם אחריו דגש הוא לעולם נח, וסימן את הדגש הקל באות יו"ד ע"פ דברי רז"ל בסנהדרין (נ"ה ע"ב) כמה נער

יכול

Digitized by Google

הנסוג אחור נע, אחרי טעם בלא מבטל הוא נח. י', אם אחר השוא רפה הוא נע, לפני בג"ד כפ"ת ברגש קל נח; לג) הטעמים אינם ראוים רק על אות שיש בה תנועה ולא שוא בין נע ובין נח, ולא יבואו בהחטפין, ולא בנח נראה ונסתר, וגם בתנועות אינם באים בשרק קטן, ומקום הטעם לעולם או בתנועה האחרונה או לפני האחרונה, וצריכים להאריך הנגינה; לד) כל הטעמים יבואו על מקומם, לבד הפשטא שבא לעולם באות האחרונה מהתיבה ואפילו הוא נח נראה או נסתר, וגם באות ההיא בקצה האחרון, והטעם כדי להבדילו מהקדמא, ואם הוא מלעיל אז יבואו תרין פשטין, וכן זרקא וסגול ותלשה קטנה בסוף, ותלשה גדולה ויתיב בראש התיבה; לה) כל הטעמים באים בהאות אחר התנועה, לבד געיא שבאה קודם השוא, ויתיב בראש קודם התנועה להבדילו ממהפך; לו) מקף הוא המחבר שתי תיבות ועל פי רוב בא במלה זעירא; לז) מתג הוא בא עם הטעמים בתיבה אחת, ומקומו בתנועה השלישית לפני הטעם, ובתנאי שלא יבוא אחריו שוא נח או דגש, ואם יש אחריו שוא נח או דגש נסוג לתנועה שלפניו, גם יבוא לפני שוא נע שבתיבה, ולפעמים יבואו שני מתגים בתיבה אחת בתנאי הנ"ל, חוץ מן המתג שבאותיות אית"ן ובכל"ם המשמשות לפני שרשי היה חיה כמו אֶהְיֶה אֶהְיֶה תִּהְיֶה בא לפני שוא נח. געיא, בא עם שוא נע באות אחת, ופ"ד געיות בתורה כמנין ג ע י א. —

יכול לכתוב עשרה ע"ש; לג) מן הסי' הזה עד סוף הכללים הקצרים נמצאו גם בהכת"י, ואף בתנועות אינם באים בשרק קטן, כנ"ל, וכ"ה בהכת"י, ועי' בשער הדגש אות ב' סוף הערה ז'; לה) כל הטעמים באים בהאות אחר התנועה, וה"ה מתג, ולא גרים הגאון המתגים. מבואר שהזכרתים בשער המקרא אות ו' ע"ש. —

נשלם החלק הראשון

דע הקורא! כי בהחלק הראשון הסכימה דעתנו לדעת הגאון בכל דבריו, ואולם במאמר הראשון מן החלק השני הבא לפנינו — מוכרחים אנחנו לבטל לפעמים הסכמת הגאון מפני הסכמת חכמים גדולים ועצומים זולתו. ושלשה טעמים בדבר, א) מפני שלא מצאנו את המאמר הזה בתוך הכת"י המוחזק בעינינו לנאמן ועליו סמכנו בהגהת המחברת, ב) מפני שהוא אך קצור דברי הרא"ב בספר הבחור, ג) מפני שנשבענו אמונה להישרה והנכחה מבלי השקיף על גאון וחכם. ואולם על הקורא להתבונן כי לפעמים נטה הגאון בקצורו מדברי הרא"ב, ואנחנו כבר רמזנו על זה בהערותינו. —

משנת הגר"א חלק שני מאמר ראשון

א. לשון הקדש נחלקת לשני פעלים, וכל פעל לשש גזרות, וכל אחת לשבעה בנינים, וכל אחד לששה זמנים, וכל אחד לשני מינים, וכל אחד לשני מספרים, וכל אחד לשלשה גופים, ולכל גוף דבור מיוחד. שני הפעלים הם — פעל עומד ופעל יוצא א). ששת הגזרות הן — שלמים, חסרים, כפולים, נחים,

---

א: א) אלה הדברים אשר דבר הח' רא"ד בהערותיו למאמר שיחה בעולם הנשמות בבאור ענין פעל עומד ופעל יוצא. צד 78 „כל הפעלים גם העומדים וגם היוצאים הנם כן במבטא ובתולדותם כאשר המה, ולא תשלם בהם יד כל לשון להחליף דרכם (לבד ממתי מספר השעים כה וכה אשר אותם הפו הלשונות אשה כחפצה, ובלשוננו יש אשר לא נכרו עדנה למי מהם המה)

והנה

Digitized by Google

והנה הפעלים העומדים לא יהפכו מטעם לעולם שתהיה פעולתם השרשית (הפעולה אשר השרש יורה עליה) יוצאת לגוף שני חוץ מן הפועל אותה, אחר כי טבעה הוא לבלתי התחלק בין שני גופים פועל ופעול כי אם לעמוד בגוף אחד אשר הוא גם הפעול, ואין כח ביד הכבד או הנוסף לברוא חדשה ולתת לפועליהם גופים מקבלי הפעולה, כמו לפועלי השוכב והיושב הישן והער, ואשר נראו אלינו בפעלים האלה שני גופים כבואם בכבד או בנוסף או בשניהם, לא בריאה נבראה פה גוף מקבל הפעולה המאוחר לפועל ולא שנחלקה הפעולה השרשית לשנים, כי אם שנוסף פה גוף מוקדם אשר לא יהיה לו כל חלק ונחלה בתוך הפעולה השרשית ולא יעשה בה דבר, רק שהוא הגורם והמסבב המעורר ומכריח את הפועל העצמי הפועל את הפעולה השרשית בקל לעשות פעולתו זו העומדת כקדם ולהיות הוא לבדו גם עתה הפועל והפעול בה כבתחלה ולא נעשתה כלל הפעולה העומדת ליוצאת כי אם שנוספה פה פעולה חדשה (מרכבת בהפעולה השרשית) שהיא ה ו צ א ת הפעולה השרשית, ובפעולה זו החדשה יהיה הגוף המוקדם הנוסף המוציא הוא הפועל והפעול הוא המקבל פעולת ההוצאה, והוא גם הוא הפועל והפעול בהפעולה השרשית כפי טבעה אשר גם עתה היא עומדת בגוף אחד כעמדה בטרם הוֹצָאָה, וְהַמַּשְׁכִּיב וְהַמּוֹשִׁיב וְהַמֵּישִׁין וְהַמֵּעִיר לא עשה ולא חל בו דבר מהפעולות השרשיות האלה בעת הֵעָשׂוֹתָם אתה, רק שהוא הוציאם בגוף הפועל אותם המקבל רק פעולת ההוצאה הזו, ואשר על כן נקרא זה המקבל מֻשְׁכָּב מוּשָׁב וכו' בבנינים שלא הזכר שם פועלם בבחינת קבלת הפעולה החדשה שהיא ההוצאה, אבל עודנו נקרא גם שׁוֹכֵב יוֹשֵׁב וכו' בבנין הקל הפועל בבחינת הפעולה השרשית אשר הוא הפועל בה גם בהוציא אותה בו אחר זולתו כמו בהיותו הוא לבדו הפועל אותה מעצמו, ואם כן כל המון הפעולות העומדות אשר יהפכו גם ליוצאות ולנעשות על ידי שני גופים אינן גם אז פעולות י ו צ א ו ת רק פעולות מוּצָאוֹת על ידי מוֹצִיאָן; ויען אשר ביד הלשון להרחיב גבולה ולמלא מלות יחידות החלות והרומזות על שני גופים והם הפעלים היוצאים בטבע גם בתחלתם — מלאה ידיה לעשות גם בפעלים העומדים בטבעם בגוף אחד כן ולאסוף גם בהם לפעמים עוד גוף שני המוציא את הפעולה בגוף הפועל ולכלול גם אותו בשרש הפעל העומד עצמו בבניינים אשר זולת הקל, ויש אשר התירה את ידה לאסוף את הגוף השני גם לתוך בנין הקל, וקל כזה הוא עומד ומוציא לא עומד ויוצא כדברי המדקדקים אשר זה נמנע הוא, וזה לך האות כי בכל הקלים האלה תמצא כי הפועלים הם רק פועלי ההוצאה והמקבלים הם פועלי השרשית ומקבלי ההוצאה, והא לך איזו מהן, נְטֵה לך, נְטֵה את מטך (שמות ח' י"ב) (שים את מטך לנוטה) לא תִקְצֹר (ויקרא כ"ה ה') (לשום הצמחים קוצרים) הֲלָמוּנִי (משלי כ"ג ל"ה) (שמוני הולם) ודומיהם, וכן תמצא עוד פעלים אשר יעמדו גם בכבד ויש אשר גם בנוסף ויהיו גם מוצאים בהם עצמם, כמו יְעוֹפֵף — בְּעוֹפְפִי חרבי, הִלְּכוּ בו — ערום הִלְּכוּ, הִזְנִית אפרים — לְהַזְנוֹתָהּ, תַּחֲרִישִׁי — מתים יַחֲרִישׁוּ, וכו'" עכ"ל; ועי' היטב מענין זה בהערות לספר הבחור מאמר ראשון הערה י"ז; וז"ל הגאון ר' יעקב צבי בעל הכתב והקבלה שמות י"ד ט"ו „יש פעלים בלתי עצמיים, כלומר שאין הוראתם פעולה הנעשית בידי הפועל בעצם רק שהוא סבה הפעולה כמו מה תִּצְעַק אלי וכי היכן צעק משה? אלא שהניח לישראל לצעק מעלה עליו הכתוב כאלו צעק ובאורו מדוע הניח לצעק אלי, וכן על אשר מְעַלְתֶּם בי וגו' לא קִדַּשְׁתֶּם אותי (דברים ל"ב נ"א) כלומר גרמתם מעילה והעדר קדושה, אשר טִמְּאוּ אחותם (בראשית ל"ד כ"ז) שהם היה בידם למחות מעלה עליהם הכתוב כאלו הם טמאוה" עכ"ד, ועיי"ש מזה בויקרא י"ח י"ב וביפה תואר ב"ר פ"ח סי' ד' ועי' מש"כ לעיל בחלק הראשון אות ג' הערה א' בתוס' הגו"ן מספר האותיות; ונמצאו פעלים יוצאים בנפש עצמה, עי' לקמן עקר ז' ועקר י"א בשם רנה"ו; ונמצאו פעלים יוצאים לשנים פעולים, והם על שני פנים, אם ששניהם מיוחסים אל

הפועל

נחי אמצע ב). שבעת הבנינים הם — פָּעַל פֻּעַל הִפְעִיל נִפְעַל פִּעֵל הָפְעַל הִתְפַּעֵל. ששת הזמנים הם — עבר, בינוני, פָּעוּל, מקור, צווי, עתיד ג). שני המינים הם — זכר ונקבה. שני המספרים הם — יחיד ורבים. שלשת הגופים הם — נכח, נסתר, מדבר בעדו, הדבור המיוחד הוא תוספת אות, או נכר בנקודתו. —

ב. שבעת הבנינים אינם אלא לפעלים יוצאים א). ששת הזמנים אינם אלא לשלשת האבות ב). שני המינים ושני המספרים לכלם, חוץ מהמקור. שלשת הגופים אינם אלא בעבר ועתיד. ולהשאר אינו אלא אחד ג), ואם נרצה להשתמש צריכים לגופי הנכח ומדבר בעדו דבור מיוחד ד). שני המינים אינם אלא לנכח ונסתר אבל מדבר בעדו שוה לזכר ולנקבה, וכל הגופים אינם אלא עשרה, שבעתיד נשתוו שנים מהם, ובעבר אינם אלא תשעה כי שלשה מהן נשתוו בענין אחד ה).

ג. כל מלה שקלו בפלס פעל, וקראו שלמים בתנאי שלא יהיה נו"ן בראש ולא שתי אותיות דומות בסוף ולא אהו"י בראש אמצע סוף, ואם נו"ן בראש הוא

הפועל בשוה ושניהם מקבלים פעולתם אך ממנו, כמו ראובן גִּלַּח את שמעון את שְׂעָרוֹ וְרִפָּא אותו את נִגְעוֹ, או שאין שניהם מיוחסים אליו בשוה, אבל יסבב להאחד שיפעול פעולה ברעהו, כמו ראובן האכיל את שמעון את הלחם, הנה ראובן הוא המסבב לשמעון שיפעול פעולת האכילה בגוף הלחם השלישי לראובן, באופן ששמעון הוא פעול בבחינת ראובן ופועל בבחינת הלחם, ועי' הקדמה צד 82 ופתרון בחלק הדקדוק ד' ג' סוע"ג; ונמצאו פעלים יוצאים מן הפועל ושבים אליו בזולת בנין התפעל, ז"ל ר' יונה המדקדק בשרשיו שרש את «וַיִּרְאוּ שוטרי בני ישראל אותם המ"ם באותם הוא בגלל עצמם וכן וַיִּקְבֹּר אותו בגיא הוי"ו באותו היא בגלל עצמו וכו'» עכ"ל, הובאו דבריו במחברת כרם חמד חמישי צד 47, וכ"כ בהקדמה צד 117 כי וַיִּרְעוּ הרועים אותם (יחזקאל ל"ד ה') פעמו את עצמם, ועי' רש"י ויקרא כ"ב פ"ז בשם הספרי, ועי' מש"כ הח' קלאצקי בהשרון שנה חמישית צד 119, ורשד"ל בהמשתדל דברים ל"ב י"ח; ויאמר הראב"ע במאזנים אויפיבאך מ"ד א' „דע כי כל פועל עומד או יוצא מצטרך למקום וזמן, לכן יש מהפעלים שלא יתברר בהם הענין כ"א בזכירת המקום, הלא תראה שמואל מֵת (ש"א כ"ח ג') אין צריך לבאר מקומו, ואיננו כן גָּלָה כבוד מישראל (שם ד' כ"א) כי ישראל אזר כמו מקום, וכן מלת הלך צריכה לפרש המקום שהלך אליו ואם לא יפרש יהיה חסר כמו לא הלך בעצת רשעים וכו'" עכ"ל. ובד' מ"ה ב' „יש פעל עומד והוא צריך לבאור כמו מָלֵא צריך שיאמר מלא מים" עכ"ל; ב) במלת נחים כלל המחבר נחי הפ"א נחי הלמ"ד, ובצרוף נחי אמצע שהם נחי העין ישנם שלשה מיני נחים. — ג) מלת בינוני סתם — כוונתו בינוני־פועל, ור"ל בינוני ובינוני פעול, ומה שאמר ששה זמנים לישנא דהרא"ב נקט. —

ב. א) אבל הפעלים העומדים אינם צריכים רק לשלשת הבנינים הפועלים. — ב) כי בארבעה האחרים לא יתכן הפעול בעבור שהם עצמם פעולים, גם בקצתם לא יתכן הצווי כאשר יתבאר בכל אחד מהם. — ג) הצווי איננו אלא לנכח כי אין מצוים אלא לנכח, והבינונים אין בכחם אלא גוף הנסתר כמ"ש הגאון בעל שפה לנאמנים דבור שני אות ב' „בינוני אין בו רק חלק הנסתר" עכ"ל. ויש אומרים שאין לבינוני הוראת הגוף כל עיקר, עי' מש"כ הח' יש"ר בהשרון שנה שלישית צד 338. — ד) ר"ל בבינוני אני פוֹקֵד אתה פָּקוּד. — ה) לשון הרא"ב „אף כי דבור הנמצאות והנסתרות בעתיד באו באופן אחד כי מלת תִּפְקֹדְנָה משרתת לשתיהן, מ"מ איננו נקרא שוה לשתי סבות, האחת כי כל שוה שהזכרתי ר"ל שוה לזכר ולנקבה וזה איננו כן, והשנית שאין הוראתו שוה כי האחת לנסתרות והשנית לנמצאות" עכ"ל. —

Digitized by Google

מהחסרים א), ואם אהו"י בראש הוא מהנחים, וכה ינחו: אלף בראש ובסוף. וי"ו באמצע ב). יו"ד בראש ובאמצע ג). ה"א בסוף. ואם שתי אותיות דומות בסוף הוא מהכפולים. ושיהיו הפ"א והלמ"ד דומות לא נמצא בשלמים ד). אבל נמצא בשאינם שלמים. הנה בשלשת התנאים האלה נקרא שלם. ר"ל שלא יפול משרש הפעל כלום ה). —

ד. עבר ועתיד הן עיקר הלשון א). איתן בראש העתידים ותהימ"ן בסוף

ג. א) ולפעמים גם למ"ד כשרשי לקח לתע, ולפעמים גם יו"ד אם עפ"ם נד"י כשרשי יצב יצג יצק יצר יצת. — ב) אבל מצא, קום. — ג) ידע לין. — ד) ל' הרא"ב "פעלים שיהיו בהם הפ"א והלמ"ד דומות אין גם אחד בשלמים אבל בשרשים שאינם שלמים נמצא שוש היה נתן וזולתם מועטים, ויותר נמצאים בשמות ובפרט עם השי"ן כמו שמש שרש שלש עכ"ל, ולשון המעיר שם „וכן נגזרו מהם הפעלים וַיְשָׁרֵשׁ וְשִׁלַּשְׁתָּ" עכ"ל. — ה) מוסב אדלעיל והוא סיום הדברים. —

ד. א) לשון הרב ן' יחייא בספר לשון למודים שער ב' פרק ד' „דע כי אין בלשוננו שמוש יורה על הפעל הנעשה בזמן בינוני אבל לצורות עליו יסתפק לפעמים באיזה חלק מחלקי הזמן עוברים או עתידים, כמו מה שמצא בפסוק כי אָמַר איוב כי היה אומר, ובאמרו ככה יַעֲשֶׂה איוב ככה היה עושה, הנך רואה איך השתמש בכאן עם העבר והעתיד במקום הזמן הבינוני" עכ"ל, וכ"כ הראב"ע במאזנים מ"ז א' ע"ש. וככר שמו הפועל החולף במקום המקור כאשר נאמר לבלתי שָׁבוּ (ירמיה כ"ג י"ד) במקום שוב, ולבלתי רָאוּ (יחזקאל י"ג ג') במקום ראות. הרקמה צד 188, וככר שמו הפועל העתיד במקום המקור באמרם ויהי בעת יָבִיא (דה"ב כ"ד י"א) ושמו את הפעל העתיד במקום הָבִיא מקור, שם 189. ועי' במבוא לנקוד הבבלי צד 107 ורקמה צד 51; ויאמר הרב מהרי"ץ (הכתב והקבלה בראשית כ"ב י"ב) „יש עבר מחלט ויש עבר בלתי מחלט רק הוא עבר בבחינת החפץ והרצון כלומר שהמדבר יםתוקק שיהיה עבר לולא התמהמהנו כי עתה שַׁבְנוּ (בראשית מ"ג)" עכ"ל; ונמצא עבר שהוא עבר בבחינת פעל אחר אבל בבחינת המדבר הוא עתיד, כמו ומולדתך אשר הוֹלַדְתָּ וגו' על שם אחיהם יִקָּרְאוּ (בראשית מ"ח ו') פעל הוֹלַדְתָּ הוא עתיד בבחינת המדבר ועבר בבחינת יִקָּרְאוּ, וכן אשר יִשְׁחַט וגו' ואל פתח אהל מועד לא הֱבִיאוֹ (ויקרא י"ז ד') פעל הֱבִיאוֹ הוא עבר בבחינת יִשְׁחַט ועתיד בבחינת המדבר, עי' תל"ע § שמב; ויאמר הגאון בעל שפה לנאמנים דבור ראשון אות פ' „העתיד על שני פנים, א' עתיד הַמַּרְשֶׁה (ובכללו ג"כ עתיד המודיע), ב' עתיד הַמְּצַוֶּה, עתיד המרשה הרצון בו — שהמדבר אומר לזה שכנגדו יש לך רשות לעשות כן בזמן העתיד (או שהודיעו שכן יעשה), ששת ימים תַּעֲבֹד הוא עתיד המרשה, אבל גדילים תַּעֲשֶׂה לך הוא עתיד המצוה כלומר רצה צויתיך" עכ"ל. ועי' בחלק הראשון שער האותיות אות ג' הערה א' בתוס' הה'; וז"ל החכם רשד"ל בכורי העתים תקפ"ט צד 95 „זמן עתיד פעמים רבות שלא יורה אלא על האפשרות, כי אמנם מלת אפשר חסרה בלה"ק, מכל עץ הגן אכל תֹּאכֵל תוכל לאכול אם תחפץ, לנכרי תַשִּׁיךְ תוכל להשיך, טרם יִהְיֶה בארץ טרם יִצְמָח כל שיח השדה עדיין לא היה אפשר בדרך הטבע שיהיה בארץ כי לא המטיר, וְעָם העם הזה חָנָה אפשר שיקום ויזנה" עכ"ל; עוד כתב בבכוה"ע תקפ"ז צד 169 „מלות יִהְיֶה תִּהְיֶה בה' בסוף נאמרות בענין התלפת מה שעתיד להיות לא על החפץ והרצון בלבד ומלות יְהִי תְּהִי מבלי ה' נאמרות על החפץ והרצון שיהיה בדבר לא על התלפת היותו עתיד להיות, כמו אתה תִּהְיֶה על ביתי עתיד מוחלט, יְהִי ה' אלהינו עמנו הוא בקשה ולא יורה רק על חפץ המדבר, וכן יְהִי אור יְהִי רקיע והבריאה אין ענינם שכן יהיה אלא לשון צווי וענינם שכן הוא רצון האל שיהיה, ואע"פ שרצונו לא ישוב ריקם, מ"מ הוראות המלה היא

על

Digitized by Google

העוברים ב). ושו"ה גם כן ישמש בראש ג). והוי"ו פעם יהפך ופעם יחבר, ואם פעל עבר בראש הוא סימן לחבור ד). ואין ראיה ממלות יְכַסֶּה וִיעוֹפֵף (ישעיה ו' ב') כי דרך המקרא לדבר עתיד במקום עבר ה). ובנכח ומדבר בעדו עוד סימן להכיר וי"ו התבור ביחיד, היינו אם הוא מלעיל, ואם לאו לְהַפֵּךְ ו). חוץ מנחי לא"ה הם תמיד מלעיל ז). ונכרים בסי' הקדם. והנה תשעת גופי העבר — חמשה מהם תמיד מלרע, והם פָּקַד פָּקְדָה פָּקְדוּ פְּקַדְתֶּם פְּקַדְתֶּן ח). ושנים מהם הם תמיד מלעיל פָּקַדְנוּ פָּקַדְתְּ ט). אכן פָּקַדְתָּ פָּקַדְתִּי פעם מלעיל ופעם מלרע. ופָקַד פָּקְדָה פָּקְדוּ בסמיכות למלה זעירא

על הרצון לא להודיע מה שעתיד להיות, ומצאתי שכן הענין גם בכל אשר שרשי נל"ה כי הנה בכל שרשי נל"ה העתיד בשני פנים, האחד מלא והאחד חסר, כגון יַעֲשֶׂה יַעַשׂ יִרְאֶה יֵרָא בכל אלה וחבריהם הלשון הראשון אשר הוא בה' הוא עתיד ממש אבל הלשון השני החסר ה' איננו אלא צווי או לשון בקשה יַעַשׂ ה' עמכם חסד יֵרָא ה' וידרוש, כל אלה אינם עתיד מחלט רק לשון צווי ולא יורו היות הדבר עתיד להיות אלא שכן הוא תאות המדבר שיהיה" עכ"ל. — ב) עי' בשער האותיות אות ב' ציון א' בבאור הסעיף, ויאמר הגאון בעל שפה לנאמנים דבור שני אות ב' "מה שלא חִבְּרוּ אותיות הגוף עם יסוד התיבה גם בבינונים? כי איזה בית אשר נבנה לכן — אם יונחו לפני יסוד התיבה יובן שהיא רומזת על העתיד, ואם יונחו אחר יסוד התיבה יובן שהיא רומזת על העבר, ובאמת היא רומזת רק על זמן הבינוני הממוצע בין העבר והעתיד, וכן אין ראוי לחלק אותיות השרש ולהניח אות המשמשת בינתיים, לכן הונחו מלת הגוף בפני עצמן כדי שתושלל התיבה מזמן מוקדם ומאוחר" עכ"ל, והח' שד"ל כ' בבכורי העתים תקפ"ז צד 172 "וְיֹלַדְתְּ בן הוא עתיד הקרוב לבוא וטעמו אַתְּ עתידה ללדת בקרוב, ודקדוק המלה הוא לפי מה שחדש המדקדק האשכנזי רח"ק במסלול שהיא מלה מורכבת מן וְיֹלֶדֶת אַתְּ, וכן שֹׁכַבְתְּ מְקֻנַּנְתְּ במקום שֹׁכֶבֶת אַתְּ מְקֻנֶּנֶת אַתְּ (לדעת חוקרי הלשון האחרונים כן עקרם בעצם כמו שיתבאר לקמן במאמר שני אות ו' ציון ד' ע"ש), וכבר נמצא בלשון חכמים שהבינונים המורכבים האלה מצוים מאד כמו מְקֻבְּלַנִי חוֹשְׁשַׁנִי קוֹבְלָנוּ, ועל פי דרכו של ר' חיים זה אני מוסיף ואומר כי זְכָר־אֲנִי מה חלד זְכֹר אֲנִי וְאַתָּה הגראים כוזרים בדקדוק שניהם בינונים מורכבים כמו זְכוּרְנִי שבלשון חכמים, ובא זְכָר במקום זוֹכֵר כמו לקצר המלה וכו'" עכ"ל. — ג) רוצה לומר בראש העוברים והעתידים, עי' רא"ב. — ד) לשון רא"ב "ואם תאמר במה אדע איזו היא וי"ו החיבור או וי"ו ההפוך? דע שכשיש לפניה פעל עבר אחר אז היא וי"ו החבור, ופסוק אחד סימן מי פָעַל וְעָשָׂה (ישעיה מ"א ד') וכן שני הווי"ן של וְקָרָא זה אל זה וְאָמַר (שם ו' ו') וי"ו החבור הן לפי שכ' לפניהן וָאֶרְאֶה שהוא פעל עבר בעבור הוי"ו הקמוצה שבראשה" עכ"ל, והטעם כתב הרב בעל אהל משה סי' כ"א לפי שוי"ו החבור תחבר דברים דומים והמהפכת לא תבא מכלל החבור ע"ש. — ה) לשון רא"ב "ואם ישאל שואל הלא יְכַסֶּה וִיעוֹפֵף אשר לפניהם הם עתידים? נשיב כי דרך המקרא לשים עתיד במקום עבר" וכו' עכ"ל, ולשון הב"ז בהל"ע § של"ט "בדברי מליצה ושירים ידבר לרוב בעתיד במקום עבר והוא נחות המליצה" עכ"ל. ועי' מש"כ הרשד"ל בבכוה"ע תקפ"ז צד 169 והגאון מלבי"ם בספרו התורה והמצוה תזריע סימן ו' והגאון בעל שפה לנאמנים דבור ראשון אות פ' ע"ש. — ו) כצ"ל. — ז) בבנין הקל, ועי' בחלק ראשון שער המקרא אות ג' הערה ג'. — ח) ובבנין הפעיל הִפְקִידוּ תמיד מלעיל, זולתי מתי מספר הזכירם הרד"ק במכלול ליק ס"ג ע"א. — ט) לשון הרז"ה בהערת קורות ארזים על דבריו בנוה"ת תי' הפעלים אות כ"ב "מלה שסופה שני שואים נחים יש לה משפט מלעיל, תדע שלא תמצא בכל המקרא מלה שסופה שני שואים נחים שתהי מוקפת למלה שאחריה או שתהי נסוגה אחור, גם אם יבוא על מלה כזאת שסמך שנקד בשר

שסמך

Digitized by Google

או למלעיל· נעשים גם המה מלעיל י). ובעתיד וי"ו החיבור בשוא והמהפך בפתח, ולפני אל"ף איתן אם הוא בחטף פתח אזי וי"ו החבור בפתח והמהפך בקמץ; שני מיני עבר הם, עבר נשלם ובלתי נשלם יא). והוי"ו מהפך לשאינו נשלם יב). זולתי כשיקדם עבר נשלם הוא גם כן נשלם יג).

ה. בינוני פוֹעֵל מורכב מעבר ועתיד א). ונקרא גם שם התאר, אבל זה לא יצדק

פשין, א"כ דין מלעיל יש לה" עכ"ל. — י) כ"ה גם לשון הרא"ב, והוא לוקח מלשון הרד"ק במכלול ליק ד' ד' ע"ב ד"ה אל כל, והשיגו הרא"ב בעצמו בנימוקיו שם „אומר אליהו לא היה צריך לומר אלא מלה שהיא מלעיל כי מלה זעירא פשיטא שהיא מלעיל, וכן מה שאמר או למלה שהיא מלעיל אינו צודק כי יש שני מיני מלעיל האחד כשהטעם בראש התיבה כאלה שהביא והשני כשהטעם באמצע המלה, וזה השני איננו משיב הטעם לאחור וכו' לכן היה לו לומר או כשהטעם בראש המלה" עכ"ל. — יא) עבר נשלם פירושו שהוא מדבר על תשלום הפעולה בזמן עבר, ועבר בלתי נשלם פרושו שהוא מדבר על עשית הפעולה בזמן עבר, כמו פָּקַד עונך בת אדום (איכה ד') נשלמה הפקידה, וה' פָּקַד את שרה (בראשית כ"א) עשה פעולת הפקידה. — יב) וַיֹּאמֶר וַיְדַבֵּר מבוארים כמו היה אומר היה מדבר ואינם מציינים תשלום האמירה והדבור. — יג) המשל כי מעט אשר הָיָה לפני וַיִּפְרֹץ לרוב (בראשית ל') הנה הוא כמו נשלמה ההפרצה בעבור מלת היה שלפניה המציינת תשלום ההויה בזמן עבר, והטעם עי' בציון ד'. ועי' עוד מש"כ הרוו"ה (בראשית ד' א') ורבינו הרשב"ץ בתשובה חלק שני סימן רכ"ב והרשד"ל בבכוה"ע תקפ"ז 170. —

ה. א) לשון הא' מהרא"ק במכלול מכלה השמות שביל ע"ה „דע כי אין בלה"ק מלות מיוחדות להורות על הזמן הבינוני ומה שאנחנו קוראים בינונים הם לפי האמת שמות הפועלים והפעולים והם כדמות תוארים והשתמשו בהם העבריים במקום הוראת הבינונים שבשאר הלשונות, ואמרו שזה יורה על שלמות הלשון העבריה שהיא מיוסדת על טבעי מציאות הדברים ואין בה מלות מיוחדות לבינונים כמו שאין זמן הבינוני נמצא באמת אך הוא מרכב מעבר ועתיד כי כאשר תאמר ראובן אוֹכֵל משמעו שכבר התחיל לאכול ועדיין אוכל וכן בכלם" עכ"ל, ובהצופה לשנה שלישית גליון 36 העתיק הא' דוקעס דברי ר' יהודה מסיר ליאון בספרו לבנת הספיר וז"ל „הבינונים, אם יתדמו לעבר מצד ולעתיד מצד, הנה הצד אשר בו יתדמו לעוברים הוא יותר שלם מהצד אשר בו ישתתפו עם העתידים, למה שהדמיון אל העבר הוא מצד שהם בפעל בבחינת מקצת חלקיהם, אבל ההדמות אל העתיד הוא מצד חלקים מה לא יצאו עדיין אל המציאות, וזה יחייב קרבתם אל העבר יותר והתרחקם מן העתיד, כי מה שהוא בפעל שלם מזולתו" עכ"ל. ויאמר הא' בן זאב בתל"ע § שמא „בעל לשון עברי רגיל מאד לשמש בבינוני במקום עבר בספור ענין כאשר ירצה לחזקו ולדמותו בהיותו בזמן הנכח במה שעבר הו' להראות התמדת הענין ההוא זמן רב, ויתישב בכל מקום לפי הענין" וכו' עכ"ל, וז"ל הרשד"ל בבכוה"ע תקפ"ז צד 172 „נמצא בלשוננו לשון המורה על העתיד הקרוב לבוא, והלשון המורה עליו הוא הבינוני, הנך שֹׁכֵב עם אבותיך, הנה אנכי מֵת אנכי עובר ואתם עֹבְרִים, ה' אלהיך מוֹרִישׁ אותם מפניך, כי הגוים האלה אשר אתה יוֹרֵשׁ אותם, ליום אשר אני עֹשֶׂה, הנה ראשו מֻשְׁלָךְ אליך, והנה רחל בתו בָּאָה עם הצאן" עכ"ל, וז"ל הא' רא"ד בהשרון שנה שביעית צד 294 „כלל גדול בלשון העברית כי הבינוני הבא אחר מלת הִנֵּה יורה על עתיד הקרוב לבוא, כמו הִנְנִי מֵבִיא את המבול הִנְנִי מַמְטִיר לכם לחם הִנֵּה אנכי בָא" עכ"ל, ועי' מה שהעיר על דבריו הא' קלאצקי שם צד 386, ועי' מש"כ הא"ר יוסף ראזענטהאל בהלבנון שנה שביעית צד 30 סי' ק"כ. —

לשון

Digitized by Google

רק בעת הפעולה ושם התאר תמיד ב). ובינוני פָּעוּל דינו כבינוני פּוֹעֵל לכל דבר. — ההפרש שבין נִפְעַל עבר ובינוני פָּעוּל ובינוני נִפְעָל הוא — בָּנוּי משמעו עתה עדיין קַיָּם, נִבְנָה בסגול משמעו שֶׁנִּבְנָה עתה ג). וְנִבְנָה בקמץ משמעו שֶׁנִּבְנָה כבר ואפשר נהרס; בפעל עומד משמש התאר במקום בינוני ד). ואם אין בו תאר יבוא הַפּוֹעֵל ולא הַפָּעוּל, כי לא נאמר הָלוּךְ שהוא פעול כי אם הוֹלֵךְ שהוא בינוני פועל. — ולפי שהבינוני והתאר הם שוים לכן ישמשום מש"ה וכל"ב ולפי הענין יש להכירם ה). כמו הַשּׁוֹמֵר אחי תאר, הַשּׁוֹמֵר אמת בינוני. —

ו. ובבל"ם משמשים במקור א). ועל הרוב לא יבוא מקור זולת בבל"ם, רק כאשר יְחֻבַּר לעבר ועתיד כמו הָלֹךְ הלכת, והוא לתוספת הפעולה ב). ועם הצווי באחרונה

ב) לשון רא"ב „שם הַפּוֹעֵל שהוא הבינוני לא יצדק לומר רק על אדם בזמן עשית הפעולה ההיא, ושם הַתֹּאַר יצדק לומר על אדם שיש בו התאר ההוא אפי' בזמן שאיננו עושה הפעולה" וכו' עכ"ל. — ג) לשון הגאון בבאורו לשו"ע יו"ד סי' רי"ז ס"ק מ"ב „כתב הר"ן דיְלוּדִים בלשון תורה נמי משמע שתיהן כמ"ש כל הבן הַיִּלּוֹד וגו' וכתיב כל העם הַיִּלּוֹדִים במדבר וכו', אבל שגה בזה דיְלוּדִים דמתני' היו"ד בשוא והלמ"ד בשרק והוא בינוני פעול, וְנוֹלָדִים הלמ"ד בקמ"ץ שהוא בינוני נפעל, ובינוני משמש במקום עבר ועתיד כמ"ש בגמרא (דמסיק משמע הכי ומשמע הכי) אך בנדרים הלך אחר לשון בני אדם שמשמש על הנולד עתה ועדיין לא יצא (שכן הוראתו בעצם וראשונה) אלא שהכתוב והנבואה דרכן לשמש בו במקום עבר ועתיד, אבל יְלוּדִים בינוני פעול הוא שכבר נעשה ועדיין קים כמו אדם יְלוּד אשה ואלה שמות הַיִּלּוֹדִים אשר היו לו בירושלים דד"ה, אבל הני קראי שהביא הר"ן הם בחרק וחולם והם שמות התואר כמ"ש רד"ק וא"ע" עכ"ל. — ד) אם לא נמצא לו משקל הבינוני ונמצא לו שם התואר מהבנין ההוא לא נוציא את הבינוני מעצמנו כדרך שנעשה ביתר חלקי הבנין רק נסתפק בהתאר במקום הבינוני, ועי' במכלול ליק ד' כ' ע"א, אבל אם לא נמצא לו גם תאר בבנינו אז נוכל לבנות לו משקל הבינוני הפועל ולא הפעול. — ה) לשון הרא"ב דע שהפעלים לא יִסָּמְכוּ ולא יבוא סמיכות עליהם, ולכן כשתמצא הבינונים והפעולים בסמיכות כמו רוֹעֵי מקנה אברם (בראשית י"ג) שׁוֹמְרֵי משמרת (במדבר ג') גְּאוּלֵי ה' (תהלים ק"ז) ודומיהם הם תוארים ולא בינונים, ועוד תדע כי כל בינוני שאחריו מלת אֶת ודאי הוא בינוני ולא תאר כמו רוֹעָה אֶת צאן (בראשית ל') הוא בינוני, ובכלל זה אותי אותך אותו אותם וכל הכנוים המורים על הפעול, גם כשיסמכו אל גופי הנכח והמד"ב כמו אָנֹכִי הוֹלֵךְ (בראשית כ"ה) אשר אַתָּה עֹשֶׂה לעם (שמות י"ח) אֲנַחְנוּ עֹשִׂים (מ"ב ז') אַתֶּם עֹשִׂים (ירמיה מ"ד) כלם בינונים ולא תוארים" עכ"ל. עיי"ש.

ו. א) עי' רא"ב, ולעיל בחלק הראשון שער האותיות אות ב' ציון ה' בבאור הסעיף. —
ב) המקור הוא שֵׁם למציאות מקרה הפעולה בכח הנושא, ואיננו דומה לְשֵׁם מקרה הפעולה חָכְמָה זִקְנָה המפשט לגמרי מכל נושא בעולם. והעברי ישמש עם המקור להוראת המחשבה הקודמת בזמן אל המעשה, ושם הָלֹךְ הָלַכְתָּ חשבת ללכת דַּבֵּר יְדַבְּרוּ יחשבו לדבר, והוא כוממות הפעולה, וברצותו לבנות אותה יאחר את המקור אחרי הפעל להורות על העשותה מבלי חשבון קדום כראוי, כמו אֹמְרִים אָמוֹר למנאצי וגו' לא תבוא עליכם רעה (ירמיה כ"ג י"ז), וַיְבָרֶךְ בָּרוֹךְ אתכם (יהושע כ"ד י"ד) בלעם לא התבונן על דברי פיהו עד תום פעולתם ככתוב את אשר ישים האלהים בפי אותו אשמור לדבר ולא אשר ידבר לי או אשר יצוני לדבר, למה הֶעֱבַרְתָּ הַעֲבִיר (יהושע ז' ז') השיח דברים כלפי מעלה, ויאמר האפודי בספרו פרק י"ד „הנה המבין אשר מדרכו לפרק המרכבות ולהפשיט חלקיהם ולציירם כפי אמתתם — יצייר המקרה ויפשיטהו בבחינת עצמו

לבד

Digitized by Google

כמו שָׁמְעוּ שָׁמֹעַ והוא גם כן לחזק הפעולה ג). והאות היותר משמשת היא הלמ"ד, אע"פ שאיננה נכתבת אצלו, כמו זָכוֹר רוצה לאמר לִזְכּוֹר לעתיד ד). ומה שכתבתי שאין למקור זמן, עם בבל"ם יש לו: זמן, כמו מְדַבֵּר בִּשְׁמוֹעַ ה). ובצווי לא ישמש

לבד מושגם מנושאו עם היותו בלתי מושגם ממנו במציאות וכו' ומפני זה יצייר במקרה שני ענינים, כי ישכילהו בעצמותו מצד שהוא עצמות מה (והוא שם המקרה) או ישכילהו מצד מציאותו בנושא רצוני לאמר קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה אליו (והוא המקור) וכו'" עכ"ל, וכתב הרשד"ע בכוה"ע תקפ"ז צד 170 „לפעמים יבוא המקור באחד מן הבנינים הפועלים ויבוא העתיד שאחריו באחד מן הבנינים הפעולים, כמו סָקוֹל יִסָּקֵל השור, סקל בקל יסקל בנפעל, סקל מורה פעולה ויסקל התפעלות, ואני בהעמיקי החקירה בשאלה הזו ראיתי כי המאמר הזה סקל יסקל השור איננו באמת ענין קבלת הפעולה ואין ענינו שהשור יהיה נסקל מאליו, אבל הוא מְצַוֶּה על בני אדם שיסקלוהו, וכן ומת תחת ידו נָקֹם יִנָּקֵם מורה על פעולה מצוה על השופטים שיקחו נקמתו, ואם היה אומר הִנָּקֵם ינקם היה במשמע כי מאליו ינקם העבד מאדוניו, וכן כי סָקוֹל יִסָּקֵל או יָרֹה יִיָּרֶה גם הוא מצוה על בני אדם, כל זה העירני לחשוב אולי הנפעל הבא במאמרים האלה המורים על פעולה יִסָּקֵל יִנָּקֵם יִיָּרֶה ישמש שמוש הפועל הסתמי כ"כ על צורת מקבל הפעולה והענין במאמר הוא עשית הפעולה, והמקור הזה מורה על הנפעל שאחריו אם נפעל ממש הוא ואם פּוֹעֵל סתמי הוא, שאם הוא נפעל ממש יהיה המקור גם הוא בבנין נפעל, ואם פּוֹעֵל סתמי הוא יבוא המקור בבנין הקל להגיד כי הנפעל שאחריו ענינו גם הוא עשית הפעולה לא קבלת הפעולה" עכ"ל. ועי' המצרף להר"מ קונין סי' קנ"ט ד' ה' מחלק שני וברא"ם בראשית י"ב א' ובפרחון חלק הדקדוק ד' ז' ע"ג; ויאמר רבינו הרמב"ם בפירוש המשנה בבא מציעא פ"ב מ"ט „הָשֵׁב, מקור, והוא ידוע אצל בעלי הלשון, ונופל על הרב ועל המעט, לפיכך מורה הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם השבות רבות" עכ"ל, וזהו דרך הדרש, ויש להעיר על דבריו מחולין פ"ז א' ע"ש, ועי' להגאון מלבי"ם בקונטרס אילת השחר סי' ל"ח. — ג) אומר הרז"ה בספר בנין שלמה בית הפעלים חדר שלישי אות ו' „ההבדל שבין הצווי ובין העתיד המצוה — כי הצווי הוא אשר יצוה האדם לעשות מיד ולאלתר" וכו' עכ"ל, ומנהג העברי לחבר את המקור אחרי הצווי להורות על תכיפות הפעולה בטרם יספיק לחשוב עליה מחשבה. — ד) לשון רש"י בפירוש התורה שמות כ' ח' „ודע שמלת זָכוֹר לשון פָּעוֹל — מקור הוא — כמו אָכוֹל וְשָׁתֹה הָלֹךְ וּבָכֹה, וכן פתרונו: תנו לב לִזְכּוֹר תמיד את יום השבת" עכ"ל, כונתו מבוארת, שהמקור הבא במקום צווי יתפרש בחסרון למ"ד להוראת עתיד המצוה, ולפי שבא בדרך המקור יש בו ג"כ הוראת המחשבה, ועיי"ש בכתב והקבלה, ולפעמים נכתבה הלמ"ד לֵאמֹר הן ישלח איש את אשתו (ירמיה ג' א') הרי הוא כמו תן לב לאמר, ועי' מש"כ ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 188. — ה) כן היו מאמינים הרבה מדקדקים, ואולם הח' בן זאב בתל"ע § שמה כתב „הוראת הזמן במקור עם בכל"ם כהוראת זמן הפעל במשפט השני המצורף אליו הבא בדרך המחלט, עם בי"ת בִּנְסֹעַ הארון וַיֹּאמֶר משה (במדבר י') בְּאָמְרָם אליו יום יום וגו' וַיַּגִּידוּ להמן (אסתר ג'), והם עוברים, בְּיַלֶּדְכֶן את העבריות וּרְאִיתֶן (שמות א') תְּדַבְּרוּן וגו' בְּמֹצַאֲכֶם אותו (בראשית ל"ב), עתידים, ועם כ', כִּשְׁמֹעַ עשו וַיִּצְעַק (בראשית כ"ז) כְּבוֹא אברם וַיִּרְאוּ (שם י"ב), והם עוברים, כְּשַׁלְּחוֹ כלה גרש יְגָרֵשׁ (שמות י"א) כְּבוֹא המלאך סִגְרוּ הדלת (מ"ב ו'), עתידים, ומזה יראה כי הוראת הזמן במקור עם ב"כ איננו מוגבל מצד שמוש האות כי אם מצד הפעל אשר במשפט האחר שהוא מצטרף עליו" עכ"ל; ויאמר הח' רא"ד בבאורים חדשים (נחמיה ו' ט') „ועתה חַזֵּק את ידי, עי' באור, ולי נראה ע"פ מה שהערתי כי המקור יבוא להורות כי טוב

ויפה

Digitized by Google

רק הוי"ו ו). ומה שנזכר לעיל שאין לצווי אלא גוף הנכח — אבל ישמש גם לנסתר בעתיד יַעֲשֶׂה פרעה וְיַפְקֵד פקידים (בראשית מ"א ל"ד) ז). וכן יבוא הצווי לנכח בלשון עתיד במצות עשה תַּעֲשֶׂה לך (דברים כ"ב י"ב) תִּסְפָּר לך (שם ט"ז ט') , ובעבר עם וי"ו ההפוך וְאָהַבְתָּ את ה' (שם י"א א') ח). ומצות לא תעשה לא תבוא רק בלשון עתיד כמו לא תִרְצָח (שמות כ' י"ג), כי לא יבוא הצווי אחר מלות אַל לא כִּי פֶּן אֲשֶׁר אֶת לְמַעַן בַּעֲבוּר וכו'. ולמדבר בעדו לא שייך צווי כלל. ולפעמים יבוא הצווי בלשון בקשה כמו הַצְלִיחָה נא עֲשֵׂה למענך ודומיהם ט).

ז. פָּעַל, הוא קל, ונקרא כן לפי שאין בו סימן נוסף לא אות ולא דגש, כי שאר האבות והתולדות יש להם סימן אות נוסף או דגש. והוראתו על מי

וישר מאד לעשות זאת הפעולה בזמן ההוא אשר עליו ידבר וכן מבואר להלן פ' ח' וְכָרוֹת עמו הברית, ופשוט הכתוב שם — ומצאת את לבבו וגו' כי טוב וישר לכרות עמו הברית, וע"כ לא יבוא פתח הצווי יפורש לפעמים ג"כ כאלו יאמר המדבר אל השומע — הלא תבין גם אתה כי טוב וישר הוא שתעשה הפעולה הזאת, וכן נפרש גם פה, כי נחמיה יספר לנו ויאמר — כי באמת כלם היו מיראים אותנו לאמר וגו' ועתה הלא היה מדרך המוסר טוב וישר לכל אדם אשר זולת האויבים לְחַזֵּק את ידי וכו'" עכ"ל; והח' פינסקר בלקוטי קדמוניות צד קל"ג העתיק מאגרותו של הרדב"א ספר חך . . . וז"ל וּכְחַכֵּי איש גדודים (הושע ו' ט') מלת חַכֵּי הוא מקור לרבים ואלו היה בה' חַכֵּה היה לשון יחיד ואחרי שהוא ביו"ד הרי הוא בלשון רבים דהיינו חִכּוּיִם רבים, וכמוהו במשקל מתרפס בְּרַצֵּי כסף (תהלים ס"ח ל"א) המקור ממנו רַצֵּה בה' לאחד ולרבים רַצִּים, והענין באמרו וּכְחַכֵּי איש גדודים וכחכוים של גדודים על איש ר"ל כמו שמחכים עליו פעם אחר פעם להרגו כן יתחברו כהני הבעל להרוג את הנקיים" עכ"ל, אמר שמחה, עד"ז נבין את המקורים של נחי למ"ד ה' שסופם ־ות כמו גְּלוֹת הַגָּלוּת וכו' לפי שהמקור נוהג בעברי גם בלשון רבים, וע"כ נבין גם מלת בִּבְנוֹתַיִךְ גבך (יחזקאל ט"ז)" עכ"ל פינסקר, והיא הערה חדשה בשפת עבר ראויה לשים אליה לב. — ו) ר"ל בראש התיבה. — ז) כנ"ל, ועין בתל"ע § שלה. — ח) כנ"ל, והטעם לפי שהמצוה נוהגת תמיד, וכתב הרא"ב „המצות הבאות בלשון צווי ממש הם מעטים כמו כַּבֵּד את אביך (שמות כ') שְׁמַע ישראל" עכ"ל. — ט) עי' בחלק הראשון שער האותיות אות א' הערה ג' בתוספת הה'; ויבוא הצווי ע"ד גזום והפלג, שְׂמַח בחור בילדותך (קהלת י"א) בֹּאוּ בית אל (עמוס ד') עלי פלשת הִתְרֹעָעִי (תהלים ס') סֹבּוּ ציון והקיפוה (שם מ"ח), עי' לקוטי קדמוניות צד קנ"ב בהערה; וכן יבא הצווי לדרך עצה ותקוה ולעצה יחובר לרוב במלת איפוא עֲשֵׂה זאת איפוא (משלי ו'), ולתקוה יבוא במלת לוּ אם אתה לוּ שְׁמָעֵנִי (בראשית כ"ג), ויבואו שני צווים מצטרפים זה על זה והראשון תנאי לבד רְחַץ וּטְהָר (מ"ב ה') אם תרחץ אז תטהר; וכ' הח' רמ"ד במכתב העתים ואחד למחברת כרם חמד תשיעי צד 131 „הצווי ליחיד בבנין הקל הוא לרוב בעל הברה אחת כמו קוּם שְׁמַע בּוֹא רְאֵה, ולא במקרה הוא, כי אם דבר שיש לו יסוד בטבע המדבר מבלי פנות אל ארצו ואל עמו, שאל נא לקורות האדם מי הוא המצוה? הלא האדון הוא המצוה לעבדו האב לבנו הזקן לנער הנכבד לשפל, ואינם צריכים להוגיע את עצמם בלהג הרבה, כי גם בהברה אחת השומע יחת לקולם, ומפני כן כאשר המצוה ליחיד רוצה להראות לו אות כבוד אהבה וחבה אז הוא משתמש ביותר מהברה אחת כגון סוּרָה אדוני אלי סוּרָה (שופטים ה') שׁוּבָה אלי כי גאלתיך (ישעיה מ"ד), ולפעמים יוסיף המדבר מלה שלמה להנעים הצווי בעל הברה אחת כמו לֶךְ־לְךָ מארצך (בראשית י"ב) קום נָא שבה (שם כ"ז), ורבים ככה" עכ"ל. —

Digitized by Google

שפועל הפעולה באחר כמו אבל את הלחם, וְרַבּוֹ פעל יוצא א). ולהכיר בין עומד

ז. א) אחרי שהתחיל מקודם „והוראתו על מי שפועל הפעולה באחר" מה לו להוסיף עוד „וְרַבּוֹ פעל יוצא"? נראה מדבריו שהנחתו היסודית בלשון העברית היא לפעל עומד כמו שבארנו בפתיחת המחברת, אך רַבּוֹ לפי המציאות במקרה הוא פעל יוצא, וזו היא כונת הגאון „הוראתו על פעל יוצא" אך אין זה עקר יסודו כי אם „רַבּוֹ פעל יוצא" היינו לפי המציאות, ולפיכך הוא מורה על קנות הפעולה, ועי' לקמן עקר ט' ציון ג'. ובמאמר שני אות ה' ציון א', ויאמר הרא"ב בספר הבחור מאמר שני עקר א' סי' ג' „הנסתר ליחיד מהקל על שלשה אופנים (עי' לקמן מאמר שני אות ו' ציון א') פָּעַל פָּעֵל פָּעֹל, משקלי פָּעֵל פָּעֹל על הרוב לא יבואו רק מפעלים עומדים" עכ"ל; ויאמר הרנ"ה וויזל במחברת המדות חלק שלישי פרק ה' סעיף ג' „ידעת שכל גזרות בנין הקל עומדים בעצמם, ובבנין הכבד יוצאים לאדם זולתו, כמו לָמַד שלמד הוא עצמו, לִמֵּד שלמד דבר לאיש זולתו, והוכחתי בספרי יסודות הלשון שכתבתי שהיציאה הזו על שתי דרכים, פעמים לאדם זולתו כאמור, ופעמים היציאה בנפש עצמה כשהדבר על ענין נפשי, כמו שִׂכֵּל בִּין יִכַּח חִשֵּׁב וכיוצא בהם אותם שבארנו שם, כל ענין שלא יצא לִפְעַל זולתי בהקדים השכל פעולתו הרי הוא יוצא בנפש עצמה" עכ"ל, ובמבחר המאסף המצורף לבכורי העתים תקפ"ז צד 31 כתב הרנה"ו „כל שרשי הלשון המונחים על פעולות שאי אפשר היותן זולתי ע"י משפטי השכל כמו מבין משכיל מוכיח וכיוצא בהם — אינם כתובים בקל, וכן שרש נִחַם כי אי אפשר לאדם לנחם את זולתו הן מאבלו הן מצערו או להעתיקו ממחשבה למחשבה אלא על ידי דברי שכל ודעת המתקבלים על לב השומע, ע"כ לא יתכן לומר נָחַם אלא נִחַם בכבד עכ"ל; וכתב בעל לוית חן בפרק חמישי מהשער השלישי „לא מצאנו קל יוצא לשלישי רק וְנָחַל ה' את יהודה חלקו (זכריה ב')" עכ"ל. וכן יִנְחֲלוּ לכם את הארץ (במדבר ל"ד); ונמצאו בקל פעלים מחליטי התאר במתואר והיה כי יחטא וְאָשֵׁם (ויקרא ה') פי' יחליט את עצמו לאשם ע"ד אם תשים אשם נפשו (ישעיה נ"ג) כן וְאָשֵׁם יחליט את עצמו לאשם ויתודה, רד"ק בשרשים שרש אשם; ונמצאה בקל הוראת הפוך הפעולה וַיִּשְׁכַּב את בלהה (בראשית ל"ה) לדעת הר"ש ארקוואלטי בערוגת הבשם ענינו עקירת המשכב, לא יִכְהֶה (מלשון ולא כִהָה בם (ש"א ג') במושג המחאה) ולא יָרוּץ (ישעיה מ"ב) כלומר לא יטה במרוצתו ולא יתעכב, ותהלתי אֶחֱטָם לך (שם מ"ח) פרשו רז"ל ברבה (במדבר פ"ה) „כדי שלא יתחלל שמו של הקב"ה בהם יביא להם קץ הגאולה החתום" ע"כ, כלומר אפתח החתום; ויאמר הא' רא"ד בספר תורת האדם (עמוד ד' ב') נמצאו בלשוננו פעלים רבים שיורו ב' אופנים, אם הוית הפעולה אחר שלא היתה, או להשאירה ולהמשיכה עוד אחר שכבר היא, כמו הפעל קוּם בקל ובהפעיל וְקָמוּ שבע שני רעב (בראשית מ"א) אחר שלא היו, וְקָמוּ נדריה (במדבר ל') שישארו אחר שהיו, וכן בהפעיל הֵקִים מכסאותם (ישעיה י"ד) אחר שישבו, וְהֵקִים את כל נדריה (במדבר ל') אחר שכבר נדרה אותם יחזקם על עמדם, וה' אמר לשלמה אחר שמלך כבר וַהֲקִימֹתִי את כסא ממלכתך וגו' ועוד רבים" עכ"ל, וז"ל הא' בן זאב בתל"ע § רשו „הפעלים המקריים יתכן שיורו בעברית על שני פנים, אם שיורו על תכונת הדבר כפי מה שהיה הוה או יהיה, או שיורו על שנוי הדבר והתחדשות, ד"מ חָכַם — ער וואר ווייזע — גָּדַל — ער וואר גראסס — מענין הראשון, חָכַם — ער איזט ווייזע ווארדען — גָּדַל — ער איזט גראסס ווארדען — וכו', והרבה כאלה" עכ"ל, ועי' מש"כ הגאון מלבי"ם בספר התורה והמצוה אמור סי' קי"א; ובתל"ע § שכם „לפעמים יבוא הפעל בְּהֵן והכונה שלילה הסכו הִכָּבֵד ושב בביתך (מ"ב י"ד) עמנו לא תגרוס לך חרפה (וז"ל הר"ק בשו"ת שני מפעלים „האספו והגידה לכם הִקָּבְצוּ ושמעו (בראשית מ"ט) אין המכוון בו

שיתאספו

Digitized by Google

ליוצא נשאל שאלת מה? ב), ויש בו פעם עומד ופעם יוצא, כמו הָפַךְ לבם (תהלים ק"ה ד') יוצא, ואיש ישראל הָפַךְ (שופטים כ' מ"א) עומד, כי הפך בעצמו ג).

ח. נִפְעַל, בו שלשה מינים, א', מקבל הפעולה מאביו ממש, שאם האב אָכַל תולדתו נֶאֱכַל, ודומה למשקל פֻּעַל א). ולא יבוא בו צווי, כי לא יתכן לומר הֵאָכֵל הִגָּנֵב. ב', שהוא מתפעלים הפעולים על ידי עצמם ודומה לְהִתְפַּעֵל ממש, כמו אל תִּטַּמְּאוּ בכל אלה (ויקרא י"ח כ"ד) רוצה לומר אל תִּתְטַמְּאוּ, ואחריו כתוב כי

שיתאספו יחד אלא שלא יתפרדו זה מזה" עכ"ל) אך את נפשו שְׁמֹר (איוב ב') הכונה רק שלא יזיקנה, אשר חָלַק ה' אלהיך אותם לכל העמים (דברים ד') ענינו רק שלא הזהירם מהם, וכן להפך שיבוא בשלילה והכונה חיוב הפכו, כי לא יְנַקֶּה (שמות כ') כי יענישנו, אשר לא צִוָּה אותם (ויקרא י') אבל מנעם והזהירם ממנו" עכ"ל. — ב) ל' הח' ב"ג בתל"ע § רלג „נקל הוא להכיר העומד מן היוצא כי על פעל עומד איננה נופלת שאלת מַה פָּעַל? לפי שאין בו גוף מקבל הפעולה, כי שאלת מַה היא שאלה לדעת גוף הפעול כמו מַה אָכַל מַה בָּנָה? ע"כ לא נכון לשאול מַה עָמַד מַה יָשַׁב? ואף לא שאלת אֶת מִי? אבל יתכן לשאול מִי עָמַד מִי יָשַׁב? כי היא שאלה לדעת הפועל" עכ"ל; ויאמר הח' לעטערער במורה הלשון נוספות § 31 מלת אֵת איננה מורה תמיד על יחס הפעול, כי נמצאת עם נושא המאמר בשם הישר, כמו אֶת עַמּוּד הֶעָנָן לֹא סָר מעליהם . . . וְאֶת עַמּוּד האש בלילה (נחמיה ט' י"ט), וְאֶת מְלָכֵינוּ . . . לא עשו תורתך (שם שם ל"ד), המעט לנו אֶת עֲוֹן פעור (יהושע כ"ב י"ז), וְאֶת הַבַּרְזֶל נפל אל המים (מ"ב ו' ה'), אֶת כל הרעה הזאת באה עלינו (דניאל ט' י"ג), ואיש אֶת קֳדָשָׁיו לו יהיו (במדבר ה' י'), וגם בבנין נִפְעַל, כמו ולא תִּנָּתֵן אֶת העיר הזאת (מ"ב י"ח ל'), יִשָּׂרֵף באש אותו וְאֶת כל אשר לו (יהושע ז' ט"ו), ולא יֵאָכֵל אֶת בשרו (שמות כ"א כ"ח), נָסַבּוּ אֶת הבית (שופטים י"ט כ"ב), ועם בנין הָפְעַל כמו יֻתַּן אֶת הארץ הזאת, ועם בנין הִתְפַּעֵל כמו וַיִּתְנַצְּלוּ בני ישראל אֶת עדים (שמות ל"ג ו'), וַיִּתְפַּשֵּׁט יהונתן אֶת המעיל (ש"א י"ח ד'), וכמוהם רבים, ונמצא אֵת המורה גַּם או עִם, כמו ובא הארי וְאֶת הדוב ונשא שה (ש"א י"ז ל"ד), ויתהלך חנוך אֶת האלהים (בראשית ה' כ"ב), ותמורת מִן הם יצאו אֶת העיר (שם מ"ד ד'), ולולא דמיסתפינא הייתי אומר כי אין בלשון עבר סימן מיוחד ליחס הפעול כאשר לא נמצא בלשונות צרפת ואיטלקית וכדומה, ואך הענין מורה אם השם נושא המאמר או ביחס הפעול, ומלת אֵת לא תשמש כי אם לחזק הוראת הידיעה, ולכן באה תמיד אצל סימן הידיעה, כמו ה' הידיעה, שע"פ, נסמך, כנוי, כי גם הם נודעים, ועל המעט באה בלא סימן הידיעה ומורה בעצמה על ידיעה, כמו וְאֶת־צַדִּיקִים ישלם טוב (משלי י"ג כ"א), וְאֶת־קַשׁ יבש (איוב י"ג כ"ה), אֶת־כָּנָף (ש"א כ"ד כ"ז), וכדומה" עכ"ל, ואולם הגאון כתב בפי' לתורה (בראשית א' א') „מלת אֵת הבנתה על שני פנים, א' להורות על העצם הנפעל, כמו ראובן הכה את שמעון אם היה אומר ראובן הכה שמעון לא נודע מי מהם המכה ומי מהם המוכה ואת מורה על המוכה והוא שמעון, ב' תורה על ההצטרפות כמו אִתִּי אִתָּךְ" עכ"ל, ועי' מש"כ הרשד"ל בכורי העתים תקפ"ז צד 179 ע"ש. — ג) עי' היטב מש"כ הרב ר' משה אריה בדקדוק קטן משפט הפעלים אות ז'. —

ח. א) היינו בפעולות שאי אפשר להן להעשות מעצמן מבלי שֶׁתִּמְשְׁכֵנָּה מפעולת פּוֹעֵל, כמושג פעולות האכילה השרפה והגנבה, הפעולות הללו נמשכות מאביהן הקל, ובזה ערכן שוה לערך הַפֻּעַל וְהָהְפְעַל, וההבדל ביניהם — שֶׁהַפֻּעַל וְהָהְפְעַל מציירים לעינינו ההתפעלות מאחרים, וְהַנִּפְעַל איננו מצייר כי אם ענין ההתפעלות לבד, רק אנחנו שופטים מבחוץ בפעלים ממין זה

Digitized by Google

בכל אלה נטמאו הגוים ב). ג', נפעלים שלא נמצאו בקל והם מפורשים כמו הקל, כמו נשבע נשען, ויתבאר לקמן ג). ובו גם כן פעם עומד ופעם יוצא, כמו ובנביא נשמר (הושע י"ב י"ד) פעל יוצא, ועמשא לא נשמר (ש"ב כ' י') פעל עומד ד). גם יש

היותם נפעלים מאחרים, וכמו שיתבאר בציון ג'. — ב) ההבדל שבין ההתפעל ובין הפֻעל והָהפעל ובין הנפעל, היטב לבאר הגאון בעל שפה לנאמנים בדבור שלישי אות י"ג, וזהו תכן דבריו „צורת ההתפעל מציירת ההתפעלות על ידי סבת עצמו, וצורת הפֻעל והָהפעל מציירת קבלת הפעולה מאחרים דוקא, אבל צורת הנפעל איננה מציירת כי אם ענין ההתפעלות לבד מבלי הבחנה על ידי מי אם על ידי עצמו ואם על ידי אחרים או על ידי סבה בלתי מיוחדת כלל, באופן שהנפעלים המורים על ההתפעלות מעצמו דומים בבחינה להתפעל ממש ונבדלים ממנו במה שההתפעל מבאר ענין זה בצורתו משא"כ הנפעל, כאמור בציון א'; וז"ל הרשב"ם בפירוש התורה (בראשית כ"ח י"ב) מֻצב ע"י אחרים נִצב מעצמו, וכן נִגש אל הערפל מעצמו מֻקטר מֻגש על ידי אחרים, וכן אשר אתה מָראה בהר ע"י אחרים אבל נִראה מעצמו" עכ"ל, וכ"כ רש"י שם מ"ס כ' ע"ש; ויאמר הח' רש"ל במחברת שיחה בעולם הנשמות § 14 „עקר הנחת בנין התפעל הוא בפעלים היוצאים כאשר יעשה האדם בעצמו פעולה היוצאת על פי ההרגל מעצם הנושא לעצם אחר כמו השתמר התבקע התפרד, אמנם לא בבנין התפעל לבד ישתמש העברי להוראה זו, כי העברי יפריד לפעמים בין הפועל והפעול הנראים להתאחד בעצם המתפעל, פעם יראהו כעצם פעול לבד מבלי אשר יפעל בו עצם אחר, ופעם יראהו כעצם פועל לבד מבלי אשר יפעל הוא בעצם אחר, ולזאת ישתמש לפעמים בבנין נפעל תחת בנין ההתפעל כמו כל הגוים נקבצו יחדיו (ישעיה מ"ג ט') לשמע אזן ישמעו לי (תהלים י"ח מ"ה), ולפעמים ישתמש בבנין הקל תחת בנין ההתפעל אשר יהפך עי"ז מיוצא לעומד כמו כי שמטו הבקר (ש"ב ו' ז') חבי כמעט רגע (ישעיה כ"ו כ') וכו'" עכ"ל; ועי' במחבר המאסף תקס"ז צד 31 ובבכורי העתים תקפ"ח צד 105, ולקמן מאמר שני אות ה' ציון ב'. — ג) לשון החכם רח"ק במסלול מסלת הכנוים שביל ע"ח „יש עוד הוראה מיוחדת בבנין נפעל, והיא מה שאומר לך, הנה התבאר כי עקר הנחת בנין הקל ויסודו הוא להוראת פעל עומד, ותבין ותשכיל כי לפי ההנחה הזו לא היה צורך להניח לו בנין אחר להיות תולדתו, אחרי שלא יתכן היות קבלת הפעולה בפעל עומד, רק בעבור שישמש. גם לפעל יוצא לכן היה מן הצורך ליחד גם לו בנין המורה על קבלת הפעולה ההיא, והחכים מניח הלשון להניח התולדה מענין האב, שישמש גם הנפעל לפעמים על עשית הפעולה בפעלים העומדים כמו אביו הקל, ומזה נמצאו פעלים עומדים בבנין נפעל שלא נמצאו כלל בבנין הקל והוראתם כהוראת עשית פעל עומד בבנין הקל, כמו נשבע נשבעת נמלט נמלטת נכנע נכנעת נזהר נשען והדומה להם שלא נמצאו בקל" עכ"ל; ונמצאו נפעלים להוראת פעל משותף בין שני גופים שהפועל בעשותו הפעולה יהיה הוא בעצמו כמו כן מקבל הפעולה ההיא מצד שכנגדו, כמו הפעל נלחם בשעה שהוא עושה מלחמה עם רעהו ישיב רעהו מלחמה כנגדו, ויאבק איש עמו (בראשית ל"ב), וכי ינצו אנשים (שמות כ"א), ודומיהם, וההוראה הזו מיוחדת לבנין נפעל, וז"ל הח' פינסקר במחברת יסוד מספר הערה 154 „ידעו שנמצאים בבנין זה שרשים המורים על עשית הפעולה ומהם על קבלת הפעולה ומהם על פעולה חוזרת ומהם על פעולה התמורה של זה בזה ושל זה בזה והוא הפעל המשותף וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ בלקוטי קדמוניות צד קפ"א בשם הקדמון עב"ם והאחרון שוהלד עיי"ש; ומש"כ הגאון „ויתבאר לקמן" ר"ל בעקר י"ג. — ד) לשון הח' ב"ז תל"ע § רלה ג' „וכן ישמש שרש אחד בנפעל פעם פעול מאחר ופעם פעול מעצמו, ד"מ ונמכר לך (ויקרא כ"ה) מוכר עצמו מפני

דחקו

Digitized by Google

מהם נגזרים מפעלים עומדים, והם זרים, כמו נִגַּשׁ נִקְרַב נֶהֱלַךְ ה).

ט. פִּעֵל, בו עי"ן הפעל דגושה. ובו ארבעה מינים, א', פעל מיוחד לו לבדו כמו כִּפֵּר צִוָּה, והוא קל א). ב', שבקל עומד כאן יוצא, כמו שִׁכֵּן שִׁכֵּן אהלו (תהלים ע"ח ס') ב). ג', בשניהם יוצאים רק שם להקל הפעולה, כמו שָׁבַר שִׁבֵּר שָׁלַח שִׁלַּח ג). ד', בשניהם עומדים רק כאן לחזק הפעולה, כמו ושערך צִמֵּחַ (יחזקאל ט"ז ז') שהוא כמו צָמַח ד). ויש אומרים כי אין בו פעל עומד. וְצִמֵּחַ

דחקו כדרשת חז"ל וְנִמְכַּר בגנבתו (שמות כ"ב) ע"י ב"ד, וכן ובנביא נִשְׁמָר פעול מאחר וְנִשְׁמַרְתָּ מכל דבר רע (דברים כ"ג) השמרו עצמכם" עכ"ל. — ה) דע הקורא, כי אם אמנם לא יעיר נפעל אמתי נמשך מפעולה עומדת בטבעה, בכל זאת יש בידינו לגדר בזכות הנפעלים הזרים הללו, התבונן — שרוב הפעלים ממין זה אם אמנם בעצמותם עומדים המה בגוף פועלם, בכל זאת הם גם יוצאים בצד מה ובדרך ההשאלה, כי הַקָּרֵב אל דבר לא יאמר עליו קָרֵב רק בבחינת הדבר אליו יִקְרַב, באופן שהוא עושה פעולת ההתקרבות וגם מקבל פעולת הדבר המצורף אליו אשר אך בבחינתו נקרא קָרֵב, ומפני כן יאמר עליו קָרֵב בדרך העצמית וגם נִקְרַב בדרך ההשאלה, ולפי"ז ראוי לקרוא את הפעל הזה בשם נפעל משאל, ועי' להגאון בעל ספר נאמנים דבור שלישי הוא ג' דברים קרובים לדבריו; ויאמר הרשד"ל בכורי העתים תקפ"ז צד 179 „מה שמצאנו מַצּוֹת יֵאָכֵל השם בלשון נקבה והפעל אחריו בלשון זכר, וכן את הַמִּנְחָה אשר יֵעָשֶׂה, וְעַוְלָה לא נִמְצָא בשפתיו, וכן מֵי נִדָּה לא זֹרַק עליו, נִכְבָּדוֹת מְדֻבָּר בך; ורבים כאלה אשר נתחבטו בהם המדקדקים, הפעלים הללו פֹּעֲלִים סתמיים הם, והם באמת פועלים יוצאים אף שהם בצורתם מקבלי הפעולה, ע"כ בא הפעל תמיד בלשון זכר ובלשון יחיד כי הוא חוזר לנושא שלא נזכר" עכ"ל; וז"ל הח' ח"י קאלינעלענבאגען בהברון שפה שלישית צד 136 „התבוננתי ומצאתי כי כמו שנמצא באיזה שרשים הוראה מיוחדת לבנין פִּעֵל להורות הפוך הפעולה (לקמן עקר פ') כן נמצא גם בנין נִפְעַל בהוראה הזאת בהרבה שרשים, ר"ל בהוראה המורה על הסרת איזה דבר והרחקתו מאיזה מקום או כריתת הדבר והשבתת פעולתו, כמו יֵרָתֵק חבל הכסף (קהלת י"ב ו') באורו עקירת החבל ממקום שהיה קשור בו, ועקרון תֵּעָקֵר (צפניה ב' ד') עקר בארמית הוא שם מורה על שרש וגזע כמו בדניאל עקר שרשוהי ומזה בא בעברית תֵּעָקֵר להוראת הפוך הפעולה עקירת העקר, איש לא נֶעְדָּר (ישעיה מ' כ"ו) חסר מן הָעֵדֶר כי השם עדר הוא כנוי למערכה ומספר והוא נרדף עם סדר ככתוב עֹדְרֵי מערכה (דה"א י"ב ל"ח), מוראה וְנִגְאָלָה (צפניה ג' א') ר"ל חדלה ושבתה מהיות קרובה וגואלה אלי והפכה לזרה ונכריה" עכ"ל, ועיי"ש בצד 194 מש"כ בזה הא' אד"ד, וז"ל הרד"ק בשרשים שרש יחל „ואמז"ל פירש כי נוֹחָלָה (יחזקאל י"ט) בהפוך התוחלת כלומר כי אבדה תוחלתה, ולכן אמר כי וַיִּיָּחֶל עוד שבעה ימים (בראשית ח') איננו מבנין נפעל כי אם מבנין התפעל ומשפטו וַיִּתְיַחֵל ונוא החיה היה נדגש, כי לא יהיה בבנין אחד דבר והפכו כי אם בשני בנינים יָשְׁרֵשׁ וַיְשָׁרֵשׁ, ואחר שהנפעל מזה ענינו בהפוך התוחלת ראוי להיות וייחל מבנין התפעל" עכ"ל, ומדקדקים אחרים חולקים על דבריו, ושמעתי שיש מעירים מסנהדרין (ז' ע"ב) לא תַכִּירוּ פנים רא"א לא תַגְבִּירוּהוּ, והבן, ועיין מש"כ הא' פינסקר במבוא לנקוד הבבלי צד 101. —

ט. א) עי' לקמן עקר י"ג, ועי' המצרף להר"מ קונין חלק שני סי' קמ"ג. — ב) עי' מה שהארכנו בחלק הראשון שער האותיות אות א' הערה א' ד"ה אמנם בטרם נשים קנצי למאמרנו בהערה. — ג) כנ"ל. — ד) אמר ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור ד' ו' ע"א

כמו צָמַח על דרך וַיִּישֶׂם בארון (בראשית נ' כ"ו) כמו וַיּוּשַׂם ה). ויש בו פעלים הפוכים כמו וְדִשְּׁנוּ את המזבח (במדבר ד' י"ג) ובכל תבואתי תְשָׁרֵשׁ (איוב ל"א י"ב) מְסָעֵף פֻּארָה (ישעיה י' ל"ג) רוצה לאמר הסרת הַדֶּשֶׁן הַשֹּׁרֶשׁ וְהַסְּעִיף, ולא יבואו רק בפעלים הנגזרים מן השמות לא באחרים ו).

י. פֻּעַל, אין בו אלא מין אחד, והוא כאביו ממש, שאם האב סִפֵּר, ההולדה סֻפַּר, ונקרא בנין שלא נזכר שם פועלו א). וכמוהו ממש הָפְעַל הולדת הִפְעִיל ב). ואין בם צווי כמו בנפעלים היוצאים, כי איך יצוה לחברו על מעשה אחרים ג). וגם המקור אין בהם ד).

ע"א „כל משקל כבד פירושו רגיל אדם לעשות אותו הדבר" עכ"ל, וז"ל הרשד"ל בכורי העתים תקפ"ח צד 126 „טבע הדגש לחזק ולהכפיל מבטא האות, וכשם שהוא מחזק ומכפיל מבטא האות כן הוא מחזק ומכפיל ענין המלה, הלא תראה בשמות כי המשקלים הדגושים מורים פעמים רבות על כפל ורגילות בפעולה כמו דַּיָּן גַּנָּב טַבָּח סַבָּל רַגָּז כל אלה השמות הונחו להורות על הרגילות במעשה מיוחד, והנה כן הבנין הדגוש עקר הנחתו להורות על כפל פעולה או התמדה ורגילות או התחזקות והתעסקות בפעולה או השתדלות בה אפילו תהיה לריק וכו'" עכ"ל, ויאמר רבינו בחיי (שמות כ"א י"ט) „כל רפואה ביד בשר ודם היא בדגש — ר"ל בכבד — וכל רפואה ביד הקב"ה היא ברפה — ר"ל בקל — והטעם בזה כי הרפואה ע"י בשר ודם אינה אלא ע"י צער וטרח והיא מה שיסבול החש והמשקה המר, אבל הרפואה של הקב"ה היא בנחת שאין שם צער" עכ"ל; ונמצאו בבנין זה פעלים יוצאים לשלישי, כמו מן שָׁכַח שִׁכַּח ה' בציון מועד ושבת (איכה ב') הקב"ה גרם להם לישראל שֶׁיִּשְׁכְּחוּ מועד ושבת, וכן מן לָמַד לִמַּד דעת את העם (קהלת י"ב), וכ"כ הריב"ל בבית יהודה פרק פ"א בהערה „ידוע בחכמת הדקדוק שיש לפעמים בנין פִּעֵל הבא תמורת בנין הִפְעִיל וכו'" עכ"ל, ע"ש. — ה) ולית הילכתא כיש אומרים, אבל זה אמת שהחרק והשרק מתחלפים במקומות הרבה, וכבר העירונו ע"ז בחלק ראשון שער האותיות אות ג' הערה ב' ע"ש, ועי' מש"כ הח' פלונגיאן במחברת אור בקר צד 97 וצד 67; ועי' בהשרון שנה רביעית צד 381 מחלקת בין הח' ר"ש ק"ב ובין הח' רש"ל עדולמי ע"ד התחלפות הבינינים בשפת עבר ובשנה חמישית צד 98 הכרעת מסתתר אחד ושם צד 119 הכרעת הח' קלאצקי. — ו) לא באחרים, היינו בבנין הכבד, אבל בבנינים זולת הכבד יבואו פעלים כאלה גם בבלתי נגזרים מן השמות; ונמצאו בבנין זה פעלים מחליפי התאר במתואר, וְטִמְּאוֹ אותו הכהן (ויקרא י"ג) יחליטנו לטמא, וְטִהֲרוֹ יחליטנו לטהור. —

י. א) הנפעל ישמש לפעמים שמוש אביו הקל, ויורה לפעמים על ההתפעלות מעצמו, משא"כ הֻפְעַל וְהָהָפְעַל, הוראתם רק על ההפעלות מאחרים, לכן לא נזכר בהם שם פועלם, וז"ל הח' ר' נפתלי הירץ וויזל בספרו הלבנון בית שני חדר י"ג חלון ג' „הוראת הבנינים האלה רצוני לאמר פֻּעַל וְהָפְעַל על ההכרח והאונס, וכל נפעל מזולתו איננו ברצונו, ויש מיני הכרח הרבה וכו'" עכ"ל. — ב) לשון הרנה"ו שם „בנין פֻּעַל ובנין הָפְעַל דרך אחד להם שמורים על ההכרח, ואין הבדל ביניהם רק שֶׁהַפֻּעַל יוצא מן השני וְהַהָפְעַל מן השלישי וכו'" עכ"ל. — ג) כצ"ל, ורוצה לאמר: כמו אלו הנפעלים הנמשכים ויוצאים מפועל זולתו אשר הזכירו לעיל עקר ח' ציון א' שלא יתכן בהם צווי לאמר הֻאֲכַל הַגַּנָּב. — ד) זולתי מעטים, כמו וְהָמְלֵחַ לא המלחת וְהָחְתֵּל לא חתלת (יחזקאל ט"ז ה'), וְהָפְדֵּה לא נפדתה (ויקרא י"ט כ'), וְהָשְׁכְּבָה (יחזקאל ל"ב י"ט) מקור בתוספת ה', את כל עֻנּוֹתוֹ (תהלים קל"ב א'),

Digitized by Google

יא.* הִפְעִיל, בו ארבעה מינים, א', בקל עומד ובו יוצא לשני, כמו קָם הֵקִים שָׁכַב הִשְׁכִּיב א). ב', בקל יוצא לשני ובו יוצא לשלישי, כמו אָכַל הֶם

גֻּנֹּב גנבתי (בראשית מ' ט"ו), יום הֻלֶּדֶת (שם שם כ') מקור בהוף' ת"ו, ולשון ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 50 „בא הקמץ במקום הפתח בכמו וְהָמְלֵחַ לא המלחת וְהָחְתֵּל לא חתלת משפטו כמו וְהַשְׁכֵּב אותם (ש"ב ח' ב') ועוד וְהָפְדֵּה לא נפדתה בקמץ במקום פתח כי הוא מקור הַפְדֵּה וכו', ושימו השרק במקום הפתח בכי גֻּנֹּב גנבתי את כל עֻנּוֹתוֹ משפט גֻּנֹּב שיהיה כמו יַסֹּר יסרני יה (תהלים קי"ח י"ח) וְעֻנּוֹתוֹ שיהיה על דמיון וכסיתי בְּכַבּוֹתְךָ שמים (יחזקאל ל"ב ז')" עכ"ל, ובצד 196 כתב „רדה וְהָשְׁכְּבָה הוא אצלי מקור על דמיון וְהָחְתֵּל והמשפט בהם פתח תחת הה'" עכ"ל, ועיי"ש עוד בצד 197 ובצד 91, וכ"כ פרחון בחלק הדקדוק ד' ח' סוע"ב „כי הָחְתֵּל הָפְדֵּה הָשְׁכְּבָה משפטם הַחְתֵּל הַפְדֵּה הַשְׁכֵּב כמשקל הַשְׁכֵּם וְהַעֲרֵב" עכ"ל, ולדעתו הם משקלים שנים מיוחדים למקור הֻפְעַל וְהָהְפְעִיל, ולא על דרך ההתחלפות הם באים; וטעם חסרון המקור בבניינים שלא נזכר שם פועלם לפי דעתנו — על פי מה שהתבאר למעלה עקר ו' ציון ב' שהעברי ישתמש עם המקור להוראת המחשבה הַפְּעֻלֶּת הקודמת בזמן אל הפעולה, והבניינים הללו מורים על ההתפעלות מידי אחר שלא בבחירת המתפעל ורצונו, כמו שהתבאר בציון א', ודעת לנבון נקל שהמחשבה הפועלת וההתפעלות מבלי מחשבה קודמה שני הפכים המה; ולדעת הרד"ק נמצאו בבנין זה פעלים המורים הפך הדבר, כמש"כ בשרשים שרש גאל „יש מפרשים מענין זה וַיְגֹאֲלוּ מן הכהונה (נחמיה ז' ס"ד) והוא הפוך הענין כמו מַשְׁרִישׁ וּמְשָׁרֵשׁ, כן גואל הוא הקרוב וּמְגֹאָל הוא שנתרחק מן הקורבה והמשפחה" עכ"ל, ועי' לקמן מאמר שני אות ה' ציון ה', ועי' הבנת המקרא להרוו"ה שמות מ' י"ז.

יא. א) לשון הרא"ב „הפעלים אשר הם עומדים בקל זה הבנין יוציאם לשני וכו'" עכ"ל, וההבדל שבין הוראת הַפִּעֵל את הקל ובין הוראת הַהִפְעִיל, היטב לבאר החכם הנלבב ר' שלמה ן' לוי במחברת שיחה בעולם הנשמות צד 8 „דע כי הפעולה היוצאת מעצם הנושא למען הוציא פעולה אחרת בעצם אחר — תפעל על אחד משני דרכים, או כי פעולת העצם המוציא חלה על העצם האחר כל זמן עשות זה את פעולתו, ובכלות פעולת העצם המוציאה תכלה גם כן פעולת העצם האחר, ועל דרך זה — העצם המוציא הוא גומר בפעולתו האחת את פעולת העצם האחר. או כי העצם המוציא הוא רק מעורר בפעולתו את כח העצם האחר לפעול פעולה מה אשר לא תכלה עדן בסור מעליו פעולת העצם המוציא רק היא נגמרת אחרי אשר כלתה כבר פעולת העצם המוציא הזאת אשר עוררה את כחו לפעול, ועל דרך זה — העצם המוציא הוא גורם בפעולתו את פעולת העצם האחר; והנה מניחי לשון עברית הניחו שני בניינים הַפִּעֵל וְהַהִפְעִיל להוציא את הקל, כפי אשר תהיה פעולת העצם המוציא על אחד משני הדרכים האלה אשר הזכרתי, כי אם תהיה פעולתו על הדרך הראשון אשר הזכרתי אז תבוא תמיד בבנין פִּעֵל, כמו הפעל כָּבָה — הנה האיש. אשר יוציא על ידי פעולתו את הכביה בנר או בגחלת כאשר כלתה פעולתו כלתה גם פעולת הכביה בעצמים האלה, לכן יִקָּרֵא הוא הַמְכַבֶּה לא הַמַּכְבֶּה. ואם תהיה פעולת העצם המוציא על הדרך השני אשר הזכרתי, אז תבוא תמיד בבנין הִפְעִיל, כמו בפעל נָפַל, הנה האיש אשר ידחה לרעהו העומד על גג הבית עד כי יפול לארץ, נאמר כי הִפִּילוֹ לארץ, כי הנפילה לארץ היא נגמרת אחרי אשר כלתה כבר פעולת הדחיה" עכ"ל, וזה נמשך ממה שֶׁהַהִפְעִיל הונח בעצם וראשונה להוראת הַהִפְעָלָה למרחוק; ובצד 21 כתב „בברכה פעלים נשתמש בשני הבניינים המוציאים יחד להוציא את הקל, וזה יהיה על אחד משני דרכים, 1) שכל

אחד

Digitized by Google

שני גופים האוכל והנאכל, הֶאֱכִיל שלשה גופים המאכיל האוכל והנאכל ב). ג׳, פעלים אשר לא נמצאו בקל והם מפורשים כמוהו, כמו שיתבאר בעקר י"ג ג). ד׳ עומדים בקל וגם בו, כמו ופרעה הִקְרִיב (שמות י"ד י׳) הרי הוא כמו קָרַב, ויש אומרים הִקְרִיב מַחֲנֵהוּ ד). ויש בו פעם עומד ופעם יוצא, כמו הם יצאו את העיר לא הִרְחִיקוּ (בראשית מ"ד ד׳) עומד, הִרְחִיק ממנו את פשעינו (תהלים ק"ג י"ב) יוצא ה).

יב. הֻפְעַל, בו שני מינים, א׳, בקל עומד ובו יוצא, כמו קָם הוּקַם כלומר הוקם על ידי אחר א), ב׳ בקל שני גופים ובו שלשה, כמו נִכְרַת ובו הָכְרַת מנחה ונסך (יואל א׳ ט׳), יש כאן שלשה גופים, הארבה כורת הגפן נִכְרַת ועל כן הנסך הָכְרַת ב). וביתר הדינים דומה לְפֻעַל ג).

אחד נבדל בהוראתו מחברו על פי החק אשר נִתַּן אל הוראת כל אחד מאת מניח הלשון, ד"מ מפעל עור, נאמר בהוראת הקל עוֹרֵר או הֵעִיר, וההבדל ביניהם הוא, כי הַמְעוֹרֵר את הישן הוא זה אשר יגמור בפעולתו את תכלית היקיצה בגוף הישן (והוא אחרי כור מעליו התנומה החזקה ועפעפי עיניו עומדים פתוחים אשר נגעת בו יד המעורר תְּשַׁלֵּם היקיצה במלואה), אבל הַמֵּעִיר את הישן הוא זה אשר יסלק בפעולתו את התרדמה החזקה אשר בשלה כל חושיו ואחרי בטול התרדמה יגיע הישן מעצמו לאט לאט עד תכלית היקיצה. 2) שניהם הם שוים בהוראתם מבלי הבדל כלל ביניהם, וזה יהיה כאשר יורה קל אחד על שתי פעולות שונות אשר האחת מהנה היא הקודמת והשנית נמשכת אחריה תמיד, כמו הקל יָשַׁב הוא מורה לפעמים על התחלת הישיבה אחרי הקימה (זיך זעטצען) ולפעמים המשכת הישיבה לפני הקימה (זיטצען), ולזאת כאשר נרצה להוציא בנין קל כזה, נאמר או יָשֵּׁב בבחינת הוראת הקל על התחלת הישיבה הנגמרת מפעולת העצם המוציא, או הוֹשִׁיב בבחינת הוראת הקל על המשכת הישיבה אשר איננה נגמרת מפעולת העצם המוציא, וכן הדין בכל הפעלים כמו אלו" עכ"ל; ובסגנון זה התנבא הרב רמ"א במבין לתל"ע § רמ „מוֹתֵת פירושו שכבר חלה ונוטה למות והוא גומר מיתתו ממש ולא יְוַתֵּר בו נשמה, הֵמִית פירושו שהרגו בעודנו בריא ועדיין מפרכס רק סופו למות" עכ"ל; ועיין ג"כ מזה במס"כ הח׳ יש"ר בכורי העתים תקפ"ו צד 37 והרשד"ל בכוה"ע תקפ"ח צד 128 וצד 131 פעל מות, — ב) והוא המוציא פעולת האכילה מגוף הפועל אל הלחם, ולא הפועל, עי׳ בעקר הראשון ציון א׳. ג) ר"ל פעלים מיוחדים לו לבדו. — ד) וליא הילכתא כיש אומרים. — ה) והעומד לחזק הפעולה; ונמצאו בבנין זה פעלים מחליפי התואר במתואר, וְהִצְדִּיקוּ את הצדיק וְהִרְשִׁיעוּ את הרשע (דברים כ"ה), ויש מפרשים עד"ז וַיָּרֵעוּ אותנו (דברים כ"ו ו׳) שהחליפונו לרעים וחטאים; ונמצאו בו פעלים המורים הפוך הדבר, כמו וְהַעֲמַדְתָּ להם כל מתנים (יחזקאל כ"ט) לדעת קצת טעמו עקירת המעמד, ובלשון התלמוד (ב"מ ל"ח א׳) דבש וְהִדְבִּישׁ, ולשון רש"י „יצא טעם דובשנו, ובכל תבואתי תְּשָׁרֵשׁ תעקר שרשיה, וכמו עד לא יֻרְתַּק חבל הכסף יפתחו רתוקות עבותיה" עכ"ל. —

יב. א) הוא לעומת המין הראשון מההפעיל אשר התבאר בעקר י"א. ב) הוא לעומת המין השני מההפעיל אשר התבאר שם, ור"ל הִכְרִית את הנסך במה שֶׁכָּרַת את הגפן וע"כ הנסך הָכְרַת. ג) והנה ה׳ הבנין ואותיות איתן בבנין זה פעמים בשרק ופעמים בקמץ חטף, ועי׳ מה שהבדיל ביניהם הגאון ר׳ יעקב צבי מעקלענבורג בהכתב והקבלה (ויקרא פ"ז יו"ד) בשם רש"ף, והח׳ ר׳ יוסף פלעס בבכורי העתים תקצ"א צד 71, והגאון מלבי"ם בהתורה והמצוה ויקרא סי׳ שפ"א, עיי"ש.

לשון

Digitized by Google

יג. הִתְפַּעֵל, הוא פועל ופעול בעצמו, כמו וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם תהיו מְקַדְּשִׁים את עצמכם א). וכן הַנִּפְעַל במין השני כמבואר למעלה עיקר ח' ב). ולפעמים מְדַמֶּה להיות ואיננו כן, כמו וְהִתְבָּרֵךְ בלבבו (דברים כ"ט י"ח) אומר בלבבו שהוא ברוך ואיננו כן ג). ולא יצא הבנין הזה לזולתו, ואל תֵּפֶן למה שיש אומרים כי נמצא בו יוצא כמו כל כלי עץ תִּתְחַטָּאוּ (במדבר ל"א כ), כי פרושם עומדים ד). ויש פעלים שלא באו כי אם בבנין הִתְפַּעֵל וּפֵרְשׁוּ כמו בקל, כמו הִתְפַּלֵּל הִתְחַנֵּן ה). וזה כלל גדול: שכל פעל אשר לא ימצא בקל אבל נמצא באחד משאר הבנינים פרושו כמו בקל, כמו נִשְׁבַּע בנפעל, הִשְׁלִיךְ הִשְׁכִּים בהפעיל ו).

יג. א) לשון הח' בן זאב הנ"ע § רמד „אם הפעל בבנין פִּעֵל יוצא לזולתו ישיב הבנין הזה את הפעולה אל עצמו, באופן שהוא הפועל ומקבל הפעולה, ד"מ גִּלָּה הִתְגַּלָּה, ויתכן גם כן שתהיה הפעולה אליו ע"י אחרים, ד"מ הִתְגַּלַּח (ער האט זיך שעערען לאססען) וכו'" עכ"ל. — ב) כנ"ל, ור"ל שגם הוא מורה על הפעולה בעצמו. ג) בבראשית רבה פי"ט סי' ז' וישמעו את קול אלהים מהלך אין כתיב כאן אלא מִתְהַלֵּךְ מקפץ ועולה, וז"ל המתנות כהונה „דרש מדכתיב לשון מתפעל משמע שאיננו הליכה ממש כד"א מתרושש מתעשר שאיננו רש ועשיר ממש, אך מדמה כן" עכ"ל. — ד) לשון הרד"ק במכלול ליק ס"ע ע"א „וכן וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים תִּתְחַטָּאוּ פי' עם הבגדים והכלים תתחטאו בעצמכם כי לא תהיה טהרתכם שלמה אם לא יהיו גם הכלים טהורים" עכ"ל, ועיי"ש ד' כ"ד ע"א, ובשרשים שרש עבר כתב „וּמִתְעַבֵּר (משלי כ') רוצה לומר ומתעבר בו" עכ"ל; ונמצאו בבנין זה פעלים מחליפי האוחר במאוחר, כמו שכתב הפרשן הגדול ר"ע ספורני בפי' התורה (בראשית ל"ז י"ח), „וַיִּתְנַכְּלוּ אותו, אחר שחשבו את יוסף בלבם נוכל להמית וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 96 עיי"ש; ויאמר הח' לעטערער במורה הלשון § 84 ג"ד „לפעמים יורה ההתפעל על פעולת איש ברעהו, כמו למה תִּתְרָאוּ (בראשית מ"ב א') איש רואה פני רעהו" עכ"ל; ונמצאו בבנין זה פעלים להוראת הפוך הפעולה, כמ"ש במגיד מישרים להב"י ס"פ ואתחנן „וַיִּתְעַבֵּר ה', האי ויתעבר כמו תְּשָׁרֵשׁ (איוב ל"א) וכמו וְדִשְּׁנוּ את המזבח (במדבר ד'), והכי קאמר: לא שבקי קוב"ה דאיעבר" עכ"ל, ור"ל שבשבילכם מנעני מעבור. — ה) עי' סנהדרין (ד' פ"ב ע"ב) וברכות (דף כ"ו ע"ב) ומנחות (דף כ"ח ע"ב) תוס' ד"ה ואיכא, עיי"ש. — ו) הרב ר' משה אריה במבין לתל"ע § רמד השיג על הכלל הזה ויאמר „מה שאמר ולא ימצא בקל — אי אפשר לומר כן בשום פנים, כיון שאין אתנו כל הלשון" עכ"ל, רוצה לומר — אם גם לא נמצא בכתובים, מי ערב לנו שלא ימצא בלשון, ומה שלא נמצא בכתובים — מפני שלא היה מקום והזדמנות למחברי הספרים להשתמש עמו, כי לא חברו לפנינו ספר מלים. אולם באמת אין זו טענה, כמו שכתב הח' רנה"ו בספרו הלבנון בית שני חדר י"ג חלון א' וז"ל „דע שבהמצא שרש אחד בנוי בגזרה אחת מגזרות בנין מן הבניינים נוכל לבנותו מדעתנו בכל גזרות הבנין, אבל לא נוכל לבנותו מדעתנו באחד משאר הבניינים שלא מצאנוהו כלל בתנ"ך וכו', כי איך אפשר שלא יקרה היותו בנוי בבנין זה גם במקום אחד בכל כתבי הקדש בהיות זכר השרש הזה כתוב במקומות רבות? אין זה אלא שידע המחוקק הקדוש שלא יתכן לפי ענינו וטבע פעולתו להבנות בבנין אחר" עכ"ל, ואולם בחלקי בנין אחד אי אפשר להחליט שיחסר אחד מהם בלשון, וסומכים בהכרח על מה שלא היה מקום להשתמש עמו, וגם שני הבניינים האב והתולדה נחשבים לחלקי בנין אחד; ויאמר הראב"ע במאזנים אויפיבאך מ"ז ע"א „אם מצאנו מלה אחת מצטרפת בכל בנין והוא פועל עבר נוכל לעשות ממנה עתיד והפך הדבר וכו'" עכ"ל, וז"ל הח' יואל ברי"ל במחברת המאסף חשון הקמ"ח „אם

נמצא

Digitized by Google

נמצא שרש מה נכנה רק בבניני הפעולים ולא נמצאהו בבניני הפועלים כלל, לא יהיה הטעם בזה לפי שאי אפשר להאמר בבנין אב, כי אם נתלהו במה שלא היה מקום וזמן לכותבי ספרי הקדש להשתמש בו, ושבכל זה היה מורגל בפי המדברים בלשון עבר בימים ההם" עכ"ל, וכ"כ הרשד"ל בכורי העתים תקפ"ח צד 132 אם נמצא הֻפְעַל במקרא ולא נמצא הִפְעַל הרי הוא נמצא בלשון, כמו טֻבְּעוּ בים סוף ולא נמצא בכתבי הקדש טִבַּע ועם כל זה ידוע הוא לבעלי הלשון, ומתקני התפלות אמרו בתהומות טִבַּע, וזה נכון ומוכרח בטבע הלשון וכו', וכן ואחריך לא זֻנָּה הוא מן מְזֻנָּה שאמרו חכמים וכו', וכן הֹרַגְנוּ כל היום הוא מן מְהֹרָג וכו', וכן ומֹרַק וְשֻׁטַּף נגזרים מן מְמֹרָק שבלשון חכמים ומן מְשֻׁטָּף שלא נמצא, וכן אחרים זולת אלה" עכ"ל, ועי' לקמן מאמר שני אות ה'. ונסיים בדברי הרד"ק בשרשים שרש עתר וז"ל הלשון קצרה מאד אצלנו, וטוב הוא להרחיבה בדמיון הנמצא, אך שלא נצא מדרך לשון המקרא" עכ"ל.

נשלם המאמר הראשון

ומכאן ואילך נמצא בתוך הכת"י

משנת הגר"א חלק שני מאמר שני

א. לשון הקדש נחלקת לשלשה חלקים, והם, שֵׁם, פֹּעַל, מִלָּה. שם, הוא סימן לקריאת הדבר בשמו אשר יִקָּרֵא לו. פעל, מורה על פעולה מעשיית בזמן עבר או עתיד או הוה. מלה, היא מחברת הפעל והשם יחד; הפעל נחלק לשלשה מינים, פעל עומד, יוצא לשני, ולשלישי, והוא שיצדק בו לִשְׁאֹל — מַה פָּעַל?, פעל מקרי, שמקבל הפעולה במקרה ובטבע א).

ב. הפעל נחלק לשבעה בנינים, שלש אבות ושלש תולדות, ואחד אב ותולדה כאחד. ואלה שמותם, פָּעַל בנין הקל, אב, ותולדהו — נִפְעַל. פִּקֵּד הדגוש, אב, ותולדתו — פֻּקַּד הדגוש. הִפְעִיל, אב, ותולדתו — הָפְעַל. הִתְפַּקֵּד, אב ותולדה כאחד; ובהם ששה חלקים, עבר, בינני פועל, בינני פעול, מקור, צווי, עתיד. הצווי חסר בְּפֻעַל וְהָפְעַל. והבינני יחסר גם הוא בבנינים האלה וגם בבניני נִפְעַל וְהִתְפַּעֵל א). ודע כי התולדות ובינני פעול לא יתכנו בפעלים העומדים ובפעלי המקרה; בינני פָּעוּל, שהפעולה כבר עשויה ועדיין המעשה קים. —

ג. שמונה גזרות הן, שלמים, חסרי פ"א, נחי פ"א אלף, נחי פ"א יו"ד, נחי עי"ן, כפולים, נחי למ"ד אל"ף, נחי למ"ד ה"א. —

ד. בכל חלק ארבעה גופים, יחיד יחידה רבים רבות. ובכל גוף שלשה מדברים נסתר נכח מדבר־בעדו. והנה המדבר בעדו שוה ליחיד וליחידה לרבים ולרבות בכל הגזרות וחלקיהן. וכן בעבר לנסתרים זכר ונקבה שוים. וכן בעתיד נכח ונסתרת, נכחות ונסתרות שָׁוֺת א). והבינונים אין בהם סימני המדברים אלא במלות

א. א) הם פעלי האיכות והכמות אשר התבאר ענינם בפתיחת המחברת § כט. —

ב. א) עי' במאמר הראשון עקר א' ציון ג' שלפעמים יכוון הגאון במלת „בינני" סתם על בינני פועל עיי"ש, וכן מה שאמר כאן והבינני יחסר וכו' רוצה לאמר בינני פועל לפי שהם פעולים. —

ד. א) תִּפְקֹד לנכח ונסתרת, תִּפְקֹדְנָה לנכחות ונסתרות; ויאמר ר' יונה המדקדק בהרקמה

Digitized by Google

בפני עצמן, הוא הִיא, אַתָּה אַתְּ, אֲנִי. הֵם הֵן, אַתֶּם אַתֶּן, אֲנַחְנוּ ב). והצווי איננו אלא בנכחים ג). והמקור אין בו סימן המדבר כלל. —

ה. והא לך סימני הבנינים. קַל אין בו סימן הבנין כלל, כי הוא הבנין הראשון הנכר בלא סימן, והוא אב, ומורה על פעל עומד א). או לקלות הפעולה אם הוא פעל יוצא. ותולדתו — נִפְעַל, הסימן בו נו"ן, ובמקור צווי עתיד יחסר הנו"ן ויבוא דגש בפ"א הפעל ומשלימו, והוראתו בקבלתו כמו האב בפעולתו ב). פִּקֵּד פֻּקַּד הִתְפַּקֵּד, דגש בעי"ן הפעל לסימן הבנין. פִּקֵּד בעבר פ"א הפעל בחי"ק, ובשאר חלקי הבנין בפתח, ובינני פעול וכל בנין פֻּקַּד פ"א הפעל בשרק, והוראת בנין פִּקֵּד הוא יוצא לשני ולשלישי או להפלגת הענין ג). ולפעמים יורה על ענין אחר ד). ובנין פֻּקַּד בקבלתו כמו האב בפעולתו ה). הִפְעִיל, סימנו ה"א בראש ויו"ד בין העי"ן והלמ"ד, וְהָפְעַל, גם הוא סימנו ה"א בראש. ובהפעיל והפעל פ"א הפעל בשוא בכל חלקיהם, וה"א בהפעיל עבר בחרק ובשאר חלקיו בפתח. ובינני פעול וכל בנין הָפְעַל הה"א בקמץ חטף. והוראת הִפְעִיל גם היא כפִעֵל, אלא שהוא יותר להוציא ו). או להפלגת הענין. ובנין הָפְעַל בקבלתו כמו האב בפעולתו ז). וכל בנין שנמצא ממנו במקרא דבר אחד מאב או מתולדה יכולים אנחנו להוציא כל חלקיו מדרך סברה וכל חלקי הבנין אשר כנגדו ח). בנין הִתְפַּקֵּד יש בו שלש הוראות, א', אב ותולדה כאחד. ב', שֶׁמִּתְדַּמֶּה להיות ואיננו כמו שידומה. ג', להורות על ההמדת הענין ט).

צד 226 „ואשר שיספוק להם לסימן הנקבה בהי"ו לבדה ושמו סימן הקבוץ הוי"ו — במקום אותיות נָה — אשר היא סימן הקבוץ לזכר, והסכימו בלשון הנקבה על הוי"ו לבדה, כאשר נאמר ואלמנותיך עלי תִּבְטָחוּ (ירמיה מ"ט י"א) במקום תִּבְטַחְנָה, וַתִּקְרְבוּ עצמות (יחזקאל ל"ז ז') במקום וַתִּקְרַבְנָה" עכ"ל, וכמו שיביאו העברים את הוי"ו במקום אותיות נָה כאמור, כן יביאו לפעמים אותיות נָה במקום הוי"ו לסימן זכרים רבים כמו מגוי יַעֲמֹדְנָה (דניאל ח' כ"ב) במקום יַעַמְדוּ, וַיֵּחַמְנָה בבואן לשתות (בראשית ל' ל"ח) במקום וַיֶּחֱמוּ הצאן אל המקלות (שם שם ל"ט) וַיִּשַּׁרְנָה הפרות (ש"א ו' י"ב) במקום וַיִּישְׁרוּ ודגש השי"ן להבלעת יו"ד פה"פ. — ב) ולעיל במאמר הראשון עקר ב' ציון ג' העירונו שדעת הגאון כי הבינוני בעצמו כולל גוף הנסתר עיי"ש. — ג) עי' במאמר הראשון עקר ו' ציון ז'.

ה. א) וכן בארנו שטת רבינו לעיל במאמר הראשון עקר ז' ציון א' ע"ש. — ב) אם הקל מורה על עשות הפעולה באחר אז הנפעל מורה על קבלת הפעולה מאחר, ואם הקל מורה על עשות הפעולה בעצמו אז הנפעל מורה על קבלת הפעולה מעצמו, כמש"כ במאמר הראשון עקר ח' ציון ב' בשם הר"ש בן לוי במחברת הפיתח עיי"ש. — ג) אם הוא עומד, ואם הוא יוצא לשלישי מורה על קלות הענין, כי עקר הנאתו ליוצא לשני. — ד) ל' הח' ר"ח קעסלין במסלול מסלה הכתוב שביל ע"ו „פעלים אשר ישתנה באורם לפי התחלפות הבנינים, כשרש ברך שנאמר ממנו בקל וַיִּבְרַךְ על ברכיו (דה"ב ו') וַיַּבְרֵךְ הגמלים מבנין הפעיל, ושניהם מענין כריעה על הברכים, וכאשר יבוא זה השרש בבנין פִּקֵּד הדגוש ישתנה ענינו כמו יְבָרֵךְ את הנערים (בראשית מ"ח) שהוא לשון תוספת טובה, וככה בשרי כָּחַשׁ משמן (תהלים ק"ט) מהקל ענין רזון, וְכִחֵשׁ בעמיתו מבנין פִּקֵּד ענין כפירה" עכ"ל. — ה) אם הִפְעִיל מורה על עשות פעולה בגוף שני הָפְעַל מקבל מגוף שני, ואם הִפְעִיל מורה על עשות פעולה בגוף שלישי הָפְעַל מקבל מגוף שלישי. — ו) מבואר מאליו. — ז) עי' במאמר ראשון עקר י"ב. — ח) עי' במאמר הראשון עקר י"ג ציון ו'. — ט) לשון הרז"ה בצוהר התיבה תיבת הפעלים אות י"א „בנין

Digitized by Google

בינני פֻּעַל וְהָפְעַל מ"ם בראש, בפֻעל — בשוא המ"ם, ובהפעיל — פועל בפתח ופעול בקמץ חטף המ"ם. ובהתפעל גם כן מ"ם ברא"ש ובחרק. —

ו. בנין הקל בא על שלשה אופנים, פָּעַל פָּעֵל פָּעֹל א). פָּעַל העי"ן בפתח בכל המדברים, חוץ מנסתרים ונסתרת שהוא בשוא ב). אבל פָּעֹל בחולם בכלם, חוץ מנסתרים ונסתרת בשוא, ודוקא אם הנגינה מלעיל, אבל אם היא מלרע נשתנה החולם לקמץ חטף ג). ולנקבה נמצאת בעבר שני שואים נחים רצופים בסוף התיבה ד).

הִתְפַּעֵל מורה לפעמים על התמדת הענין והרגילות, כמו הִתְהַלֶּךְ נח (בראשית ו') ופי' הראב"ע הרגיל, וכן יִתְאַמְּרוּ כל פועלי און (תהלים צ"ד) כלומר מהמידים לספר בשבחם, ואב לכלם — ובכל יום ויום מרדכי מִתְהַלֵּךְ (אסתר ב')" עכ"ל. —

ו. א) ר"ל העבר מבנין הקל, ועי' לעיל במאמר ראשון עקר ז' ציון א'. — ב) בכל המדברים, כנ"ל, וז"ל המדקדק רז"ה בצוהר התיבה תיבת הפעלים אות כ"א „יסוד גדול בטבע הלשון שיש דרך אחד בענין הנקוד לכל הנכחים והמדברים בכל לשון עבר, ודבר זה נוהג בכל הבנינים ובכל הגזרות, המשל בזה, בלשון עבר מהקל בגזרת השלמים תהיה פ"א הפעל בקמץ ועה"פ בפתח בכל לשון נכח ומד"ב, כמו שָׁמַרְתִּי שָׁמַרְתָּ שָׁמַרְתְּ שְׁמַרְתֶּם שְׁמַרְתֶּן שָׁמַרְנוּ, רק בנכחים ונכחות נשתנה קמץ הפ"א לשוא בעבור רבוי תנועות המלה כפי תקון הלשון, לפי שנעתקה הנגינה אל התנועה שאחריה, הנה לפניך שכלם שוים כפי טבע הנקוד. גם דרך אחד לנסתרת ונסתרים במה שנבהגה בהם פתח העי"ן לשוא ויתקים קמץ הפ"א כאשר נעתקה הנגינה אל התנועה שאחריה, כמו שָׁמְרָה שָׁמְרוּ" עכ"ל; והנה הגאון לא בחר פה רק נטית שני המשקלים פָּעַל פָּעֹל ולקמן אות ט' בחר נטית משקל פָּעֵל ע"ש, והטעם, משום דלא נחית לבאר פה רק הנטיות הללו השוות בכל מְדַבְּרֵי העבר זולתי בנסתרים ונסתרת והם שָׁמַר שָׁמַרְתִּי וכו' יָכֹל יָכֹלְתִּי וכו' שָׁמְרָה שָׁמְרוּ יָכְלָה יָכְלוּ. — ג) יְכָלְתֶּם יְכָלְתֶּן, התנועה הגדולה והתנועה הקטנה תולדתה לתנועה אחת יחשבו, וטעם זה השנוי, לפי שנעתקה הנגינה מן התנועה הגדולה לטעם שהבאר בחלק ראשון שער המקרא אות ג' ציון ד', ומה שלא השאירו את התנועה הגדולה ולא הניעו את השוא והרפו את התי"ו? לפי שדרך אחד לכל הנכחים והמדברים כאמור לעיל ציון ב'. —

ד) ובחסרי למ"ד הפעל שוא נח אחד באות דגושה בדגש חזק, כמו כָּרַתְּ נָתַתְּ = כָּרַתְתְּ נָתַנְתְּ, וכ' הא' ריטטענבערג בהצופה לשנת שלש עשרה גליון 33 „אף שקצת מדקדקים אמרו על דגש כָּרַתְּ נָתַתְּ שהוא דגש חזק ויורה על חסרון אות (כן היא האמת בלי ספק כלל) אנכי לא כן אדמה, כי מה נשתנה תי"ו הנכחת לעבר מכל האותיות. שבכל האותיות אם הם בשו"א בכוה"ג לא יבוא בהם דגש חזק למלא חסרון אות שלפניהם כמו חַת סַב סב גַּל בַּת פַּת ודומיהם הרבה (עי' בחלק ראשון שער התנועות אות ה' ציון ו' ושער הדגש אות א' ציון א') והתי"ו הנכחת לבדה דגושה"? עכ"ל, ולאו מילתא היא, כי דרך אחד לכל הנכחים והמדברים, כאמור לעיל ציון ב', ומהיות כָּרַתָּ כָּרַתִּי דגושים בדגש חזק כדין באות תנועים, לכן גם כָּרַתְּ לנכחת דגוש שלא להבדיל ביניהם; ויאמר הא' רא"ד בס' תורת האדם (יחזקאל פ"ז ס"א) הנה באו בפרשה זו עשר מלים שהם פעלי קל עבר לנכחת וכלם ביו"ד כתובה בסוף ונתקנו בקרי, וכאלה נמצאו עוד מפוזרים בשאר ספרי הקדש, וכן מצאנו גם בינונים כאלה וְיוֹלַדְתִּי בן יוֹשַׁבְתִּי בלבנון מְקֻנַּנְתִּי בארזים, מה שהדעת נוטה כי כן הוא עקרם של העבר לנכחת והבינוני ליחידה בחלק התי"ו פָּקַדְתִּי פוֹקַדְתִּי, אך כדי שלא ישנו להחליפם ביחיד מדבר בעדו הסירו היו"ד והחרק ונשאר התי"ו בשניהם נח אחר נח (והבינוני פוֹקֶדֶת נעתק אל פּוֹקֶדֶת ככל המשקלים הסגוליים, ויתבאר אי"ה בשער השמות, ועי' לקמן ציון ה' ולעיל מאמר ראשון עקר ד' ציון ב')

ועוד

Digitized by Google

ואם הלמ"ד מאותיות הה"ע בפתח ה). והפ"א בכלם בקמץ, חוץ מנכחים ונכחות שהוא בשוא ו). וכן גזרת חסרי פ"א ונחי פ"א אל"ף ונחי פ"א יו"ד יבואו על דרך השלמים; נחי למ"ד אל"ף הלמ"ד נחה והעי"ן בקמץ ז). לבד בנסתרים ונסתרת הלמ"ד

ועוד אחד נשאר גם בקריאה על עקרו בחרק והוא אהבתי לדוש ולרד"ק גם איבתי לי" עכ"ד, ולדעת ר' יונה בהקדמה צד 228 נמצאו גם עוברים בחרק לנכחת, וז"ל שם "ואפשר שיוסיפו על התי"ו יו"ד ויהיה לשוא עם לשון המדבר, כאמר דמיתי בת ציון (ירמיה ו' ב') כי הוא דבור עם הנקבה, ואלו היה בא על המנהג היה דמית בנח התי"ו אבל הוסיפו יו"ד לנהג לשון הנקבה ולבארו, וכן עוד ואביר האמן כאשר ראיתי (יחזקאל ט"ז נ') כי המשפט בו ראית בנח התי"ו כי הוא דבור עם הנקבה ר"ל ירושלם וכו', רק הרבה פעמים כותבים היו"ד הזאת ואינם בוטים בה (והן מ"ג מלין כתיבן ולא קריין מסורה ריש מלכים), אבל כאשר יתחברו לשון זה רצוני לאמר לשון הדבור עם הנקבה עם כנויי הפעולים מקיימים היו"ד במכתב, כאמר לא במחתרת מצאתים (ירמיה ב' ל"ד) ונתתיה לפניהם (יחזקאל ט"ז י"ט) וכו'" עכ"ל, ובאוצר נחמד מחברת שניה צד 76 העתיק הח' דוקעס מהפי' המיוחס להריק"ם כדברים האלה "הנוה והמענגה דמיתי בת ציון הוא כמו והביר האמן כאשר ראיתי ומשפטו דמית ראית, ואמר לי ר' ישראל בר' יוסף ז"ל שכלם יהיה משפטם כאשר תדבר עם נכחת ביו"ד אחרונה, ודמיתי ראיתי (. . . . .) ע"כ המצא בארבעים התיבות יו"ד נוספת באחרונה אלא שאינה נקראת" עכ"ל, ולדעת הח' פינסקר במבוא לנקוד הבבלי צד 90 נמצאו הרבה עוברים עד"ז, כמו מעולם שברתי עלך נתקתי מוסרותיך הלה הפעלים שבים אל עדת ישראל שהגביה משא דברו אליה כאל פרה פורקה המשברת עלה ומסרבת כאלו כתוב שברת נתקת, וכן דמיתי בת ציון כאשר ראיתי הנזכרים בדברי הקדמונים שהבאנום מבלי הזכיר שמם, ועוד הרבה ע"ש, ועי' מש"כ בחלק הראשון שער התנועות אות ב' הערה א', והח' שד"ל כתב באוצר נחמד מחברת רביעית צד 175 "אולי יתכן לומר כי לנקבה אמרו אנתי אתי ביו"ד נוספת דרך נעגועין (ע"ד שהוסיפו לה יו"ד אחר הכ' בכנוים עונכי תחלואיכי) ומזה אמרו אמרתי בחרק לנכח הנקבה וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ועי' מש"כ הח' ריטטענבערג בהצופה שנת שלש עשרה גליון הנזכר לעיל, ואין לנו פנאי להאריך עוד. — ה) כמו גבהת לקחת שמעת, והדגש הוא דגש קל, ופשוט; ולפעמים נשמט הדגש הזה וענוו ישמט גם השוא הכתובה, כמו ולקחת (בראשית ל' ט"ו) ע"ש בבאור לח"א, ונשכחת צור! שבעים שנה (ישעיה כ"ג ט"ו), טעמו את צור! תשכחי שבעים שנה, ואת כל ונכחת (בראשית כ' ט"ז) הם דברי אבימלך לשרה הנכחת, ויתכן עוד — שהתמונה הזו היא תמונת המדרגה הרביעית אשר זכר הח' פינסקר במבוא לנקוד הבבלי צד 91, רצוננו לאמר מדרגת פעלת, ועד"ז באר שם המקרא עת נשברת מימים (יחזקאל כ"ז ל"ד) כמו נשברת לנכחה ע"ש, ולדעתו גם המלות האלו אשר זכרנו נוסעים תחת יד בעל הלשון ארבע מסעות, עקרן = ולקחתי ונשכחתי ונוכחתי, ומזה נסעו צעד אחד אל = ולקחתי ונשכחתי ונוכחתי, ועוד צעד אחד אל = ולקחת ונשכחת ונוכחת, ועוד צעד אחד אל = ולקחת ונשכחת ונוכחת, והיא המסע הרביעי, ואחרי אשר באו לכלל משקלים סגוליים בעלי אות גרונית שוב הורחבו לפתחין, כדמיון נער שחר = נער שחר על האופן אשר התבאר בחלק הראשון שער המקרא אות ג' ציון ב' ע"ש, ובכל אלו המסעות לא לא אלו ידי זרים. ועי' עוד בהקדמה צד 31 וצד 99. — ז) זהו בבנין הקל, מצא מצאתי וכו', ובבנין נפעל נמצא נמצאתי וכו' ובפעל מצא (מלא שבר) מצאתי וכו', ובפעל מצא מצאתי וכו' ובהפעיל המציא המצאתי וכו', ובהתפעל התמצא התמצאתי וכו',

ועי'

Digitized by Google

בתנועה, והתי"ו רפויה בכלם; נחי למ"ד ה"א בנכחים ומדברים נשתנה ליו"ד נחה ח). ובנסתרת נשתנה לתי"ו רפויה ט). ובנסתרים נשמטה לגמרי י). נחי ע"ן וכפולים בהם שתי אותיות בלבד, נחי ע"ן בעבר לנסתרים בקמץ, ונכחים ומדברים בפתח יא).

ועי' בלוחות הבנינים: — ח) לפי שלא תנוח הה"א באמצע כמ"ש בחלק ראשון שער התנועות אות ג' ע"ש. — ט) אין רצונו לאמר שהה"א לה"פ נשתנה לתי"ו רפויה כדעת קצת, כי זה ודאי אי אפשר כמש"כ בחלק ראשון שער האותיות אות א' הערה ג' סי' נ' ע"ש, אלא כונתו על ה' הנקבה המשמשת, וכמו שאבאר, כבר כתבנו שם כי שני סימנים לנקבה יחידה הה"א והתי"ו, וז"ל הח' רח"ק במכלול מסלת הפעלים בגיל י"ד „כבר ידעת שהה' המשמש לנסתרת בעבר, ולפעמים תהיה תי"ו רפויה משמשת במקומה, והאות שלפניה בפתח, כמו כי אזלת יד (דברים ל"ב) ושבת נפיא (יחזקאל מ"ו), ואם לה"פ א' תהיה בקמץ לפני התי"ו, כמו וקראת אתכם (דברים ל"א) הובאת לך (בראשית ל"ג) וכו'" עכ"ל, וכ"כ הח' ריטטענבערג בנימוקי המכלול י"ג ע"א „עי' קו"א שהוכחתי כי שני סימני הנקבה הם הה"א והתי"ו וכו'" עכ"ל, וכן בשמות אשה אשת עטרה עטרת, ובפתח לפני התי"ו שפעת אני רואה (מ"ב ט') עגלת שלישיה (ישעיה ט"ו) כשמחת בקציר (שם ט'), או בקמץ עזרת מצר (תהלים ס') נחלת (שם ס"ז) אם אתן שנת (שם קל"ב), ועי' הערות הרוו"ה למאזנים הוסיבלק הערה שמ"ז, ובבכורי העתים תקפ"ט צד 96 ד"ה כי' הנקבה. ודעת רביע כי פעלי נחי ל"ס ראוים היו להנקד בעבר פנדה בשני ההין נחים אחד לשרש ואחד לשמוש, ולפי שלא ינוחו שתי אותיות רצופות עד"ז כמו שהתבאר בשער התנועות אות ד', לכן נשמטה ה' השמוש לגמרי ובאה התי"ו במקומה, כי גם היא משמשת לנקבה כאמור, והיה ראוי להיות לפי"ז פנדת, ולפי שלא תנוח הה' באמצע התיבה דהיינו אם אחריה אות מורגשת כנ"ל ציון ח', לכן הוכרחה ה' השרש להיות נדחית מן התיבה כליל, והיה ראוי להיות לפי"ז פנת, וכן מצאנו פעלי נל"ה ההולכים עד"ז, כמו והרצת את שבתותיה (ויקרא כ"ו) ועשת את התבואה (שם כ"ה) תאנים הלאת (יחזקאל כ"ד), אלא שברוב פעמים קדמה התי"ו לפני ה' השרש ואז לא נשמטה הה' כמו עשתה בנתה, ודרך ההתהפכות מקב האותיות נוהג הרבה בלשון העברית, כמו שזכרנו בשער הדגש אות ב' הערה ז', ועי' מש"כ הח' בן זאב בתל"ע § ד הערה ב', ולעיל בשער המקרא אות ג' הערה ט' עיי"ש; ומש"א הגאון ובנסתרת נשתנה לתי"ו, כונתו על ה' הנקבה המשמשת, ואופן השנוי כמו שבארנו; ויש פעלים שתומר בהם הה' לה"פ ליו"ד נעה, כמשפט תמורת אותיות אהו"י במקום ההכרח להקל, כמו בך חסיה נפשי (תהלים נ"ז), והעי' קמוצה ע"ד ההפסק פקדה. — י) עשו = עשהו, לפי שלא ינוחו שתי אותיות עד"ז כנ"ל ציון ט', ויש פעלים שתומר בהם הה' לה"פ ליו"ד נעה, צור חסיו בו, כמעט נטיו רגלי (תהלים ע"ג), וגם אלה באו ע"ד ההפסק פקדו. — יא) דעת הגאון, כי הנכחים והמדברים בפתח הפ"א, קמת קמתי קמתם קמתן קמנו, והנגינה בכלם מלעיל, זולתי בנכחים ונכחות, למעם שהתבאר לעיל ציון ג', וז"ל הרד"ק במכלול נ"ע א' קמת קמתי קמנו, נקודים בפתח, והטעם שנקודים בפתח אף שעקרם להיות בקמץ כמו פעלת פעלתי? נאמר כי בנפול מהם עה"פ נשארה תנועתה שהוא פתח על פה"פ וכו' כי שרש קמתי = קוממתי וכו'" עכ"ל, וקמצות הפ"א של הנסתרים קם קמה קמו — חושב פרחון בחלק הדקדוק ד' ג' סוע"ד שהוא תנועת הפ"א של פקד, וז"ל אמר עם קם גר ספו, כי אשר הפילו (ר"ל עה"פ) משפטו שיהיה פתח וכשהפילוהו הפילו הפתח ונשאר הקמץ תחת האות הראשון כמשפטו" עכ"ל, ואולם לדעתי הקמ"ץ הזה גם הוא תנועת עה"ס, והיה ראוי להיות פתח קם קמה קמו, אלא שנשתנה לקמץ שלא להוליד דגש, כי

כי

כי טבע הפתח להדגיש מה שאחריו אפי' אם הוא בנגינה, כמ"ש בשער המקרא אות ג' הערה ב' עיי"ש, וע"כ בנסתר ליחיד שאין מקום להוליד דגש יבוא לפעמים בפתח על עקרו, כמו פַּח מרחוק (ישעיה מ"ד י"ח) מי בַז ליום קטנות (זכריה ד' יו"ד) מַר לי מר (ישעיה ל"ח י"ז) לדעת הגאון מלבי"ם ע"ש, ועל הרוב הושוו הנסתרים זל"ז קָם שָׁב רָץ נָעוּ בָּאוּ, וכ"ה דעת הח' רח"ק במסלול מסלת הנקוד שביל כ"א „בגזרת נ"ע שנעדרה ממנה עה"פ והוסלה תנועתה על פה"פ תהיה הנגינה בפה"פ שָׁבָה שָׁבוּ וכו'" עכ"ל, כללו של דבר, תנועת הפ"א בעבר מנחי העי"ן היא תנועת עה"פ בשלמים, ועה"פ נפלה כליל מבלי שום תשלום, כי הפ"א איננה מושכת נח נעלם שרשי כלל; וחוקרי הלשון האחרונים העירו מחלקת עתיקה בנקוד פה"פ בעבר מנחי העי"ן לנמצאים ומדברים אם הנגינה עליו, יש נוקדים בפתח כמו שהוא בכל ספרינו המדויקים וכ"ה בהנקוד הבבלי, ויש נוקדים בקמץ = קָמְתִּי קָמְתְּ קָמְנוּ, ואומרים שכן הוא דעת — 1) ר' יהודה ן' חיוג בספרו אותיות הנוח נד 58 „ונפל זה הנח (עי"ן הפעל) מהמכתב והמכתב בעת שיאמרו וּפָעַלְתִּי וְעָשִׂיתָ לעתיד, כמו וְגַלְתִּי בירושלם וְשַׂשְׂתִּי בעמי (ישעיה ס"ה י"ט) וְשַׁבְתִּי בשלום (בראשית כ"ח כ"א), וגם כן יפול כשיאמרו פְּעַלְתֶּם והנה קַמְתֶּם (במדבר ל"ב י"ד) ולא שַׁבְתֶּם (עמוס ד' ב'), וכן כלם" עכ"ל, מזה נראה כי רק בנפול הנגינה קרא פתח ובהמונגים קרא קמ"ץ, ושם בנד 98 בערך שות „שָׁתִּי (תהלים ע"ג כ"ח) בבלוע עה"פ, ונפל עה"פ במלות שות אשית" עכ"ל, וכתב ע"ז הח' גייגר בכרם חמד תשיעי נד 65 „על הקורא לשאול, מה צורך היה לו לר' יהודה להעיר פה כי במלת שָׁתִּי יפול עה"פ הוא הוי"ו או הנח הנסתר, הלא בכל הפעלים מנחי העי"ן יפול עה"פ בכללו במד"ב וכדומה לפי הנקוד קַמְתִּי בפתח תחת פה"פ? רק הוא העיר לפי נקודו, כי בכל הפעלים מנ"ע הפ"א בעבר קל הוא קמץ רק במלת שַׁתִּי נפלה התי"ו האחת ונבלעה בדגש חזק והסירו ג"כ הקמץ והנח שאחריו ונקדו השי"ן בפתח, והוא א"כ יוצא מכלל הנקוד, ע"כ הוצרך להעיר עליו" עכ"ל, 2) הרב ר' אברהם ן' עזרא בספרו מאזנים אויפנבאך ד' מ"ב ע"א „והנה ראית כי מלת קָם שתי אותיות עקרה עם נעלם אמצעי, פעם ימצא ופעם יפול, כמו וְשַׁבְתִּי בשלום (בראשית כ"ה כ"א) והנה קַמְתֶּם (במדבר ל"ב י"ד) עכ"ל, גם מלשונו נראה כי אין עה"פ נופל רק בנפול הנגינה, אבל אלה אשר פיהם מעוגים לעולם יש במבטאם העי"ן, והיינו להיותם בקמץ; ואולם אנחנו תמהים ממי שיחפוץ להוכיח הקמצות מן הלשונות הללו, הן כבר הבאנו שהרד"ק מנקד פתח בכל אלה, ובכל זאת גם הוא מדבר לתומו בשני מקומות בלשון הזה, במכלול ד' ק"ב ע"א נקרא כדברים האלה „הלא הראה הנח אשר בקָם קָמְתָּ קָמִי קָמְנוּ נפל בקַמְתֶּם לתנועת המ"ם יותר, וכן בשלמים בנח אשר איננו עקרי נהגו זה המנהג שָׁמַר שָׁמַרְתִּי וכו' הנח שבין הרי"ש והמ"ם לא נפל כ"א בשְׁמַרְתֶּם לתנועת המ"ם יותר מחבריו" עכ"ל. וכתב ע"ז המבאר ר' משה העכים בציון ד' „אף שבְּקַמְתָּ קַמְנוּ אין בהם נח מכח התנועה, כי באה פתח בפה"פ? מ"מ בעבור שהנגינה מלעיל נמשכת התנועה מכח הנגינה ונמשך ממנה נ"ם והרי היא כמו ת"ג, אבל בְּקַמְתֶּן שבאה הנגינה מלרע, וא"כ נחסר הנח דוקא באלו" עכ"ל, והנה הוא הרי הוא אצל החיו"ג ון' עזרא עי"ן הפעל, ועי' בסמוך, והבחור בנימוקיו הגיה כאן כרצונו, ובכח דברי עצמו שכתב שם לעיל מזה ד' כ"ו ע"א וז"ל „כשהטעם תחת התמעה הקטנה שמאריכין בו הנשימה נקרא נח נסתר" עכ"ל, וכ"כ הרד"ק עוד שם לקמן קל"ז ע"א „ופעמים תאריך קריאת הפתח גם בלא אות גרונית בהיות המלה מלעיל כמו שָׁמַרְתִּי שָׁבַתִּי" עכ"ל, ורבי יונה המדקדק תלמידו של ן' חיו"ג העתיק דברי רבו הנזכרים ופרשם כדברנו, עיי"ש בהקדמה נד 202. ומ"ש רבי יהודה שמלת שָׁתִּי בבלוע עה"פ, ר"ל שהנגינה מלרע, וכ"ה בכל הסה"מ; אבל ממקומות יותר מבוארים הביאו הח' גייגר ודוקינבורג להוכיח הקמצות — 3) רבי אברהם

ן'

Digitized by Google

ן' עזרא מאזנים אויפבאך ד' ס' ע"א „דע כי הפעלים שהעי"ן שלהם נח נעלם כלם קמוצים כמו שָׁב קָם וכו', גם יפול הַקמץ בפעלים העתידים מן הפעלים שהעי"ן שלהם איננו שלם בהכנס הוי"ו על פועל עבר וישוב עתיד כמו וְשַׁבְתִּי וְקַמְתִּי (הרוו"ה בהערה מ"ג העיר כדברים האלה „נראה שכצ"ל גם יפול הקמץ בפעלים שהעי"ן איננו שלם אם יסמך אל המדבר ואל הנמצא כמו קַמְתִּי קַמְתָּ, וכן עם הוי"ו וְשַׁבְתִּי, ולעולם מלעיל, זולתי בהכנס הוי"ו על פועל עבר וישוב עתיד שהוא מלרע וכו'" עכ"ל, ואין הגהתו נראית בעיני כלל, כי מנין לנו להגיה כ"כ? אין זאת)" עכ"ל, ובפרושו לתהלים (ס"ד ז') „ודעת מדקדקי ספרד כי חסדי ה' כי לא תָמְנוּ כמו תַּמְנוּ והנו"ן במקום אות הכפל (עי' מש"כ לעיל בשער האותיות אות א' הערה ד') והעד ע"ז וכו', ועד שלישי כי תָּמְנוּ הפב מחפש שאיננו בהתנה הוא פתוח, והלו היה כמו כי עתה שַׁבְנוּ (בראשית מ"ג י') היה קמוץ" עכ"ל, 4) רבי שלמה בן אברהם ן' פרחון בספר מחברת הערוך חלק הדקדוק ד' ח' סוע"ד „ואני עכשו אומר לך היאך מקדם הקמץ שאוה הנסתר, כגון אני קרתי שבתי לירושלם ואנחנו קמנו זקנתי ושבתי, הנה הפ"א של אלו הפעלים וכיוצא בהם קמוץ הוא ואחריהם אות נח ונסתר (במכתב) אבל נראה לכל אדם (במבטא) וכו'" עכ"ל, 5) רבינו התשב"ץ בספר מגן אבות ד' כ"ה ע"א ח"ג „וכן בין שמתי בקמץ והוא עבר ושמתי בפתח שהוא עתיד" עכ"ל, ועי' עוד במחברת תשובות תלמידי מנחם ודונש וויען הר"ל צד 27; והנה משונה היא המחלקת הזו מכל המחלוקות האמורות בדקדוק, שבכל המחלקות אדם חולק על חברו בכללים או בפרטים, והוא מזכיר שיטתו והשיטות המתחלפות ממנה, ברם המחלקת הזו לא נמצא שום מדקדק שיקביל שתי השיטות השונות שלנו אשה לקבל רעותה, ויאמר — אני נוקד כך וחברי נוקד הפוך, ספרי מנוקדים כן וספרי חברי בהפך, רק כל אחד מדבר משיטת נקודו כִּמְדַבֵּר מדבר פשוט שאין עליו שום חולק ושום לא מתחלף, היתכן שכל אחד לא ראה בזה את דברי חברו — עם הֲבִיאוֹ אותו ואת ספריו ודעותיו ונושא ונותן בהם פעמים אין מספר? הלא דבר הוא! — ואולם לפי דעתנו הדבר נעלה מכל ספק שהקדמונים היו רגילים לקרוא את הפתח המכונן המורה על נח נעלם שרשי לפי דעתם גם כן בשם קמץ, על פי מה שכ' לעיל בחלק הראשון שער התנועה אות ג' הערה ד' „שהנגינה תעלה את התנועה הקטנה למדרגת והברת התנועה הגדולה אביה" וזה אמת ונכון בין לפי הברת האשכנזים ובין לפי הברת הספרדים, כמ"ש בפתיחה לשער התנועות עיי"ש; וכן מה שכתב הראב"ע בספר צחות ד' ברלין ד' ל"ג ע"ב „והנה וְקַמְתִּי על בית ירבעם פתוח הקו"ף וסר קמצות מלת קָם, וכן וְשַׁבְתִּי בשלום עכ"ל, שנראה מדבריו כי לא סר הקמץ של קָם רק בסור הנגינה מן הפ"א, מספרא ג"כ עד"ז. ושם ד' ל"ח ע"ב „קַמְתִּי מלעיל, וכן בתוס' הוי"ו, ואם יהיה מלרע יהיה לעתיד כמו וְקַמְתִּי על בית ירבעם" עכ"ל, נראה שלא מצא הבדל אחר בין העבר והעתיד רק במצב הנגינה. ודברי הראב"ע בתהלים (ס"ד ז') צריכים תיקון, והמשכיל יבין;

ובדרך אגב ראיתי להעיר פה הערה אחת אשר לפי דעתי שגו בה הרבה מדקדקים גדולים, והוא מה שאמרו כי הראשונים היו רגילים לכנות את הקמץ בשם פתח, ז"ל הגאון בעל מעדני מלך ברכות פרק היה קורא סי' ג' אות יו"ד „ובלבד שלא יחטוף בחי"ת, פרש"י בחטף בלא פתח, פי' בשוא בלא קמ"ץ, וכ"ה ג"כ לי' רש"י לקמן מ"ז א' גבי אמן חטופה, וכן בפי' התוס' בפ' משפטים בפסוק זבח לאלהים יחרם קורא ג"כ חטף לשוא ופתח לקמץ" עכ"ל, וכ"כ הרז"ה בגוהר התיבה סיבת התנועות אות ו' „וכן מרגלא בפומייהו דהתוס' והרשב"ם והרא"ש והר"ן ואבן עזרא וכו'" עכ"ל, והח' ר"מ רייפערשאהן בחלקת הנקוד מאמר שני הערה 2 הוסיף הר"ש פרחון פיי"ש, והנה ז"ל רש"י (שמות כ"א י"ט) „כשהוא נקוד פתח כמו לִמְדַבֵּר לָעִיר לַמֶּלֶךְ נודע באיזה מלך מדבר, וכן לָעִיר נודע באיזה עיר מדבר, וכן לֵאלֹהִים

להוקם

Digitized by Google

לאותם שהוזהרת עליהם במקום אחר, כיוצא בו אין כמוך בָאֱלֹהִים (תהלים פ"ו ח') לפי שלא כירב הולך לנקד פתח „עכ"ל, וכ"ה לשון הרמב"ן שם „והנכון במלת לֵאלֹהִים בפתח הלמ"ד שהם מלאכי מעלה" עכ"ל, וז"ל הראב"ע בפי' (ישעיה כ"ו י"ט) „וָאָרֶץ בפתח הוי"ו להורות על ה' הידיעה הנעדר „עכ"ל, כל איש אשר עינים בראשו מישרים יחזה שלא כוונו רבותינו באלה המקומות לכנות את הקמץ בשם פתח מה שזה אינו נופל ברשת הדמיון כ"ש שהשכל ראוי שירחיק אותו, אך כונתם לדבר מהתנועה העקרית המיוחדת להוראת הידיעה והכנוי, והוא הפתח, ורצונם באמרם פתח — תנועת ההודעה, וכן מ"ש ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 51 „וכבר שמו הפתח מקום הסגול בשֶׁאַתָּה מדבר עמי (שופטים ו"ו י"ז) ובְשַׁגַּם הוא בשר (בראשית ו' ג') עכ"ל, כונתו ג"כ לדבר מהתנועה העקרית המיוחדת למלת שָׁאַתָּה בזולת אות גרונית, וכן מש"כ התוי"ט בערלה פ"ב מ"ו „וְלָמָּה אמרו וכו' והלמ"ד שמושית וקריאתה בשוא והמ"ם פתוחה" עכ"ל, רוצה לאמר קמוצה מסבת אות גרונית שאחריה, ולפי שהתנועה העקרית המיוחדת למלת מַה היא פתח ואך סבה נדדית תגרום לה שנוי — לזאת נקט פתח, וכן מנהג הקדמונים לדבר פעמים רבות מהתנועה העקרית אף שעכשו לפנינו קבלה שנוי ממה שהיא ראויה להיות בעצם, כמו בתגרונו של הקדמון רדב"א ריש אות יו"ד הובאו דבריו בלקוטי קדמוניות צד 141 נסתפקים „מִשְׁבַּתָּהּ (איכה א' ז') היא לשון רבים, שאלו היתה לשון יחיד היתה באה מִשְׁבַּתָּהּ ע"ד עז מִבְטֶחָה" עכ"ל, אף כי מלת מִשְׁבַּתָּהּ בפתח ומלת מִבְטֶחָה בסגול, מ"מ שקלם על משקל אחד, לפי שגם במלת מִבְטָחָה התנועה העקרית פתח ולא נשתנה לסגול אלא מפני אות גרונית הקמוצה שאחריה כמ"ש לעיל בשער התנועות אות ה' הערה ה', ושם בשער הדת . . . אמר כי הִתֵּל מקור במשקל דַּבֵּר, הֵתֵל בי, עבר בשקל דִּבֶּר בי ע"ש, ועי' לעיל בשער הדגש אות ג' הערה ב'; וכן נהג הגאון לקמן באות יו"ד „המקור עם בכ"ל בחבור הכנוים נשתנה החרק לשוא כמו לְעָבְדָהּ" עכ"ל, אע"ג שהנפרד מן לְעָבְדָהּ הוא לַעֲבוֹד בפתחות הלמ"ד ולא בחרק, ואיך יאמר שנשתנה החרק? אבל ברור הוא שהלך בזה באורחות הקדמונים ודבר מהתנועה העקרית המיוחדת להלמ"ד מבלי עלילת אות גרונית והיא חרק כמו לִשְׁפּוֹט לִשְׁמֹר ודומיהם, אבל את הקמץ העקרי לא יקראו בשום אופן פתח, ועי' מאזנים אופיבאך ד' נ"ה ע"א „ובנין נפעל בעתידים בפתחות הפ"א וְהִדָּגֵשׁ" עכ"ל, ר"ל יִפָּקֵד, והעיר עליו הח' רוו"ה בהערה תמ"ו „בפתחות הפ"א, נ"ל בקמצות" עכ"ל, ולא הכיר לעצמו לומר שכן דרכו של הראב"ע במקומות אחרים כנ"ל, וכן קרה גם למחברת הערוך של הר"ש פרחון בחלק השרשים שרש אבל „יָדָיו עָלָיו שהיא פתוחה כמו אל"ף" עכ"ל, ובשרש ראם „כי הפתחה של רָמָה ידך היא אל"ף של וְרָאֲמָה וְקָאם שאין בעמך עכ"ל, ובשרש ראש „אבל בלשון רבים היא פתחה ואתן אותם רָאשִׁים עליכם" עכ"ל, פשוט הוא שכל אלה הפתחין הם טעיות המעתיקים וצריך להגיה במקומם קמץ, וכזאת וכזאת תקרינה טעיות בהעתקות כת"י הקדמונים; ומש"כ שם בחלק הדקדוק ד' ג' ע"ב „ופעמים מחליפין הגרי בפתח נאמר ויברא לא יְבִירֶנּוּ (ישעיה ס"ג ט"ז)" עכ"ל, בלא ספק כן היתה קריאת פרחון בפתח, אף שבכל הספרים קמוץ; ומזה תראה כי לא לאמת דברי הרז"ה ביסוד הנקוד שער השוא יסוד ל"א „האומר לחולין שאוכל לך וכו' אסור, ופי' התוס' הרא"ש והר"ן לַחוּלִין הלמ"ד נקוד פתח הוי כמו לא חולין וכו' ע"כ, רצו לומר בזה שהלמ"ד נקוד קמץ, אלא שהראשונים קראו גם לקמן פתח, ומלת לָא בקמץ בלשון ארמי כמו לא בחולם בלשון עברי וכו'" עכ"ל, דבריו כמים בכונת התנא, אבל לא לזה כונו רבותינו הנזכרים בהזכירם פתח; ויש להעיר עוד ממקומות אחדים, אך ראינו לקצר; ומה שזכר רש"י בברכות י"ג ב' „שלא יקראנה בחטף בלא פתח, ואין זה כלום" עכ"ל, וכן לקמן שם ט"ז א' שקורין את הא' בחטף ולא בפתח" עכ"ל, כונתו על פתח אמתי ולא על קמץ, כי לפי דעתו ז"ל

הקורא

Digitized by Google

חזה למשקל פָּעַל, ובמשקל פָּעֵל בנסתרים בצרי ובנכחים ומדברים גם כן בפתח יב). ומשקל פָּעֹל בכלם בחולם יג). כפולים הפ״א בפתח בכל העבר, והלמ״ד בכלם בנכחים ומדברים יד). בינני פּוֹעֵל, הפ״א בחולם בכולם, והעי״ן בשוא, חוץ מיחיד בצרי טו). והוראתו על הפעולה הנעשָׂה עתה טז). חסרי פ״א נחי פ״א אל״ף נחי פ״א יו״ד נחי למ״ד אל״ף יבואו על דרך השלמים; נחי למ״ד ה״א ליחיד, בסגול העי״ן ליחידה בקמץ, ולרבים זכרים ונקבות נשמטה לה״פ לגמרי יז). נחי עי״ן וכפולים יחיד ויחידה כמו בעבר, רק ליחידה בעבר מלעיל ובינני מלרע יח). בינני פָּעוּל, העי״ן בשרק גדול ופ״א הפעל בשוא, חוץ מיחיד בקמץ, והוראתו כנ״ל יט). חסרי פ״א נחי פ״א אל״ף נחי פ״א יו״ד נחי למ״ד אל״ף יבואו על דרך השלמים; נחי למ״ד ה״א ישתנה הה״א ליו״ד נחה מרגשת כ). נחי עי״ן הפ״א במלאפום, וכפולים בקמץ כא). מָקוֹר, בא לפעמים עם עבר או עתיד כב). ולפעמים הוא לבדו כג). בנחי העי״ן הפ״א

הקורא אֶחָד אַמֵן בפתח גמור לא הפסיד ויצא בדיעבד, לפי שהח״ג עם הח״ק תולדתה לתנועה אחת יחשבו כמ״ש לעיל ציון ג׳, ועיקר הקפידה הוא לבל יקצר גם את הפתח שאחרית הקמץ הרחב ויקרא אך חטף לבד אֶחָד אֱמֵן, וזה ברור בכונת רש״י למעיין; ויש מבקשים למצוא עוד שכן היה מנהג הקדמונים לקרוא את הפתח בשם קמץ, ואולם חשים אנחנו על זמננו לְהַשְׁפֵּל בכפול דבריהם, ועי׳ בשער התנועות אות א׳ הערה א׳ מש״כ בזה. — יב) מֵת מֵתָה מַתּוּ מַתִּי מַתְּ מַתֶּם מֵתְנוּ כמו בשלמים, ועי׳ בהערות לספר הבחור מאמר שני הערה כ״ב. — יג) בּוֹשׁ בּוֹשָׁה בּוֹשׁוּ בֹּשְׁתִּי בֹּשְׁתְּ בָּשְׁתֶּם בָּשְׁתֶּן, וכל הנועה גדולה ותולדתה תנועה אחת יחשבו כמ״ש לעיל ציון ג׳. — יד) סַב סַבָּה סַבּוּ סַבּוֹתֶם, ולגזרת פָּעֹל רֹמּוּ מְעַט (איוב כ״ד) וימררוהו וָרֹבּוּ (בראשית מ״ט). היו רואים בהשלומם רָמּוּ רָבּבּוּ בפלם להוציא את הכנס ולא יָכֹלוּ (שמות ח׳), ור׳ יהודה כתב כי וָרֹבּוּ מפועל הכבד המרובע והיה משפטו רִבְּבוּ, ועי׳ לקמן סוף אות ח׳. — טו) ואם לה״פ אחת מאותיות הח״ע היא בפתח גנובה תוֹמֵךְ לוֹקֵחַ שׁוֹמֵעַ, ולפעמים ישמש צרי עה״פ ויבוא במקומו פתח הלמ״ד לרהיטות המבטא, כמו רוֹקַע הארץ (ישעיה מ״ה) רוֹגַע הים (שם נ״א) משפטם רוֹקֵעַ רוֹגֵעַ, ועי׳ בשער התנועות אות ו׳ הערה ב׳. — טז) והפעולה הזו מורכבת מזמן עבר ועתיד, עי׳ במאמר הראשון עקר ה׳ ציון ה׳. — יז) עוֹשֶׂה, עוֹשָׂה = עוֹשָׂהָה, עוֹשִׂים עוֹשׂוֹת = עוֹשִׂהִים עוֹשׂהוֹת, עי׳ לעיל ציון ט׳, ומה שלא זכר הגאון את ההשמטה ביחידה, לפי שבין כך ובין כך כתובה שם ה׳ וההשמטה איננה נראית כ״כ. ויש פעלים שאומר בהם הה׳ הנחה ביו״ד נעה כמו שלמה אהיה כְּעֹטְיָה (שה״ש א׳). — יח) שָׁבָה סַבָּה לעבר שָׁבָה סַבָּה לבינני, והטעם, כי בפעלים צריכה הנגינה להיות בתנועה עה״פ וכאן הוטלה על פה״פ עי׳ לעיל ריש ציון י״א, אבל הבינונים משפטם כמשפט השמות, והקדימה למלרע, עי׳ בשער המקרא אות א׳ הערה ב׳ ואות ג׳ הערה א׳; ולגזרת פָּעֵל מֵת מֵתָה ולגזרת פָּעֹל בּוֹשׁ בּוֹשָׁה. — יט) והוראתו כנ״ל (בציון ט״ז) רוצה לומר על זמן הבינוני, ולא על הַעֲשׂוּת הפעולה עתה. — כ) עָשׂוּי = עָשׂוּה. — כא) שׁוּב שׁוּבִים שׁוּבָה שׁוּבוֹת, סָבוּב וכו׳. — כב) עי׳ מאמר ראשון עקר ו׳. — כג) במקומם, ז״ל ר׳ יונה המדקדק בהרקמה נד 188 „וכבר שמו המקור במקום הפעל העתיד והתואר, כאשר נאמר או הִשָּׁבַע שבועה (במדבר ל׳ ג׳) במקום יִשָּׁבַע, וְהַכְבֵּד את לבו (שמות ח׳ י״א) במקום וַיַּכְבֵּד, נקהלו וְעָמֹד על נפשם (אסתר ט׳ ט״ז) במקום וְעָמְדוּ, ילדה וְעָזוֹב (ירמיה י״ד ה׳) במקום וְעָזְבָה, הַקְרֵב אותה בני אהרן (ויקרא ו׳ ז׳) במקום יַקְרִיבוּ" עכ״ל. —

בנחי

Digitized by Google

בחולם עם וי"ו ובכפולים בלא וי"ו כד). הצווי, בא על שני משקלים, פְּעַל פְּעֹל כה). ואם עי"ן הפעל או למ"ד הפעל מאותיות אהח"ע הם תמיד על משקל פְּעַל, וגם פעלים עומדים או מקריים באים ברוב על משקל פְּעַל כו). ובתוספת ה"א למשקל פְּעַל בחרק הפ"א, ולמשקל פְּעֹל בקמץ חטף הפ"א כז). ושאר חלקי הצווי תמיד

כד) בנחי עי"ן הפ"א בחולם עם וי"ו, שוב אשוב (בראשית י"ח) הרוב רב (שופטים י"א) צור תעודה (ישעיה ח') ונוח מאויביהם (אסתר ט') ועם אותיות בכל"ם ובחבור הכנויים על הרוב בשרק גדול, כמו בשוב כשוב לשוב משוב, שובי שובם שובך, וכן דחו ולא יכלו קום לא יאמין שוב מני חשך מתפרשים בחסרון למ"ד לקום לשוב; ובכפולים בלא וי"ו, רב לכם סב עד תם כל הדור (דברים ב'), ובפתח לגזרת פְּעַל — לַרד לפניו גוים (ישעיה מ"ה) כשך יקושים (ירמיה ה') תשלומם לרדד כשכך, ובתוספת הי"ו שמות ושאוף (יחזקאל ל"ו) השכח חנות אל (תהלים ע"ז), ועי' היטב מה שהבאנו לעיל במאמר הראשון עקר ו' סוף ציון ה' בשם הרדב"א; והנני להשלים מה שחסר בדברי רבינו ממשפטי המקור· המקור מגזרת חסרי הפ"א ונחי פ"א יו"ד על שני אופנים, האחד ע"ד השלמים נגש נפל לקח יצק ידע ישב, והשני בשמוש פה"פ והוסיף הי"ו בסופו גשת צקת שבת קחת דעת (להרחבת אות הגרון), ובחבורו עם הפעלים יהיה התמיד באופן הראשון ידע תדע נפל תפול ודומיהם, ועי' מש"כ הרא"ב בס' הבחור מאמר שני עקר ה' אות א'; ובגזרות המורכבות מחסרי הפ"א ונחי למ"ד א' או מנחי פ"א יו"ד ונחי למ"ד א' תנוח הלמ"ד ולפניה צרי באופן השני כמו שאת צאת מפעלי נשא יצא, ובשרש נתן הנקרא חסר הקצות יחסרו הפ"א והלמ"ד תת = תנת. ויאמר ר' יונה המדקדק בהקדמה לד 100 „מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם (מלאכי ב' י"ג) הוא מקור עמוף על מקור והלמ"ד הוא פאו והוא א"כ מקור שלם ומשקלו פעלת והפתח בהקו"ף בעבור החי"ת" עכ"ל; ודע כי כמו שנאמר מן שכבת חברת בהמת = שכבה חברה בהמה, כן נאמר מן לדת דעת רדת = לדה דעה רדה, כמו וכח אין ללדה (ישעיה ל"ז) לדעה מה יעשה לו (שמות ב') מרדה מצרים (בראשית מ"ו) נשתנה הצרי לפתח; המקור מגזרת נחי פ"א א' הפ"א בחטף פתח או בח"ס כמו עד אבד (דברים ז') אמר מואב (יחזקאל כ"ה) באכל האש (במדבר כ"ו) באכל קש (ישעיה ה'), המקור מגזרת נחי למ"ד ה' על שני משקלים, האחד בה' נחה בסוף כמו הרה עמל (איוב ט"ו) עשה צדקה ומשפט (משלי כ"א), והשני בהמר הה' בוי"ו נחה והוסיף הי"ו בסוף, כמו ראות רבות (ישעיה מ"ב) ביום עשות ה' (בראשית ב') (ומשפטו עשותת בשלם קראת עי' בשער האותיות אות א' הערה ג'), לחבור הפעלים הוא תמיד על האופן הראשון כמו עשה יעשה (משלי כ"ג) ראה ראינו (בראשית כ"ו), אבל בחבור הכנויים ועם אותיות בכל"ם הוא תמיד על האופן השני כמו בגלות כגלות לגלות מגלות, ראותי ראותך ראותם ודומיהם, ושני המשקלים הללו נוהגים בכל הבנינים, ועוד נמצא משקל שלישי שוה אל הצווי, כמו למען היה לה ברק (יחזקאל כ"א), עשה חזק למלחמה (דה"ב כ"ה), שבע קלון וראה עניי (איוב י"ד) (מלשון רויה כמו מעמל נפשו יראה ישבע (ישעיה נ"ג) הרי הוא כמו ירוה והם שני שרשים בענין אחד, וכיוצא בו) ראה ריח בני (בראשית כ"ז) (כלומר רות ריח בני כרות ריח שדה, וכמוהו) אנסכה בשמחה וראה בטוב (קהלת ב'). ועי' עוד ליקוטי קדמוניות לד קל"ט בהערה.

כה) ומשקל פְּעֹל הוא מקור. כו) תמיד על משקל פְּעַל להרחבת אות הגרון; באים ברוב על משקל פְּעַל, כנ"ע, וכ"ה בהכת"י, כמו שכב קרב רחק גדל צדק ודומיהם.

כז) מן שכב שלח = שכבה עמי שלחה הנער, או בסגול לפעמים אספה לי ערכה לפני

Digitized by Google

בחרק כח). חוץ מרבות בשוא; חסרי פ"א נחי פ"א יו"ד נופל הפ"א כט). נחי פ"א אלף הפ"א בחטף סגול, ושאר אות גרונית בחטף פתח ל). בין לגזרת פָּעַל ובין לגזרת פָּעֵל לא). נחי למ"ד אל"ף ע"ין הפעל ליחיד בקמץ, ונחי למ"ד ה"א ע"ין הפעל בצרי לב). ובשאר חלקי הצווי נופל הה"א לג). חוץ מרבות שנשתנה ליו"ד נחה לד). נחי ע"ין הפ"א בכלם בשרק, חוץ מרבות שהוא בחולם לה). וכפולים בחולם הפ"א, חוץ מרבות בקבוץ לו). ודע את הכלל, שהצווי שוה בנקודתו להעתיד, שאם

מן אֱסֹף עֲרֹךְ, כי החרק והסגול מתחלפים זה בזה כמו מִקְדְּשֵׁכֶם (ויקרא כ"א) וּמְאַסִּפְכֶם (ישעיה נ"ב) תמורת מִקְדָּשְׁכֶם וּמְאַסִּפְכֶם כי הנפרד מִקְדָּשׁ וּמְאַסֵּף בצרי העי"ן, ואולי הם נטיות שונות ולא בדרך החלוף; ומן שָׁמְרָה = שְׁמֹר קָרֹב זאת לעולם קָרְבָה אל נפשי גאלה; ובאו ה' שָׁמְעָה ה' סְלָחָה (דניאל ט') ע"ד ההפסק, וגם המקור יבוא לפעמים בתוספת ה' בסוף כמו לְדָבְקָה בו לְמָשְׁחָה בהם ויתן אותה לְמָרְטָה לְקָרְבָה אל המלאכה, ובשרק הפ"א לְחֻמְלָה עליך, וכתב הרד"ק במכלול ד' י"ד ע"ב „אלה שהם בק"ח או בשרק הפ"א הם מן פֹּעַל בחולם, ומן פָּעַל בפתח יבוא בתוספת ה' פה"פ בחרק כמו לְיִרְאָה את השם לְרִבְעָה אותה לְשִׁמְצָה בקמיהם, ואם פה"פ גרונית יהיה פתח מקום חרק לְאַשְׁמָה בה, ואם עה"פ גרונית יפתח פה"פ ועה"פ בח"פ להרחבה לְאַהֲבָה את ה' לְתַאֲבָה לְדַאֲבָה עוד וכו', ומצאנוהו גם בתוספת נו"ן בְּאָבְדַן מולדתי" עכ"ל, וכן כתב בעט סופר ליק ד' ו' ע"א, ועי' מש"כ הח' פינסקר בהערות ליסוד מספר הערה 103. כח) הפ"א, פִּקְדוּ פִּקְדִי מן פְּקֹד, שִׁכְבוּ שִׁכְבִי מן שְׁכַב, ונמצאו מעטים בקמץ חטף הפ"א מָלְכִי עלינו (שופטים ט') עָלְזִי (צפניה ג') מן מְלֹךְ עֲלֹז קָרְחִי וגזי (מיכה א') מן קְרַח, ואם עה"פ גרונית הפ"א בפתח להרחבה וְשַׁחֲטוּ הפסח שַׁאֲלוּ שלום ירושלים, או בסגול וְאֶהֱבוּ טוב וְאֶחֱזִי בה; חוץ מרבות בשוא, פְּקֹדְנָה שְׁכַבְנָה.

כט) למשקל פְּעַל = גַּשׁ צַק לעם ויאכלו דַּע את אלהי אביך, ולמשקל פְּעֹל = גֹּשׁ מן לא יִגַּשׁ את רעהו צֹק מן לא יִצֹק עליה שמן בֹּשׁ מן לא עתה יֵבוֹשׁ יעקב, ולמשקל פְּעֶל = תֵּן גֵּשׁ שֵׁב לֵךְ, ועי' לקמן ציון ל"ט, ובתוס' ה' גְּשָׁה נא (בראשית כ"ז) רְדָה אלי (שם מ"ה), ובא כן דְּעֵה חכמה (משלי כ"ד) בקמץ קטן תחת קמץ גדול, עי' בשער המקרא סוף אות ג'.

ל) אֱהַב אֱסֹף אֱבֹל אֱמֹר, חֲזַק הֲרֹג חֲדַל עֲזֹב, ועי' בשער השוא אות א' סוף הערה ה'.

לא) עי' לקמן ציון מ"ד. לב) עה"פ ליחיד בקמץ, מְצָא קְרָא יְרָא שָׂא את ראש = נְשָׂא, ולמשקל פָּעֵל בצרי צֵא = יָצָא, ולרבות הא' נחה ולפניה סגול וּמְצֶאנָה מנוחה קְרֶאנָה לי מרא; עה"פ בצירי, גְּלֵה בְּנֵה, כל סגול לפני ה' שרשית במשקל הנפרד ישתנה לצרי בסמיכות כמו מן שָׂדֶה מִקְנֶה שְׂדֵה מִקְנֵה, והצווי הוא במדרגת הסמיכות בערך אל העתיד, כמ"ש לעיל במאמר א' עקר ו' ציון ג', ואם פה"פ אות גרונית היא בח"פ עֲלֵה אלי ההרה או בח"ס וֶהְיֵה שם, ופעמים עם הא' בצרי את אשר תאפו אֵפוּ (שמות ט"ז). לג) כמו בְּנוּ בְּנִי = בְּנֵהוּ בְּנֵהִי ויש פעלים שנומר בהם הה' הנחה ביו"ד נעה כמו אם תבעיון בְּעָיוּ, ובא ע"ד ההפסק. לד) גְּלֶינָה בְּנֶינָה. לה) בכלם בשרק, שׁוּב שׁוּבוּ שׁוּבִי, ומה שמצאנו מול את בני ישראל (יהושע ה') וְשׁוּב אלי (ירמיה ג') הם מקורים במקום הצווי, וכתב הרד"ק במכלול ד' ק"א ע"א הצווי והעתיד כלם לגזרת פָּעַל אלא שהומר החולם בשרק ברוב המקומות וכו' עכ"ל, וטעם התמורה הזו בכדי לרמז גם על עה"פ כי הוא יותר עקרי בשרק מבחולם, כמ"ש בשער התנועות אות ד' עיי"ש; חוץ מרבות שהוא בחולם, קֹמְנָה שְׁבֹנָה, והטעם, כי הקפיד העברי להניח השוא להיותו קל על המבטא מהנע, וכבר התבאר בשער התנועות אות ה' ציון ח' שלא יבוא נח נראה אחרי גניה בתנועה בעלת נח נגרך, לכן נפל הוי"ו הרומז על עה"פ; ויתכן לומר גם

ועפינה

Digitized by Google

תסיר אותיות איתָ"ן המשמשות בראש העתיד ישאר הצווי לז). הֶעָתִיד, משמשות אותיות איתָ"ן בראשו לח). והוא גם כן על שני המשקלים הנזכרים — אֶפְעַל אֶפְעֹל, ואם העי"ן או הלמ"ד אות אחה"ע, או שהם פעלים עומדים, דינו כנזכר בצווי לט). בחסרי פ"א נופל הפ"א ועי"ן הפעל ברגש, ואם עי"ן הפעל אות אחה"ע בא בשלמות מ). וכן הִפְעִיל וְהָפְעַל באים על דרך השלמים בכגון זה מא). נחי פ"א אל"ף על שני משקלים, האחד באלף נחה והשני על דרך השלמים מב). והאל"ף בחטף סגול ואותיות איתָ"ן בסגול בין למשקל אֶפְעַל או אֶפְעֹל, ואם הפ"א אחת משאר אותיות הגרון, אזי האל"ף תמיד בסגול מג). ויתָ"ן למשקל אֶפְעַל בסגול ולמשקל אֶפְעֹל בפתח מד). נחי פ"א יו"ד איתָ"ן בצרי בלא יו"ד פ"א הפעל מה). או בהרק עם יו"ד

עֲפִינָה שׁוּבֶינָה מן כעב תְּעוּפֶינָה תְּשׁוּבֶינָה תְּמוּטֶינָה תְּפוּצֶינָה. — לו) סֹב סֹבּוּ סֹבִּי סֻבֶּינָה, ושתנה החולם לקבוץ לסבת הנגינה. לז) לשון הרד"ק במכלול ד' פ"ד ע"ב ואע"פ שהצווי בחולם אֱכֹל אֱמֹר ומנהג הלשון להיות הצווי והאיתן שוים פְּעַל יִפְעַל פְּעֹל יִפְעֹל? אבל נהגו זה המנהג בְּאֹכַל אֹמַר לפי שהניחו בהם פה"פ והניעו אותיות אית"ן בחולם והיה כבד עליהם שני קבוצים כאחד אלו היה אומר יאֹכֹל יאֹמֹר ולכן הניעו בהם עה"פ בפתח, ואע"פ שהשתמשו בשני קבוצים כאחד כאשר אמרו הוֹרוֹ וְהוֹגוֹ (ישעיה נ"ט י"ג)? לרוב השתמשם ביאמר יאכל וחבריהם היה כבד עליהם" עכ"ל, וכבר כתבנו מזה בחלק ראשון שער המקרא אות ג' הערה ג" עיי"ש, ועי' ג"כ בשער הדגש אות ה' סוף הערה ו' בשם ר' יונה. לח) ויאמר ר' יונה המדקדק בהקדמה נד 42 „פעמים רבות יוסיפו הה' על הפעלים העתידים אֶשְׁמְרָה אֵלְכָה וכו', אבל בִּסְפֵּר על האחד בלשו נמצא במעמד או האחת — מעט הוא ביוסיפוה, אלא שכבר אמרו ימהר יָחִישָׁה מעשהו (ישעיה ה' י"ט), ושם ותקרב וְתָבוֹאָה וכן וַתַּעְגְּבָה עליהם (יחזקאל כ"ג ט"ז) וַתַּחְמְרָה (שמות ב' ג'), ואין זה נוהג" עכ"ל, ועי' בשער האותיות אות ג' כים הערה א' בשם הה' ריטטענבערג. לט) לשון ר' יונה בהקדמה נד 84 „אבל מה שֶׁעֵינוֹ או לַמְּדוֹ מהדמיון הזה אות גרונית לא יהיה עתידו כי אם יִפְעַל בלא וי"ו על הרוב וכו', והפשר שימלט מן הדרך מעט מה שֶׁעֵינוֹ בלבד מאותיות הגרון ובא על יִפְעֹל בוי"ו המשך כמו נְאוֹת לכם (בראשית ל"ד ט"ו) אֶזְעֹם (במדבר כ"ג ח') וְיִנְהֹם (ישעיה ה' ל')" עכ"ל; ונמצא עוד משקל יִפְעַל בחסרי הפ"א ונחי פ"א יו"ד, יִגַּשׁ יִתֵּן יֵשֵׁב. מ) כמו אֶנְחַל יִנְהַק תִּנְעַר נִנְאָם, וכן בהפעיל והפעל יַנְחִיל יַנְעִים הַנְחִיל הָנְחַל, זולתי מעטים יֵחַת עלינו (ירמיה כ"א י"ג) תֵּחַת גערה (משלי י"ז י') מן נחת, וַתֵּחַם הארץ (ש"א ד' ה'). ובתל"ע § רמה קל כתב „ואם עה"פ גרונית או רי"ש" עכ"ל, אבל לא נמצא כלל פעל מחסרי פ' נו"ן שתהיה עה"פ שלו רי"ש. מב) האחד בא' נחה, אֹמַר אֹכַל אֹבַד אֹחַז תֹּאכַל יֹאמַר נֹאחַז, ולפעמים אית"ן בצרי עדיך תֵּאתֶה (מיכה ד' ח') והאדמה לא תֵשָׁם (בראשית מ"ז י"ט), עי' בהערות הרוו"ה למאזנים אויסגאב הערה תכ"א, וָאֵחַר עד עתה (בראשית ל"ב ה') מה תֵּזְלִי מאד (ירמיה ב' ל"ו), ועי' עוד בהערות הרוו"ה שם הערה פ"ז; והשני על דרך השלמים, אֶאֱסֹף תֶּאֱחֹז יֶאֱבַל נֶאֱלַף. — מג) והאל"ף בח"ס ואותיות אית"ן בסגול וכו', עי' בחלק ראשון שער השוא אות א' הערה ה' סי' ב' עיי"ש; הא' תמיד בסגול, ר"ל אל"ף אית"ן כמו אֶהֱגֶה אֶעֱשֶׂה אֶהֱרֹג אֶחֱרֹשׁ. מד) כמו יֶחְפַּץ יַחְפֹּץ תֶּחְרַשׁ תַּחֲרֹשׁ נֶהְדַּר נַהֲרֹג יֶעְשַׁר יַעֲשֹׁר, והטעם כתב הח' שד"ל בבית האוצר ד' מ' בפירושו לשירת הים „מלאכו כי לה"ק אוהבת לפעמים ההתחלפות והשנוי בתנועות המלה כמו יַחְפֹּץ יֶחְפַּץ וא"א יַחְפֹּץ, וכן יֶאֱהַב ולא יֶאֱהֹב וכו' עכ"ל, וכבר כתבנו מזה בחלק א' שער המקרא אות ג' הערה ג' עיי"ש. מה) והעי"ן —

למשקל

פ"א הפעל מו). נחי למ"ד א' בקמץ עי"ן הפעל מז). נחי למ"ד ה"א בסגול עי"ן הפעל מח). נחי עי"ן וכפולים בשניהם אית"ן קמוצים, בנחי עי"ן פ"א הפעל בשרק, ובכפולים בחולם מט). ובכל חלקי הכפולים כשבא למ"ד הפעל בתנועה יהיה בו דגש חזק נ). והכלל, כל הגזרות שהפ"א בשוא או העי"ן בדגש אזי יתן בחרק ואל"ף בסגול. ולא תשוב בהם הנגינה מלעיל בבוא עליהם וי"ו ההפוך נא). אבל גזרות נחי פ"א אל"ף נחי פ"א יו"ד נחי העי"ן וכפולים ונחי למ"ד ה"א — תשוב בהם הנגינה מלעיל והתנועה האחרונה תשתנה לתנועה קטנה נב). ובנחי למ"ד ה"א נופל הה"א למ"ד הפעל בבוא עליה וי"ו ההפוך והסגול נעתק לפ"א הפעל נג). נחי פ"א אל"ף נחי פ"א יו"ד נחי למ"ד ה"א התנועה האחרונה סגול בוי"ו ההפוך נד). נחי עי"ן וכפולים התנועה האחרונה קמץ חטף נה). ובנחי העי"ן אם פ"א הפעל או למ"ד הפעל אות הגרון נשתנה הקמץ חטף לפתח, אבל לא בכפולים נו).

למשקל יִפְעֵל בצרי יֵשֵׁב, ולמשקל יִפְעַל בפתח יֵדַע, ולמשקל יִפְעֹל בחולם יֵאוֹת. מו) יִיטַב יִינַק יִישַׁן, וז"ל רבינו ישעיה אחרון ז"ל בפירושו כתב יד בפריז (איוב ג' י"ב) „גם בזה אני מחלק בא"ית"ן שלו, שכל פעלי היו"ד שהאית"ן שלו יבוא בצרי כגון אֵשֵׁב אֵרֵד אֵצֵא בנוסף נהפך היו"ד לוי"ו ויבוא בחולם, מן ישב הוֹסִיף מן ירד הוֹרִיד מן יצא הוֹצִיא. אבל פעלי היו"ד שהאית"ן שלהם בחרק כמו יונק שאתה אומר ממנו יִינַק תִּינַק הנוסף שלהם אתה אומר הֵינִיק בצירי בה' ולא הוֹנִיק, וכן יִיטַב הנוסף הֵיטִיב ולא הוֹטִיב" עכ"ל, וכתב ע"ז הח' ב"נ בהוספה להמגיד שנה חמישית נר 205 „ידוע כי רוב שרשי פ"א יו"ד עקרם וי"ו וכו' והנה ישב בעברי ותוב בערבי, וכן ילד בעברי ולוד בערבי וכו', אמנם ישנם הרבה שרשי פ"א יו"ד בעברי שעקרם יו"ד וכו', וכל בעלי יו"ד שעקרם וי"ו בערבי באו בהפעיל בחולם, וכל בעלי יו"ד שעקרם יו"ד באו בהפעיל ביו"ד, וגלוים בסימניהם גם בא"ית"ן הקל" עכ"ל. מז) יִקְרָא יִמְצָא יִירָא. מח) יִגְלֶה יִפְנֶה יִיפֶה. מט) בשניהם אית"ן קמוצים, כתב הרד"ק במכלול קכ"ח ב' „ובא במשקל אחר האית"ן מה אָקֹּב (במדבר כ"ג ח') ודגש הקו"ף להשלים אות הכפל ומשפטו אָקֹבֵב (עי' במבאר לנתה"ש) וכן וְאָבֹת אותו (דברים ט' כ"א)" עכ"ל, וכ"כ בהל"ע § רנז ע"ש, ועי' בהרקמה נר 100 ובספר השרשים שרש שמם ובשרשי ר' יהודה ן' חיו"ג שרש סבב, וכ"כ הרוו"ה בהערותיו למאזנים הערה תמ"ה „ויהיה אָסֹב וְיָסֹב כמו אָסֹב יָסֹב מבנין הקל ודגש פה"פ לחסרון אות שאחריו" עכ"ל, ועיי"ש בהערה תנ"א, ועי' מש"כ לעיל בחלק ראשון שער הדגש אות ה' הערה א' ומש"כ הח' המעיר להרקמה נר 145; בנ"ע פה"פ בשרק, אָשׁוּב יָשׁוּב תָּשׁוּב נָשׁוּב, ומעטים בחולם חסר וי"ו אל יָשֹׁב דך נכלם (תהלים ע"ד כ"א) תָּרֹם ידך (מיכה ה' ח') לא יָדֹן רוחי (בראשית ו' ג') ואל תָּקֹץ בתוכחתו (משלי ג' י"א); ובכפולים בחולם, אָסֹב יָסֹב תָּסֹב נָסֹב, ומעטים בשרק וצדיק יָרוּץ (משלי כ"ט ו') יָשׁוּד צהרים (תהלים צ"א ו'). נ) להשלים חסרון עה"פ. נא) ואל"ף בסגול, עי' מש"כ הח' פינסקר במבוא לנקוד הבבלי נר 63 סי' 7 ונר 67 סי' 2 ונר 103 סי' 2 ע"ש; ולא תשוב בהם הנגינה וכו', הטעם עי' בחלק הראשון שער המקרא אות ג' ציון ב'. נב) וַיֹּאכַל וַיֹּאמֶר, וַיֵּשֶׁב וַיֵּצֶר וַיִּיקַץ, וַיָּשָׁב, וַיָּסָב, וַיִּפֶן וַיִּפֶן, ועי' מש"כ לעיל שם. נג) מן יִפְנֶה = וַיִּפֶן. נד) נחי פ"א אל"ף, וַיֹּאמֶר וַיֹּאחֶז וַיֹּאסֶף וַיֹּאחַר. נה) עי' מש"כ לעיל שם. נו) לשון הרז"ה בצוהר התיבה תיבת התנועות אות ל"ה „בעתיד מבנין הקל מגזרת נחי העי"ן עם וי"ו ההפוך וכו' אם לה"פ אות הגרון תהיה פה"פ בפתח, כמו וַיָּרַח ה' (בראשית ח' כ"א) וַיָּנַח בכל גבול מצרים (שמות י' י"ד) וַיָּנַע לבבו (ישעיה

ז'

Digitized by Google

ז. אותיות בכל"ם משמשות בראש המקור א). והכלל — אם פ"א הפעל בשוא אזי בכל"ם בחרק ב). ואחר המ"ם דגש חזק. ואם לאו, אזי ב"כ בשוא ולמ"ד בקמץ ג). והמ"ם בחרק ואחריו דגש; ואם פ"א הפעל גרונית המ"ם בצרי; והמקור בא על שני משקלים, האחד פְּעֹל, והשני פְּעַל ד).

ח. נו"ן נִפְעַל, נוהג מנהג נקוד אותיות אית"ן, אם אחריו שוא נח או דגש הוא בחרק, ואם לאו — אזי יהיה כך, בנחי פ"א אל"ף יבוא על דרך השלמים בסגול, ובשאר אותיות הגרון — על משקל נִפְעַל בפתח, נִפְעַל בסגול א). נחי העי"ן

ז' ב') וכו', ומלאנו שגזרת הכפולים לא נשתנה לפתח כמו וַיָּחָם בשר הילד (מ"ב ד' ל"ד) וַיָּחָן ה' (שם י"ג כ"ג) ודומיהם וכו'" עכ"ל; ודע כי גם ברי"ש נהג לפעמים משפט ההרחבה, כמו וַיָּסַר אליה האהלה (שופטים ד' י"ח) וַיָּצַר אותו בחרט (שמות ל"ב ד') והיה ראוי להיות וַיָּסַר וַיָּצַר רק שאות רי"ש גורמת לשנותם" (כלשון ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור ד' ג' ע"א), וכן מראים דברי ר' יונה המדקדק בהקדמה צד 7 „וכמו שים לאחהע"ר מן הענינים המתחלפים והפנים המרחיבים" עכ"ל, כלל גם הרי"ש עם האותיות המרחיבות, ועיי"ש בצד 106, וז"ל הרד"ק במכלול ד' נ"ו ע"א „ובא בפתח הוֹקַר רגלך (משלי כ"ה י"ז) כי הרי"ש נכונה קריאתה עם הפתח אשר לפניה, כמו וַיֵּקַר פדיון נפשם (תהלים מ"ט ט') לא יֵצַר צעדך (משלי ד' י"ב) וחבריהם רבים ע"ז הדרך, וכן בנחי העי"ן הֵצַר הֵפֵר בפתח מפני הרי"ש" עכ"ל, ובד' ק"ג ע"א כתב „וכשתהיה פה"פ או למ"ד הפעל אות גרונית או רי"ש יכבד על הלשון לקמוץ פה"פ והשיבוהו פתח וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ושם בד' קכ"א ע"ב בנימוקי הח' ריטענבערג וַיַּרְא היו"ד פתוחה להרחיב על הרי"ש, וכ"כ בנימוקיו שם ד' ל"א ע"א „וְרָקַעַתְּ ברגל (יחזקאל כ"ה ו') פתח להרחיב על הרי"ש, כי גם ברי"ש נוהג לפעמים דין ההרחבה" עכ"ל, ועי' בנספחים ללקוטי קדמוניות צד 141 בהערה ד'. —

ז. א) בִּפְקֹד לִפְקֹד כִּפְקֹד מִפְּקֹד. ב) ואחרי השוא לפעמים בג"ד כפ"ת רפוים ולפעמים דגושים, כמו בִּשְׁכֹּן ישראל (ברחשית ל"ה כ"ב) כִּזְכֹּר בניהם (ירמיה י"ז ב') לִשְׁפֹּט יתום (תהלים י' י"ז) ודומיהם, דגושים, בִּנְפֹל אויבך (משלי כ"ד י"ז) כִּשְׁכַב אדוני המלך (מ"א א' כ"א), ודומיהם, רפוים, ואולם ברובא דרובא אחר אותיות ב"כ רפוים ואחר למ"ד דגושים. ויאמר הח' ר' יששכר בער שלעזינגער בבכורי העתים תקפ"ח צד 31 „כי אותיות ב"כ המשמשות במקור הנקוד העצמי שלהן שוא כמו בְּשׁוּב כְּסֹב בְּגֶשֶׁת כְּשֶׁבֶת ולכן בבואן לשמש במשקל פְּעֹל ישתנה השוא הראשון לתנועה שואית ולכן אחרי השוא רפה, ואולם הלמ"ד המשמשת במקור הנקוד העצמי · שלה תנועה גמורה, כמו לָשׁוּב לָסֹב לָשֶׁבֶת לָגֶשֶׁת, לכן השוא שאחריה שוא נח גמור" זהו תכן דבריו, והם דברים של טעם, ועי' מה שכתבנו בהכללים הקצרים שבסוף החלק הראשון אות ס"ז, ועי' מה שכתב הח' ריטענבערג בהנוספה לשנת שלש עשרה צד 279. ג) עי' לעיל ציון ב'. ד) או פְּעַל כמו שְׁלַח אצבע (ישעיה כ"ח ט') שְׁכַב המלך (מ"ב י"ד כ"ב). ויאמר ר' אליהו בחור בנימוקי המכלול ליק ד' י"ד ע"א „משקל פְּעֹל בא על הרוב דבוק עם הפעלים כמו שְׁמֹר המצרון ואם אֱמֹר יאמר, אבל משקל פְּעַל לא יסמכו לעולם לפעלים" עכ"ל, ועי' מש"כ בזה הח' רייכערסאהן בחלקת הנקוד § עג ודבריו אינם נראים בעינינו, ועי' מה שכתבנו בחלק ראשון שער הדגש אות ב' סוף הערה ז', ועי' במחברת הערוך לר"ש פרחון חלק שני ד' כ"ח ע"ג.

ח. — קצר עלינו רגזו של הזמן ובכן הננו מוכרחים לקצר במקום שהיינו חפצים להאריך. —

א) עי' היטב מש"כ הרב מהרי"ל מעקלענבורג בהכתב והקבלה ויקרא פ"ז י' ובמבין להנ"ע

וכפולים בקמץ ב). נחי פ"א יו"ד בחולם ובוי"ו; ובינני עי"ן הפעל בקמץ, חוץ מנחי העי"ן ובכפולים; ואין כאן כי אם בינוני אחד, וכן בכל ההולדות, וכן בבנין הִתְפַּעֵל, ואיננו נוהג כי אם בשלשת האבות; מקור צווי עתיד בחסרי הפ"א ונחי פ"א אל"ף ונחי פ"א יו"ד באים על דרך השלמים, רק בנחי פ"א יו"ד נשתנה היו"ד לוי"ו ונופל בהם הנו"ן ודגש בפ"א הפעל משלימו. — פֻּעַל פֻּעַל הִתְפַּעֵל, חסרי הפ"א נחי פ"א אל"ף נחי פ"א יו"ד נחי למ"ד אל"ף נחי למ"ד ה"א באים על דרך השלמים, ונחי העי"ן וכפולים באים על דרך בנין מְרֻבָּע ג).

לאל"ע § שב"ם. ב) נָשׁוֹב נָכוֹן, נָסַב נָסֵב (למשקל נִפְעַל, וכן בנחי ל"א נֶחְבְּאִים במערה (יהושע י') לכל העם הַנִּמְצְאִים (אסתר א') נִטְמְאִים (יחזקאל כ') נִבְּאִים (ש"א י"ט), אומר ר' יעקב בן אלעזר שהאפרד מהם נֶחְבָּא נִמְצָא נִטְמָא נִבָּא בצרי עה"ס) נָסֹב (למשקל נִפְעֹל, וז"ל ר' יונה בהרקמה צד 93 „ויש שיהיה הנפעל על משקל אחר זולת נִפְעַל ר"ל שיהיה על נִפְעֹל כמו נִמֹּל אברהם (בראשית י"ז כ"ו) עקרו נִמְּל ע"מ נִפְעֹל מן וּנְמַלְתֶּם והוא חולף, וכמוהו וְנֶהְפֹּךְ הוא וְנֶעְתּוֹר להם (דה"א ה' כ') וכו'" עכ"ל) וערך נָסַב אל נָסֹב כערך נָפַל אל נִפָּל (יחזקאל כ"ח כ"ג). ג) שׁוֹבֵב שׁוֹבַב הִשְׁתּוֹבֵב, סוֹבֵב סוֹבַב הִסְתּוֹבֵב, בנחי העי"ן אות הכפל תמורת הדגש, ובכפולים הנח תמורת הדגש; ויאמר המדקדק ר' שלמה ן' יאחי בס' לשון למודים „בנין פעל מרובע הוא מכלל הדגוש וכחו ככחו, וראוי לקראו פועל קל, ושנת הנמצא בו או הכפל אשר בו בכפולים ובנחי העי"ן — הוא מקום דגש בבנין פִּעֵל, ואשר ימצא ממנו בצרי ראוי להביא במקומו פִּעֵל כמו כּוֹנֵן, ואשר ימצא ממנו בפתח הוא מקום פֻּעַל היוצא מפִּעֵל הדגוש" עכ"ל, ועי' בזה שיטת הח' ר' וואלף היידענהיים במחזורו בהספרת יום שני של שבועות על פסוק עמד וימודד ארץ, עיי"ש, ועי' ג"כ מש"כ בהבנת המקרא (בראשית כ"ט כ"ב) ובהערותיו למאזנים אויפיבלך הערה תנ"ב, ועי' מש"כ הח' רייכערסאהן במאמרו פאת החלקה בהשרון שנה חמישית צד 160 סוף הערה 24.

והסכימו המדקדקים האחרונים שהמרובע הוא ג"כ בנין בפני עצמו ונוהג הרבה בכתבי הקדש, וז"ל הח' רוו"ה בהערותיו למאזנים הערה ח' „תימה הלא מצאנו פעלים רבים על פני המקרא שהם זרים בבניינים אחרים וכונים בבנין זה, כמו והיא שׁוֹפְטָה את ישראל שהוא פועל עבר, וכן שׁוֹשֵׁתִי מן שסה (ישעיה יו"ד י"ג), בל שׁוֹרֵשׁ (שם מ' כ"ד) יְסוֹעֵר מגרן (הושע י"ג ג') ואינם מבנין פִּעֵל כדעת רד"ק שא"כ היה עכ"פ ראוי להיות בפתח לא בצרי, והגווי עֲמָה ישראל (במדבר כ"ג ו'), וכן העתיד עם הכנוי הַיְחָבְרְךָ (תהלים צ"ד כ') ואלו היו מבנין פִּעֵל כדעת רד"ק לא יצדק בו הכינוי, וכן רבים במקרא, ולמה לנו ללכת במצר במקום שיש מרחב" עכ"ל, וז"ל בדברים כ"ו ה' „דע והבין שאין מלת אֹבֵד פועל קל אבל הוא פעל עבר מבנין פוֹעֵל הדומה למרובע שכבר הניחוהו קדמוני המדקדקים לבנין בפני עצמו (הרד"ק במכלול ליק ד' כ"ג ע"ב וד' ס"ז ע"ב קרא לו בנין פוֹעֵל הכבד הנוסף, וכתב עליו שהוא יוצא פעם לשני ופעם לשלישי, ואחיו ר' משה קמחי בס' המהלך קרא לו בנין פוֹעֵל הכבד על דרך המרובע, ופרחון בחלק סדקדוק ד' ג' ע"ב „ויש עוד פועל שלישי מוסיף אחר במשקל פוֹעֵל כגון ואת הנערים יוֹדַעְתִּי מְלָשְׁנִי בסתר משפטו מְלוֹשְׁנִי, וכן לִמְשׁוֹפְטִי אתחנן וכן זוֹרְמוּ מים עבות" עכ"ל, ועי' בהרקמה צד 79 וצד 81 וצד 85 וצד 91) והעבר ממנו פוֹעֵל פּוֹעֲלָה פּוֹעַלְתָּ כמו הנזכרים יוֹדַעְתִּי (ש"א כ"א) וכן זוֹרְמוּ מים עבות (תהלים ע"ז) לדעת ר"י ורד"ק בפי', וכן ופרעה חוֹלֵם (בראשית מ"א) כמו יְסוֹעֵר מגרן פועל יוצא מבנין זה וכפרש"י ז"ל לא מאשר לא הכר שם פועלו שהרי העי"ן בצרי, וכן יְתָאֲרֵהוּ בשרד ובמחוגה יְתָאֲרֵהוּ

ישעיה

ט. הִפְעִיל, בעבר העי"ן בחרק ואחריו יו"ד, ובנכח ומדבר העי"ן בפתח, וכן בפֻקַּד וְהִתְפַּקֵּר העי"ן בצרי ובנכח ומדבר בפתח, וכן במשקל פָּעֵל נכח ומדבר בפתח. אבל בינוני מקור צווי עתיד העי"ן בחרק גדול או בצרי. וה"א הבנין אם אחריו שוא נח או דגש הוא בחרק, ואם לאו — בתנועה גדולה, כמו בנחי העי"ן ובכפולים הה"א בצירי, ופ"א הפעל — בנחי העי"ן בחרק גדול ובכפולים בצרי. נחי פ"א יו"ד הה"א בחולם מושך וי"ו תחת יו"ד פ"א הפעל. נחי פ"א אל"ף והוא הדין אם הפ"א משאר אותיות הגרון — הה"א בסגול. ודע כי מה שכתבנו בנחי העי"ן ובכפולים — איננו כי אם בשלשת גופי הנסתרים, אבל נכח ומדבר פ"א הפעל בחרק קטן ולמ"ד הפעל דגושה ובחולם — בכפולים, ונחי העי"ן יבואו על שני משקלים, האחד הפ"א בפתח ולמ"ד הפעל בשוא נח, והשני הפ"א בחרק גדול והלמ"ד בחולם ורפה; מ"ם הבינוני. אם אחריו שוא נח או דגש בפתח, ואם לאו — בתנועה גדולה. בנחי פ"א יו"ד בחולם, ובנחי העי"ן וכפולים בצרי. והפ"א — בנחי העי"ן בחרק גדול, ובכפולים — ליחיד בצרי, והשאר בחרק קטן כנ"ל; בינוני פָּעוּל. אם אחרי המ"ם שוא נח בקמץ חטף, ואם אחריו דגש בקבוץ, ואם לאו בתנועה גדולה. בנחי העי"ן וכפולים ונחי פ"א יו"ד בשרק גדול, ואם הפ"א מאותיות אחה"ע הוא בחטף קמץ, והמ"ם בקמץ, וכן בכל חלקי ההפעל; במקור צווי עתיד בפתח הה"א והאית"ן, והעי"ן בצירי או בחרק גדול; והעתיד עם וי"ו ההפוך בארבע גזרות באה הנגינה מלעיל, והתנועה האחרונה סגול, והם, נחי פ"א יו"ד נחי עי"ן וכפולים ונחי למ"ד ה"א שהה"א נשמטה מהם, ושם אית"ן גם כן בסגול, ואם עי"ן הפעל אחה"ע הפ"א בפתח, כמו וַיַּתַע, ואם הפ"א אחה"ע אז גם אותיות אית"ן בפתח, כמו וַיַּעַשׂ; הֻפְעַל, העי"ן בפתח ברוב חלקיו, ובינוני בקמץ, וכן בכל התולדות; הִתְפַּקֵּר, אם הפ"א מאותיות זסש"ץ באה התי"ו סימן הבנין אחר הפ"א, ואם הפ"א צד"י נשתנה לטי"ת, ואם זי"ן נשתנה לדלת. —

י. ישנם עוד מלות מרובעות ומכופלות, מרובעות — שהן מארבע אותיות נפרדות, מכופלות — שהשתים הראשונות דומות אל האחרונות, כמו גַּלְגַּל כַּלְכֵּל שַׁעֲשַׁע, וישנם עוד מכופלות מחמש אותיות כמו סְחַרְחַר. וישנם עוד מלות מרכבות, והן על שלשה אופנים, א' משני חלקים, ב' משני בנינים, ג' משני שרשים; וישנם עוד מלות זרות היוצאות מן הכללים; המקור עם בכ"ל בחבור. הכנוים נשתנה החרק לשוא

(ישעיה מ"ד) הראשון מבנין הכבד הדגוש והשני מבנין זה, אבל הוא יותר נהוג בבעלי הכפולים והשניים; ומה שיורה עוד על מציאות הבנין הזה הוא שכבר מצאנוהו גם בלשון ערב, והוא הבנין השלישי לו, ואמרו בעלי לשונם כי עקר הנחתו על הדירה תשוקת הפועל לפעולתו זאת עד שהוא דורש ומבקש אותה תמיד, לכן יפה פרשו רז"ל אֹבֵד בקש להאביד, ירצו לומר — שכל מחשבתו ומגמת פניו היה אך לְאַבֵּד כל היום, כי כן עקר הוראת הבנין הזה, וידמה לי שלזאת הוא נבנה על משקל בינוני קל לרמז על תדירת התשוקה בחפץ ורצון הפועל" עכ"ל, ועי' מש"כ הח' פינסקר בס' לקוטי קדמוניות צד קנ"ב הערה 3 „אמנם כי ה' הוֹגָה (איכה א' ה') יתכן היות הה' שרשית, וממה שנזכר שם פועלו, ויהיה פועל עבר מהכבד שהצווי ממנו יהיה חוֹנִי בשקל שׁוֹסִי (ירמיה נ' י"א) שבא צווי מן שׁוֹשַׁתִּי (ישעיה י"ד י"ג) שהוא הכבד מן יִשְׁסֶה (הושע י"ג ט"ו)" עלי בן סלימאן באגרונו אות ג' עיי"ש. —

Digitized by Google

לשוא כמו לַעֲבֹדָה; וי"ו שואית בעבר מהופך לעתיד כמו וְעָשָׂה, וי"ו פתוחה בעתיד מהופך לעבר כמו וַיֹּאמֶר; ישנם מלות מרכבות משתי גזרות, כמו וּמַזֵּה מי הנדה (במדבר י"ט כ"א) דגש הזי"ן מורה על חסרון נו"ן פ"א הפעל וצרי עי"ן הפעל יורה שהוא כנחי למ"ד ה"א, ומזה תקיש על כלם;

יא. כל מקום שאותיות ית"ן בחרק האל"ף בסגול, ובבנין הקל ארבע גזרות הן כך — שלמים, חסרי פ"א נחי למ"ד אל"ף, נחי למ"ד ה"א. נחי פ"א אל"ף בחולם. נחי פ"א יו"ד בחרק עם יו"ד או בצרי בלא יו"ד. נחי עי"ן וכפולים בקמץ; בנפעל כל הגזרות אית"ן בחרק ואחריו דגש לחסרון הנו"ן. רק אם פ"א הפעל אות גרונית אית"ן בצרי לתשלום דגש; פַּקֵּד פֻּקַּד בשניהם אית"ן בשוא; בהפעיל חמש גזרות אית"ן בפתח, שלמים, חסרי פ"א נחי למ"ד אל"ף, נחי למ"ד ה"א, נחי פ"א אל"ף. נחי פ"א יו"ד בחולם או בצרי עם יו"ד. נחי עי"ן וכפולים בקמץ; בְּהָפְעַל ארבע גזרות אית"ן בקמץ חטף, שלמים, נחי למ"ד אל"ף, נחי למ"ד ה"א נחי פ"א אל"ף. נחי פ"א יו"ד נחי עי"ן וכפולים בשרק גדול. וחסרים בקבוץ; הִתְפַּקֵּד כל הגזרות אית"ן בחרק. —

יב. הַכִּנּוּיִם באים לפרש למי הדבור נוטה, ודע כי כנויי הנסתר עשרה, וכנויי המדבר שמונה, וכנויי הנכח ששה, והאותיות המשמשות אל הכנויים — סימנם הכנוים. —

יג. אבאר בקצור דיני השמות, דע כי השתנות השמות מנקודם הוא בעבור שלשה דברים, והם, סמיכות, רבוי, נטית המשקלים. ודע כי רוב השמות יש בהם לשון יחיד ורבים, אך מתי מספר באים בלשון רבים לבד, כמו מַיִם חַיִּים ודומיהם. ודע כי כל תנועה גדולה שהנח הנמשך ממנה הוא לצרך שרש או לתשלום דגש או תנועה קטנה שאחריה דגש — לעולם לא ישתנו לשוא. וזהו ההבדל שבין משקלי דָּבָר חָסִיד לבין משקלי חָרָשׁ פָּרִיץ;

נשלם המאמר השני

Digitized by Google

הערות

ראש דבר

והוא מאמר הזרות

הננו רואים צרך והכרח להציע בשער המחברת הצעה כוללת מכרחת לְדַעְתָּהּ בטרם נגשה לפייל ארוכות וקצרות על אדמת ספה בלתי מדוברת זה שנות עולמים, בתקותנו — כי על פי ההצעה הכוללת הזו אולי נצלח לְהִפָּרֵק מעט ממשא הזרים הסעוהים עליה ספוח כדי ארבה לרוב. — והנה הזרים בכלל חלקם ר׳ יונה המדקדק בשער ל״א מן הרקמה על שתי מחלקות, ואלה דבריו „דע כי זרות המלה תהיה על שתי פנים, או זרות מן ההקשה, או זרות מן השער, רצוני לומר מן השמוע והמנהג אפילו אם הוא בא על ההקשה, וזה, שהשמוע והמנהג יהיה על שתי פנים גם כן, אם על ההקשה והוא רוב דבריהם, כהביאם את הצווי מן העתיד מן הפעל הקל אשר הוא על משקל יִפְעֹל או יִפְעַל — על פְּעֹל מן יִפְעֹל או על פְּעַל מן יִפְעַל, והמקור פְּעֹל, וכהביאם את הצווי מן עתיד פַּעֵל הדגוש פַּעֵל בדגשות, וכן המקור, והרבה מכמו זה אין אנחנו צריכים לקבצם הנה; אולם מה שבא משמועיהם שלא כהקשה אע״פ שהוא נוהג ברוב דבריהם, הוא כהביאם עתיד מן נתן = יִתֵּן בהנעת התי״ו בצרי ומן אכל = יאכַל בצרי או יאכַל בפתח, והיתה ההקשה להיות העתיד מן נתן = יִתַּן בפתחות התי״ו על משקל יִזַּל מים (במדבר כ״ד ז׳) מן הרים נזלו (שופטים ה׳ ה׳), והיתה ההקשה עוד להיות העתיד מן אכל = יאכֹל על משקל יִפְעֹל, וסר אל יִפְעַל נִעלה זכרנוה בהשער הקדם, וסר עוד אל משקל יִפְעֵל בצרי על משקל יִתֵּן; אך הזרות חוץ לדרך ההקשה הוא — כהגזר שכל אדם הֶאֱרִיךְ אפו (משלי י״ט י״א) אשר היתה ההקשה בו להיות הַאֲרִיךְ בפתחות הה׳ כי הוא מקור כמו בְּהַאֲרִיךְ הענן (במדבר ט׳ כ״ב) וכו׳״ עכ״ל; ונאמר מעתה, כי המחברים המשכילים מאנשי הדקדוק היו רגילים להשקיף על עדת הזרים בשלשה דרכים. א) הדרך הסלולה לפני רוב המחברים כי אין שפתנו אתנו, ואולי אלה אשר בעינינו לזרים נחשבו — הנם הולכים למישרים בחלק השפה אשר איננו פה אתנו היום. ועיין בפנים המחברת חלק שני מאמר ראשון עקר י״ג ציון ו׳. ב) לפעמים יביא בעל המאמר מלה או מלות שלא כהקשה בכדי לרמז על כונה שניה גלויה או נסתרת מבלעדי הכונה הראשונה והפשוטה המתפשטת בתוך המאמר ומהבוננת בו בתחלת העיון, שכן דרכן של המדברים המשכילים לְבַלְבֵּל בדבריהם כונות שונות מתחלפות מהמובן הראשי על פי מִשְׁפַּט המלים וקשור המאמרים. והוא ענין חלק הדרש המצטרף אל פשטות העברים וארבעה כתבי הקדש במדרגת כונה שניה, באופן שהפשט הוא הראשון והעקרי, והדרש גם כן אמתי ומוכרח בלא ספק. ואלה דברי הרב הגדול ר׳ עמנואל חיים בניונגטו בספר לוית חן שער א׳ פרק פ״ו „דע שכל דברי התורה והנביאים אין בם נפתל ועקש זרות והרכבה, חלילה ליחס להם כזאת, והדבר אשר יקשה מצד מנהג הדקדוק — שם יתנו אמרות קדוש ישראל ונפלאות תמים דעים, וכונת המדקדקים והמפרשים היה לומר שהם

Digitized by Google

זרים מהמנהג ויוצאים מכלל חבריהם, אבל כלם נכחים למבין וישרים למוצאי דעת וכו'" עכ"ל, ויתבאר עוד בשנים המחברת במאמר החלופים; ומזה המין עוד מה שזכר החכם המליץ ר' יהודה מסיר ליאון איש מנטובה בספר נפת צופים שער הרביעי פרק ששים ושמונה „ויען כי היו הנביאים בקיאי ההלצה כמו שהתפרסם מענינם שאין ערוך אליהם במליצי האומות, התחייב שכל דבריהם יהיו אמרות טהורות מזוקקות, ויתחייב שאין בדבריהם זרות כלל, והדבר ההוא אשר יקרא זר אצל המדקדק הוא אצל המליץ לענין יאות לפי הענין ותמים ההספקה להשומעים וכו'" עכ"ל, ודבריו מבוארים יותר להלן בפרק שמונים ושלש „ובכלל כל הנמצא בכתוב מדברי הנבואה והמדברים ברוח הקדש — אין בהם נפתל ועקש ולא גמגום כבדות וזרות, כי איך ידבר אדון הלשון ותפארתו בתיבות ומאמרים כבדים בלתי מזוקקים? זה לא יפול ברשת הדמיון. כל שכן שהשכל ראוי שירחיק אותו. ואולם הסבות הכלליות בכל מה שאמרנו באלה היפוים — למען יעברו את הלשון המורגל מן ההמון, כי בזה הענין יהיו תמימי ההספקה ויעוררו הלבבות, כי לא יתפעל האדם מן הדבר שהוא רגיל בו (כמו שכתב החכם הזה למעלה בשער הראשון פרק שלשה עשר „דבר שיש בו מהחדוש והפלא יתעורר האדם להחזיקו יאחזהו ולא ירפהו, כי לא יתעורר האדם מזריחת השמש והערבו שהוא דבר תמידי ומורגל כאשר יתעורר מלקוי השמש והלבנה הבאים לעתים רחוקות" עכ"ל, ובסגנון זה כתב החוקר ר' עזריה פיגו במ"ע בדרושיו עיי"ש) ואמר הפילוסוף בשלישי מהלצה כי כמו זה יקרה לבני העיר שיפלאו מהנכרים הבאים אליהם ויכנעו להם נפשותיהם, וכה הוא הענין במלות הנכריות אצל בואם לשמע האזן" עכ"ל, ועי' מליצת ישורון להח' רש"ל ד' נ"ח ע"א ווינא 1816 „כאשר רב כח המעשה הנפלא על המעשה המורגל בכל יום לפעול בנפש האדם ולרדות בה כרצונו, כן רב טעם המלות האלה הבלתי מורגלות בהגדה ובספור מטעם המלות המורגלות אשר ישמע האדם וידבר תמיד בשיחו עם רעהו" עכ"ל. ג) אלה הם דברי החכם ר' יהודה הלוי בשני מספר הכוזרי סי' פ"א „והתכונה הראשונה תקבל הנאיה כשאתה מעיין באות אות ותיבה תיבה ולא תרגיש על תקנת גלגול הדברים בחבור והפסק וכו', ואז יכונו לך שבעת המלכים על תכונתם מבלי חלוף והשוא על ערכה מבלי נטיה; והתכונה השניה מְעַיֶּנֶת ביופי חבור המלות, ואפשר שישוגה מן הראשונה לתקן השפה; והתכונה השלישית מהטעמים והנגינות, ואפשר שישוגה מהשתים הקודמות לתקן השלישית" עכ"ל, ועל שלשת התכונות הללו אמר הח' ר' בנימין וואלף היידענהיים בשער הרביעי מספרו משפטי הטעמים פרק ראשון לאמר „כבר הורה הכוזרי שעל שלשה תכונות הלשון עומדת, על תורת האותיות והתיבות בעצמן, ועל עבודת סדר גלגול הדבור, ועל שימות הטעמים, והרבה להביא משלים להורות שכל תורת המלעיל והמלרע והדגשות והרפיון והשתנות התבות בסמיכות ונפרד בעמידה והפסק בקבוץ ובכנוי, כלם על התכונה השנית הזאת נשענים, כדי שיתגלגל הדבור באופן יפה ונעים" עכ"ל; ודע, כי בבחינת התכונה השניה הזו המשקפת על תקנת גלגול הדבור ויופי מרוצת הלשון — יתיר העברי לעצמו להשתמש לפעמים גם בְּנֹעַם פְּרָטִי מבלי שֶׁיִּכָּנֵס תחת גדר כולל כענין הַזִּוּוּג וְהַהִשָּׁנוּת שאנחנו עתידים לזכרם בשער המקרא אות ג' הערה ג', וכענין הדגש הנוסף לפעמים להעיר על ברור ההברה שיבוא זכרו בשער הדגש אות ה' הערה ו' ובהכללים הקצרים אות פ"ז, וזולתם הרבה אין אנחנו צריכים לקבצם הנה, וכן היה מנהג המדקדקים הקדמונים לבקש לכל מלה זרה (שהיא גם בודדת בזרותה) סבה פרטית וטעם יפה לשעתו המסוגל ליופי מרוצת גלגול הדבר, והוא מפורסם בדבריהם פרסום רב, ויאמר ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 144 ואמרו קַשְּׁתוֹתָם תשברנה (תהלים ל"ז ט"ו) ודגשו השי"ן בעבור שהוא יותר קל עליהם במלה הזאת מֵהַקַּלָּה להקבצם עם שתי התוי"ן וכו', כי בעתים יכבד עליהם מה שהוא

יותר קל עליהם בעתים אחרים ובהפך" עכ"ל; אלה הם שלשת ההשקפות הכלליות שהם יהיו לנו לעינים על דרכנו. —

עוד כתב המליץ ר' יהודה מסיר ליאון בספרו הנ"ל שער ד' פרק ע"ו „יש מאמר אשר תבוא בו תיבה או תיבות זרות לפי הדקדוק בכדי לעורר על זרות הענין להגדילו ולרוממהו וכו' אשר לא היה נעשה אם ידבר בלשון המורגל וכו', והנה הזרות יחקה הענינים הזרים ותמהות הענינים הנפלאים" עכ"ל; וז"ל הח' פינסקר במבוא לנקוד האשורי צד 155 „לדעתי כל אותן המלות הרבות הנמצאות בכתבי הקדש בנקוד זר היוצא מכללי הדקדוק שבעבור זה חשבום כל קדמוני המדקדקים לתמונות זרות או למלות שסבת נקודן המשונה נעלמה מהם, ועל ידי זאת ההודאה הרעו לנו מאד להטעות את הקורא בפגעו במלה כזו לחשוב שבמקרה והזדמן נוקדה כן, עד שכל המדקדקים המאוחרים נתפתו אחריהם והתרשלו על ידי כן מחקור בהם עוד לבלי תועלת, אומר אני שכל אותן המלות לא נוקדו על דרך יוצא מן הכלל אלא בכונה ולתכלית ידועה להמנקדים הראשונים שהשתמשו בו וכו' וכו'" עכ"ל; וז"ל רד"א לאנדעסבערג במחברת עלי הדס צד 109 „כבר גזרו איזה דורשי לשון עבר שהזרות הנמצאה לפעמים בעמידת הנגינה או באיזה נקוד מורה על פתרון חדש שרצה בעל הטעמים והנקוד להעיר עליו את הקורא" עכ"ל. ואלה דברי המדקדק ר' שלמה בן אברהם ן' פרחון בשני מספרו מחברת הערוך שרש לקח „כך מנהג לשון הקדש, אם ידע האדם מה שידבר לו חברו ויבין את דעתו — אין חוששים מן המלות אם הולכים באמת או שלא כמשפט, כי לא אומרים סברת הדבור אלא כדי שיבין האדם דברי חברו, ומשעה שנבין כל זה — אין אנו חוששים אם הדבור כהוגן ואם לאו" עכ"ל, אין כונתו לומר שכן הוא מנהג העברים שלא לדקדק בדבריהם ולהשתמש בשפת עלגים מבלי טעם וסבה, זה לא יפול ברשת הדמיון, כל שכן שהשכל ראוי שירחיק אותו, אולם כונתו — שאין אנחנו הקוראים מקראי הקדש אחראים וערבאים לדרוש בטעמי הזרים אחרי היותנו מבינים כונת המאמר בכלל שוב לא יזיקונו הזרים המעטים המתערבים בו לאיזה סבה נסתרת ממנו; וז"ל החכם ר' אברהם בן מאיר ן' עזרא בספר מאזני לשון הקדש אופיבאך ד' מ"ד ע"ב „ואם יטעון טוען ויאמר: כל הדקדוק שלכם בעבור מלות זרות, ומתי מעט שימצאו, התשובה, ידענו שכל פעל עבר הוא בלא תוספת אותיות אית"ן ואין מספר להם, ובעבור יַעֲשׂוּ עגל בחורב (תהלים ק"ו י"ט) ומעטים מתי מספר — לא נעזוב דעת הלשון. וזה מקרה כל חכמה. אם נמצא אחד מאלף שיצא מכלל החכמה אין מניחין בו" עכ"ל, וזה הדרך ידרכו בה בעלי דעת ברורה והגיון ישר, יניחו יסודות ויכללו כללים כאשר יוציאום מהליכות המציאות על פי בחינת חכמת הנפש והדבור, כי רוח האדם היא המדברת מתוך הלשון, וחכמת הנפש מוטבעת היא בתוך כל הלשונות ותואמה בהן. שתי אלה המציאות וההגיון יוביל את המדקדק בדרך ישרה, יניח הזרים ולא יפנה אל היוצאים; ומה נעמו דברי החכם המליץ ר' יהודה מסיר ליאון בספרו לבנת הספיר פרק עניני השם וחלוקותיו הובאו בספר אוצר נחמד מחברה שניה צד 104 „ואין ראוי להאשימני בתתי סבה וסברה כאשר ידעתיה בזה הדרוש והעלמתי עין לקצורי בקצת הענינים, כי נשגבה נתינת הסבה בדרכי הלשון ושמושיו, ואשר הגיע אלינו מהם הוא מעט. ורבים המה אשר לא נדע אותם מאשר באנו עד התכלית הנראה בהם, כי כאשר לא הֵבַנּוּ למה נקרא הברזל ברזל והנחש נחש וכמוהם לאלפים ולרבבות, ככה נסכל ממרבית הדרכים והשמושים למה באו בזה התואר עם שמלתם דרך אחרת להם. ואם יאמר אומר: מה בצע כי נפליא החקירה בקצת הענינים ונשתדל לתת טעם ולחשוב בהם מחשבות, אחרי שאשר התפרסם אלינו מהם באופן שלם אין ראוי להמנות בערך אל אשר נסתרו מעיני מחשבותינו? זהו באמת במדרגת מי שיטעון על הרופא המובהק המשתדל להסיר קצת

מן

Digitized by Google

מן המדוים קרו לאיש מן האנשים — עם היות מכללם חליים רעים ונאמנים נמנעי הבריאות לגמרי, אשר התחייב אלו מן הסכלות חלק גדול בזאת הטענה · כי הכונה בבעל הרפואות ההוא להקל משא החליים באשר יוכל ולא תכבד עלינו העבודה כאשר היה בנשאו את כל המחלות על חלקת צואריו, נמצא שהועילו בזה תועלת מפורסמה · וכן יקל עלינו להתבונן בדרוש מיוחד כאשר קדמה העמידה על אמתת קנאו, עם שההתחלות בכל ענין תביאנה את המתבונן למה שאחר ההתחלות" עכ"ל; ונסיים מאמרנו בדברי הראב"ע בספר הצחות ברלין ד' ס' ע"א „דרך כלל אומר; כי כל הטעמים שאמרתי לא קבלתים מרבי ולא למדתים מספר, רק דרך סברה, ויתכן שהמשכיל הבא אחרי יוציא גם הוא טעמים לאשר הזכרתי יותר נכונים מטעמי אני, לכן אנכי החלותי לסקל המסלה, ישמע חכם ויוסף לקח" עכ"ל, וזהו מה שרצינו להקדים בשער ההערות. —

נשלם מאמר הזרות

פתיחה לשער האותיות

אותיות אלפא ביתא יוצאות מחמש מוצאות שהן כלי המבטא · אחה"ע — מהגרון. גיכ"ק — מהחיך. דטלנ"ת — מהלשון. זסשר"ץ — מהשנים. בומ"ף — מהשפתים.

1) הגאון לא זכר את מספר האותיות העבריות בראשית דברו על חקי הלשון ומשפטיו, כמנהג כל מחברי הדקדוק אשר קדמוהו. והדבר צריך תלמוד, כי לא במקרה היה. — ונראה, כי משנת חז"ל בסדר האותיות לא היתה תמיד בדרך אחת, אבל החליפו את סדרם פעם כך ופעם כך. פעם נמצאים מסדרים אותם על סדר מסכים למספר עשרים ושתים, כמו בב"ב פ"א ב' ברכן בעשרים ושתים מאם בחקותי עד קוממיות, ובפתיחה כ"ד מאיכה רבתי מיד באו עשרים ושתים אותיות והעידו, ובחזית פיסקא ל"ב נגילה ונשמחה ב"ך בעשרים ושתים אותיות שכתבת לנו בתורה, ובשוחר טוב תהלים א' כ"ב אשרי בספר תהלים כנגד כ"ב אותיות, עיי"ש בהגהות הגאון רמ"ג, וכן בספר יצירה בכמה מקומות · — ופעם יסדרום על סדר מסכים למספר עשרים ושבע, כמו בסנהדרין ס"ד א' ובשבת נ"ה א' חותמו של הקב"ה **אמת** עיי"ש פירש"י, ובירו' סנהדרין פ"א ה"א אר"ל ולמה הוא **אמת** אל"ף בראש האותיות מ"ם באמצען תי"ו בסופן · וברבה ריש דברים א"ר ראובן **אמת** יש בו שלש אותיות אלף ראשון וכו' וכ"כ בחזית ב' פסוק לסוסתי · ואנחנו רואים כי אפשרות היות המ"ם באמצע האלפא ביתא תלויה **בהכנס** גם חמש האותיות **מנצפך** בסדר האותיות, כזה:

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ך ל (מ) ם נ ן ס ע פ ף צ ץ ק ר ש ת. ובפירוש אמר הגאון בפירושו לספר יצירה פרק א' משנה א' „כל האותיות עשרים ושבע הן" עכ"ל · ולא שלשים וחמשה בצרוף שבעת הכפולות בג"ד כפר"ת וכפילה הסי"ן והפי"ן? לפי שאלה אינם רק כפולות במבטאן לכן אינן נכנסות בסדר האלפא ביתא, אבל אותיות מנצפ"ך שונות גם בצורתן לכן נכנסות בסדר האלפא ביתא, ולפי שסדר האותיות היה משתנה בפי רז"ל פעם בפעם, לא היה ברצון הגאון לתת יתרון לאחד הסדרים על רעהו, ונדבר עוד מזה לפנינו. —

2) בהשרון שנה ראשונה צד 77 במאמר חקר לבון אדם להח' רס"ד כתוב לאמר „האדם הוא המדבר האחד בארץ, והלשון והדבּר אשר באדם בכל עם ולשון אין ביסודו זולתי האל"ף לבדו, כי אך הוא ינשא על אברת הקול היוצא ברוח מן הגרון, ועל כן האל"ף הוא יסוד כל הדבּר אשר יוכל האדם לדבר, וחוץ ממנו אין כל אות אשר ידובר בה בקול, ועל כן כל שאר האותיות היוצאות מפי

האדם

Digitized by Google

האדם — הדבר אין בהם, כי אם הן נשמעות בקול המשך אות האל"ף הבא אחריהן, כי אך הוא ידובר בו לנפשו ואך הוא ידובר בו גם בכלן · אבל מבלעדיו אַיִן וריק המה; ובא האות והמוספת על זה, כי במשוך הקול אך מעט בכל אחת משאר האותיות אשר יבטא האדם (אשר באמת אינן רק מדומות כלהן) לא תשמע אזנו עוד מבטא האות ההוא אשר החלונו בו, מאין כח בפינו למשוך אותה עד מה בקולנו · כי ברגע צאתה עלתה בתהו ואיננה, וכאשר נגענו בה כן חיש אבדה מפינו, ואך כרתה לנו אזנים ותחלף, ונשאר אז רק האלף למשמע אזן הולך ונמשך ברוח הקול המושך, ואין עוד אז כל זולתו עמו, ואם כן = הלא האל"ף לבדו הוא הדבר באדם · ואין בפיו כל אות אחרת זולתו, וכמו שיתבאר עוד · — והנה הקול הזה יוצא גם מפי כל החי אשר בארץ, ולכל מין מהם נתן קול שונה ונבדל ממין זולתו. וקול כל מין הוא אם פשוט ואם מורכב · עד שטכל להכירהו בקולו למי מהמינים הוא. — אבל האדם איש שכל משיג כל תכנית גופו וכל כחות נפשו, וגם כל היצור, ומושגיו רבים ועצומים בשמים ובארץ, והיה מן הצרך להיות לו כח להודיע את כל מושגיו לזולתו · ומה זה האלף לבדו כי יספיק להאדם רב החפץ לסמן ולפרוט בו את כל מושגיו הרבים והשונים לאין קץ ותכלית? על כן המציא לו הבורא ב"ה בתוך פיהו עשרים ואחת דלתות לסגור בהם בעד כל אחד מהפתחים החמשה לבלתי תת לרוחו נושא הא' לצאת דרך שם · אחרי אשר העמיד את רוחו אחורי אחת הדלתות לדחוף אותה להפתח לפניו · ואחרי אשר יעצור בעדה כרגע, יפתח לו פתאום את הדלת לצאת החוצה, ואז נשמע בתחלת צאתו שאון הכאת דפק רוח הנשימה · כדרך כל רוח סגור הנותן שאון דופק ברעש בצאתו פתאום לחפשי, והוא רק שאון רוח מבלי קול. ושאון הדפק הזה הוא שונה ונבדל תמיד לפי השנת הדלתות האלה הסדורות לו בחמשה מקומות בפיו. והם, הגרון החיך הלשון השנים והשפתים. וגם לפי השנות המצב והכח אשר לכל אחת מן הדלתות האלה בעת הסגרן והפתחן, אבל לא יותם שאון הדפק הזה לבדו לאזן השומע כי אם על ידי קול הגה האל"ף היוצא חיש כרגע על כנפי הרוח הזה באחד מחמשת פתחיו, והם הם העשרים ואחת האותיות הנשמעות לאזנים מפי המדבר בחמשה קולות, ומגודל המהירות נצמד האל"ף ומתחבר בשאון דפיקת הרוח עד שיהיו לאחדים באזן השומע, ועד שתדמה האזן כי גם לשאון הכות הרוח אשר לכל אחת מהדלתות בהפתחן, יש לו גם כן חמשת הקולות אשר להאל"ף בחמשת פתחיו. אמנם. במשוך הקול כמעט רגע אשר אז כבר חלף הלך לו שאון הכות הרוח בראשית צאתו, אז ישאר אך קול הגה האל"ף לבדו באחת מחמש בחינותיו, ואז נודעה האמת ונוכחת כי כל הקולות השונים האלה (שהן עשרים ואחת האותיות בחמשה קולותיהן) אינם, ואין בהם כי אם אך זה האל"ף לבדו, וגם כל הקולות אך לו המה, ומבלעדיו אין כל בלשון בני האדם, ושאר האותיות אך מדומות הֵנָּה · ואין בכחן כי אם האל"ף, כי הוא לבדו יכול לצאת בקול, והן כלן אך מפח רוח לבד, המתפרץ ויוצא בשאון מבלי כל קול, ומתדפק רק בקול האל"ף אשר ידחפנו החוצה, והוא נאחז בו עדי רגע, וחיש ישליכנו האל"ף מעליו, ואז נשאר אך הוא לבדו כאמור; על כן תבאנה תמונות הנקודות בלשוננו על — תוך — ותחת האותיות, כי הן תורינה גם על האל"ף הנעלם גם על אחד מחמשת הפתחים אשר יוצא בו, אשר שניהם יחד דבקים בדלת אשר תוציאם, שהיא האות בעלת הנקודה, ועל כן יתלכדו ולא יתפרדו להיות לשתי אותיות כמו בלשונות החדשות, וכן כבואן על האל"ף הנראה אשר אז תורינה רק על פתח צאתו לבד, הנה גם שני אלה דבקים הם יחדו; היוצא מזה, כי אין בין שְׁלָחֵךְ לִשְׁאֵלָתֵךְ ובין שׁוֹר לִשְׁאוֹר ובין גַּל לִגְאַל ובין שֵׁל לִשְׁאֵל כי אם הדבקות לבד. — ונראה נא עוד, כי כמו שיוכל המדבר להשמיע את שאון צאת הרוח בפתח הדלתות (שהיא האות המדומית) במה שיפתחנה להוציא חיש קול הגה האל"ף למען ידבק בו שאון הרוח הדופק (שהיא האות המדומית) ונשמע גם הוא בגלוי בקול, כן יכול הוא להשמיע שאון הדלת גם בסגרו בה על האל"ף את דרכו להשבית קולו במשך

זמן

Digitized by Google

זמן מהלכו ולקצרו, במה שיניף עליו אחת הדלתות פתאום לסגור בעדו, ונשמע גם אז שאון הכותה בו, ובהדפקה בו גם היא תתן אות להתודע מי ומי מהדלתות היא, אבל לא עוד נדבק קול האל״ף אשר כבר סוגר ואיננו עוד, כי אם ברוח שאון היוצא חים אחרי הסגירו על הקול, באופן הדלתות אשר לא תוכלנה לסגור עליו היטב הדק, ויתמו עוד רוח אל השאון לצאת ולהודע לאזן השומע מי היא הדלת הסוגרת, והדלתות האלה הן, זששר״ץ בבפ״ת רפות והחי״ע (ואולם זהו מסכת האל״ף המסתתר בקול השאון ומתדבק בו, ועי׳ לקמן בשער התנועות אות ג׳ הערה ב׳ ובשער הדגש אות ב׳ הערה ד׳), אבל בדלתות הסוגרות היטב בחזקה לא תתודענה בלתי אם ישוב ויפתח אותן שנית מעט קט (בעדות הנסיון), ואם כה ואם כה הוא הנה הנראה אחרי התמעה (שהוא האל״ף באחד הפתחים), אבל על המדבר לשמר מעשהו אז ולסגור על הקול (שהוא האל״ף) בעודנו בכחו ועצם הומו בראשית אונו בטרם ירף באחריתו ויחוס לנוה, כי הכות הדברים הקשים מוליד שאון ולא הדברים הרכים והספוגיים; אשר על כן נקראה התנועה (שהוא קול האל״ף המתנועע באחד הפתחים) אשר תבוא תחריב אחת מן הדלתות (אות מדומית) אך לסגור (שהוא נח נראה) ולא לפתוח עוד אחד הפתחים להביא בו את האל״ף (שהוא אות מדומית ותנועית) בשם תנועה קטנה, אשר פרושה קצרה ומהרה, לפי שהמסגר ימהרנה ויקצרנה כאמור · והתנועה אשר לא נסגור עליה כל עת המשכה ונניחנה להמשך כן עד תומה, נקראה בשם תנועה גדולה, שפרושה ארוכה, יען אשר נִתַּן לה להמשך די ארכה, מבלי אשר נסגור עליה דרך מהלכה. — „ע״כ דברי המאמר הנזכר; וכן כתב הגאון בפרושו לספר יצירה פרק ה׳ משנה א׳ „שהוא כמנין האותיות הנ״ל עם האל״ף וכו׳ שכל האותיות יוצאים ממנה״ עכ״ל, וכן כתב בפירושו להיכלות הזהר הנדפס מחדש ע״י הרב״ד שמריהו לוקקערמאנן בהיכלא תליתאה דבראשית ד׳ מ״ב ע״א סי׳ ז׳ „והנו האל״ף הוא כללות כל העשרים ושתים אותיות״ עכ״ל; ועל יסודות החקירה הנכבדה הזו יסדתי רובי שטותי בהליכות הנקוד; ואולי גם לזאת הסבה נמנע הגאון מִתֵּת מספר לאותיות אלפא ביתא לפי שכלם אינם רק אותיות מדומות, והאות האמתי הראוי להקרא בשם אות — איננו רק אחד. והוא האל״ף כאמור. —

והנה בסדר מוצא האותיות מן הגרון עד תכלית השפתים לא הסכימו המדקדקים לדעת אחת · ולפי דעת ר׳ אברהם בלמסי ראשיתן האל״ף ותכליתן הוי״ו, ולדעתו יהיה סדר מוצאן: אהח״ע גיכ״ק לנדט״ת רשסז״ץ פבמ״ו, אולם סדרן של רז״ל בספר יצירה והזהר כפי מה שסדרם הגאון ז״ל פה; ויאמר החכם ר׳ פרופיטו דוראן בספרו מעשה אפוד „אחשוב שראוים בומ״ף להקרא אותיות השפה לא השפתים, כי השפה העליונה בלתי מתנועע בקולות בומ״ף, וכבר קוראים כן והגיעו אל האמת במקרה״ עכ״ל, וכתב ר׳ יונה המדקדק בשער השני מן הרקמה צד 6 „ודע כי כאשר תרצה לבחון את האותיות במוצאיהם ומדרגתם, אָפְנֵי המעשה בזה שתפתח פיך באל״ף ואח״כ תראה האות אשר תרצה לבחון אותה, והדמיון בזה כשתרצה לדעת מוצא העי״ן תאמר **אַע**, ואם תרצה לדעת מוצא הבי״ת תאמר **אַב**, ואם תרצה לדעת מוצא הקוף תאמר **אַק**, ואם תרצה לדעת מוצא הסמ״ך תאמר **אַס**, ואם תרצה לדעת מוצא הלמ״ד תאמר **אַל**; ודע, כי קשה עליהם הרבה לסמוך במלה אחת שתי אותיות שתהיינה ממוצא אחד לקושי הדבור בהם, אך המנהג הנוהג סמיכות האותיות המתחלפות במוצאיהם, כי זה יותר קל על הלשון, והדמיון בזה, כי אינם מדברים בזס ולא בסז, ויש סימנא **שצ** ולא ימצא **צש** וכו׳, וזה יהיה כפי שיכבד עליהם או שיקל עליהם״ עכ״ל, ועי׳ מה שהבאנו לעיל בפתיחת מאמר הזרות מלשונו בהרקמה צד **144**. ועי׳ עוד מה שכתבו תלמידי הרס״ג ז״ל בפרושם לספר יצירה פרק ב׳ משנה ג׳; וכ׳ חכם אחד במחברת כרם חמד תשיעי מכתב ט׳ הערה ב׳ כי על כן נקרא כלי המדבר שבאדם «פֶּה» „לאשר כי ההברה הראשונה הנשמעת מפי האדם בפתיחה בחזקה אחרי הסגרה היא פ״א פֵּה״ עכ״ל; ויאמר הרז״ה

בבנין

Digitized by Google

בבנין שלמה בית האותיות חדר שני חלון ששי „לבי אומר לי שהברת הרי"ש בדחית האויר לבין השנים וכאלו שי"ן כתובה אחריה" עכ"ל ; וז"ל הרוו"ה בהערה קס"ג לספר מאזנים דפוס אופיבאך „בספר צחות ריש שער האותיות אמר הראב"ע כי חמשת האותיות היוצאות בינות השנים שהם זסשר"ץ כלם נקראו אותיות השריקה , והאמת כי עקר אותיות השריקה הם סצ"ש" עכ"ל , ור' יונה המדקדק אומר כי אותיות השריקה הם זס"צ , ומעט מחלוקתם נבאר אי"ה במקום אחר ; ודע כי הברת אותיות דטלנ"ת היא בהגעת קצה הלשון אל החניכים העליונים ולא אל השנים כאשר הטועים בהברה עופים ; ודע כי הגד"י והזי"ן הם אותיות מורכבות , הגד"י מורכב מטי"ת וסמ"ך «טְסֵ» והזי"ן מורכב מדל"ת וסמ"ך «דְסֵ» וכן הוברים אותה קצת אנשים · ומ"מ הברתם העקרית מתיחסת אל השנים , כמו שהשכיל פיהו הרז"ה בבנין שלמה בית האותיות חדר שני חלון שביעי עיי"ש , ולדעת הח' רי"מ זאבולדאווסקי במחברת משען מיס"כי לי"ו היתה כן גם הברת רבותינו התלמודיים ז"ל , ואלה דבריו „המלות היונית שבהם אות דזעטא Z העתיקו פעמים רבות לאות זי"ן כמו ומשתכחא בי גזאי והוא בלשון יוני גדזא אוצר , ומזה יש לשפוט שהברת אות זי"ן בימי חז"ל אולי היתה כמו האות דזעטא בלשון יונית דהיינו «דז» עכ"ל , וכ"כ חכם אחד אד"ד במחברת עלי הדס צד 95 „מלפנים היו מבטאים הזי"ן בצרוף דל"ת , כמו בהעתקת השבטים היו מעתיקים עזדרא וכו'" עכ"ל ; ויאמר הח' ר"מ פלונגיאן בהקדמתו למחברת כרם לשלמה בהערה ל"ד ע' „כי הברת התי"ו הרפויה היתה בפי חז"ל דומה להברת הסמ"ך מהא דכתובות ס"ו א' אלא מעתה ביום סוטהו וכו' עיי"ש , ולפי"ד מזה ראיה שהיתה הברת התי"ו הרפויה קרובה להברת הסמ"ך ולא דומה ממש , ועי' בשער הדגש אות ב' הערה ב' מש"כ בזה ; וכתב הח' יו"ו בבכורי העתים תקפ"ז צד 62 הברת אותיות גיכ"ק לא תולד מהחיך לבדו כי אם על ידי מחות החלק התחתון מן הלשון בחיך" עכ"ל ; ויאמר הרז"ה ביסוד הנקוד שער האותיות יסוד ח' „מה שנהגו העם לקרוא הברת העי"ן כאלו נג כתובה אחריה — היינו ברפיון היותר אפשרי , ובאופן שישאר בה מוצא דרך הפה בזולת עזר הנחירים וכו'" עכ"ל · עיי"ש , ועי' לקמן שער האותיות אות א' הערה ב' והערה ד' ד"ה ועתה הקורא סי' ג' ; וז"ל הקדמון רדב"א באגרונו שער פ"ו · · · הועתקו דבריו בלקוטי קדמוניות להח' פינסקר צד קל"ח „כל וי"ו שטעמו באות הקדם לו תהיה יציאתו בנחת מבין השפתים , כמו ריח נִחֹחַ יְהוֹשֻׁעַ לָנוּעַ שְׁמוּעַ יָדוּעַ נֹחַ מֹחַ (עי' מה שאכתוב לקמן בשער התנועות אות ו' הערה ב' ע"ש) , וכאשר יהיה הטעם בוי"ו אז הברתו כהברת כל וי"ו הרפה והדגוש בין השנים העליונות ובין השפה התחתונה , רצוני בהדגוש , כמו קַוֵּם צַוֵּם · והרפה , כמו הֹוֶה על הֹוֶה וְרָוַח לשאול לא יבושו קֹוַי» עכ"ל , דע הקורא ! כי במה שאמר «וכשיהיה הטעם בוי"ו» אין רצונו לשלול את הווי"ן הבלתי מוטעמים כמו וְקָרָא צִוִּיתָם , אבל עקר כונתו לשלילת הוי"ו הנגובה שזכר מקדם , בהיותה וי"ו הנמשך מן התנועה שלפניה אשר הברתה בקמיצת השפתים , לכן גם הוי"ו יוצאת בנחת מבין השפתים , ואולם ההברה העצמית המיוחדת להוי"ו היא בין השנים העליונות ובין השפה התחתונה , ודבר חדש השמיענו המדקדק הקדמון הזה , ומבלי ספק קבלתו אמת . ואולם ברור אצלנו שהברת הבי"ת הרפויה היא מבין השפתים בכדי להַשְׁוֹתָהּ אל הבי"ת הדגושה · ועי מה שנכתוב לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ב' . —

נשלמה הפתיחה

Digitized by Google

שער האותיות

א. א) על ההלכה הזו נמצא בין המדקדקים שתי שטות כלליות, 1) יש מדקדקים שהם מסרבים ליחס אותה אחרי כונת בעל הלשון ורצונו, או אחרי כונת מחברי הכ"ד. אבל החליטו בקול רועש כי אך ידי השנוי הזמני והמקומי היו במעל הזה ראשונה, וידי המדברים והכותבים השונים במקום ובזמן — הצמיחו חלופים בכתבי הקדש איש כמתנת ידו, ועוד הוסיפו להכניס תחת שבט השנוי גם את ההלכה המפורסמת בהלכות הלשון העברית — מהתהפכות האותיות בסדר מצבם, כמו כבש כשב שמלה שלמה, ודומיהם. כדבר האמור אצל הח' ריב"ל במחברת שרשי לבנון שרש כוכב „וכן בלה"ק עצמה מצאנו כמו כן חלופים מנביא לנביא ומסופר לסופר, כי הסופרים הללו לא היו לא בזמן אחד ולא במקום אחד, וכפי מה שהיו המלות מבוטאות אצל אנשי מחוזו ככה כתב על הספר, במחוז זה היה נקרא ד"מ שַׂלְמָה ובמחוז השני שִׂמְלָה, וכן כבש כשב וכדומה" עכ"ל, ובספרו בית יהודה בהערה לפרק כ"ו כתב «והאותיות הקרובות במבטא קצת היו מתחלפות בעבור זה, ובאו ג"כ אלה התמורות בתנ"ך ובתלמוד לפעמים, כי המבטא היה משתנה ממחוז למחוז ובפרט מזמן לזמן» עכ"ל, וז"ל הח' ר"ש בלאך בספר תולדות רש"י הערה כ"ו „ועתה צא ולמד, אם בהמתוקנים שבכתבי הקדש נמצאו חלופים והיו צריכים להגהה, על אחת כמה וכמה בהמקולקלים אשר בידי ההמון, אשר לא ידע להזהר או להגיה, ועל הרוב נולדו השבושים אם מפאת התחלפות האותיות אחור וקדם, כמו חושם שוחם (בראשית מ"ו כ"ג במדבר כ"ו מ"ב) סחיש שחיס (מ"ב י"ט ישעיה ל"ז), או מפאת האותיות הדומות במכתב כמו חמדן חמרן (בראשית ל"ו כ"ו דה"א מ"א) ודומיהם, או בסבת האותיות הדומות במבטא וכו'" עכ"ל. 2) הטובים שבהם אמרו, כי התחלפות האותיות היתה בכונה מרצון מאת בעל הלשון ומחברי הספרים בעצמם, ועל פיה הבדילו בין המושגים השונים המסתעפים ממושג אחד כ ל ל י, דרך משל, שלשת האותיות זי"ן ה"א בי"ת התחברו להורות בעצם וראשונה על עצמות מַטִיל הזהב, ואולם כאשר נחפוץ לתאר מ ר א ה הזהב — נחליף את הזי"ן בצד"י ונאמר צהב (עי' בספר תולדות הארץ להח' שיינהאק חלק שלישי סוף הערה מ"ט ובספר מליצת ישרון להח' רש"ל וויען ד' כ"ח ע"א) באופן שהשרש צהב איננו שרש נבדל בפני עצמו מונח בעצם על מושג מראה הזהב. אך הוא בעצמו השרש זהב ה כ ל ל י ונולד ממנו ע"י כלי התולדה מהתחלפות האותיות. והקש על זולתו; וז"ל המאסף לכל מחנה החלופים הח' ר' משה רייכערסאהן במחברת חלקת הנקוד מאמר א' הערה 9 „השתנות האותיות מורה על השתנות פרטי ההוראות ועל דקות הבדליהן וכו'" עכ"ל, ע"ש, וכ"כ הרב החכם ר' מתתיהו שטראשון בהוספותיו לספר נתיבות עולם דפוס חדש במדת מדבר שהוא מיוחד במקומו סי' ד' „דורשי הלשון החדשים העמיקו בטבע הלשון ומצאו שמשרש אחד יבואו איזה בטוים בהתחלפות אותיות ממוצא אחד להורות על חלישות וחזק הפעולה, כמו זרב שרב צרב שרף צרף ברח פרח גזז קצץ, וכדומה" עכ"ל; ובמחברת עלי הדס נד 115 כ' הח' ר"י ווארשאווסקי „צריך שתדע כי חלוף האותיות הקרובות במבטא לא דבר ריק הוא, כי יש הבדל מה בין פרטי ההוראה אשר עליו יורה החלוף ההוא, וכו'" עכ"ל ע"ש. וז"ל הח' רש"ל במאמר שיחה בעולם הנשמות נד 12 „מניחי לשון עבר אהבו מאד למעט את שרשי לשונם ולהקטין את מספרם בכל אשר יוכלו, ולזאת המצא כי הם לא הניחו תמיד שרש מיוחד על כל פעולה המועדת מצד עצמה להכנס בפעל מיוחד ונבדל בשרשו, כי לפעמים אהבו לכנות את הפעולה ההיא ע"פ פעולה אחרת תולדתה אשר הונח עליה מכבר פעל מיוחד בלשון, והפעלים האלה לפעמים התחלף בהם אות אחת מאותיות השרש ע"פ משפט חלוף אותיות המוצא ואותיות אהו"י, או כי יתהפכו אותיות השרש, כמו הפעל הורות הוא בנין הפעיל משרש רָאָה, והפעל הועַל משרש עָלָה" עכ"ל; ומן המדקדקים הללו יש שהיו אומרים, כי לפעמים יחליף העברי את האותיות בעת הברה קרובה בבדי להקל על כבדות ההברה, כדבר האמור אצל הח' ר"מ פלונגיאן במכתב

עריס

Digitized by Google

העשרים למחברת כרם חמד השביעי צד 127 „היה נעזר מניח הלשון להקל על המבטא בהמירו לפעמים אות אחת על השניה הדומה לה וכו'" עכ"ל, וכן כתב המדקדק הקראי בעל פתח תקוה פרק ג' „האותיות נקשרות בקשר אחד באהבה מחכמה עליונה ובאה אחת תמורת רעותה במקום הנצרך להקל ההברה להמדבר" עכ"ל, ועי' עוד בשרשי לבנון שרש עוז, ואולם בין אמר ובין אמר תתיחס התחלפות האותיות אל המקרא ביחס מקרה מתמיד נמשך בכונה ורצון מאת מניח הלשון ומחברי הספרים בעצמם, ורצוני באמרי מקרה — שאין למסור עליהם כללים כוללים מתי יתחלפו ומתי לא יתחלפו, ודמות מקרה להמה, ובכל זאת מתמידים המה במציאותם התמדה בלתי מגבלת, עד שקצת מן המדקדקים המבינים דבר לאשורו — קצו בהתמדתם ותהי להם לזרא וגעל נפש, כדבר הח' רייכערזאהן בהערה 14 להמאמר הנזכר „זה הכלל כל הממעט לספר בחלופים הרי זה משובח" עכ"ל, וכן אמר הח' ר' יוסף וויססע בבאורו לס' הה"א ד' יו"ד „כמוני כמוך קורא יקר קצה נפשנו בעמל החלופים הרבים שהכל ממירים אותם באין מפריע" עכ"ל; הראיתיך קורא נכבד שתי שיטות שונות בסבת בוא החלופים בכתבי הקדש, יש דורשים אותם לג נ א י, ויש דורשים לש ב ח, הצד השוה שבהם — שכלם כאחד מסכימים להחליף ולהמיר ככל העולה על רוחם מבלי שום על לב. —

ויש מדקדקים אחרים אשר החרימו את המנהג ההוא מתוך כתבי הקדש וידיחוהו כליל בשתי ידים, ומהם החכם הגדול ר' אברהם ן' עזרא ז"ל, הוא היה אומר. שאין שום אות מתחלף ברעהו זולתי אותיות המשך והנוח אהו"י לבדם, וגם הם לא יתחלפו רק במקום ההכרח להקל על ההברה, ובדרך כלל ככל כללי הלשון השומרים תפקידם לעולם, עי' בפנים בביאור הסעיף, וחלוף תי"ו ההתפעל בנצטדק והזדמנתון הוא על פי הכרח ההברה שאי אפשר בזולת זה, כמ"ש ר' יונה המדקדק בהקדמה צד 96 „כאשר תתאחר תי"ו ההתפעל מפ"א הפועל שהיא זי"ן תהפך לדל"ת לעלה אשר זכרתי, כאשר בא הִזְדַּמִּנְתּוּן וכו', ובאור זה, כי אם הפכו טי"ת בנִצְטַדָּק שלא תהפך הצד"י כמ"ך אם היו משאירים אותה על מתכונתה ויהיה נִסְתַּדָּק, וכן הפכו בהִזְדַּמִּנְתּוּן שלא תהפך הזי"ן סמ"ך אם היו משאירים אותה על מתכונתה ויהיה הִסְתַּמַּנְתּוּן, כי אין יכלת הלשון זולת זה" עכ"ל, וכן כתבו תלמידי מנחם ן' סרוק בספר התשובות צד 38 „כי לולא נתחלפה בטי"ת נהפכה הצד"י לסמ"ך בלשון, כמו מה נִצְטַדָּק היה ראוי לומר נִצְתַּדָּק בתי"ו ולא נוכל לדבר כן כי נשבר כח הצד"י ונתחלפה לסמ"ך ויהי נִסְתַּדָּק ובהראותנו הצד"י במבטא נחלש כח התי"ו, ויהי מוצאה הטי"ת חליפות התי"ו והראות הצד"י (חלום גדול השמיעונו הקדמונים הללו בהבדל שבין הברת הטי"ת להתי"ו, וראוי לשים לב לדבריהם)" עכ"ל, וכן כתב הראב"ע בצחות ברלין י' ע"ב „הדל"ת בהזדמנתון היא תחת תי"ו ההתפעל בעבור שלא יחשוב השומע כי הזי"ן היא סמ"ך, כטעם מה נצטדק כאשר אפרש" עכ"ל, ושם ד' מ"ח ע"ב כתב „ועם הצד"י יבוא תחת תי"ו טי"ת בכדי לדבר בצד"י לשון נחה" עכ"ל, ועי' עוד מ"ש בספרו שפת יתר סי' ו'. ועל כל החלופים אשר זכרנו בבאור הסעיף ציון א' — אומר היה הראב"ע: שהם כלם שרשים שונים המשתתפים במושג אחד, כשרשי עזר ישע אחר מהמה בוש גיל שמח זמן עת, וכיוצא בהם, שאי אפשר להוציא את האחד מרעהו על פי התחלפות האותיות, ולא נולדו מעולם זה מזה, זוהי שיטת הראב"ע, ולא רבים חכמו לרדת לסוף דעתו · ואלה דבריו בספרו הצחות ברלין ד' ע"ז ע"א „רבים אמרו כי הזי"ן יתחלף עם סמ"ך ועם צד"י, יעלז עלץ נתעלסה, בעבור היות שלשתם קרובים במוצא · והנכון שהם קרובים בטעם ולא יתחלפו, כי לא יתחלף אות באות רק אותיות אהו"י לבדם, בעבור שימצאו פעם נראים ופעם נעלמים" עכ"ל, ושם בד' כ"א ע"ב כתב „יש אות תחת אות כאשר פרשתי, והם אותיות אהו"י לבדם" עכ"ל, האמנם גם אותו נראה לפעמים אוחז את החבל בשני ראשים ונוגע בסתר בקצה יערת החלופים, כמו שהוסיף בספר שפת יתר סי' פ"א התחלפות אותיות

Digitized by Google

שים זי״ן, וכן במאזנים אויפבאך ד׳ פ״ו ופ״ז ובצחות בערלין ד׳ כ׳ ע״א וד׳ מ׳ ע״ב הביא ג״כ חלופים שונים, וכן בפירושו למשלי פ׳ ג׳ הביא חלוף אותיות בומ״ף. דע הקורא! כי מקרה כל ספרי קדמונינו קרה גם לספרי הראב״ע ז״ל. וז״ל הגאון בעל צדה לדרך בפ׳ וירא „אין זה דבר חדש שנתוספו בפרש״י ז״ל דברים שאינם מן החבור וכו׳ עכ״ל, עיי״ש, ובתוס׳ סנהדרין כ״ד ב׳ ד״ה כל כי האי „ובפירש״י היה כתוב אם אוביל וכו׳, ע״כ טעו סופרים וכו׳״ עכ״ל, וגם בספרי רבותינו התלמודיים ז״ל נתוספו דברים הרבה מן החכמים הבאים אחריהם, כמ״ש הרמב״ם ז״ל בפי׳ למשנת זבים פ״ד מ״ו „והפרוש הזה איננו מן הגמרא, אלא שכתבוהו בגליון וכו׳ וכתבו המעתיק בפנים הדברים״ עכ״ל, ועי׳ רש״י שבועות ג׳ ב׳ ד״ה קשיא „תלמיד טועה שהקשה לו כתב בגליון ספרו קשיא וכו׳ וכתבו הסופרים בגמ׳, והתלמיד טועה״ עכ״ל, ובב״מ ס״ג א׳ ד״ה ומאי לקח „פרוש משובש הוא שנתלה בספר וכו׳״ עכ״ל, ובשיטה לרב בצלאל ב״מ פ״ז ב׳ ד״ה מכדי בין לרב ובין לשמואל „יש אומרים שזה לשון רב יהודאי גאון שהקשה וכו׳ עכ״ל, ושם י״ט ב׳ ד״ה כאן בבריא כאן בש״מ „הכל הוא מלשון רב יהודאי גאון ואריכות הלשון מוכיח עליו״ עכ״ל, ובאור זרוע חלק ראשון סי׳ תשנ״ד „ואע״ג דתני במס׳ שמחות וכו׳ אין לסמוך על אותה גירסא וכו׳, כי הספרים נשתבשו מסופרים הדיוטים וכו׳, והנה התלמוד שלנו שאנו עסוקים בו תמיד — כמה גרסות משונות יש בו? כל שכן ברייתות וירושלמות שאין אנו עסוקים בהם וכו׳״ עכ״ל, ובב״י יו״ד סי׳ ל״ג ד״ה ומש״כ רבינו בשם הגאונים ׳ובנוסחא דידן ליתא בגמ׳ בשם ר״ז, ודבר פשוט הוא דהגהה היתה בגליון וטעה הסופר וכתבה בפנים וכו׳״ עכ״ל, ובמהרש״ל חולין י׳ ע״א „נ״ב שאינו מגירסת הגמ׳ אלא מוגה בה מן הפירושים״ עכ״ל, ובתשובות חכם צבי סוס״י ל״ג כתב „דעל עקר הענין אינו כל כך תמיהה אם הוא טעות דיש לומר הגהה היתה מבחוץ אחרי חבור התלמוד, וטעה הסופר והעתיקה בפנים, וכמו שמוחק רש״י כמה פעמים נוסחאות וכותב שהם טעות ממי שרצה לפרש כך או ממי שהקשה כך ואינם מן התלמוד״ עכ״ל, וכן כתב הח׳ ר״ח קעסלין בספרו המסלול מסלת הנקוד שביל ג׳ „מה שנמצא בפירוש הראב״ע משלי פ׳ כי אותיות בומ״ף מתחלפות, הוא תוספת איזה תלמיד אשר לא ידע דרכיו״ עכ״ל; וגם הח׳ ר׳ גרשון לעטערים הסכים לדעת הראב״ע, ואלה דבריו במחברת הבכורים לרנ״ק תרכ״ה מאמר פשר דבר ד״ה לא כבדים לא קלים „הנה ידוע דעת כל המדקדקים כי האותיות שהן ממוצא אחד מתחלפות לפעמים זו בזו, והנה החכם ראב״ע ז״ל לא כן דעתו, אך יאמר כי מלות כאלה אשר הם באותיות מתחלפות וכונתם אחת — הם שני שרשים שוים וטעם אחד להם, ולא יתחלפו זו בזו כי אם אותיות אהו״י בעבור סגולתם שהם נחים וקלים, ולפי דעתי יצדק מאד וכו׳״ עכ״ל, וכן היא דעת הרב ר׳ משה אריה במבין לתל״ע סי׳ ג׳ עיי״ש, ועי׳ מה שהעיר בזה הח׳ רוו״מ בבאור לתרגום אשכנזי ישעיה י״ג כ״ב, וכן נראה גם לדעתי, שלא החליפו בעל הלשון ומחברי הספרים שום אות ברעהו לסבת קרובתם במוצא זולתי אותיות המשך והנוח אהו״י לבדם על הדרך שהתבאר לעיל. —

ואולם רבותינו התלמודיים ז״ל השתמשו הרבה במנהג התחלפות האותיות זולת אהו״י על שני פנים. — 1) בדרשות הכתובים, כמו א״ת בהדרת אלא בחרדת, ושם ל״ה א׳ דרשו הלולים כמו חלולים, שבת ל״ב ב׳ החליפן בְּהָלָה בְּחַלָּה, ושם ס״ג א׳ החליפו והדרך על והדרך, ושם ק״ד א׳ ה״ץ חציצה, ושם קנ״ב א׳ וחתחתים בדרך בשעה שמהלך בדרך נעשו לו תוהים, ובעירובין ק״א א׳ טובם כחדק שמהדקין וכו׳, ושם ל״ד ב׳ צחורות שעושין אותה בצדרים, ובפסחים ל״ו א׳ החליפו עני באני, ושם פ״ט א׳ מהיות משה מחיותיה דשה, ושם קי״ח א׳ החליפו צועה בצואה לפי׳ רש״א עיי״ש, ובערובין כ״א א׳ דרשו ולהג הרבה לעג *)

---

*) מסקנת הגמ׳ מתקיף לה רבא מי כתיב לעג? להג כתיב, ובתשובות הרמ״א סי׳ ל״א שמעורר מהרש״י גיטין

Digitized by Google

ובמגילה ט"ו א' התך זה דניאל שחתכוהו מגדולתו, ובמו"ק ט"ז ב' תחכמוני תהי כמוני, וביומא כ"ד א' מאי כל הדרה חדדה, ובמגילה י"ב א' בהם שמחוטטות וכו', ובתענית י' ע"ב תוס' ד"ה למה „ויש במדרש למה תתראו פי' למה תהיו כחושים" עכ"ל, והוא מל' תתרעו, ובקדושין ד' א' אין לה עיין לה, ובנדרים ל' א' דרשו וחפרה הלבנה כמו והפרה חלבנה, ובקדושין ס"ב א' דרשו הנקי כמו חנקי, ובסנהדרין ל"ט ב' והזוגות למרק שתי חזיונות, ושם ק"ג א' דרשו ויעתר כמו ויחתר, ושם ק"ח א' דרשו ולא נה בהם ולא נח בהם, ובעו"ג י"ט א' הון מהבל אם עושה אדם תורתו חבילות, ובמנחות ל"ז א' דרשו ידכה יד כח, ושם ק"י א' וממאי דעיר ההרס ליסנא דשימשא הוא דכתיב האומר לחרס וגו', ושם כ"ג ב' לקול המולה גדולה וכו' קולך שמעתי וחמלתי עליהם, ובחולין ס' ב' עוים שאוו וכו', ובכריתות י"א א' דרשו נחרפת כמו ותשטח עליו הריפות, ובירושלמי דקדושין פ"א ה"א עקילס הגר תרגם שפחה נחרפת לאיש בכתושה לפני איש הכתוב מדבר כד"א ותשטח זגו', ובירושלמי פיאה פ"א ה"א כבד את ד' מהונך ממה שחננך, ובאדר"נ פ' ל"ד יכרסמנה חזיר מיער מיאור, ובבראשית רבה פל"א ולא נה בהם כדלעיל, ושם סו"פ ס"א הקיפוה כובין וכו' עי' רד"ל אות כ"ד דהיש מעטירה כמו מאטידה, ושם פס"ז דרשו תעבד כמו תאבד" ובשמות רבה פט"ז מי העיר ממזרח מי האיר · ועי' שבת קנ"ו א', ובויקרא רבה פ"כ דרשו להוללים כמו לחוללים, ובבמדבר רבה פי"ז דרשו ותהינו לשון חניה, ובחזית פסוק צוארך כמגדל השן חדרך זה מלך המשיח שעתיד להדריך, ובאיכה רבתי פרשתא ב' איכה יעיב איך חייב, ושם פסוק סורו טמא קראו למו — מהו ושפח = ושפע, ובתנחומא יתרו פ"ז א"ת

כ"ז ב' „פרש"י שם דיליף מהאי קרא ולהג הרבה וגו'" עיי"ש, ואולם אחרי החפוש והחקירה התבוננתי שכן דרך רש"י ז"ל במקומות הרבה בש"ס לפרש המאמר המובא ממקום אחר כפי מה שעולה על דעת הש"ם בתחלת העיון, כי הסוה אמינא היא על הרוב יותר פשוטה מן המסקנא, לדוגמא ראה בגיטין מ"ח ב' רש"י ד"ה המוציא מחברו עליו הראיה „ודאורייתא היא בב"ק מ"ו ב' מי בעל דברים יגש אליהם יגיש ראיה אליהם" עכ"ל, ושם במקומו לא מסיק הכי; ובקדושין ג' ב' ד"ה מה יבמה „דילפינן לקמן בהאי פירקין י"ד א' כתיב לה ולא ליבמה" עכ"ל, ולקמן שם מסקינן אלא א"ק נעל נעל אין מידי אחרינא לא; וביבמות פ"ד א' ד"ה והא כולה פירקין וכו' „ממזרת לישראל וכו' ומאי טעמא דהא נפקא לן לעיל בפ"ב כ' א' מועלתה יבמתו השערה" עכ"ל, והתם מסיק רבא דלאו היינו טעמא אלא משום גזרה; ועי' טיטב בת' שאגת אריה סוס"י ל"ג; ובעירובין מ"ז א' ד"ה היבמה לא תחלוץ וכו' „מפרש טעמא ביבמות מ"א ב' שמא מעוברת היא ואיגלאי מעוברת פסולה וכו'" עכ"ל, ושם לא מסקינן הכי אלא משום דהויא עולה ליבום ע"ש; ובב"ק פ"ז א' ד"ה שבח נעורים לאב „דכתיב בנעוריה בית אביה כל שבח נעורים לאביה" עכ"ל, וכן בב"מ י"ב א' במשנה ע"ש, והדבר ידוע דמסקנת הגמ' בכתובות מ' ב' דלא מהכא ילפינן לה ע"ש, וכבר התעוררו ע"ז התוס' בב"ק שם ד"ה כיון דאקני; ובסנהדרין ל"ה ב' ד"ה בא עליה „ומרבוי דבת ובת" עכ"ל, וביבמות שם מסיק דכלה ובת קרא יתירא ע"ש; ובשבועות י"א א' תוס' ד"ה פר ושעיר „פי' בקונטרס דלכך ימותו משום דלא חזו לשנה הבאה וכו', ובפ' שני שעירים ס"ה א' ליתא למסקנא הכי, אלא מסקינן דלא בעינן חדשה אלא למצוה, וטעמא דימותו משום תקלה" עכ"ל; ובחולין כ"ה ב' ד"ה כדי מדתו „ולא יותר, שאם מלא יותר וכו'" עכ"ל, ובב"ב ל"ז א' מסקינן דפליגי ברמא תילתא ואתי תילתא ופלגא והאי דתנא כדי מדתו להודיעך כחו דר"י עיי"ש; ובערכין כ' ב' ד"ה מי שחציו עבד „אבל עבד גמור פטור דכתיב את פני האדון וכו'" עכ"ל, ובחגיגה ד' א' לא מסקינן הכי עיי"ש; וביומא כ' א' ד"ה וכפר „כדאמרינן בזבחים ו' א' כפר לגברא לא כפר שלא קיים מצות קונו מן המובחר" עכ"ל, והתם מסקינן לא כפר אעשה דסמיכה ע"ש; ובתענית ו' ב' ד"ה מאימתי „ובברכות נ"ט א' פרכינן הך ברכה דתקון לה רבנן, ומשנינן הא דחזא מיחזא והא דשמע משמע" עכ"ל, והתם דחינן להאי שנויא עיי"ש, ובריש הוריות ב' א' ד"ה והלכה וקילקלה „בזנות" עכ"ל, וביבמות נ"ב א' מסיק תניא כותיה דר"י וכו' עיי"ש; ועי' טיטב בתוס' מועד קטן ח' א' ד"ה נפקא ובחולין נ"ט א' ד"ה גלי רחמנא; והא"כ מצאתי להגאון רעק"א שכתב ג"כ בתשובה סי' רכ"ב אות ח' „באמת מצאנו כמה פעמים דאף שלא במקומו מפרש רש"י כס"ד, והטעם מפני שהוא קרוב יותר לפשוטו וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ואין להאריך יותר, ועי' בתוס' ב"ב כ' ע"א ד"ה ועכו"ס. ועוד עי' היטב תוס' שבועות כ"ד ע"ב ד"ה אם סיפה, ורש"י סוטה מ"א ע"א ד"ה מכאן ואילך, ודו"ק. —

Digitized by Google

ויחד אלא ויהד שנעשה יהודי, ושם פ' שלח לך דרים ויעפילו מל' אפל, ובשוחר טוב תהלים מזמור א' דוד קרע את הנהרות דכתיב בהצותו וגו' דרים כמו בחצותו, ושם מזמור ס' מהו בהצותו שירה בהם חצים, ושם מזמור י' דרים הלל כמו חלל, ובמגילה כ"ד ב' כ' רש"י בד"ה מפני „דאמרינן דבי' ר"א היו קורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין — היינו דוקא בדרשה" עכ"ל, קאמר מיהת דבדרשה היו מחליפים האלפין לעיינין והעיינין לאלפין, ועי' בירושלמי שבת פ"ז ה"ב „לא ממנעי רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת" ע"כ; ויש מחברים שרצו להוכיח מזה שבימי חז"ל לא היתה רגל הה' תלויה אך היתה נראית סתומה כעין החי"ת, ולכן יחלפום פעמים רבות, והביאו ראי' ממנחות כ"ט ב' חזינא לספרי דוקני דתלו לכרעיה דה' וחטרו לגגיה דחי"ת, מכלל דשאר הסופרים בימיהם לא היו תולים רגל הה', ובירושלמי דמגילה פ"א ה"ט „תורת הראשונים לא היה ה"א שלהם סתום ולא מ"ם שלהם סתום" מכלל דבתורת האחרונים הה"א סתום, כדברים האלה קוראים אנחנו בתשובות מהרי"ק שרש ע"ה, ובמבוא התלמוד להרב ר' הירש חיות פרק כ"ה עיי"ש, ובבכורי העתים הק"ז בתולדות הקליר להר' ש"ר הערה 10 הוסיף להביא מב"ר פרשה י"ב העוה"ז נברא בה"א מה ה"א סתום מכל צד ופתוח למטה וכו' ע"ש, וכ"כ רבינו מנחם המאירי בחדושיו לשבת ק"ד א' „ומקצת חכמי דורנו חזקו טעם זה ממה שאמרו בשלישי ממנחות אר"א חזינא להו וכו', הרי שדבוק רגל הה' עם גגה איננו פוסל שאם כן לא היה מיחס פירודה לספרי דווקאי ר"ל שמדקדקים לעשות כתב מיושר" עכ"ל, ואולם כבר יפה השיב על ראיתם הריב"ש בתשובה סי' ק"כ דהני ספרי דוקני אע"ג דחטרו לגגיה דחי"ת והוה אמינא כיון דעי"כ איכא היכירא בין ה' לחי"ת הו לא תלו לכרעיה דה"א, קמ"ל דגם הני ספרי דוקני תלו לכרעיה דה"א כי כן הוא לעכובא, עיי"ש, ועי' בת' חתם סופר יו"ד סי' רע"א; והירושלמי דמגילה הנ"ל בזולת זה קשה להבין, איך יתכן בתלית רגל הה"א לשון סתום ופתוח הרי מ"מ הוא פתוח מלמטה כפתחו של אולם? ומהו הדמיון בין ה"א למ"ם? ואולם הדבר ברור אצלי מבלי שום ספק כי טעות סופר נפל בכל הספרים, ומתחלה היה כתוב בלשון הזה: **תורת הראשונים לא היה מ"ם שלהם סתום**, וטעה הטועה וסבר שהיו"ד אשר בין שתי ההי"ן במלת היה היא נקודה על גבם לסימן הנוטריקון של היה ה"א, ואחר כך הוסיף מלות לתקון הכונה, עד שיצא המאמר כמו שהוא לפנינו, וכזאת וכזאת תקרינה שגיאות בכתבי היד, באופן שכל שלשת המאמרים שם אינם מדברים רק מתורת אותיות מנצפ"ך לבד, בהמאמר הראשון מבואר שכחה הכפלת האותיות הללו וחזרו הצופים ויסדום, ושני המאמרים הבאים אחריו מעידים על אמתת המצא שכחה להם, המאמר השני העיד שראה בתורתן של ראשונים ולא היה אצלם אות כתומה זולתי הסמ"ך, ואח"כ העיד המאמר השלישי שגם אנשי ירושלם היו כותבין בדורות הראשונים יְרוּשָׁלִם צָפוֹנ תֵּימָנ כגי' הק"ע ע"ש, ואין להה"א שום התיחסות בזה המאמר כלל, כן נראה בעיני; ומה שהביא הר' ש"ר מהא דבראשית רבה — אינני יודע מה הוא סח, שהרי בפירוש מסיק התם במקומו והחלון הזה שמן הצד רמז לבעלי תשובה, ממש כדברי הש"ס במנחות כ"ט ב', עיי"ש, ועי' במחברת היחש לכתב אשורי שער ב' פרק ט' הערה 4; ומה שרצו להוכיח ממה שחז"ל בדרשותיהם היו מחליפים אותם פעמים רבות איש ברעהו, איננה הוכחה כלל, שהרי כל האותיות בנות מוצא אחד מתחלפים בדרשותיהם פעמים אין מספר, כאלה שזכרנום ואשר נזכור עוד לפנינו, ועי' עוד מזה בת' תשב"ץ סי' כ'; סוף דבר, כבר איפסקא הלכתא בשו"ע או"ח סי' ל"ו ס"ב שדבוק רגל הה' פוסל אפי' בדיעבד, ועי' בב"ש אה"ע סי' קכ"ה ס"ק כ"ג „דכל שאין צורת האות נכר כמו שנמסרה מסיני אין שם אות עליו" עכ"ל ע"ש, וכ"כ בת' מהר"ם אלשאקר סי' כ"ג „עוד ראית לעמוד על משפט רגל הה' הדבוק בגג שלו, ודאי דלאו ה' הוא וכו'" עכ"ל, ע"ש; ונשוב לענינו, ז"ל הרמב"ן (דברים ב' כ"ג) ובמכילתא א"ת ופסחתי אלא ופסעתי בחלוף חי"ת בעי"ן, ואמרו איכה יעיב איך חייב איה אחרא דגוחין לחיבא עיבא

חקים

Digitized by Google

חקים עקים" עכ"ל; ובבראשית רבה פנ"ט מכורותיהם = מגורותיהם, ובויקרא רבא פי"ח ותרן גלת הזהב זו גרגרת שמבלה את הזהב, ובפרקי ר"א פל"ז אל תהי קורא וישקהו אלא וישכרהו; ובברכות ע"ו ב' אל תקרא בצלמון אלא בצלמות, ובב"ר פ"ט בתורתו של ר"מ והנה טוב מאד והנה טוב מות, ועי' מש"כ בזה הח' ר"י שווארץ בהמלין שנה ראשונה צד 601 והח' גרעטץ בספרו קורות היהודים חלק רביעי הערה 30, ובבמדבר רבה פ"ה והלאתי אחשם לך כדי שלא יתחלל שמו של הקב"ה יביא להם קץ הגאולה החתום, עיי"ש מ"כ, ועי' לקמן חלק שני מאמר ראשון עקר ז' ציון א', ושם פ"י למואל שנם לאל, ושם פי"ט ויחנו בנחל זרד שלא היה הנחל אלא מלוא זרת, ובפתיחתא כ"ד מאיכה רבתי על שדים סופדים על חרבן ב"ר ועל חרבן ב"ש, דרשו כמו שתים עי' מ"כ, ובפסחים קי"ט א' תוס' ד"ה כמצודה „למ"ד מתחלפת בדל"ת בהרבה מקומות" עכ"ל; ובברכות פ"ו ב' א"ת בְּפָרֵשׁ אלא בִּפְרֵשׁ, ובתענית ט' א' עַשֵּׂר בשביל שֶׁתִּתְעַשֵּׁר, ובספרי דברים פיסקא שכ"א א"ת אִם שיבה אלא ישיבה, ובב"ר פס"ג ד"א שְׁנֵי גוים שְׂנוּאֵי גוים, ובויקרא רבה פט"ו ספחת העלה על ראשם משפחות של כנים, ושם פל"ו אל תהי קורא כובם אלא כובש, ובבמדבר רבה פ"ט מהו בנחל שורק שנעשה כאילן שאינו עושה פירות, עי' מ"כ מל' סרק, ובתנחומא פ' ראה סי' י"א עשר כדי שלא תתחסר, ובחזית פ' שרכך אגן הסהר אבון בר חסדאי אומר אית אתרא דקריין לזהרא = סהרא, ובפסיקתא סו"פ תבוא א"ת והשיגוך אלא והצינוך; הנה לפניך קצת דוגמאות למה שרז"ל בדרשותיהם היו מחליפים פעמים רבות אותיות בנות מוצא אחד; וכן מחליפים לפעמים אותיות המשך והנוח בזולת האופן שזכרנו, כמו בשבת (ק"ד א') ו"ף = אף, ובירושלמי (ברכות פ"א ה"א) המלאכים אין להם קפיצין ומה טעם קרבת על חד מן קאמיא = קיימיא, ובמשלי רבתי פי"ח דרשו ותגותי את אשר אחון כמו יחון; ולפעמים היו מחליפים בדרשותיהם אותיות ח"ב אע"פ שאינם ממוצא אחד, לפי שהכ' הרפויה במוצאה קרובה בהברתה להחי"ת במוצאה, ועי' מש"כ המדקדק רש"ד בבאורו לתרגום אשכנזי (בראשית ל"ז ל"ו) ובמש"כ הח' שי"ר בבכורי העתים הקפ"ד צד 64 במאמרו ע"ד יהודי כוש וערב, כמו בבמדבר רבה פי"ג דרשו אין כף אלא חף כמה דהימא וכו' ע"ש במ"כ, והגאון רמ"ג יפה באר לי עד"ז כונת הדרוש בריש אסתר רבתי ממלוך אדם חנף וגו' רשב"י אומר נוח להם לבריות להגדיל להם כנפים וכו' ודבריו נכונים, ובר"ה י"ח א' החליפו נכתם = נחתם ע"ש; וכן היו מחליפין בדרשותיהם האותיות הקרובות זו לזו באחת החלפה ביתות אבג"ד אתב"ש אטב"ח אלב"ם ודומיהם, כמ"ש בהגהות רח"ו להקדמת הזהר „והמ"ם והט"ן מתחלפים יחד באותיות אבג"ד" עכ"ל, ובפסחים ה' א' ואימא מצפרא אך חלק, ול' רש"י „ואיכא דאמרי אך הוא ח"ן בגימטריא דאת"ם בא"ע ני"ף דכ"ל והופם חי"ת תחת אל"ף ונו"ן תחת כ"ן" עכ"ל, ובסוכה נ"ב ב' מפנק מנער עבדו ואחריתו יהיה מנו"ן באטב"ח של ר' חייא קורין לסהדא מנון, ערש"י שם, ובהגהות הגאון ר' יהודה בכרך לכתובות ס"ז ב' בש"ם ברלין ביאר עד"ז מאמרם שם א"ת גדיותיך אלא גויתיך שהוא ע"פ חלוף אלפא ביתא דאטב"ח גזד"ו, והח' ר"י בה"ק בהערותיו להל"ב מדות מדה כ"ט באר ע"פ זה החלוף מאמרם בריש בראשית רבה אמון מולגע שהם מכוונים לדרוש אמון = טמון עיי"ש, ור"ם די אוזידה במדרש שמואל אבות פ"ג מ"ז הביא בשם הריטב"א לפרש מה שדרשו שם ומנין אפי' אחד שנאמר בכל המקום אשר אזכיר וגו' „יש אומרים אזכיר כמו תזכיר בחלוף א' בתי"ו באותיות אתב"ש" עכ"ל, וכן היו משתמשים לפעמים בדרשותיהם בדרך חלוף בן חלוף, עי' מה שאכתוב לקמן הערה ד' ד"ה ועתה הקורא סי' ה', כמו שהחליפו בבמדבר רבה פ"ז ובבקר זרעך תפריחי = תפריגי, והחליפו את החי"ת לכ"ף כאמור לעיל, ואחרי כן שבו והחליפו את הכ' לגמ"ל ע"פ מוצא גיכ"ק, ועי' מה שאכתוב בטעם זה המדרש לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ב'. ועי'

בהגהות

Digitized by Google

בהגהות הרש"ש בראשית רבה פע"ט סימן י"ג בשם בנו הה' רמ"ש חלוף אותיות כ"ע, והטעם, שהחליפו הכ' בחי"ת כנ"ל, והחי"ת בעי"ן ע"פ מוצא אחה"ע, וזאת היא הסבה למה שמחליפים לפעמים אותיות ג"ד זו בזו, כמו בערכין ל"ג א' החליפו קציר = קצין ערש"י שם, והיונתן תרגם אשר אין לה קצין (משלי ו' ז') דלית לה חצדא כאלו כתוב קציר, ועי' במחברת היתב לכתב אשורי בעבר ג' פרק י"א הערה 4, וכן בפסיקתא זוטרתי פ' נו החליף מרבבת = מנבבת ע"ש, והטעם, שמתחלה החליפו את הגו"ן בבי"ת על פי מוצא דטלנ"ת ואחרי כן שבו והחליפו את הבי"ת ברי"ש ע"פ אלפא ביתא דאלב"ם וכו' תקט"ד, וכן מצאנו שמחליפים אותיות ט"ד בשמו"ר פ"ה נרפים אתם ל' טנוף הוא, ע"ש, יש לומר שהחליפו את הרי"ש בבי"ת וגם הפכו סדר מצב האותיות עד שיצא להם טְנֻפִּים מהגסרד טְנֻפָּה בפלם פִּשְׁתִּים מן פִּשְׁתָּה, וזה המנהג מחלוף והפוך ביחד נהגו חז"ל לפעמים, כמו שהחליפו בברכות ל"א א' בהדרת = בחרדת, ועי' לקמן בסוף ההערה בד"ה ואולם במה שהעירותי, ועי' עוד לעיל. ולדעת הכ"כ שהוא מלשון נרפים — החליפו את הכ' בג' ע"פ חלוף ג"כ באלג"ס. וכן מה שדרשו בגיטין כ"ו ב' א"ת וישתכחו = אלא וישתבחו הוא ג"כ ע"ד חלוף בן חלוף, בראשונה החליפו את הכ' בפ"א ע"פ אלפא ביתא דאטב"ח וכו' יצב"ש ואחרי כן שבו והחליפו את הפ"א בבי"ת ע"פ מוצא בומ"ף, ובבראשית רבה פכ"ג עד פה תבוא עד עכו תבוא החליפו ג"כ אותיות כ"פ. — אלה הם דרכי החלוף שנהגו חז"ל בדרשות הכתובים. 2) בלשון המשנה והתלמוד עצמם. כמו ברים מו"ק ב' א' מאי משמע דהאי בית השלחין וכו' ואת משלהי, ולשון רש"י „ה"א מתחלפת בחי"ת" עכ"ל, וז"ל הרמב"ם בפ"ה דמקואות מ"א והרדלית האמר בו החי"ת במקום ה"א עכ"ל, וכתב הרמב"ן בפי' לתורה (בראשית ל"ב כ"ה) „כי החי"ת תכבד בלשונם והקילו אותה לאל"ף, כמו חביקה בל' חכמים אביקה" עכ"ל, ובדברים (ב' כ"ג) כתב „מורגל הוא בלשון חכמים ומה עייא אומר בדבר זה על ר' חייא, וכן נהגו רבותינו לומר היסח הדעת שהוא במקום השיע הדעה" עכ"ל, ושם כ"א י"ד כתב „שמוש האל"ף והעי"ן כאחד מורגל בלשון חכמים, עומרות = אומרות, בקיאין = בקיעין, עדיין = אדיין, ערבי הדיינין ארבי, ערים = ארים, גמיעה = גמיאה, מרדא = מרדע, ואין מקפידין כלל בחלוף שתי אותיות הללו, וכן במקומות רבים" עכ"ל, ועי' שבת ע"ז סוע"א, ובב"ק ק' ע"ב לבעו כאור פרש"י כמו בעור, ובחולין קי"ט ב' מלאי של שבלים עי' עוקצין פ"א מ"ג מלעין של שבלים, וז"ל הנמוקי יוסף במועד קטן סופ"ב ד"ה הזגג „אומן כלי זכוכית, ומחליפין גמ"ל בכ"ף" עכ"ל, ולשון התוי"ט בביצה פ"ב מ"ח „מקרדין פי' הר"ב מגרדין וכו', והגמ"ל מתחלף בקו"ף ממוצא גיכ"ק" עכ"ל, ובפרק י"א דפרה מ"ט כתב „מפסגו כמו מפסקו, הרמב"ם, והטעם שאותיות גיכ"ק מתחלפות" עכ"ל, וכן אמרו כי הפעל עָבַב בלשון חכמים נגזר מן הפעל עָקַב בעברי (איוב ל"ז ד'), וכן הפעל נָבַה (ב"מ ק"ג ע"ב) עקרו בעברית נָקָה (שמות ל"ד ז'); עוד כתב התוי"ט בדמאי (פ"ג מ"ב) „שאינו מעושר, כ"ה גי' הר"ב, ופי' בו מחוסר, שכן לא יקפיד האומר מלומר מעושר במקום מחוסר, ואין תימה, כי העי"ן והחי"ת ממוצא הגרון והשי"ן והסמ"ך ממוצא השניים" עכ"ל, ובפ"ט דנדה מ"ח כתב „צמרמרת, כתב הר"ב מלשון סמר, והסמ"ך והצד"י מתחלפים ששניהם ממוצא אחד" עכ"ל, ובפ"א דעוקצין מ"ב כתב „והנפוס וכו' והנפרץ, ואין תימה, דסמ"ך והצד"י ממוצא אחד ושר"ץ" עכ"ל, ושם בפ"ב מ"ו כתב „שיגום, והר"ב העתיק שיגוז וכו', ויתכן להיות שהסמ"ך והזי"ן מתחלפים ששניהם ממוצא זסשר"ץ" עכ"ל, ובירושלמי תענית פ"א ה"ז כלב יצא מפורצם במקום מפורסם, ובמדות פ"ב מ"ה והקיפוה בצוצטרה במקום גזוזטרה, וכתב הרמב"ן בפי' לתורה (שמות ט"ו י') ולרבותינו במשנה הבקר לעניים הבקר, הוא כמו הפקר, וכן מן עבשו פרודות יאמרו עפוש, ואמרו בן פקועה במקום בקועה מפני שנבקעה ומצאו

Digitized by Google

שם בן ע' חי" עכ"ל, ובויקרא (י"ט כ') כתב „עקר הלשון הבקר לעניים הבקר כמ"ש בפ"א הבקר וכו' אבל הרגילו בגמ' לומר ממנו הפקר כי האותיות האלה מתחלפות אצלם תמיד, כאשר אומרים מן עבשו פרודות עפש וכו'" עכ"ל, ובדברים ז' י"ב כתב „וכן לשום באין עליו בעקיפין ב"ק קי"ג ב' בסבות וגלגולים כמו עקיבין (קאָרוועטע) מדה כפושה יבמות ק"ז ב' כמו כבושה, ששתי האותיות האלה שוות להם כאשר פרשתי כבר" עכ"ל, וז"ל הרב האלפסי בפרק יו"ד דעירובין סי' תרפ"ב „פרוש חד שיפא לוח אחד, ודקדוק המלה שְׁבַבָא מלשון כי שבבים יהיה עגל שומרון (הושע ח' ו'), ושקעו בי"ת אחת בחברתה ואמרו שְׁבָא, ועוד החליפו בי"ת בפ"א וגרסינן שְׁפָא בדגש" עכ"ל, ועל מה ששנינו באהלות פי"ג מ"ג העושה מקום לקנה ולאספתי וכו' פי' הראב"ד ז"ל בהשגות פי"ד מה' טומאת מת ה"ז „אבל העקר וכו' לקנה ולאצבתי וכו' ולא נמנעו למכתב פ"א תחת בי"ת הפקר = הבקר" עכ"ל, וז"ל הרא"ש בחולין פ' אלו טרפות סי' כ"ז „ואפי' הי גרסינן מפוצלות פ"א ובי"ת מתחלפות בלשון הגמ' בפרק בכל מערבין דאפציל זרחא, ובלשון המשנה הבקר כמו הפקר" עכ"ל, ועיי"ש בתוס' נ"ט ב' ד"ה והאי גבי, וז"ל רש"י במנחות כ"ז ב' ד"ה למעוטי „דרך משופש כמו משובש דפ"א ובי"ת מתחלפות וכו'" עכ"ל, וז"ל התוי"ט בריש פ"ו דפיאה" הבקר פירושו כמו הפקר שניהם הבי"ת והפ"א ממוצא השפה" עכ"ל, ובשבת (פ"ז מ"ג) כתב „והפ"א ביפקיעגה מקום הבי"ת דבקוע שניהם ממוצא השפה" עכ"ל, והה' ר"י שייגאלק בתולדות הארץ חלק בני הערה רל"ח כתב „וכש"ס נמצא לרוב באות פ"א תמורת בי"ת הפת שעפשה (פסחים מ"ה ב')" עכ"ל ע"ש, והשם חפיסה (גיטין כ"ז א') עקרו חבישה בעברית; וכן דרך התלמודי להחליף לפעמים בשפתו אותיות ח"כ, כמ"ש הרמב"ם בפי' המשנה כלים פרק למ"ד מ"ד ד"ה גלוחית „ואמרו מפני שהיא שורחת בה היד החי"ת היא תמורת כ"ף כאלו אמר שורכת" עכ"ל, ובירושלמי דנדרים (פ"א ה"ג) כגון אלו ניוושאי דקריין להספא = כספא, וכן היה מחליף לפעמים אותיות ר"ל זו בזו, ושבת זה החלוף אולי מפני שמצאנו כי בשפת הסינים הברה הרי"ש נולל כמו למ"ד, כמו שהביא הסופר רמא"ג במחברת דביר חלק ראשון במאמרו ע"ד היהודים בארץ סינים צד 78 ע"ש, וז"ל הרמב"ן בפי' לתורה (שמות כ"ב ט"ז) „ובלשון חכמים שרשרת = שלשלת ואמרו במשנה ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש ובגמ' לעולם ישתדל אדם וכו' כמו השתדר (בעשטרעבען)" עכ"ל, עיי"ש, ובשבת (ס"ב ב') שהיו מטילות מור ואפרסמון ובב"ר פל"ט לצלוחית של אפולבסמון וכו', וקלא אמרו דגזורות וגזולות (כתובות ק"ה ב') חדא מילתא ניהו, ובשבת (ק"י ע"א) מאן דתנא מי דקרים וכו' ומאן דאמר מי דקלים וכו', ובעבודת כוכבים (ח' א') ואלו הן וכו' וסטרנורא *)

---

*) ר' סנאון בעל תפארת ישראל בפי' „שמו בלשון רומי זאטורנליום וכו', אבל חז"ל קראוהו כפי כנאות בלשונו שהוא נוטריקון סטר־נורא כלומר שאז החמה עומדת מן ס ג ד' עכ"ל, וזה המנהג כבר זכר גם הה' ר"י בכ"ק בספרו שנה שניה צד 71 וז"ל „אלה הן נכנו חז"ל במלות רבות הבאות במשנה ותלמוד מלשונות שלשונות יונית ורומית לשנותן לפעמים קצת למען יהיה לשון מובן גם בשפה המדוברת מפיהם, כמו שפרשו הכא דמאי דא מאי והיא באמת מלה יונית דבר של השמון, וכן אפותיקי דייתיקי, וכן הרבה" עכ"ל, וכ"כ הרשד"ע ביכורון שני צד 61 „ידוע כי כל עם ולשון רגיל לדרוש המלות הנכריות באופן שתהיה באחת ממלות לשונו אם יוכל למצוא קצת קורבה ודמיון בין הוראת המלה הידועה בלשונו והמלה הנכרית" עכ"ל, וז"ל הה' ר"ש ראבין בהמליץ שנה שביעית צד 71 בדברו למאמרו עץ הדעת טוב ורע „כבר העירותי במקום אחר את און הקורא כי בתלמודי כפעם בפעם את השמות הנכריות במתלבשות עבריות שמים הנה מגמותינו, באתה להתגלות ע"פ החכמים שקדמוני כי אמנם מקור ושרש השמות האלה מלשון עברית וכו' הקדומה כאשר הראו לדעת חכמי תרשים רבים, והשנים רק נתנו לבמלות ההן תמונה עברית לתפארת הלשון, על דרך שקרא ר' אברהם בן חסדא את הכת הערביות יופים בבגדי צועים (בן תגנים 1861), ומצינו שגם המקרא שהשתמש באופן זה להעתיק שמות מצריות במלות עבריות אשר בלעדי תמונתם עם השם הזר בהברה עוד טרעתם אליהם גם בהוראה וכו'

Digitized by Google

ולשון הירושלמי סטרנליא , ובב"ק (נ"ג א') שחבלו = שחברו , ובחולין (ק"ד ב') עוף וגבינה נאכלין באפיקורן (ר"ל כדברי אפיקורן) ובתוספתא שם הלשון אחרים אומרים משמו של אפיקולוס וכו' , ובב"ר פרשה נ"ח מהיכן ארעא דידך א"ל מן בורסף א"ל לא תימא לי כן אלא מן בולסף וכו' , ע"ש , ודומיהם הרבה , — והנה ממה שזכרנו למעלה נראה שאין הרמב"ם ז"ל מרחיק את החלופים משפת הז"ל ולא שונא להם מאז , ובכל זאת רואים אנחנו במקומות אחרים מדבריו שהוא משתמש מהם כאשר יוכל ומביט עליהם בעין צרה , לדגמא ראה לשונו בפי' למשנת פיאה (פ"ב מ"ז) קרסמוה נמלים כמו כרסמוה , והוא מענין כריתה , ואולי הם שתי לשונות קרסם וכרסם , ויאמרו שניהן בלשון הקדש בענין כריתה" עכ"ל , ובכלאים (פ"ב מ"ג) „ויופך ויהפך אחד , והם הבקיאים בלשון הקדש אפשר שהיה אצלם זה הלשון שהיו אומרים הפך ויפך ועניינם אחד , וזה הינו חידוש בלשוננו , שהרי אומרים הלך וילך , והם שני עקרים" עכ"ל , ר"ל שני שרשים מתחלפים המורים על ענין אחד , ובמכתב הר' ש"ר הנספח למחברת הגיון הנפש או ספר המוסר לראב"ח הנשיא לייפציג תר"ך צד 28 אחרי הביאו דברי ר' יונה בהקדמת הרקמה צד 10 „אבל ויופך היתה דעתם בו שרצו להמיר ה"א הפך ביו"ד" עכ"ל , הביא אח"כ לשון הרמב"ם הנזכר והעיר עליו לאמר „תשובתו (היותם שני שרשים בענין אחד) יותר מושכלת מזו של ר' יונה (שהוא ע"ד החלוף)" עכ"ל , ע"ש , והדברים הללו נושאים צד בצד עם דברי ראב"ע הנזכרים למעלה — שלא נולד שרש אחד מרעהו על פי ההתחלפות רק הם שרשים שונים בענין אחד , כשרשי עזר וישע , ועתה הוי דן קל וחמר בעצמך , כי גם החלוף באותיות אהו"י אשר הרב ז"ל יחד לו מדור בפני עצמו וקרא לו עקר מעקרי לשון הקדש בפי' לפיאה (פ"ה מ"ז) „ומעקרי לשון הקדש כי אותיות המשך והנוח יתחלפו קצתם עם קצתם והם נופלות לפעמים מן הכתב להקל" עכ"ל , ובכל זאת לא מלאו לבו להמיר שני השרשים הפך יפך אשר החלוף בהם קרוב גם בלשון המקרא כל שכן בלשון המשנה , כמו שיתבאר בסמוך , ויהי הנקל בעיניו להרבות שרשים מהרבות חלופים , מכל זה נוכל לעמוד על דעת הרב בשיטת התמורה , ואומר אני שגם דעתו כדעת הראב"ע , לבלי יתחלפו במקרא זולתי אותיות אהו"י לבדם , במקום ההכרח להקל ובדרך כלל , כאמור למעלה , זולתי בלשון המשנה הותרו גם חלופי המוצאות לסבה אשר תתבאר בסמוך , ולפי שגם שם לא הותרו אלא מדוחק כמו שיתבאר שם , לכן כל הממעט בחלופים גם בה ומשתדל להשיב גם לשון המשנה לעצם שפת עברית כאשר יוכל , הרי זה משובח , ולפיכך לא בחר הרב להחליט בשרשי קרסם וכרסם הפך ויפך שהאחד נולד מרעהו על פי ההתחלפות , והכל לפי ראות עיני המתבונן ; ואומר עוד , שכל היודע ומכיר בטיב אהבת הרמב"ם לחכמת הראב"ע ז"ל , יתן תודה שאינו רחוק אם גם בשיטת חלופי האותיות במקרא הושוו שניהם לדעת אחת , עי' היטב בספר קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו חלק שני ד' נ"ט פ"ד באגרתו לבנו הר"א ז"ל , ועי' עוד במחברת כרם חמד שמיני מכתב חמישי צד 23 ; ואחרי אשר הראיתי קצה דוגמאות למציאות החלופים בספרי רז"ל על שני האופנים , אתנהלה לאטי לרגל מאמרי ואבאר אם יש להוכיח מהם מציאות החלופים בכתבי הקדש , וראיתי להשקיף מתחלה על הסבה הכללית אשר הביאתם בלשון המשנה והתלמוד — איידי דזוטרן מליה , ואומר :

כי רצון העברי להשות מלבד ההברה גם ההוראה בכל מה שאפשר , וז"ל הח' ר' שמשון בלאך בספרו שבילי עולם חלק אפריקה מצרים „פויבאסט וכו' כך שמה בלשון מצרים , ובעברית נשתנה מלת פוי לפי פיבסת למען היות לה מובן גם בלשונו , כמו פי החירות אשר הכרתה בלשון מצרים פיא חיראט והוראתה על מקום יגדל בו סוף ונשתנה בעברית על פי משפטה למען היות לה מובן והוראה מיוחדת פי החור כמו פי המערה (יהושע י' י"ח) ע"כ" עכ"ל הח' הנ"ל ; ועי' מש"כ בזה הח' אפרתי בספרו א' צד 247 .

Digitized by Google

לפי דעתי היתה סבת מציאות החלופים בלשון המשנה והתלמוד שוה לסבת כל הלשונות הזרות שאינן מיוסדות על טהרת לשון ספרי הקדש השכיחות למכביר בדבריהם, וכמו שאמר ז"ל הח' ריב"ל בספרו תעודה בישראל פרק ל"ז „רב אשי לא חבר ספר התלמוד בלשון הקדש כי אם בהלשון הנהוגה אז והמדוברת במדינתו בסוריא למען אשר יבינו הקטנים עם הגדולים, והיה נוהג בזה מנהג הגדולים שלפניו, כי כן נהג גם ר' יוחנן שחבר התלמוד הירושלמי בלשון המובנת בימיו לבני ארצו, וכן מצאנו בדורות הרבה שאחריו וכו' שכתב רב שרירא ג"כ בלשון תלמוד בבלי וכו'" עכ"ל, ובהערה שניה לפרק ק"ד מספרו בית יהודה כתב „השם מבילתא בלשון רז"ל כמו מגילתא כי כמה ספרים מהקדמונים היו נקראים מגלה, כמו מגלת תענית מגלת יוחסין ודומיהם, ואפשר שהיה ההמון כותב מבילתא בב' רפויה תמורת מגילאה בג' רפויה, וכבר כתבנו שקדמונינו החכמים נהגו להשתמש בספריהם בלשון ההמון לפעמים וכו' כי אלה הספרים המדברים מענין המצות והדינים והמוסר כהודים היו גם להההמון, וכן יתכן מה שבחרו לפעמים בפעלים ושמות לועזים גם במקום שהיו נמצאים להם פעלים ושמות עבריים כנגדם — היינו ג"כ להשתמש בלשון ההמון, כמו השם סומא תמורת עִוֵּר בעברית והשם בסים תמורת כֵּן בעברית, הכל כדי שיבינו הדברים, לפי שהשפה היתה בלולה אז מלשונות הגוים אשר סביבותיהם" עכ"ל, וכ"כ הח' בן זאב בהקדמת ספרו אוצר השרשים „הלשון אשר ספרי המשנה והתלמוד מחוברים בה איננה לשון עברית זכה ונקיה כי אם בלולה מעברית ארמית יונית ורומית לשון ההמון המדבר כן בבבל וברומא, ואין ספק כי תופשי התורה והדת ומסדרי ההלכות והדינים ומבארי המקרא אשר כל בית ישראל נשען עליהם במאמר ובמעשה מדור דור — אם המה ידעו משפטי הלשון וגדריה אשר מקור הדת כתוב בה, אך לא בחרו לכתוב ההלכות האלה שהם מתיחסות גם להההמון בצחות הלשון העברית, לפי שהם דברים נופלים על מעשה איש ואיש מהמון העם, לכן בחרו לכתבם בהשפה המדוברת מפי כל ונקל להבין אותה" עכ"ל, וז"ל הח' אמ"ף במכתב שמע שלמה במבחר המאסף משנת תקפ"ז נד 76 „הנה אנחנו רואים בכל לשונות הגוים פעלים ושמות משתבשים ומתחדשו מאנשי ההמון הבלתי שומרים משפטי הלשון ההיא, וכולם יהגו בם כמשכיל כסכל מבני אדם — אחרי שהוסכמו המלות ההן בין המדברים להיות מורים ההוראה ההיא אשר נחשוב בם, אין קפידה אם לא הונחו בצחות וכו', ומזה הסוג יתכן להיות הפעל תרם אשר נתחדש מידי ההמון בימי רז"ל או קודם להם מבלי בחינה בצחות, ואחרי שהורגל הפעל הזה בפי ההמון לא רצו חז"ל לשנותו" עכ"ל, וכ"כ הח' ראלל בהנופה להמגיד שנה חמישית נד 117 „הנה חז"ל גזרו גזרות כמו מתחיל במקום מחל, מתריע במקום מריע, תורם במקום מרים, ומי פתי יאמר על בעלי המשנה ז"ל שהם לא ידעו משפטי הלשון וחקותיה? ואולי עשו זאת בכונה מפני עם הארץ וההדיוטים הבלתי בקיאים כ"כ בלשון, ובהיותם מורגלים בשמות תחלה תרועה תרומה לזאת השכילו החכמים להכנים תי"ו של האמנתי"ו בתוך הפעלים כדי להקל עליהם ההבנה" עכ"ל, וכ"ה דעת הח' זיעבענבערגער בעל אוצר השרשים הכללי „כי אך למען יביעו העם הוצרכו בעלי המשנה למרות רוחם להביא מלות זרות ולהשתמש כמו כן בנטיות זרות, כדי שיבינו העם" עכ"ל, הביא דבריו הח' בעה"ק בהערותיו למאמר הרש"ל על דקדוק לשון המשנה הערה ג' עיי"ש, וכן כתב הראב"ע בספר הצחות ברלין ד' ל' ע"ב „דע כי יש בדברי קדמונינו ז"ל פעלים אשר אינם ע"ד דקדוק המקרא, והם יודו כן באמרם לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד (חולין קל"ז ע"ב), והנה אמרו מן תרומה תורמין גם אמרו מַדִּיחַ וּמַלִּיחַ (שם קי"ג א' ע"ם) וכן מי שהיה נָשׂוּי (כתובות נ' א') כי האיש הוא הנושא וכו' רָכוּב על החמור (חגיגה י"ד ב' ע"ם) שָׁתוּי אל יתפלל (עירובין ס"ד א') כי היין הוא השתוי, רק לשון קדמונינו ז"ל היא דרך בפני עצמה, ולא יזיק, כי העקר שיבין האדם" עכ"ל, ועי' בבנין שלמה בית האותיות חדר שני חלון ג',

ובמאמר סנהדרין א' להה' רייפמאן בהשרון שנה ששית צד 13, וכ"כ הרמב"ן בפירוש התורה (ויקרא י"א ו') „ואל תשיבני מלשון רבותינו שיאמרו פרה וחזירה גמל הבא מן הגמלה, כי ישאילו להם לשון לבאר כונתם" עכ"ל, כלומר כדי שיבינו ההמון הדברים, וז"ל הרמב"ם בהקדמתו לספר הי"ד „ועוד שהוא לשון ארמי מעורב עם לשונות אחרות, לפי שאותה הלשון היתה ברורה לכל אנשי שנער בעת שחוברה הגמרא" עכ"ל; ודע — כי אם אמנם הסכימו רוב המחברים להיות שפת חז"ל בלולה ומעורבת בהמון מלות נכריות ונטיות זרות אין מספר, לסבה הנזכרת כדי שיבין ההמון הדברים המתיחסים גם אליו, בכל זאת מודים המה — כי רובה של לשון המשנה היא הלשון העברית על טהרתה, ועל השפה הזו נוסדה בעצם וראשונה, וכ"כ הרשד"ל בכרם חמד מחברת שניה צד 180 „אע"פ שלשון המשנה והברייתא איננה לשון התורה ממש, מכל מקום אף לשון ארמית איננה, וצורת רוב מלותיה הן בפעלים הן בשמות היא צורה עברית לא ארמית" עכ"ל; וכ"כ הח' ר"י ווארשאווסקי במחברת עלי הדס צד 96 „בדרך כלל כל המתעב ליון ולרמא שפת חז"ל וביחוד המשנה אשר השתדלו לכתבה על טהרת הקדש הרי זה משובח" עכ"ל; ולפיכך היו חכמים רבים משתדלים לפעמים להשיבנה לעצם שפת קדש באשר יוכלו, כן מצאנו להרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה ריש מסכת תרומות כותב כדברים האלה „אמרם בכל המסכת תרם ותורם ויתרום — בעלי הלשון האחרונים מקשים על זה ואומרים כי השרש הרים ומרים וירים, וזו איננה קושיא אמתית וכו' כי אלו בעלי משנה בלא ספק עבריים היו וכו' ונשמע מהם לשון תרם ובו נשתמשו, הנה זו ראיה שהוא מקובל בלשון, ושזו המלה לשון מלשונות העברים, ועל זה הדרך תהיה התשובה לכל מי שיאמר מן האחרונים שלשון המשנה איננו צח או שהם השתמשו במלות שאינן כראוי בלשון" עכ"ל, וכן נהג אחריו גם הרמב"ן ז"ל בפירוש התורה (שמות י"ג ט"ז) „ולטוטפות, אין למלה הזאת משפחה ידועה, אבל בעלי הלשון יחשבו וכו', אבל רבותינו יקראו הדבר המונח בראש טוטפות כמו שאמרו בשבת (כ"ז ב') לא בטוטפות וכו' והם היו בעלי הלשון שמדברים בו ויודעים אותו ומהם ראוי לקבלו" עכ"ל, ועי' במש"כ הח' שד"ל בכורי העתים תקפ"ט צד 124; ואחרי שהתבאר לנו כי רבותינו ז"ל היו משתמשים לפעמים בשפת ההמון כדי שיבין הדברים, נכון הוא ג"כ מה שהיו מחליפים את האותיות הקרובות במבטאן, כי ההמון זו דרכו להחליף ולהמיר את האותיות בלעגי שפה, עד שלרגלי הדבור — השמע — והמכתב שבו החלופים להיות מלות מקוימות ומוסכמות בשפת ההמון, ומעתה דעת לנבון נקל שאין ללמוד מציאות החלופים בלשון המקרא ממציאותם בלשון המשנה והתלמוד, כי מחברי הכ"ד לא השתמשו בשפת ההמון, אך בשפה ברורה דברו אלינו. —

ועתה נבואה לחקור מה טיבן של החילופים הללו אשר החליפו חז"ל בדרשות הכתובים, ומתחלה נבאר בדרך קצרה וכוללת ענין היחס שבין שני חלקי התורה הדרש והפשט, וכבר דברתי על זה בדרך יותר כללית בפתיחה הנקראת מאמר הזרות, כי ראיתי לחכמים רבים אשר השתדלו לבארו ולא בארוהו כל צרכו, רבים בקשו להחליט שכל דרשות חז"ל הם עמק הפשט הברור ואין לחלק ביניהם כלל, ומהם הגאון מלבי"ם בהקדמה ספרו התורה והמצוה „הראיתי וביררתי במופתים נאמנים שהדרש הוא הפשט המוכרח והמוטבע בעומק הלשון ויסוד השפה העבריה" עכ"ל, ואולם עד כמה לא צדק המשפט הזה, ועד כמה רחקו מחשבות שופטיו מדרך האמת — ירגיש כל מבין דבר לאשורו. והנני להראות להקורא כי רוב החכמים השלמים לא כן ידמו. אומר היה הגאון ר' מנשה איליער משמו של רבינו הגר"א ז"ל „לא טוב עושים אנשים אלה הנותנים לעמל נפשם לפרש דרשות רבותינו ז"ל על פי פשט הכתוב ויהיו תואמים יחדיו. ואם אמנם מחשבתם רצויה אבל מעשיהם אינם נכונים כלל, כי לחוק רחוק הדרש מן הפשט ולא יקרבו זה אל זה לעולם, ואף כי מקור אחד לשניהם. כי כותב התורה ב"ה שם אותותיו

בקרב

Digitized by Google

בקרב הפשט למצוא מקום מנוח גם אל הדרש, וכאשר רבותינו ז"ל מיד ה' השכילו לדרוש על כל קוץ וקוץ, אבל נתיבותיהם שונות ולא יתאחדו לעולם" עכ"ל, הובאו דבריו במחברת בן פורת להח' פלוגיאן צד 17. וז"ל הגאון באדרת אליהו על התורה (בראשית א' א') "ראוי שתתבונן על מה אדני דרשות חז"ל הטבעו, והוא — כי כל שם פעל ומלה משותף בהבנתו לכמה באורים, והפשט מהמלה הוא באורה לפי המשך ענינה, והדרש הוא כפי הבנת באורה המשותף לה, כמו שתראה במלת אֵת ותוסיף לקח במלות אחרות, כי הבנת מלת את על שני פנים, האחד הוא המורה על הענין הנפעל, והשני המורה על המצטרף, כמו אִתִּי אִתּוֹ אִתָּךְ, והנה לפי השקפת הבאור הפשוט מלת את מוכרחת כאן, אבל דרש רבותינו ז"ל הוא כפי ההבנה המשותפת את השמים עם השמים, ודרשו תולדות השמים, כי הדרוש יובן מן האופן המשותף אל התיבה וכו'" עכ"ל, ויתבאר עוד לפנים, ובכרם חמד מחברת שמינית צד 43 העתיק חכם אחד מדברי הרשב"ם בפרושו לפרשת בראשית כתב יד כדברים האלה "ידעו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתיים, וזהו שאמר במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועקר ההלכות והדרשות יוצאות מיתור המקראות או משנוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיבולים ללמוד הימנו עקר הדרשה, כמו אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו באברהם מאריכות הלשון שלא היה לו לכתוב בהבראם" עכ"ל, ועי' עוד בכרם חמד מחברת רביעית צד 148, וכן כתב הגאון בעל מגלת אסתר בס' המצות שרש השני "ומה שאמר הרמב"ן כי לא מצא דרוש יוציא הפסוק מפשוטו וכו' הנה זה היה מפני שגם כי ידרשו בו דרש לעולם פשוטו הראשון קים, ולא מפני שהמדרש ההוא לא יהיה דבר הפך הפשט" עכ"ל, וכן כתב הרב ר' שלמה די אוליוירה בספר דרכי נעם נתיב אות הא' "אין מקרא יוצא מידי פשוטו. רוצה לומר שהמדרש והפשט שניהם אמת, ויסבול הכתוב את שניהם, ולא רוצה לומר שלא יוציאהו המדרש מפשוטו לגמרי" עכ"ל. וכן כתב הגאון ר' שמואל ן' סרליאו בס' כללי שמואל סופ"א "אין המקרא יוצא מידי פשוטו, ר"ל שיש לו מדרש ואעפ"כ אינו יוצא מידי פשוטו, ושניהם אמת" עכ"ל, וכן כתב ר' אליהו בחור בס' התשבי אות ד' ערך דרש "גם קראו מדרש לכל פירוש שאיננו על דרך פשוטו כגון מדרש אגדה או מדרש רבותינו" עכ"ל, וכן כתב ר' פינחס אליהו מווילנא בספר הברית חלק שני מאמר שנים עשר פרק חמישי ע"ש, ועי' עוד מש"כ החכם ר' עזריה מן האדומים בס' מאור עינים פרק פ"ו מאמרי בינה "וראה כי על כן נקראו ספרי רבותינו ז"ל בשם מדרשים לא פרושים אשר בחשך אחרי האור הזה יתברר לך כי עקר כונתו לצאת מפשט המכוון לדבר רחוק ממנו. אמרו על מלת בראשית אין המקרא הזה אומר אלא דרשני בשביל ישראל וכו' בשביל התורה וכו', ובב"ר פס"א לא נתן ספר דה"י אלא לדרש, בני שלה בן יהודה אבי לכה אבי מרשה, אב ב"ד של לכה אב"ד של מרשה, גם בויק"ר ואשתו היהודיה לא נתן ספר דה"י אלא לדרש, זו יוכבד וכו', ולכן אמרו ז"ל שכל מלה ומלה נתנה לדרש על כונה יוצאות מפשט הספר, וכן הרבה מקומות זולת אלה ימצאו בדבריהם ז"ל המוכיחים בהדיא כי באור הכתוב כפשוטו לא יתואר בשום אופן מדרש" עכ"ל, ועי' עוד מש"כ הח' שד"ל בבכורי העתים הקפ"ס צד 127 והחוקר רנ"ק במונה"ז שער י"ד צד 106. ובתלמוד ברכות י"א א' למקרא צריך לברך למדרש אין צריך לברך, והנה המקרא הוא הפשט, ועל מדרש כתב רש"י "מדרש הוא קרוב למקרא כגון מכילתא ספרא וספרי שהן מדרשי מקראות" עכ"ל, ובנדרים (ל"ו ב') מלמדו מדרש אבל לא ילמדנו מקרא, ולשון הרא"ש "כגון ספרא וספרי שהן מדרשי מקראות" עכ"ל, מכל זה נראה ענין בעין שהדרש והפשט הם למודים מתחלפים, לזה קראו מדרש ולזה קראו מקרא, וגם הבדילו בהלכותיהם, ומורה עלי המעשה לקבץ הנה מאמרים כאלה לאין מספר המוכיחים בהדיא כי הדרש והפשט למודים שונים ומתחלפים המה,

ולא

Digitized by Google

ולא ראי זה כראי זה, ולומר שיש לחלק בין פשט חיצוני לעומק הפשט — הוא דבר בטל מאין כמוהו, כי כל פשט שאיננו מיוסד על עמק הפשט הרי הוא תרגום הפסוק כצורתו, ותניא בקדושין מ"ט א' ר' יהודה אומר המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי. ובהמשך המאמר נעורר עוד בראיות עצומות שהמדרש והפשט הם ענינים שונים לגמרי. וכ"כ המדקדק הקדמון ר' שלמה ן' פרחון במחברת הערוך חלק הדקדוק סוף שער זכר ונקבה „דע לך כי על הפשט דברתי ולא על המדרש, שמא תראה שום דבר ותמצא פרושו שלא כדברי רבותינו ז"ל, אל תאמר כי זה חולק על דברי חכמים, אלא דרך הפשט לבד ודרך המדרש לבד" עכ"ל; כללו של דבר, הדרש איננו הפשט בעצמו, ואם שאיננו סותר אותו, בכל זאת הרי הוא מתחלף ממנו, ומצטרף עליו בבחינת בונה שניה, והוא על ארבעה אופנים אשר יתבארו לפנים בהמשך המאמר בבאור מספיק. —

ומן ההערה הזו נעתיק עצמנו לחקור על השדת המדות השלש עשרה, והשלשים ושתים המפורסמות לר' ישמעאל ולר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, אם נועדו לפרש המקראות על פי פשוטה, או לדרוש בהם הדרשות האגדיות, והפשט מתפרש בזולתם. — הח' רשי"פ בקש לעשות פשרה בחקירה זו בספרו קריה נאמנה צד 144 „ולדעתנו גם המדות שהתורה נדרשת בהם יש מהן אמות המדה אל הפשט, ויש שהן מפתחות למנעולי הדרש" עכ"ל, ועי' בספר נתיבות עולם להח' רנ"ק דפוס הדש מדה ז' צד י"ט, ובספר משיב דבר להח' רייפמאנן בהערה לצד 12, ואולם אני אין דעתי נוחה לקבל פשרה זו, כי בזה אני נותן צדק לסברת הח' רז"ו איינהארן בפתיחת מדה רשונה מספרו מדרש תנאים „מאחר שאלו רואים שר"א חשב בהדיא שבע מדות מן הי"ג דר"י, וכאשר ידעת בברור שאלו השבע מסיני הם, גם השאר בודאי כונת התנא שהם מסיני, שאם לא כן, איך לא עשה התנא שום הבדל בין מדת ק"ו וגזרה שוה לבין מדת דרך קצרה ודבר שהוא שנוי, מאחר שאלו מסיני והם אינם מסיני?" עכ"ל, וכפי סגנון הסברה הזו אומר גם אני: מאחר שלא הבדיל התנא בין מדת ג"ש וגימטריא ונוטריקון לבין מדת דרך קצרה וכיוצא בה, מוכח מזה דכולהו בחדא מחתא מחתינהו ולתכלית אחת נועדו אם לדרש אם לפשט; ושיטת הח' רייפמאנן במשיב דבר צד 12 „מדות דרבי ישמעאל מלבד מה שאינן הולכות בדרך הפשט הברור, אין תעודתן כלל לבאר ולפרש המקראות, כי אם להוציא מהן דינים והלכות, ובדרך אשר לא חכמה הלשון גַלְתָּהּ, כי אם חכמת הדת וכו', לא כן המדות השלשים ושתים, הם נועדו לבאר ולפרש המקראות, ובדרך הפשט הברור אשר חכמת הלשון גַלְתָּהּ" עכ"ל, ואולם גם השיטה הזו לא תוכל להיות מתקבלת על לב אוהב מישרים, שאם נועדו המדות השלשים ושתים לבאר אופני השמוש והליכות הלשון בכתבי הקדש — קצרה הבריתא יותר מדאי במקום שהיה לה להאריך הרבה, כי מדוע העלימה עין מעקרים יותר גדולים ונחוצים להבנת הכתובים באי אפשר להם להתפרש בזולתם, כמו השתעפות הבניינים הזמנים הגופים המינים והמספרים וכל הליכותיהם, וענין הסמוך והמוכרת, וכיוצא בהם מן הכללים הקימים והמוסכמים בשמוש השפה העברית הנמנים לאחד אחד בספריהם של גדולי חוקרי הלשון הראשונים והאחרונים? הין זאת לפי דעתי. ועי' עוד מה שכתב האדומי שם בפרק הנזכר והח' ריב"ל בספר תעודה בישראל שער א' פרק ה' והח' אייזיק הירש וייס במאמר בקרת ספרים בהוספה להמגיד שנת אחת עשרה צד 143. —

ואולם לפי דעתי, בין מדות דרבי ישמעאל ובין מדות דרבי אליעזר לא נועדו כי אם לדרוש אחרי עקבות הכונה השניות המצטרפות אל הכונה הראשונה והפשוטה בכתבי הקדש, כהוראת התחלת שתי הברייתות: התורה נדרשת, הגדה נדרשת.

ואעידה לי שני עדים נאמנים. 1) לשון המורה הגדול רמב"ם ז"ל בשרש השני מי"ד שרשיו „שאין ראוי למנות (במנין התרי"ג) כל מה שמלמדים באחת מן הי"ג מדות שהתורה נדרשת

בהם

Digitized by Google

בהם או מרבוי (היא מן הל"ב, וכן כלם, והפש בלשונו רבוי לפי שהיא ראשונה בסדר הברייתא), ואולי תחשוב שאני בורא מלמנותן להיותן בלתי אמתיות וכו' (שאין דאורייתא כי אם דרבנן) אין זו הסבה, אבל הסבה — כי כל מה שיוציא אדם ענפים מן השרשים שנאמרו לו למשה מסיני בבאור והם תרי"ג מצות ואפי' יהיה המוציא משה בעצמו אין ראוי למנותן, הנה התבאר כי תרי"ג מצות שנאמרו למשה בסיני לא ימנה בהם כל מה שנלמד בי"ג מדות וכו' אבל אמנה ימנה כל מה שהיה בפרוש מקובל ממנו, והוא מה שיבארו המעתיקים ויאמרו שדבר זה אסור לעשותו ואסורו דאורייתא או יאמרו שהוא גוף תורה הנה נמנה אותו וכו'" עכ"ל, ובארו שיטתו הרמב"ן ובעל מגלת אסתר לאמר „מעולם לא סבר רבינו ז"ל שהדבר הנלמד מן הדרשות יהיה דינו כדבר שהוא מדרבנן ללכת בספקו להקל, ולא תשתנה סברתו בהם מסברת זולתו בשום דין מדיניהם, ואולם לא קראם דרבנן אלא לענין שאינם בפרוש בתורה, ולא באו אלא מדרשה, אם כן לענין מנין המצות אין ראוי שיכנס דבר הנלמד מן המדות שהתורה נדרשת בהם בכלל המנין" עכ"ל, כלומר, שכל מה שאי אפשר להוציאו משמעות המקראות כי אם על פי עזרת המדות הרי הוא במדרגת דרש, ולא יבואו במנין התרי"ג זולתי הדברים המבוארים במקרא על פשוטו. ועי' בדברי הרב בעל מגלת אסתר שם בפיסקא המתחלת נראה לי כי מה שאמר הרמב"ן, ועי' עוד בספר תורת נביאים להג' רצ"ה מאמר דברי קבלה פרק ששי ד' פ' ע"א בהערה, ובמאמר תורה שבעל פה ד' כ"א ע"ב ד"ה ועתה נבוא לענין הדרשות, עיי"ש. 2) קי"ל בכולה תלמודא שאין עונשין מן הדין, ונחלקו רבותינו האחרונים בטעם זה הכלל, אחרי שגם הדבר היוצא מן הדין דאורייתא לכל דבריו; הרש"א בסנהדרין (ס"ד ב') ד"ה ומזרעך כתב לאמר „ומזה נראה לתת טעם להא דאמריק בכל דוכתא שאין עונשין מן הדין אע"ג דק"ו מדה היא בתורה, מ"מ אין לדון כן לענין עונש, דאימא זה שעשה העבירה החמורה מזו אינו מתכפר בהעונש המפורש בקלה ממנה" עכ"ל, וכן כתב הגאון בעל נודע ביהודה בתשובותיו מהדורא תניא חו"מ סי' ס' כמו שהעיר שם בנו הגאון מהר"ש, וכ"כ הגאונים בעלי מפרשי הים בב"ק ד' מ"ד אות ח' עיי"ש, ועי' בחדושי ערוך לנר יבמות ד' ז' ע"א ד"ה לאו ל"ה חמור מניה, ולפי"ז במדה מה מצינו או בניא המורגלות בדרשות התלמוד — כבר ראוי לענוש על פיהם, אחרי שהמלמד והנלמד שוים במעלתם, אולם הדבר מבואר בהפוך בירושלמי פ"ג פרק ה' הלכה י"ב עיי"ש בהגהות הגאונים מלבוב, וכ"כ בחדושי הרשב"א חולין נ"ח א' „יש מהרבים דהיינו טעמא דלא לקי על טעם כעקר לר"ע דיליף מגע"ג או מבנ"א לאביי, משום דלא הוי אלא מה מצינו לכך אין לוקין עליו וכו'" עכ"ל, ועי' ג"כ בת' שאגת אריה סי' פ"ב „דאלו לאו דאתי במה הצד בלאו הכי לא לקי עליה" עכ"ל, וכ"כ הגאון רע"א בגליון הש"ס (סנהדרין ס"ו א') „דהא צריך קרא דנסיא למלקות, דעל למוד במה הצד אין מזהירין וכו'" עכ"ל. וגם המכילתא המובאת בתוס' ב"ק ב' א' ד"ה ולא זה וזה, ומ"ש ב' ד"ה על הכריה הסוברת דגם בממון אין עונשין מה"ד — בהכרח איננה מסכמת לטעם זה, דבשלמא בעונשי מלקות ומיתה שייך שפיר למימר אולי אין זה העונש מתיחס כלל אל העון הזה, משא"כ בדברים שבממון שלא יתכן להיות עונשם חמור מתשלומין, וכי המחויב לחברו מנה ויותר ואיננו יודע איפוא כמה הוא היתרון — האמור נאמר שגם המנה הודאית לא ישיב לבעליו? — והגאון בעל מדות אהרן בספרו פרק ב' חלק ג' כתב „והטעם בזה לפי דעתי, שהקל וחומר הוא היקש שכלי, ולפעמים יש לו פירכא, ופרכתו מדרך החפוש, ולזה נחוש תמיד שמא קל וחומר פריכא הוא" עכ"ל, וכ"כ הגאון בעל טעם המלך בפרק ב' מהלכות שחיטה הלכה א', וכ"כ בחדושי בנין שלמה סנהדרין נ"ג ב' ד"ה אבל, עיי"ש, וזהו ע"ד מש"כ הרשב"א בתשובה חלק ג' סי' ס' „ולמה נסמוך על חקירת החכם ההוא, ואולי חקירתו כוזבת מאד מעוט ידיעתו בהענין ההוא, ואולי אם יעמוד חכם ממנו יגלה סתירת דבריו" עכ"ל, אבל גם הטעם הזה רחוק מאד, שאם נאמר

לחשוד

Digitized by Google

לחשוב את שכלנו האנושי ולחוש לפירכא נסתרת מעיני חקירתנו — לא היה לנו לסמוך על הק"ו והמה מצינו להקל באיסורים אולי יבוא מי שגדול ממנו בחכמה וישיב על דברינו תשובה, והרי אנחנו רואים שאין מספר אל הקלים וחמורים הנלמדים בסוגיות התלמוד בין להחמיר ובין להקל, כמו בקדושין (י"ד א') ומה יבמה שאינה יוצאה בגט יוצאה בחליצה אשה שיוצאה בגט אינו דין שתהא יוצאה בחליצה, הרי אנחנו מבקשים להתיר אשת איש בק"ו, ועיי"ש ה' א', ושם אמר ר"ה חופה קונה מק"ו, רואים אנחנו להביאנה בחזקת אשה מקודשת ולהמית על פיה מקל וחומר, וכן במקומות אין מספר, אלא ודאי לא מחזיקין ריעותא כל כמה דלא חזינן, והדבר בחזקת עומד קאי כל זמן שלא יגלו לעינינו צדדי הסותר, וכבר למדונו חז"ל בסנהדרין (ו' ב') ועמכם בדבר המשפט שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות, כי לא נתנה תורה למלאכי השרת, ולמה אם כן לא נענש מן הדין? — על כן נראים דברי הגאון ר' צבי חיות בהגהותיו לנדרים ד' ד' „לפי שאין עונשין על הדרשות מאי דלא הוו פשטי דקרא" עכ"ל ע"ש, כלומר, שאנחנו לא קבלנו את העונשים כי אם על הדברים המפורשים בהכתובים על פי פשוטם, וכונת המאמר „אין עונשין מן הדין" שאין עונשים על פי המדה, כי המדות נקראות בפי התלמוד דינים כידוע, וזה המשפט מתפשט על כל המדות בין על הי"ג ובין על הל"ב, שהרי מדת אם אינו ענין היא מן הל"ב מדה כ' „מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחבירו" וכבר התלונן הרב בעל לחם משנה בפרק ט' ממאכלות אסורות הלכה ב' לדעת הרמב"ם לא לקי על לאו דאתי באם אינו ענין, עיי"ש, ועי' בפתיחת ספר פורת יוסף להגאון בעל פמ"ג כלל ג', ובחדושי אור חדש לפסחים כ"ו א' על התוס' ד"ה שאני היכל, ובמגיה להמשנה למלך פרק ה' מיסודי התורה הלכה ח', ובמועל מאש סי' כ"ו. — והא דאמרינן בשבועות כ"א א' אם אינו ענין לשוא תנהו ענין לשקר? דע שהלשון משמש בפי התלמוד על שני פנים, א', על העתקת המלה מהוראתה העצמית להוראה אחרת שאיננה ענין לה כלל, ואי אפשר בשום פנים שתהיה המלה ההיא סובלת אותה ההוראה על צד הבאור, כמו בחולין קט"ו ב' מעתיקים רבותינו אזהרת לא תבשל וגו' על האכילה ועל ההניה, והדבר ידוע שאין בכח הפעל בשל לסבול ההוראות האלו שאנחנו רוצים לכוון בו, ובב"מ ס"א א' אם אינו ענין לנשך כסף תנהו ענין לרבית כסף, וכיוצא בזה, ועי' בספר הרקמה לר' יונה המדקדק שער כ"ח. ואל זה המין כונה הברייתא שזכרנו „מדבר שנאמר בזה (רוצה לומר שאין בכח מובנו כ"א הוראה מגבלת לדבר פרטי) ואינו ענין לו וכו'". ב', לפעמים ישתמש אגב זה הלשון על כונה אחרת, והיא, בהיות הוראה החדשה שאנחנו רוצים לכונה איננה מתחלפת כלל מיסוד פתרון המלה ההיא, רק אנחנו היינו מעמידים ענין הפרשה על המסתברא מפי — לולא הותיר הכתוב מלה זו בכדי לרבות גם הנושא האחר בכלל ענין הפרשה (ואין זה נכנס בכלל מדת רבוי שהיא ג"כ אחת מן הל"ב מדות — כי הנושא המתרבה ע"י מדת אם אינו ענין הוא מבואר יותר בענין הפרשה כמו שתראה בהמשל), דמיון זה, בע"ג (כ"ט א') ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים וגו' אם אינו ענין לכדרכה שכבר נאמר איכה יעבדו וגו' תנהו ענין לשלא כדרכה, כל מתבונן יחזה מישרים שאין משמעות המקרא מוגבל כלל לא לכדרכה ולא למכובדים דוקא, כי מצד פתרונו יכול הוא לכלול את כלם, רק אנחנו היינו מגמגמים ענין הזביחה לע"ג שלא ימשך חיובה זולתי על מי שדרכה בכך בהיות זה מסתברא מפי בעצם ובתבונה, על כן באו המקראות איכה יעבדו וגו' ולא יזבחו עוד וגו' זובח לאלהים וגו' לחלק חיוב הזביחה על כל פרט ופרט בפני עצמו. — וכמו כן התם בשבועות, דבר ידוע הוא שבועות השקר יכולה גם כן להקרא בשם שבועת שוא, כי השקר הוא דבר בלתי קים וזה ג"כ הוראת מלת שוא, רק אנחנו היינו מגבילים אזהרת השוא לדבר שבטולו נכר ביותר כמו לשנות את הידוע, על כן שנה הכתוב על האזהרה ההיא פעם שנית בכדי להכניס גם אכלתי

ולא

Digitized by Google

ולא אכלתי בכלל ענין אזהרת שוא, וכבר ראינו שגם הדבר אשר אין בפועל נכר בהשקפה ראשונה יקראהו הכתוב שוא, כמו לא תשא שמע שוא (שמות כ"ג א') ואז"ל בשבועות (ל"א א') אזהרה לדיין וכו' ולשון רש"י „שמע שוא, שהמשמיע דבריו שלא בפני בע"ד אינו בוש מדברי שקר" עכ"ל, ומאחר שאין המקרא יוצא מידי פשוטו כלל בהיותו מכוין בו ההוראה החדשה — למה זה לא נעניש על פיה, וזה ברור; ועי' ג"כ במועד קטן (ג' א') החורש בשביעית וכו', מהתם משמע לכאורה דעונשין מכלל ופרט, ע"ש, אולם לפי' התוס' שם לא ילפינן חרישה מזריעה וזמירה כ"א מכללא דשבת שבתון יהיה לארץ דכלהו במשמע עיי"ש. ועוד יש להעיר מהרבה מקומות, אך ראיתי לקצר; וז"ל הגאון מהרי"ל מרגליות בתשובתו להגאון ר"א פלעקלס תשובה מאהבה סי' קכ"ו „לא עדיף כח הגזרה שוה מקל וחומר, שכל דבר הנלמד באחת מן המדות אין עונשין עליו, כדעת הרמב"ם שכלם נקראו דברי סופרים (ר"ל דרש) ואין למנות אותם במנין המצות אף שדינם דין תורה, וכי היכי דאין עונשין ומזהירין מדין הק"ו אם לא במקום דידעינן עכ"פי איסורא בלאו הכי, כמבואר ברמב"ם פרק ה' מה' איסורי ביאה הלכה ו', ובמגיד ריש פ"ב ממאכלות אסורות, ובקרבן אהרן פ' שמיני, הוא הדין בג"ש ס"ל שלא נתן לה רק מדרגה אחת רק לאסור ולא לענוש ולהזהיר, והכי לא סגי ליה לאביי בסנהדרין (ע"ו א') למילף בתו מאנוסתו בג"ש לחוד, אלא סמך על הג"ש לאיסור ומייתי בק"ו לעונשין, וכמו שאמר דהק"ו הוא כאן גלוי מילתא, ור"ל משום דאיכא ג"ש לאיסורא בלאו הכי, וראיה דאין עונשין מג"ש מחולין (קט"ו ב') דפרכינן למ"ל ג"ש ליתי כולה מילתא בק"ו, ומאי קושיא דאי מק"ו ליכא למילף עונשין? אלא ודאי שגם ג"ש לחודה לא אהניא לעונשין, וכן נראה מבואר מהרמב"ם דס"ל הכי בהלכות אבל פי"ד הכ"ב, שכתב „דהנהנה מן המת אינו לוקה, והטעם לפי שהוא נלמד בג"ש דשם שם מעגלה ערופה וכו'" עכ"ל, ועיי"ש עוד סי' קכ"ז, ואם נמצא לרבותינו ז"ל שעונשים ומזהירים לפעמים על פי אחת המדות, לא יבצר ממנו מלהחליט כי בלי ספק היה להם שום גלוי מלתא לאיסור בזולת זה, ועי' מש"כ בחדושי פני יהושע (פסחים מ"ד א') ד"ה לא מבעי דהיתר מצטרף לאיסור ע"ש, ובזבחים (ק"ו ב') וכי מזהירין מן הדין, כדר"י דאמר אתיא הבאה הבאה וכו' כדר"י דאמר אתיא שם שם וכו', ובפסחים (כ"ד א') וכ"ת אין מזהירין מה"ד היקישא הוא, וכן בסנהדרין (ע"ג א') וכי עונשין מה"ד תנא דבי רבי היקישא הוא, במקומות אלה וכיוצא בהם כבר ישנם ג"ש והיקש מלבד הקלים וחמורים, כי לפי דעתי גם ההיקש הוא מכלל הי"ג מדות, כנראה מלשון רש"י (סוכה ל"א א') ד"ה לא מקשינן „לא נתן לדרש מעצמו מכל השלש עשרה מדות" עכ"ל, והתם בהיקש איירינן, עיי"ש, כי מלת גזרה־שוה משמש אצל רבותינו ז"ל בכלל וביחוד, בכלל — על שני דברים הנלמדים זה מזה באמצעות היקש וגזרה שוה והמה מצינו חדא מחדא (כי מה מצינו חדא מחברתי זהו בנין אב) והרצון במלת גזרה־שוה = משפט שוה, והוא הנרצה אצל ר' ישמעאל מונה המדות, ואולם בתלמוד יחדו על כל אחד מהם שם פרטי בפני עצמו, ויחדו שם גזרה־שוה על השוות המלות ביחוד; ועי' עוד בתשובות חות יאיר סי' ר"ג „מוכח ומבואר לרגיל בשוטא דרבנן שיש כמה גווני היקישים יש מהם חזקים כראי מוצק ומוכרחים ומבוארים מצד יתור איזו מלה או אות או מכח קושיא, כמו בגמ' דר"ה (ל"ד א') וביומא (ל"ב א') וכיוצא בהם הרבה" עכ"ל; ולפי מה שבארנו שזה הכלל ממה שאין עונשין מן הדין איננו המצאה שכלית מן החכמים, רק ככה קבלנו לבלתי ענוש על המדות מפני שהן במדרגת דרש, וכך היא המדה, שוב לא יקשה מה שהקשינו לעיל מקדושין (ה' א'), וכבר התעורר על ענין זו בחדושי פני יהושע (שם ב' א') בתוס' ד"ה בית שמאי „ולפי מה שכתבו התוס' בסמוך דשוה כסף בקדושין ילפינן מע"ע ויזקין והיינו בבנין אב, והא קי"ל דאין עונשין מה"ד וכו'" עכ"ל ע"ש, והנה הגאון בעל הפלאה התעורר בכתובות (פ"ו ב') בקושיות רבות על הא דקי"ל שאין הולכין בממון אחר הרוב,

ועי'

Digitized by Google

ועי' ג"כ בחדושי אבן ישועות על ב"ב ל"ב ב' ובס' בית יהודה על חו"מ סי' ל"ג סש"ז מש"כ בזה, והעקר נ"ל כמש"כ הגאון בעל קצות החושן בספרו שב שמעתתא שמעתתא ד' פרק א' וז"ל בקצור „אמנם נראה דבין בדיני ממונות ובין בדיני נפשות לא אזלינן בתר רובא כלל, ודוקא על פי שנים עדים יקום דבר ולא רוב וחזקה, והא דקיימא לן בקדושין ד' פ' דסוקלין על החזקות — נראה עפ"מ שכ' הרמב"ם בפט"ז מהלכות סנהדרין שאין צריך שני עדים למלקות אלא בשעת מעשה אבל האיסור עצמו בעד אחד הוחזק, כיצד, אמר עד אחד חלב כליות הוא זה ובא חברו ואכלו ע"פ שנים לוקה על ידו, עיי"ש (אמר הכותב: עיין היטב מש"כ הנימוקי יוסף בב"ב נ"ו ב' במשנה), ומשום הכי סוקלים על החזקות כיון שכבר הוחזק ע"י החזקה לאיסור שוב לוקה ונסקל אחרי התראת עדים כדין, ורוב נמי כה"ג הוא, אם הוקבע האיסור ע"י הרוב ממילא דנין אח"כ מלקות ומיתה, ומשו"ה בבת ג' ויום אחד דמתקדשת בביאה ואיסור אשת איש הוקבע ע"י הרוב דרוב נשים לאו איילונית נינהו, ע"כ ממיתין על ידה, וכמו כן במכה אביו ואמו כיון דהוקבע איסורא ע"י הרוב שהוא ודאי אביו שוב ממיתין אח"כ ע"ז, ואם בא עד אחד אחרי האכילה ע"פ שנים ואמר בזה שאכל חלב היה בודאי אינו קם לכל עון ולכל חטאת, ומשו"ה בהך רובא דלרדיא זבני כיון שהרוב בא אחר המעשה אין דנין דין ממון ע"פ רובא וכו'" עכ"ל, וה"ה בכל הני דוכתי אשר הביאו הגאונים הנזכרים בא הרוב קודם המעשה וכבר הוחזק להיות אביו וכבר הוחזק שהוא בריא וכיוצא בהם, שוב עונשין ומוציאין ממון, וכ"כ הגאון רא"פ בתשובה מאהבה סי' שע"ב „כבר בארתי בחדושי בכמה מקומות דרוב שנתחזק כבר אזלינן בתריה אפי' בדבר שעתה לא הלכנו בו בתר רובא, וה"ה בנדון זה, הבן כבר נתחזק שזה אביו, אין לומר עתה בזרק אנכי שמא אין זה אבינו" עכ"ל, וכ"כ שם בסי' רכ"ח עיי"ש, ועי' עוד בשו"ת רעק"א סוס"י ק"ז ד"ה אמנם נ"ל לתקן, ובס' תורת נביאים להגרצ"ח בהערה למאמר בירור אליהו, ובשו"ת חתם סופר או"ח סוס"י ר"ח, ובנוב"י תנינא יו"ד סוס"י ע', ובחדושי מפרשי הים ב"ק פרק החובל סי' א', ויש להעיר מהמרדכי חולין פרק הזרוע סי' תשל"ז „אע"ג דרוב בהמות כשרות הן קי"ל כשמואל וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ואין להאריך כאן. — וכן הוא בנדון דעונשין מן הדין, דדוקא העונש עצמו אין אנחנו דנין על פי כל המדות אבל האיסור יוחזק ויוקבע על פיהם שפיר, משא"כ אי נימא כסברא קמייתא דלהכי אין עונשין מה"ד שמא נמצא לו פירכא — לא שייך למימר שהאיסור כבר הוחזק, כי אם נתחזקה חתיכה בספק חלב ואח"כ בא אחד ואכלה ע"פ שנים לא ילקה עליה בלי ספק. והדברים ברורים; הרי אלו שני עדים נאמנים שלא נועדו כל המדות כי אם להוציא מן הכתובים הכונות הצדדיות המצטרפות אל פשוטם. —

ואחרי שהתבאר לנו כל זאת, לא נפלאת ולא רחוקה מעתה הסבה למה שהיה התלמוד משתמש בחלוף האותיות בדרשות הכתובים, כי המנהג הזה נובע מן השלשים ושתים מדות שהתורה נדרשת בהם (מדה כ"ט) „מנין שדורשין גימטריא באגדה? אם לחשבון האותיות וכו' ואם לתמורות האותיות וכו'" עכ"ל הברייתא „מגמת הברייתא על התמורה אשר יסודתה בדמיון המוצא" לשון הה' רייפמאן במשיב דבר צד 49, וכמו שקבלו חז"ל להוציא דרשות באמצעות הק"ו וההקש והנוטריקון — כן קבלו להוציא דרשות מן הכתובים על פי מה שיחליפו אותיות הכתוב באותיות אחרות תחתיהן כפי אופנים ידועים זכרנום לעיל, באופן שגם מדרשות הכתובים אין ללמוד מציאות החלופים בהליכות הפשט; כן אינני מסכים למה שהחליט הה' בער גאלדבערג בהוספה להמגיד שנת אחת עשרה גליון 44 שהרשות נתונה לכל מבאר לבאר פסוקים שלא על פי פסקי הטעמים (עי' בפתיחת המחברת § יד בהערה) וסמך עצמו על מה שמצא בברייתא דל"ב מדות מדה י"א „מסדור שנחלק כיצד? כי מרבית העם וגו' יכפר בעד — כל לבבו הכין, סדור היה ראוי להיות אלא שנחלק" עכ"ל, וכתב ע"ז הה' ב"ג „הנה הורה לנו האמת כי המנקד הראשון או המפסיק ר"ל שעשה סימני

סוף

Digitized by Google

סוף פסוק, והוא היה קודם לזמן התנאים, לפעמים מפסיק שלא כדין, ועל כן כל מקום שנמצא סוף פסוק ולא יהיה נכון בעינינו, ראוי וכשר לנו לפרש הפסוק שלא על דעת המפסיק הראשון וכו׳״ עכ״ל, וכ״כ הח׳ ר״י בעה״ק במחברת מגד ירחים חלק רביעי צד 68 „ואין תמיה לפרש נגד האתנח, כי היא אחת מן הל״ב מדות של ר׳ יוסי הגלילי מסדור שנחלק ע״ש״ עכ״ל, וכן החליט הח׳ ר׳ צבי קאלינעלענבאגען בספר נתיבות עולם דפוס חדש ד׳ כ״ו וכ״ח, והח׳ רייפמאן במשיב דבר צד 30, שהרשות לנטות מטעם המפסיק הראשון ככל חפץ לבנו. ואולם אני לא כן אדמה, ומן הברייתא הזו אינה ראיה כלל, כי היא ברות הדרוש תדבר אלינו, ואני מבאר כונת המדה הזאת, — דע כי התנא ר׳ אלעזר גלה לפנינו במדה זו. סוד גדול בדרכי הדרשות, ז״ל רבינו הרדב״ז בתשובה חלק ג׳ סי׳ תרמ״ג „מפני שהנקוד הוא צורה לאותיות לפיכך לא נעשה ספר התורה מנוקד, לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים וכלם נדרשים בכל אות ואות וכו׳ ואין לך גבול ידוע וכו׳ ואם ננקד ספר התורה היה לו גבול ושעור כדמיון החומר שהגיעה לו צורה, ולא היה אפשר לו להיות נדרש אלא כפי הנקוד המסוים וכו׳״ עכ״ל, וזוהי כונת התנא, מסדור שנחלק, רצונו לאמר: מבלי השקפה על סדר הענין לפניו ולאחריו ועל הנקוד והטעמים הנותנים לו סדור פסוקי מגבל; והנה הר׳ קאלינעלענבאגען בנתיבותיו מדה ז׳ צד 38 כתב „המקובל לנו מר׳ אליעזר בעצמו המה רק הכללים הבוללים כמו רבוי מעוט וכו׳, והדוגמאות המבוארות בכל אחת מהנה — המה מתלמידיו אשר באו אחריו ופרשו דבריו כל אחד לפי שיטתו והבנתו״ עכ״ל, וכ״כ הח׳ רייפמאן במשיב דבר צד 8 „ר״א לא נטע כי אם המדות לבדנה מבלי כל באור וכל דוגמא, אך הבאים אחריו הוסיפו בכל פעם באורים עם דוגמאות״ עכ״ל, ולפעמים פשטו על המדות באורים שלא על דעת מחברן מאיזה תלמיד טועה אשר לא ידע דרכיו, ומזה המין הוא לדעתי גם התנאי המותנה במדה זו „מאימתי דנין אותו משינהג אותו הענין לכך״ עכ״ל, וזהו בלא ספק תוספת איזה תלמיד אשר לא התבונן שהמדה הזו בוללת ומקפת כמו שהתבאר. —

האמנם לא נעלם ממני כי יתחמץ לבב הקורא הנכבד ברצותי להדיחהו כיום מעל נחלת המדות כליל, ובסגרי לפניו הדרך לבלתי יוכל מעתה לבאר על פיהם שום מקראי הקדש — כי לא תהיה דרכו נכונה הפשט, ולפי דמיונו — בצדק יתלונן עלי: האמור תאמר לברוא חדשה בשמות הלשון העברית? ואיך נמצא נתיבותינו בבאור כל כתבי הקדש אם לא על פי עזרת המדות המפורסמות: מדרך קצרה, מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון, מדבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו, מדבר שחברו מוכיח עליו, ממוקדם שהוא מאוחר בענין, וכיוצא באלה אשר כבר החזיקום המבארים בשתי ידיהם ואי אפשר לזוז משנתם ממקומה? אולם הט נא קורא נכבד, ואני אשיבך מלים בדברים השוים לנפש שניטו, כי אם תקשיבני אוסיף לך עוד שלשת מחבריך חכמים גדולים הנותנים צדק לשיטתי כפי מה שהשגתיה לפניך עד כה, ואז תראה ונוכחת כי לא אנכי יצרתי את החדשה הזו על שדה ספרותנו, ולא מפי הקך צריך לחיות בה. ואלה הם: א) לשון המדקדק הקדמון ר׳ יעקב ן׳ אלעזר על המקרא באיוב (כ״ג י״ג) והוא באחד, כפי מה שהעתיק הח׳ דוקעס בהעטפה לשנה שלישית טמר 43 ובאוצר נחמד מחברת שלישית צד 151 „אמר החכם ן׳ גאג״ח שהבי״ת יתירה, וכתב ן׳ אלעזר, כמה קשה להוציא דבה על לשוננו הקדושה הנאמרה ברוח הקדש שיש בה חסרות או יתרות, והלא אם ידבר לפנינו הדיוט אחד ויוסיף בדבריו דבר שלא נצרך או יגרע מן הצרך — נתמה עליו ונסכל דבריו״ עכ״ל. ב) לשון הרמב״ן בספרו האמונה והבטחון פרק השיני „כבר אמרו חז״ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ובמה שלא אמרו מקרא נדרש כפשוטו למדנו שאע״פ שיש לתורה שבעים פנים אין אחד מכחיש הפשט, יע״כ אין רשות לשום אדם לפרש פרוש שמכחיש הפשט, והפשט שאמרו חז״ל אינו הפשט שאומרים

Digitized by Google

המקרא חסר ב' או ד' תיבות או אין נוסף ללא צרך, אלא המקרא (מוכרח להתפרש) כמו שהוא, ובאמת יש פסוקים הרבה, שאנו צריכים להוסיף בהם תיבה אחת או שתים כדי להבין פשוטו, ולא מפני חסרון המקרא, אלא מפני חסרוננו, שאין אנו מבינים לשון הקדש אלא כענין שידומה ללשון שאנו שקועים בו" עכ"ל, ועי' בספר של"ה פסד"א הע"ז קנ"ב א' שהביא את הלשון הזה מספר ארזי לבנון ד' י"ב ולא זכר עליו שם הרמב"ן, ועי' בנתיבות עולם להר' קאלינעלענבאגען דפוס חדש צד 218 מה שהעיר על הלשון הזה, ובספר תעודה בישראל שער ב' פרק ג'.

ג) לשון החכם ר' יוסף ן' כספי בפרושו למשלי (י"ב כ"ז) על מי שרצה לפרש המקרא לא יחרוך רמיה צידו כמו איש רמיה, כפי מה שהועתק בהצופה לשנת אחת עשרה גליון 6: „וכבר הודעתיך עניני שאינני סובל ליחס חסרון בספרים, כי אם כן אין לנו לא תורה ולא ספר" עכ"ל. — החכמים הללו מתנגדים שלשתם בסגנון אחד שאין ראוי לנו לפרש שום מקרא על פי מדת החסרון, אע"פ שהיא אחת מן הל"ב מדות מדה ט' מדרך קצרה כיצד? ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן (דה"א ט"ז) היה צריך לומר וממשכן אל משכן אלא שדבר הכתוב דרך קצרה וכו'" עכ"ל, אין זה אלא שהם סוברים בפשיטות כי כל המנהגים שהזכירה הברייתא מיוחדים אך להדרשן ולא להפשטן, והפשט צריך להתפרש מבלעדם. — ואולם אני לא כן דעתי, האמנם אינני חוזר מדברי הראשונים, ועדיין אני אומר שלא נועדו כל המדות משתי הברייתות כי אם לדרוש אחרי עקבות הכונות הצדדיות המצטרפות אל הכונה הראשונה והפשוטה בכתבי הקדש, כהוראת התחלה שתיהן: התורה נדרשת, הגדה נדרשת, אבל צריך לזה תנאי, ובטרם אֲמַצֶּה את דיני לפני הקורא עד שיתבאר לפניו תמונת שיטתי — צריך הוא לדעת: שכל דרשות חז"ל מתחלקות בכלל לשתי מחלקות. 1) דרשות שאין עליהם שום אות והוראה מן הכתוב בכלל, אלא שכן קבלו מהר סיני וכן הורשו להוציא דרשות ולמודים על פי דרכים ידועים. כגון על פי ק"ו וחומר, וגזרה שוה למאן דלא בעי מופנה בנדה כ"ב ב', ועל פי מה מצינו, וגימטריא, ונוטריקון, וסדור שנחלק כמו שבארתי לעיל, וכיוצא בהם. 2) דרשות שיש עליהן אות והוראה מן הכתוב, דרך משל, מנהג הכתובים להשתמש פעמים רבות בחסר, ויתר, וחלוף המליצות, והמנהגים הללו אמנם הם מתמידים אבל לא כוללים, כלומר שהם באים במקום זולת מקום, ואין להמשך הענין צרך בהם כל כך, ולפיכך החליטו חז"ל שכל אלה וכיוצא בהם לדרשה אתו, לרמז על ענינים צדדיים וכונות שניות אל הכונה הראשונה והפשוטה המרחפת על פני המאמר. ואולם הפשטן בלמדו מקרא על פי פשוטו, לפי שאיננו מחויב לְהִכָּנֵס במלאכת רעהו הדרשן ולכוון את הכונות הצדדיות הללו, שבו אצלו המנהגים המתמידים הללו לכללים נהוגים במקרא ובלשון. וזהו מש"כ הרא"ש בראשית י"ב א' „הרמב"ן ז"ל טען כי אין לו צרך כי משפט הלשון כן הוא, הגשם חלף הלך לו אלכה לי, ורבים ככה (עי' לקמן אות ב' הערה א' בשמושי הלמ"ד שמות י"ז), אבל דבריו אלה תמוהים הם בעיני, שהרי כבר מצאנו בגמ' בכמה מקומות שדרשו באלה הכנוים וכו', ואין טענה מן הגשם חלף הלך לו המורה שמשפט הלשון כן הוא, כי אע"פ שמשפט הלשון כן הוא, היכא דאיכא למדרש דרשינן וכו'" עכ"ל עיי"ש, ולפעמים יכוון בהם הפשטן כונות כוללות נאותות לדרכי הפשט, והדרשן יגבילם בפרט כל אחד לפי ענינו. דרך משל, הפשטן רגיל לומר: כל כפל לחזק הענין ולהפליגו, הדרשן ימלא את דבריו לבאר באיזה אופן היתה ההפלגה הזאת והחזוק הזה. — וכנגד שתי אלה המחלקות תתחלקנה המדות בכללן גם כן לשתי מחלקות. 1) מדות המיוחדות להוציא דרשות שאין עליהם הוראה ואות מן הכתוב, כאלה שזכרנום למעלה. 2) מדות המיוחדות להוציא דרשות שיש עליהם הוראה ואות מן הכתוב, כמו הרבוי, המעוט, ובכללן תוספת האותיות והמלות, והתנא בחשבו את המדות הללו — אין כונתו להשמיענו כי אלה המנהגים

נוהגים

Digitized by Google

שהגים בכתובים, רק להשמיענו שרז"ל היו מכוונים דרשות על המנהגים הללו והיו דורשים אותם בכל פעם המצאם, וממילא אנחנו למדים ממנו שהם מנהגים מתמידים במקרא, ממה שהיה מכוון עליהם מדה כוללת, וכסברת הח' רא"ה וויים בהצופה לשנת אחת עשרה צד 150 „הדבור מִדָּה לא יאמר אלא על דברים כוללים לא על דבר קצוב" עכ"ל, עיי"ש.

ואולם מדת חלוף האותיות מתיחסת בהכרח להמחלקה הראשונה משתי המחלקות הנזכרות, רצוני לומר: שהיא מיוחדת להוציא דרשות שאין עליהם שום קוראה ואות מן המקרא, כפי מה שבארתיה למעלה, ויש לי ראיות על זה. 1) ממה שהכניסה הברייתא את המדה הזו תחת שם גימטריא הכולל גם מדת חשבון האותיות, וכבר ידענו שמדת חשבון האותיות אין לה מציאות בפשט. 2) (ברכות ל"א ב') א"ת בהדרת קדש אלא בחרדת קדש, ממאי? דילמא לעולם אימא לך בהדרת ממש וכו', ויש לתמוה על המאמר הזה, מה שייך להקשות על מי שחפץ לבאר מקרא על פי התחלפות והתהפכות האותיות אם שניהם מקובלים בהליכות הפשט, וכל איש מבין תגעם לחכו המליצה הנשגבה של השתחוו לה' בחרדת קדש בפרשה זו המגידת בציורים בולטים עזוז נוראותיו של הקב"ה למען תהיה יראתו על פנינו בעמדנו להשתחות לפניו ביראת הכבוד? ואולם לפי דברנו אי אפשר להוציא את הרעיון הזה מן המקרא אם לא בדרך הדרוש, ומנהג רז"ל לקמן בדרשות במקום שלא באה עליהם הקבלה מרבותיהם — וגם אינם צריכים לתרץ קושיא. 3) (ב"ק ד' ע"ב) מי כתיב מים נבעו וכו'? מה קול הרעש הזה, אטו הלומד מקרא על פי כלל מוסכם בלשון משתקין ליה? ומי לא ראה הלחץ אשר נלאו המפרשים בבאור זה הכתוב, ומה יפה היה סגנון הלשון אלו תקנו אותו בתקון קל והחלפנו את התי"ו לנו"ן ע"פ חלו"ף דטלנ"ת ואת הה' לוי"ו ע"פ חלוף אהו"י עד שיצא לנו מַיִם נִבְעוּ אֵשׁ ואז היינו מפרשים אותו כמו מֵאֵשׁ בחסרון מ"ם בכל"ם, שכן דרך האותיות הללו לנפול לפעמים מן התיבה כמ"ש הרד"ק במכלול דף כ' ע"א, ויתבאר לקמן אות ב', ועי' בת' רשב"א ח"ג סי' תכ"ג. ואם תאמר: איסטנים אני, ואין דעתי יפה עלי לקבל חלופים כאלה המעבירים את המלה מגבול לגבול? צא וראה דוגמתו בעולם התמורה, ז"ל הח' רייכערסזאהן בחלקת הנקוד § יח „וארא כי על כל אודות (ירמיה ג' ח') כמו ותרא, וחלקה אשר לא תמטיר עליה (עמוס ד' ז') תמורת אמטיר, זמיר עריצים יענה (ישעיה כ"ה ה') ת' תענה, כוש תריץ ידיו (תהלים ס"ח ל"ב) ת' יריץ" עכ"ל, ושם § י"ד „יחיתן חבקוק ב' תמורת יחיתך" עכ"ל, ועי' בהערות הח' בעה"ק להל"ב מדות מדה כ"ט, והח' לערנער במורה הלשון צד 129 כתב „נשברתי (יחזקאל ו' ט') תמורת השברתי, נודעתי (שמות ו' ד') ת' הודעתי וכו'" עכ"ל, 4) בזבחים (ק"ז א') אר"כ א"ק ואליהם תאמר על הסמוכים תאמר, מתקיף לה רבא מי כתיב ועליהם ואליהם כתיב? עיי"ש בפנים הסוגיא, ושם ק"ט ב', כל מבין ירגיש שיותר נכון לפרש ואליהם תאמר כמו על והוא שב על הזבחים הסמוכים, מלפרש ואליהם תאמר כמו ועוד תאמר; ועוד יש לי ראיות רבות מסגנון זה, אבל ראיתי לקצר. — מכל אלה נראה כי בימי חכמי התלמוד לא היתה מדת חלוף האותיות מקובלת בלמודי הפשט. — והנה רש"י ז"ל מצאנוהו במקומות הרבה בפירושיו שמשתמש במדה זו, כמו בויקרא (י"ט ט"ז) הכ' נחלפת בג', שכל האותיות שמוצאיהם ממקור אחד מתחלפות זו בזו, בי"ת בפ"א וגמ"ל בכ' ונו"ן בלמ"ד וזי"ן בצד"י וכו'" עכ"ל, וישעיה (כ"א ט"ו) „כל האותיות אשר מוצאיהם קרובים להיות אחד מתחלפות זו בזו" עכ"ל, וביחזקאל (כ"א ב') יש פותרין אבחת טי"ת תחת ח' באטב"ח" עכ"ל, ובש"א (ו' י"ח) „שהלמ"ד באה במקום נו"ן וכן נשכה במקום לשכה" עכ"ל, ושם (כ"ו י"ד) „אל פשטתם, למ"ד מתחלפות בנו"ן" עכ"ל, ובתהלים (קי"ד א') „לועז כמו נועז, ונו"ן ולמ"ד מתחלפות זו בזו" עכ"ל, ובאיוב (כ' י"ח) יעלז וכן יעלם וכן יעלץ שלשתם מתחלפות" עכ"ל, ושם (ל"ג כ"ד) „פדעהו כמו פדאהו אל"ף מתחלפת בעי"ן" עכ"ל,

ושם

Digitized by Google

ושם (ל"ח כ"ח) „אגלי כמו אגני וכו' למ"ד מתחלפת בנו"ן" עכ"ל, ועוד במקומות רבים. — ואולם בשובנו להפוך את הגליון מעברו השני — תִּגָּלֶה לעינינו מחזה אחרת, ונמצאהו משתמש מן החלופים ומשיאם לענין אחר. ז"ל בתהלים (ס' ד') „רפה, לשון רפואה, ואע"פ שכתוב בה' — הרבה תיבות משמשות כן" עכ"ל, ולא זכר במקום הזה ענין החלוף כאשר זכר במקומות הנזכרים, מזה נראה שהכונה הפשוטה בדבריו, שכן מצאנו תיבות הרבה המרדיפות ענין אחד אם גם שרשים שונים להם ולא ממקור אחד יצאו, כדבר הראב"ע והרמב"ם שהבאנו לעיל, ויהי הנקל בעיניו להרבות שרשים מהרבות חלופים, ובמגילה (כ"ד ב') ד"ה מפני „ודאמרינן דבי ר"א היו קורין לאלפי"ן עייני"ן ולעייני"ן אלפי"ן הייט דוקא בדרשה" עכ"ל, דבר ידוע הוא לכל הרגיל בפירושי הרב ז"ל שהבאור הפשוט לא יכונה אצלו בלשון דרשה. ועל המקומות הנזכרים לעיל יש לשער כמו ששערנו למעלה בתחלת המאמר, שהרבה הוספות נתוספו בפירושי הראשונים מתלמידים שלא שמשו כל צרכם, עיי"ש —

אמנם בטרם נשים קצי למאמרנו זה צריכים אנחנו להעיר על שיטת הרמב"ן ז"ל שזכרנו למעלה, אשר לפי דעתו כל המנהגים שהזכירה הברייתא מיוחדים אך אל הדרש ואין בהפשט יסודתם, באופן שאין ללמוד מן הברייתא הזו על הליכות הפשט כל עקר, בכל זאת אין להתפלא עליו כאשר נמצאהו פעמים רבות משתמש בדרך התחלפות האותיות כידוע, שהרי מדת ההתחלפות איננה גרועה ממדת החסרון והיתרון שעליהם פי הרב ז"ל ענה בעצמו לאמר: אמנם מבאר אנכי כתובים הרבה על פי הדרכים הללו, אבל יודע אני בעצמי שאין דרכי לנכח הפשט האמתי אשר עליו כוונו רז"ל בשבת ס"ג, כמו שהבאנו לשונו לעיל ע"ש, ואחרי שאי אפשר לו בין כך ובין כך למלט את נפשו מנגוע בבאוריו בדרכי הדרוש — למה זה ימנע מלהשתמש גם במדת ההתחלפות כדי להרחיב צעדיו בבאור כתבי הקדש, ולא היה חפץ לשעבד עצמו לשלא ראב"ע הנזכרת; ומפני כן נכון הוא מה שנמצאהו גם כן באיזה מקומות שמבים על החלופים בענין נרה ופוגה מהם לצד אחר. ז"ל בפרושו לתורה (במדבר ב' י"ד) „המנהג בלה"ק לשנות השמות בעבור שווי הטעם, כמו זרח וצרח מלשון כאמר צהר" עכ"ל, וביתר באור כתב בדברים (ב' יו"ד) „יתכן שנקרא חוי ע"ש שהיה נחש עלי דרך ונקרא חורי ע"ש חור פתן, כי השמות ישמרו הטעם ויחליפו את המלות, כמו זרח וצהר מן כאמר צהר אתונות צחורות" עכ"ל, ומבואר יותר אצל תלמידו הרשב"א בתשובה חלק ג' סי' י"ב „בהחלופים שנמצא בכתובים בדברים שאין הענינים מתחלפים — אינה שאלה, לפי שאין הכתובים שומרים המלות רק הכונות, וזה יקרה אפי' בגופי התורה, ואפי' בעשרת הדברות קרה כן (זכור ושמור שוא ושקר) ולא הקפידה התורה רק בשמירת הענינים, גם בשמות בני אדם יקרה כן, בבני שמעון מנה הכתוב בפרשת ויגש ובפרשת וארא יכין וצחר, ובפרשת פינחס החליף זרח בזרח, לפי שצחר לשון נגה כאמר זחר וזרח גם כן לשון נגה, לפיכך לא הקפידה בשמירת המלה רק בשמירת הכונה *)" עכ"ל, הנה העתיקו את עצמם

---

*) המנהג הזה משמירת הכוונה והענין ולא המלות — לא לבד שהוא נוהג בכתובים, כי אם גם חכמי התלמוד היו נוהגים אותו פעמים אין מספר, רצוני לומר: שהם מקצרים כתובים ואינם מביאים מהם רק ענינם וכונתם בכלל, ולדוגמא ארמוז על קצת מקומות. בסנהדרין ז' א' כי שבע יפול צדיק וקם ורשע יפול באהרת, הוא קצור והרכבה משני פסוקים במשלי (כ"ד ט"ז) ושם (כ"ח י"ח) ע"ש, ובזבחים כ"ב ב' איש איש כי יהיה טמא ועשה פסח בחדש השני, הוא קצור ענין (במדבר ט' י' — י"א), ובבבא קמא (פ"א ב') עליו הכתוב אומר מהיות טוב אל תִּקְּרָא רע, והוא ענין המקרא אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך (משלי ג' כ"ז), ובבראשית רבה (פס"ט) ומי יקום במקום קדשו זה אברהם שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום, קצור המקרא (בראשית כ"ב ג'), ובשמות רבה (סו"פ ט"ו) לכך כתיב והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' מקדשכם, הוא קצור והרכבה משני פסוקים והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' (ויקרא כ' כ"ו) אני ה' מקדשכם (שם פסוק ח'), וז"ל התוס' בעירובין (ס"ם א') ד"ה כגר „בכמה מקומות רגיל הש"ס לקצר

Digitized by Google

מהתחלפות האותיות — להעתקת המלות גם בשמות עצמים פרטיים אשר סברת החלוף בהם קרובה מאד כמו שיתבאר לקמן הערה ג', והיה נכון בעיניהם להרבות שרשים מהרבות חלופים.

המקרא כגון ונתן הכסף וקם לו" עכ"ל, ובמגילה (ג' א') ד"ה ויאן "דרך הש"ס לקצר הפסוקים ולערבם יחד וכו'" עכ"ל, ובשבת (קכ"ח א') ד"ה ונתן "ודרך הש"ס לקצר ולומר בלשון אחר קצר וכו' ובפ' הרואה דכתיב כל החלומות הולכין אחר הפה וכו'" עכ"ל, ועי' רש"י (זבחים קי"ח ב' ד"ה ולו תאנת שילה "חפשתיו ולא מצאתיו במקרא אבל מצאתיו ונסב הגבול תאנת שילה" עכ"ל, ובערכין (י"ח ב') תוס' ד"ה ופליגו "חפשנו בכל המקרא ולא מצאנוהו וכו' ושמא דריש הכי מדכתיב וכו'" עכ"ל, ועי' בהגהות הגר"א (ר"ה ג' ב'), ועי' עוד מש"כ הח' ריב"ל בספר תעודה בישראל שער א' פרק ה' בהערה, עיי"ש, וכבר נשאלה שאילתא דא לעילא מן רבינו האי גאון ז"ל בתשובות הגאונים שערי תשובה סי' קל"א ובתשובות הגאונים מקיצי נרדמים סי' כ"ו "ושאלתם וכו' ועוד רגילים חז"ל שאומרים טעם המקרא שלא בלשון הכתוב, כדאמרינן מהיות טוב אל תקרא רע, ומקשינן ומי כתיב כהאי גונא? ומהדרינן כהא דכתיב אל תמנע טוב מבעליו וכו'" עכ"ל, ועי' בתשובות הגאונים מיסודו של רבינו יוסף טוב עלם סי' ע"א, ובספר קצור יסודי הדת להרב ר"מ פריעדענטהאל (ד' ל"ו ע"ד) כתב "אלה השנוים אינם בעצמותם שנוים כלל, ואם לא דקדקו בלשון הכתוב היינו רק לסבת שהיו עוסקים בבאור התורה שבכתב העתיקו רק הכונה וכו'" עכ"ל, והגאון ר' יוסף דוב בער בהקדמת ספרו בית הלוי שהסיבה לזה מפני שהיו גורסים בעל פה ולפעמים לא היה ספר הש"ס מצוי לפניהם לעיין בו, לפיכך היו משנים בכונה מלשון הכתוב משום דדברים שבכתב אסור לאמרם בעל פה, ע"כ, והרבה דין ודברים יש לנו בסברה זו, אך אין פה המקום, ולא חכמי התלמוד בלבד אלא גם החכמים האחרונים רגילים פעמים רבות להעתיק אך כונת המקרא בעזיבת מלותיו, ולדוגמא עי' ברמב"ם הלכות סוטה פרק ד' הלכה ב' "אין משקין שתי סוטות כאחת שנאמר והעמיד אותה הכהן" עכ"ל, והוא קצור המקרא והקריב אותה הכהן והעמידה לפני ה' (במדבר ה' ט"ז), ועי' מה שהעיר הגאון ר"י פיק בגליון הש"ס (נדרים צ"ג א'), ובהקדמתו לפי' המשנה בבאור הסבה הראשונה לסברת מציאות אנשים אשר לא יאירו מושכל לנפשם — לא שמר העתקת המקרא יכין (רשע) וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז), והוסיף מלת רשע מתחלת המאמר זה חלק אדם רשע וגו', הטור יורה דעה בסי' פ"ט העתיק מקרא להבדיל בין בהמה טמאה לטהורה, וכתב ע"ז הב"י "לא אשכחן אלא בהאי לישנא להבדיל בין הטמא ובין הטהור" עכ"ל, והוא ענין המקרא והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה (ויקרא כ' כ"ה), התוס' בר"ה (כ"ט ב') ד"ה כל "הוה מצי לאתויי כל מלאכה לא תעשו" עכ"ל, והוא ענין המקרא לא תעשו כל מלאכה (שמות כ' י"ד), הגר"א בפנים המחברת חלק שני מאמר ראשון עקר פ' העתיק שָׁכֵּן אהלו, והוא קצור המקרא אהל שִׁכֵּן באדם (תהלים ע"ח ס'), עלי בן סלימאן הובאו דבריו בהספחים ללקוטי קדמוניות לד 141 כותב "ומזה למען ידעון שדון (איוב י"ט כ"ט) המורת אשר דין ירצה בדבר שידעו שזהו משפט השם יתעלה" עכ"ל, ולא העתיק רק ענינו של הפסוק בכלל, בבדי שידעו וכו', והם רעי איוב הנסתרים מעיני עכ"ם אבל איוב אמר למען תדעון להעומדים נכחו, ועי' מש"כ בזה הר"מ קונין בבן יוחאי שער ז' מענה ז' וי"ז וביתר המקומות המצוינים שם, ובספרו המצרף תשובה יו"ד קנ"ב קע"ט, ועי' כבוד הלבנון שנה ששית לד 130, וגם הקדמון פילון היהודי בספריו העתיק פעמים רבות אך כונת הכתובים בעזיבת המלות, ולדוגמא בספרו מן החלומות ד' תרכ"ה העתיק אהיה אשר אהיה (שמות ג' י"ד) הנמצא אשר הוא נמצא, ובספרו ממה שהנקלה אורב לנכבד ד' קנ"א ויאמר קין אל הבל אחיו — נצא השדה — (בראשית ד' ח'), ובראשון לרמזי התורה ד' ק"ו הודיעני נא את עצמך (שמות ל"ג י"ג). והאלה רבות אתו, וגם המשניות רגילים לקצר ולהביא אך כונתם הכללית, כמו שכתבו התוס' במנחות (יו"ד ע"ב) ד"ה והרי "והש"ס הביאה בקוצר, שכן דרך הש"ס לקצר כמה משניות" עכ"ל, וז"ל רבינו שמשון בפי' המשנה (תרומות פ"ה סוף מ"ט) "הא דאמרינן בריש מסכת ביצה (ד' ע"ב) ותנן אין מבטלין איסור לכתחלה, אין לשון זה שנוי בשום מקום, אלא ממתני' דהכא דייק לה וכו'" עכ"ל, ועי' בבא בתרא (כ' ע"ב) תוס' ד"ה אע"ג "משמע שהיא משנה בשום מקום, ושמא היכא אמרו חכמים וכו' ואור"י מדתנן בפ' הכותב וכו' ועוד תנן בשבועות וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ועי' ג"כ בבא מציעא (ד' נ"ח ע"א) ד"ה דאמר רבא "פיר"ת דדברי רבא בהאי לישנא לא מצינו עיקרם בגמרא, ומיהו קבלנו מרבותינו דעקרם בשבועות פרק כל הנשבעין וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ועי' עוד בתוס' סוכה (ד' ע"א) ד"ה בית "דרך הש"ס לקצר המשניות של סדר טהרות כשמביאם" עכ"ל, ואין להאריך עוד, ועי' בכורי העתים משנת תקפ"ז לד 153. ועי' עוד במנחות (ד' ע' ע"א) ותנן לא מצינו תרומה במחובר לקרקע, מקורו במשנה בכורים פרק ב' מ"ד ויש בבכורים מה שאין כן בתרומה שהבכורים נקנין במחובר וכו' ע"ש, ועי' מעילה י"א ב'.

Digitized by Google

ועי' היטב רא"ע (שמות כ' א'); ועם חתימת מאמרנו הגנו לדבר עוד דברים אחדים בענין התחלקות הדרשות אשר החלונו בה למעלה; דע, שכל אחת משתי המחלקות הנזכרות כוללת שני אופנים, המחלקה הראשונה: דרשות שאין עליהם שום אות והוראה מן הכתוב כלל, והיא כוללת שני אופנים. 1) מה שזכרנו לעיל שם, ומזה המין היא מדת מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון, וז"ל הגר"א בפירוש התורה (בראשית ב' א') ואע"פ שכבר נעשה שנן ביום ג' וכן האדם ביום ו', שם נאמר בדרך כלל וכאן הודיע בדרך פרט, וכן הוא בכל התורה, בתחלה נאמר סתם ואח"כ פירש בכלל ואח"כ בדרך פרט" עכ"ל, וכ"כ בפירושו (דברים א' א') בעבר הירדן הוא הכלל ומכאן ואילך פרט" עכ"ל, וכ"כ בפירושו (במדבר א' ג') „כל יוצא צבא הם זכרים, אלא שדרך הכתוב לבאר בכלל ופרט, מתחילה בכלל כל זכר ואח"כ בפרט מבן עשרים וגו' ולכך קצר בשאר" עכ"ל, ועי' עוד בפירושו דברים י"ב א' ודה"א ה' כ"א, ובמורה הלשון להא' לערנער § 207, ועי' עוד לקמן אות ג' הערה א' בשמושי הוי"ו שמות פ"ו. ואולם כונת הברייתא שכן דרך חז"ל לגלות לפעמים בדרך הדרוש סדרים כאלה מה שהם בלתי מוכרחים כלל לפי הליכות הפשט, ובאור נשונה: מכלל שאחריו מעשה (אחר לגמרי לפי התבוננות הפשט, ואולם הדרשן יאמר שהוא) אינו אלא פרטו של ראשון, וגם מבעלי המדה הזו אינם מן הספר כמו שהעירונו לעיל; מַמַּעַל, והוא מה שדברו חז"ל בהרבה מקומות בלשון מה כתיב למעלה מן הענין, כמו בב"ר ר"פ פ"ד שמות רבה פכ"ו ופכ"ז ויקרא רבה פט"ו במדבר רבה סו"פ פ"ה, וכיוצא בהם; 2) מנהג רבותינו להעריך את המאמר לפי ערך אומרו, כי יש מאמר מצייר ענין פשוט ומובן על פי פשוטו באין כל חסרון, ואולם בהעריך אותו נגד ערך אומרו — רחוק להאמין שלא היה מכוון בו כונה אחרת מבלעדי הכונה הפשטית המרחפת עליו, על כן היה מחכמת חז"ל בכבוד אלוה עליהם לכונן אל פשוטו רעיון נשגב יהיה נערך אל הפשט כערך המליצה אל המשל, כמו בב"ב (ע"ח ב') על כן יאמרו המושלים אלו המושלים ביצרם וכו', וביבמות (ס"ג ב') מצא אשה מצא טוב כמה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה אליה, ובשבת (ס"ג א') חגור חרבך על ירך גבור בדברי תורה כתיב ע"ש, ועד"ז רוב דרושיהם על ספר שיר השירים, והמנהג הזה נובע ממדת משל בברייתא דל"ב מדות מדה כ"ו; המחלקה השניה, דרשות שיש עליהם אות והוראה מן הכתוב. והיא כוללת גם כן שני אופנים: 1) מנהגים מתמידים במקרא והם אותות הדרש אצל הדרשן, לפי שהם באים במקום זולת מקום, ומזה המין גזרה שוה למאן דבעי הפנאה בגדה (כ"ב ב'); כלל ופרט, בא הכלל למעט עניים בלתי נזכרים בענין שהיינו לומדים אותם מן הפרט ע"י אחת המדות; פרט וכלל, בא הפרט לרבות ענינים בלתי נזכרים בענין שהיינו ממעטים אותם מן הכלל ע"י אחת המדות; מקל וחמר מפורש, כי את רגלים רצת וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים? מבארי הברייתא שהיו אחרי ר"א והם בעלי הדוגמאות כמו שזכרנו, לא הביאו דוגמאותיהם כי אם לחומר המדה, כי. לו ר ת המדה הזו היא בלא ספק לבוא דרוש למה הולך הכתוב לפרש את הקל וחומר בפרוש והיה די לו לכתוב אך החלק המלמד ממנו ככל הקלים והמורים שבתורה? וכן יבואו שם עוד דוגמאות כאלה בשאר מדות; מדבר גדול שנתלה בקטן ממנו (להשמיע את האזן בדרך שהיא שומעת) דרכם של רז"ל לדרוש בערך הַתְּלוֹתָם זה בזה אחרי למיונים דרושיים הרחוקים מארח הפשט כנודע; מדבר שנאמר במקצת ונוהג בכל (אם כן למה נאמר במקצת מפני שדבר הכתוב בהוה) דרכם לדרוש טעם הדבר *) והדברים אשר סגרתי על מסגר הם בלא ספק תוספה מבעלי הדוגמאות,

*) לשון ר' יהודה מסיר ליאון בספרו נפת צופים שער ד' פרק מ"ד „ההמרה, היא מאמר כאשר נבין הכל מן החלק או להיפך, כמו פרשה ציון בידיה (איכה א' ט"ז) ממה שאמר בציון אבין שכן היה הענין

וכבר זכרתי שכן דרכם להביא לפעמים דוגמאותיהם אך לאמר המדה, ולהודיענו באיזה אופן היא מקובלת בהפשט; מדבר שחברו מוכיח עליו. מנהג מפורסם לבעלי הפשט בשם מושך עצמו ואחר עמו, או עולה ויורד, ז"ל הראב"ע בפרושו שמות ו' ג' „יש מלות מושכות עצמן ואחרות עמן, וגם אותיות, כמו מאל אביך ויעזרך ואת שדי (בראשית מ"ט כ"ה) שהוא כמו ומאת שדי, וככה בי"ת באל שדי כאלו אמר ובשמי ה' לא נודעתי להם" עכ"ל, ולשון הגר"א (שמות ט"ו ב') „יו"ד של עזי מושך אחר עמו" עכ"ל, ופי' בנימוקי הה' ריטטענבערג להמכלול ליק ד' כ"ז ע"א שגם במפיק ה' נוהג לפעמים ענין מושך עצמו ואחר עמו כמו השב את כל אשר לה מיום עזבה (מ"ב ח' ו') וכן סיר אשר חלאתה בה (יחזקאל כ"ד ו'), וכיוצא בהם. ולענין עולה ויורד כתב הח' שד"ל בהמשתדל (בראשית כ"ז מ"ו) „מנהג העבריים כשהתיבה מתחלת באותה האות שהתיבה הקודמת מסיימת להשמיט אחת מהאותיות הדומות וכו', כמו וְהֵמֵבִי אֶת ישראל (ש"ב ה' ב') במקום והמביא, הנני מֵבִי אֶת דברי (ירמיה ל"ט ט"ז) במקום מביא, הֶחֱטִי אֶת ישראל (מ"ב י"ג ו') במקום הֶחֱטִיא, לְבִלְתִּי שָׁבוּ (ירמיה כ"ג י"ד) לְבִלְתִּי בֹאוּ (שם כ"ז י"ח) במקום ישובו יבואו, עדיו יָבוֹא ויבושו (ישעיה מ"ה כ"ה) במקום יבואו, כִּי מָלְאוּ ימיך (דה"א י"ז י"א) משפטו כי ימלאו, ודוד מנגן ביד ויבקש (ש"א י"ט ט') משפטו בידו, ועוד זולת אלה" עכ"ל, והח' רייכערסזאהן בהגופה לשנה ששית צד 205 ובהשרון שנה רביעית צד 6 הרחיב את הכלל הזה בדוגמאות רבות, ואפס קצתם, האותיות שאלוני (ישעיה מ"ה י"א) ת"י

בכל ערי יהודה, וכן ואמר ציון עזבני ה' (ישעיה מ"ט י"ד), לקח הנה החלק תמורת הכל" עכ"ל, ועל דרך זה כתב רב סעדיה גאון בספר האמונות והדעות ווארשא צד 101 „מנהג הלשון כשיהיה פעל מיוחס אל שלשה דברים או ארבעה או חמשה תיחס אותו פעם אל האחד לבדו, כאשר אנחנו יודעים שהדבור חובר האשה כלים פה ושפה ולשון וחיך וגרון, והלשון אומרת פי יספר צדקתך (תהלים ע"א ט"ו) ולשוני תהגה צדקך (שם ל"ה כ"ח) שפתי ישבחונך (שם ס"ג ד') אל חכך שופר (הושע ח' א') קרא בגרון (ישעיה נ"ח א'). כן הנה יש פעמים שהזכיר הנפש לבדה או הגוף או העצמות או העור והיא רוצה הכל" עכ"ל, וכן כתב ר' יונה המדקדק בספר הרקמה צד 183 „ומן השער הזה שומם החלק במקום הכל, כמו אמרם לא תשאר פ ר ס ה (שמות י' כ"ו) אינם רוצים כי אם איש אחד או מין אחד מן הבהמה בעל פרסה, ועוד עמר ל ג ל ג ל ת (שם ט"ז ט"ז) והם רוצים איש כלו. ומן השער הזה עוד מה שנאמר בלשון מיוחד והחפץ בו הכלל, וזה כאשר שמשו בקהלת בתחת השמש במקום תחת השמים, ועוד ורב שלום עד בלי ירח (תהלים ע"ב ז') והוא רוצה כל הגלגל כאמרו עד בלתי שמים לא יקיצו (איוב י"ד י"ב), ועוד אשר יתן מזרעו למלך (ויקרא כ' ב') והמולך הוא שם אחד הבעלים לעם אחד ולא כון בו הנה הכונה הזאת אלא כונת הכלל ר"ל כל הבעלים ושם המולך במקומם, איפת צדק והין צדק (ויקרא י"ט ל"ו) לא רצה אלא שני השעורים בלבד אבל רצה כל השעורים וכו'. ויש שמדברים בלשון היחיד ותפלם בו הכלל גשכן על פנים אחרים זולת מה שזכרנו, והוא שיביאו בו הדבר על הרוב שבפניו אשר יבוא עליהם ומניחים זכר המעט, ומזה מה שאמר הכתוב איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כ"ג י"א) והקרי יש שיהיה ביום ותייב עליו כל מה שהוא חייב עליו בלילה, אך בעבור שרוב מה שיקרה בלילה הוציא עליו, והדין בהם אחד, וכמוהו ובשר בשדה טרפה (שמות כ"ב) ואפשר שתהיה הטרפה בזולת השדה, אך בעבור ברוב מה שתהיה בשדה הוציאה עליו, ועוד כל אלמנה ויתום לא תענון (שם כ"ב כ"א) ואיסור הענוי בזולת האלמנה והיתום כאיסור ענוי שני אלה, אבל מפני שהם ברוב הענינים מעונים ואין עוזר להם זולת השם הביא לשון הענוי עליהם, ומזה אמרו לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג י"ט) והוא הדין לכבש ולשאר חיה ועוף וכו'" עכ"ל; ודע שכן מנהג העברי גם בהפך, לשום הכלל במקום החלק, „כמו וכל הארץ באו מצרימה (בראשית מ"א נ"ז) אבין שזה המאמר צודק בחלק מן הארץ לבד" ר"י מס"ל שם. וכן כתב הרמב"ם במורה הנבוכים חלק שני פרק תשעה ועשרים „וכן כשיגיד הנביא על אבדן אנשי מקום אחד לפעמים יחליף מקום אנשי המקום ההוא במין כלו, כמו שאמר ישעיה ורחק ה' את האדם והוא רוצה לומר אבדת ישראל, ואמר צפניה בזה והכרתי את האדם מעל פני האדמה ונטיתי ידי על יהודה, ודע זה גם כן" עכ"ל. וכן המנהג בלשון התלמוד לדבר בפרט וכונתם על הכלל, לדוגמא (ב"מ כ"ב א') וכן ירדן שנטל מזה ונתן לזה וכו' פירש"י וכן שאר נהרות ותנא זה על יד הירדן היה יושב. ובמנחות (ו' א') ובדין הוא שתהא חטאת חלב טעונה נסכים פירש"י חטאת חלב היינו סתם חטאת, וכן במקומות אין מספר, ע"כ.

Digitized by Google

של האותיות יורד גם למטה ושעורו האותיות תשאלוני, כדרשתי ללא שאלו נמצאתי (שם ס"ה א') שעורו ללא שאלוני, כי אבל עליו עמו (הושע י' ה') שעורו כי יאבל, כי הושיע ה' משיחו (תהלים כ' ז') שעורו כי יהושיע. ועי' מש"כ הרב הג' ר' שמואל שפראשן בהערותיו לבראשית רבה פ"א סי' ב' בשם בנו הרמ"ש ושם פ"ל סי' ג'. ועי' עוד מש"כ הה' רש"ד בבאורו בראשית ל"ו י"ב והגר"א, בפירושו דה"א ב' מ"ז ושם ג' כ"א ושם ד' א' עיי"ש, ובתוס' מנחות י"ט א' ד"ה במקרא. ואולם חז"ל רגילים לדרוש גם על כמו אלה מדוע יחסרון בתורה שלמה שלנו? 2) דרשות יוצאות מכח איזה קושיא על הפשט, והפשטן יסמוך בהם על הדרשן. ונכלל בזה המין: מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות. דבר זר גם בפשט; שני כתובים המכחישים זה את זה מפתלים חז"ל להושיבם על מכונם בישובים דרושיים כאלה הרגילים לבוא בדבריהם בלשון ר"מ רמי כתיב כך וכתיב כך? לא קשיא וכו', אם לא במקום שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם בעצמו; ואולם ספרי רבותינו בכלל — כוללים עוד שני חלקים, 1) פעמים רבות יבארו חז"ל מקראות על פי עומק פשוטם הברור. 2) מה שהם מסמיכים ענינים על המקראות בדרך אסמכתא בעלמא, עי' היטב מה שכתב בזה הרמב"ם במורה הנבוכים חלק שלישי בו"פ מ"ג ובתשובות חות יאיר סי' ר"ג ובריקנטי במדבר י"א פ"ז ובאילת השחר להגאון מלבי"ם סי' רל"ו. —

ואם ישאל שואל: מדוע לא מנתה הבריאה במחלקת המחת המוליאות דרשות שיש עליהם אות והוראה מהכתוב לכל הגלוזים מכללי הלשון שהם מדרשים אצל חז"ל באין ספק, כמו גליזת הבנינים והזמנים וסדרי המספרים וכיוצא בהם, דוגמת הכללים אשר העלה הגאון מלבי"ם בספר התורה והמצוה ויקרא כי' פ"ה נ"ז כי' קע"ט מצורע כי' מ"ט אחרי סי' י"ז, ודומיהם? התשובה לזה — שהגלוזים הללו אין מציאותם מתמדה כל כך כאלה שהשבה, לפיכך לא יתכן לקבוע עליהם מדה כוללת, כמו שהעירותי לעיל סוד"ה האמנם לא נעלם ממני בשם הרא"ה ווייס. — השלמנו איפוא מה שרצינו לבאר על מה אדני המדות כלו השבעו, וברצות ה' דרכנו נכונים אנחנו להוציא לאור מחברת מיוחדת בבאור שתי הבריאות מן המדות על פי שטתנו החדשה הזו ולהפיץ עליהן אור חדש. —

ואולם במה שהעירותי בתחלת המאמר ממנהג התהפכות האותיות במלבב כמו כבש כשב שמלה שלמה קהלה להקה ודומיהם, מודה אני שהוא מנהג מתמיד בהליכות הפשט, ומקורו במדת מוקדם שהוא מאוחר, ובספר יפה תאר במדבר רבה פ' י"ב הביא בשם ספר הפליאה „כשם שאין מוקדם ומאוחר בפסוקים כך אין מוקדם ומאוחר באותיות" עכ"ל, ועי' ברא"ש ר"פ בראשית, ולקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז' סוד"ה והנה פה הגיע וכו'. ומלבד הדרשות אשר יבוגע עליהם רז"ל — פעמים פשוטים יש בדבר, ז"ל הח' רש"א מהרובשוב בס' פי מלא ד' ג' ע"ב „יש שרשים אשר בהתהפכם תהיה גם הוראת זה הפך הוראת זה, כשרש עמד ושרש מעד, שרש מלך ושרש כלם זה ענין כבוד מופלג וזה ענין שפלות מופלגת, שרש הוד ושרש דוה „ובהאוספה להמגיד שנה ששית נד 229 כ' הח' ר"י פרלאנק „יש שרשים מתהפכים בסדורם ויתנגדו עי"ז תכלית ההתנגדות בהוראתן, כמו רֵעַ (אוהב) עָר (שונא), גער (ענין איפה) רגע ענין רצוי, חסר ענין חסרון סרח עודף, נצח זיעגען צנח זינקען כמו והנגת (יהושע ט"ו י"ח), אסף זאממעלן אפס פערניכטען" ע"כ, ושם נד 360 כ' הח' מו"ח „מצאתי מלות מתהפכות בסדורן ומתנגדות בהוראתן, ענג נגע, צבר זאממעלן בצר מאנגעלן מלשון שנת בַּצֹּרֶת, לחץ צלח, שר רש, חלש שחל (גבור בבהמה), לחם מחל או חָמל, חרם רחם, פרץ לשון הריסה צרף לשון דבוק בדרז"ל מְצֹורָף" ע"כ, וכ"כ הח' רייכערסאהן בחלקת הנקוד § ז „לפעמים יורה הפוך מלב האותיות על הפוך הכונה והבאור; כמו יְפַלֵּס נתיב (תהלים ע"ח נ') הפוך מן תִּסַּלֵּף דרכו (משלי י"ט ג'), וכן וַיִּתְעַלָּף (יונה ד' ח') הפוך מן וַיַּעְפִּלוּ (במדבר י"ד מ"ד), הלבן

תענגה

תֵּעָגֵנָה (רות א' י"ג) הפוך הענג, יְחַלֵּץ עני בעניו ויגל בַּלַּחַץ אזנם (איוב ל"ו ט"ו), נאספו עלי נֵכִים (תהלים ל"ה ט"ו) הפך כֵּנִים ע"כ, וכ"כ הא' רא"ה ווייס בהלוסה שנת חמש עשרה צד 70 „לרוב כשנתחלף מצב האותיות מ כ ל ו כ ל גם המהופך מקבל הוראה מהופכת, כמו פלס — סלף, חלש — שחל, שלף — פלש, וכו'" עכ"ל, עיי"ש. והגאון רמ"ג יפה העירני עד"ז בערכי חשק (דברים כ"א י"א) קשח (ישעיה ס"ג י"ז), פסק (יחזקאל ט"ז כ"ה) ספק (במדבר כ"ד י"ד), ע"כ, ובדרז"ל קפל הפך קלף; עוד כתב הא' רייכערסאהן שם „לפעמים בא החלוף הזה להקל על הלשון, והוא באותיות ש"ס בחבורן עם תי"ו ההתפעל כמו ישתבח יסתבל; וכן באותיות ז"ץ בחבורן עם ד"ט הבאים תמורת הי"ו ההתפעל כמו הזדמנתון נצטדק" עכ"ל, וז"ל הרד"ק בשרשים שרש לוע „ומזה השרש ואפרוחיו יְעַלְעוּ דם (איוב ל"ט ל') ונקדמה למ"ד הפעל לפ"א הפעל ומשפטו יְלוֹעֲעוּ לפי שכבד על הלשון לחבר שני עיינין כאחד" עכ"ל, וז"ל הא' ר"ש פלונגיאן במאמרו קרית ארבע במחברת כרם חמד תשיעי צד 127 „הנה אם נעזר מנית הלשון להקל על המבטא וכו' מצאנו עוד עזר לו, כי אם תפגשנה שתי אותיות דומות והאחת תניק ותאיר לרעותה יפרידן ויבדילן זו מזו ויציב ביניהן האות השלישית מן השרש למען אשר לא תקרבנה זו לזו ולא יהיה עוד למשא על המבטא" עכ"ל; ומצאנו שזה המנהג נוהג גם בלשון המשנה והתלמוד לפעמים, לסבה הנזכר ענינה למעלה בד"ה לפי דעתי היתה סבת מציאות החלופים, כמ"ש התוי"ט בשביעית פ"ד מ"ח אבושים באושים כמו כבש כשב ודומיהם" עכ"ל, ובמעשרות פ"א מ"ב כתב והאבשים משהבאישו והוא הפוך כמו כבש כשב שמלה שלמה" עכ"ל, ושם מ"ז כתב משיפקל כמו משיקלף בהפוך כמו שמלה שלמה" עכ"ל, ובאהלות פ"ג מ"ז כתב „קמור מקורה וחבריו כבש כשב שמלה שלמה" עכ"ל, ובשבת ל"ג ב' רש"י ד"ה מדאני „כמו מעדנות כימה" עכ"ל, ושם ע"ז ב' אין מעמצין כמו ועוצם עיניו ע"ש, ובסנהדרין ע"ח א' מכיש בסייף מן משיך, וכיוצא בהם. — ורז"ל היו מוציאים דרשות מן הכתובים על דרך זו מלבד הנמצאים במקרא, כמו בברכות (כ"ד ב') א"ת שִׁבַּרְתָּ אלא שִׁרְבַּבְתָּ (כי הבי"ת דגושה), (יומא ע"ה ב') א"ת שטוח אלא שחוט, (ע"ג ג' ב') א"ת שנאן אלא שאינן, (בכורות מ"ד ב') מרוח אשך = מְרָאוֹ חשך, ובב"ר פכ"ג עירד = עודרן אני מן העולם, עיי"ש בבאור הרז"ו, ושם ר"פ נ"ע מהו גבנונים = גְּנָבִים (כי הנו"ן דגושה), ובשמו"ר ס"פ ט' לפיכך יעלה עשנה וכן הוא אומר קול שאון מעיר, הרי זה חלוף והפוך, ובב"ר פס"ז ועל חרבך של חרבך, ובחזית ב' ד' ודגלו עלי אהבה ודלוגו, ובשמו"ר פכ"א לאיתנו = לתנאו הראשון, ודומיהם. וזהו דרך הדרש;

וראיתי לגאון בעל בשמים ראש סי' רפ"א בהגהות כסא דהרסנא שדעתו להכשיר ספר תורה שנכתב בה כשב במקום כבש וכיוצא בזה, מפני שזה לא גרע מאלו נכתב בה תמורתו שאף לאמם בלשון אשכנז אלו היה לשון זה כשר לכתיבת ספר תורה, ומכש"כ מלת כשב שהיא לשה"ק גמורה, עיי"ש, וסיים: ואפ"ת שיש הבדל בין כבש לכשב וטעמים כמוסים יש — מ"מ אטו הכותב בלשון העמים ימצא שווים כאלה עד שיטיל זה תחת זה? וכו'", עיי"ש, ואולם לפי דעתי לא קרב זה אל זה, כי אם אמנם עקר הקפידה בהעתקת התורה היא אך להעתיק המלות ע"פ הוראתן העצמית והפשוטה מבלי שנכוון להעתיק עמה גם הענינים הצדדים והטעמים הכמוסים התלוים בהן, מה שזה אי אפשר כמו שכתב הוא, אבל מי יכחיש כי למעט מחויבים אנחנו להשמר בהעתקתנו שלא נזיד לסתור לגמרי את הענינים הצדדיים הללו שאפשר להיותם מעומסים בכח המלה המועתקה, כי אם אין אחריותם עלינו להביאם אל העתקתנו, הרי מוזהרים אנחנו מבלי ספק לסתרם ולמעטם בפרוש, והנה בהעתיקנו מלת כבש להמלה האשכנזית שאף לאמם לא נחטא בזה אל כל מכון נגדי אשר אולי בו תִּבָּדֵל מלת כבש ממלת כשב, אחרי שמלת שאף

נאמס מוסכמת בלשון האשכנזי על דרך כ ל ל י לכלל מן הכבשים, ואינה מְמֻעֶטֶת מן הענינים הנדדיים דבר, אכן כאשר נעתיק מלת כבש למלת כשב, הרי אנחנו שוללים על כל פנים את המכון הנדדי בשנויי המלות, ומה בין זה לבין העתקת מלת כבש למלת עז בבחינת המכון הנדדי? ועי' עוד במחברת אלה דברי הברית במכתבו של הגאון ר' יעקב מליסא ז"ל ד' פ"א, ובת' חכם צבי סי' כ"ד.

ואסיים בדברי רבינו הרלב"ח ז"ל בקונטרס הסמיכה סוף מכתב ראשון „האמנם לפי שכל דברי הם מכרחים לפי דעתי מכח כל אותן הראיות שכתבתי, הריני מוכרח להשתדל לפרש לשון רבינו כפי אותו הדרך להסכימו עם מה שכבר כתבתי" אלו דבריו, וכפי סגנון הדברים הללו אומר אני על לשונו של הגאון המחבר, אשר כפי הנראה החזיק במעות התמורות השונות, אולם כל היודע ובקי בטיב לשונו של הגר"א ז"ל ואמרותיו הקצרות הנושאות עליהן אותות הבטוים הקדמונים, שוב לא יתפלא על הכונה אשר בדעתי לכון בהם כמו שזכרתי בבאור הסעיף, ונראה ברור כי בכונה חבר הגאון לזה הכלל האחרון מבוא האל"ף והנו"ן תמורת אות הכפל יחד עם הכללים מחלופי האותיות, בכדי שנעמוד על ההפוך והסתירה שביניהם בהביאו משלים ודוגמאות מאליות המקרא על המשפט האחרון הזה ולא כן עשה בהמשפטים הקודמים, לטעם שזכרנו שם, ולפי שלא יכול להביא משלים על כל החלופים שזכר, נמנע להביא גם על חלופי אהו"י מאלה ההכרחיים.

ב) לשון ר' יונה בהקדמה צד 6 „הנו"ן הנחה מוצאה מן הנחירים ותבחן זה אלו היית מחזיק באפך בדבריך בה היית מוציא אותה מתקלקלת" עכ"ל, וז"ל ר' משה קמחי בספר מהלך שבילי הדעת פיסקא פ"ו „ושתי אותיות מהן עזר תכן מוצאם מן האף, וסימן מ"ן ותכנס בסגירת החטם ותדע שכן מוצאם, עכ"ל, וכ"כ רד"ק במכלול ליק ע' ע"א, ומפני כן אומרים המדקדקים שהן מתחלפות לפעמים זו בזו. וז"ל החכם ר' אברהם לונזאנו בספרו קנין אברהם כלל ראשון פרק ו"ו „ראיתי כי הרמ"ק בספר המהלך זכר עוד שתי אותיות אשר עזר מוצאם מן האף וכו' ואני לא ראיתי לשום מדקדק שכתב זה כי אם הבאים אחריו בספריהם כתבו בשמו, ונראה לי שאיננו נכון להוסיף על המוצאות שזכרנו, ואין זה נסיון בסגירת האף וכו'" עכ"ל, כונתו: שגם אם נניח כי האותיות בנות מוצא אחד מתחלפות זו בזו אין ראוי לומר שיתחלפו המ"ם והנו"ן בעבור השתתפם בעזר הנחירים, כי כבר התבאר בפתיחתנו לשער האותיות שכל אות הוא נקרא בשמו הפרטי אך על פי הַפָּתַח וְהַסֵּגֶר עשרים ואחת הדלתות השונות על מוצא האל"ף ההולך ונמשך ברוח מן הגרון, אבל קול הגה האל"ף בעצמו ההולך ונמשך לפני הַסֵּגֶר הדלתות ואחרי הַפָּתְחָן — איננו מגביל את האותיות למה שהן ולא על פיהו יקרא כל אות על שמו, כי אז ישובו כלן להיות אך אלפי"ן לבד ואין עוד שמם עליהם, ואולם יתרון אותיות מ"ן על יתר האותיות הוא, במה שבכל האותיות אין תוצאות לקול הגה האל"ף אחרי הַסֵּגֶר הדלת, ובשתי האותיות האלו יש תוצאות לקול האל"ף גם אחרי הסגרה — דרך הנחירים, באופן שאין השתתפות אחרת לשתי אלה האותיות רק ביתרון משך האל"ף הנלמד ומתדבק לעצם צלצול האות ונערך אליו בערך הטפל אל העקר, ואחרי שאין להם שום השתתפות בעצם צלצול האות כי האחד מן השפה והשני מן הלשון, אין ראוי לומר כלל שיתחלפו זה בזה בעבור יתרון השתתפם בקול הגה האל"ף מה שאין האות נקרא על שמו כלל כאמור, וכמו שאין ראוי להחליט התחלפות כל האותיות העשרים ושתים זו בזו על פי השתתף יחד כלם במשך האל"ף לפני הַסֵּגֶר הדלתות ואחרי הַפָּתְחָן כמבואר בפתיחת שער האותיות, כן אין ראוי להחליט התחלפות אותיות מ"ן בעבור ת ו ס פ ת השתתפם בו גם אחרי הַסֵּגֶר דלתותיהם; ומה שמצאו בעלי התמורה הזו עֲשִׂיתֶם (רות א' ח') תמורת עֲשִׂיתֶן, וַיְגָרְשׁוּם (שמות ב' י"ז) תמורת וַיְגָרְשׁוּן, ודומיהם, כבר זכר ר' יונה המדקדק בשער ל"מ ובשער מ"ס מן הרקמה מדרך העברים

מה

Digitized by Google

מה שנהגו בהנקבה מנהג הזכר ובהזכר מנהג הנקבה, עיי"ש שהאריך, ועי' מש"כ ר' עמנואל חים במונמו בספר לוית חן פרק י"ז מהשער השלישי, ועי' עוד בתלמוד ל"ע § שלח ושרשי לבנון שרש כמר בהערה, וכן מצאנו שגם חז"ל היו נוהגים פעמים רבות כמנהג זה, לדוגמא (יבמות פ"ד מ"י) וכן ;שאר כל הנשים לא יתארסו ולא ינשאו במקום לא תִתְאָרַסְנָה ולא תִנָּשֶׂאנָה (כתובות פ"ד מ"ו) הבנים ירשו והבנות יזונו תחת תִּזּוֹנָּה, וכיוצא בהם, ועי' בהמאסף שנה שביעית צד 159; ומה שמצאו נו"ן תמורת מ"ם הקבוץ, ברור הדבר לפי דעתי כי העברי משתמש בשני סימנים שוים לקבוץ הזכריי, ־ים ־ין, והאחד ע"ד הארמי והתלמודי כידוע.

ואולם כונת הגאון בחשבו לזה החלוף — איננה דומה לכונת המדקדקים בו, כי אם לכונת רמ"ז ז"ל בהגהותיו להקדמת ספר הזהר שזכרנו למעלה ריש הערה א' „והמ"ם והנו"ן מתחלפים יחדיו באותיות אבג"ד" עכ"ל עיי"ש, ובדברים הללו השמיענו בדרך כלל מחלופי האותיות ע"פ קרבתם בסדר האלפא ביתא הנוהגים בדרשות חז"ל, כמו שזכרנו למעלה. והשתמש בלשונו עם הלשון הסוא בעצמו שהשתמשו בו מי שקדמוהו על כונה אחרת כדרכן של הקדמונים.

ג) ואמרו המדקדקים בסבת הדבר להיותם דומים בתבנית כתיבתם בכתב האשורי, וז"ל האפודי בפי"ד „ובאה הכ"ף ת' הבי"ת בארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב' י') כרוח קדים אפיצם (ירמיה י"ח י"ז) באשר ילכו אפרוש עליהם רשתי (הושע ז' י"ב) וכדמי בניך (יחזקאל ט"ז ל"ו), ומפני זה כתב רש"י בפי' יחזקאל „ובשון דמי בניך" ולא טעה בו כמו שחשבו קצת" עכ"ל, וז"ל רש"י בפי' (איוב כ"ו כ"ד) לבידור, לא מצאתי דמיונו, ויש לפותרו באותיות המתחלפות רי"ש בדל"ת כמו אשכנז וריפת כתים ורודנים כמו דיפת דודנים, אף כאן לבידור כמו לבידוד וכו'" עכ"ל, ועי' מה שהעירותי על שיטת רש"י ז"ל למעלה הערה א' בד"ה ואולם מדת חלוף האותיות ע"ש, וז"ל הרשד"ל במכתבו הנספח למחברת כרמי שומרון צד 107 „וכן הא' והתי"ו קרובות בכתב שומרוני, ומזה נמשך מה שמצאנו בירמיה (ג' ח') וארא כי על כל אודות וגו' ואין ספק כי לא וארא כתב ירמיה אלא ותרא, וכן להיפך ואמר להרגך ותחס עליך (ש"א כ"ד י"א) במקום ואחס" עכ"ל, ועי' בהצופה לשנת שלש עשרה גליון 30 שבארו את המלה הקשה מאפע (ישעיה מ"א כ"ד) „כי אפס היה כתוב בתחלה והמעתיק החליף העי"ן השומרונית הדומה לסמ"ך האשורית בעי"ן אשורית וכו'" עיי"ש, עוד כתב הרשד"ל בכרם חמד מחברת שניה צד 130 „וכן בעים רוחו (ישעיה י"א ט"ו) צריכה להיות בְּעֹצֶם רוחו כי היו"ד והצד"י שוות כמעט במכתב הקדמון הנשאר אצל הכותים" עכ"ל, והח' ר"ש זק"ש במחברת שירי השירים אשר לשלמה צד 51 העיר על חלוף האות תי"ו ביו"ד, וכתב הטעם בכבוד הלבנון שנה ששית צד 32 „מפני שהתי"ו היתה דומה בתמונתה ליו"ד בהכתב שהיו הספרים כתובים מלפנים" עכ"ל, עיי"ש, עד שאיש אחד האלים באוצר נחמד מחברת שניה צד 86 „רק המתעקש ועוצם עיניו מראות נכחות ימאן להודות כי עצמו השגיאות הנולדות משווי האותיות ב"ב ר"ד ס"ם ודומיהם הן במקרא והן בתלמוד" עכ"ל; ואולם אני אין רצוני להשתקע בחקירה אם נקרו שגיאות בכתבי הקדש, והנני מסתפק לפי שעה בדברי החכם האדומי פרק ח' מאמרי בינה „אנחנו במסרת והגיונים אשר נגיע לנו בכתבי הקדש שומרים את הספרים מכל הפסד ופגע, עכ"ל, וגם בסו"ס י"ש „כתבי הקדש תורתו ונביאיו אליבא דכולי עלמא לעולם נשמרו במסרת סייג לכלם" עכ"ל, ובבאור לתרגום אשכנזי (ישעיה י"ד ו') „אנחנו לא נחליף ולא נמיר רק על פי המסרת" עכ"ל, ולזאת את מטרה מאמרי אשמור, ואומר: כי גם לשיטת הסוברים שהחליף העברי אותיות בגוף הברה אחת, — אין שום מקום לדמות שהחליף גם אותיות שוות בהברתן על פי שווי תמונתן בכתב; ואולם מקצת המקומות אשר מהם הביאו בני תמורה זו חזוק לסברתם. א) ממה שמצאנו רואים חלופים כאלה בקריאת השמות הפרטיים כמו ריפת דיפת רודנים דודנים רעואל

דעואל

Digitized by Google

דעואל ודומיהם . ב) ממה שתבוא התי"ו תמורת ה' הנקבה בנטית השמות והפעלים , מן חָכְמָה פְּקֻדָּה = חָכְמָתִי פְּקֻדָּתִי , וממה שתבוא התי"ו המורת ה' השרש במקור מפעלי נחי למ"ד ה"א פָּנָה = פְּנוֹת , ועי' במחברת הערוך להרש"פ חלק הדקדוק ד' ח' סע"ג ובמכלול להרד"ק ליק ד' קנ"ז ע"א משקל פְּעָלִי וד' קנ"ח ע"ב ובהרקמה לר' יונה המדקדק צד 46 . ג) ממה שהקמץ הרחב הנדחק בדין דחיק ישוב להיות קמץ חטף תולדת החולם להיותם שוים בתמונתם , ועי' עוד בהשרון שנה שלישית צד 345 במאמר משפט צדק להח' נוייפעלד . ונראה נא עתה אם יש להם על מה שיסמוכו , א) יש לתת טעם כללי על השנוים הרבים הנראים בשמות עצמים פרטיים מה שיוצאים פעמים רבות מחקי הלשון , על פי מה שכתב הח' רח"ק במסלול מסלת השמות שביל ס"ד ובעל שיח יצחק שער א' פ"ה שאין אחריותם של השמות הללו על כותב הספר לדקדק בהם כ"כ לנקותם מכל סיג ותפאת בדקדוק הלשון , ואיננו מחויב להעתיקם על הגליון רק כמו שהיו רגילים להקרא בלשון עם הארץ בעת ההיא ובמקום ההוא , ועי' עוד בתוס' כ"ה י"ח ב' ד"ה זה השעה בתמוז , וז"ל הרד"ק בפירושו דה"א א' ז' „ורודנים וכו' , ולפי שהדל"ת והרי"ש קרובים בכתבם והרואים בספרי היחסים הנכתבים בימים הקדמונים יש שהיו קוראים בדלת ויש שהיו קוראים ברי"ש ונשארו השמות בלשון בני האדם בדל"ת וברי"ש , לפיכך נכתב בס' בראשית באחת מהקריאות ובספר דה"י באחרת וכו'" עכ"ל , והראב"ע כתב בצחות ברלין ד' כ' ע"ב „יש אומרים כי בעבור היות הדל"ת והרי"ש קרובים במכתב ע"כ יתחלפו דודנים רודנים דעואל רעואל , ולפי דעתי שהם שני שמות לאדם אחד כמשפט" עכ"ל , וכ"כ שם (ד' כ"א ע"ב) „יש אומרים וכו' בעבור שהם קרובים במכתב רעואל דעואל , ואינו נכון כלל , רק אומר שיש לאדם אחד שני שמות כשלמה וקהלת גם ידידיה וכו'" עכ"ל , והרשד"ל כתב בכרם חמד מחברת שניה צד 131 „וכבר ידעת כי אפי' רעואל דעואל אינם לדעתי טעות סופרים אך היה שם האיש דדעואל — זרוע אל — והיו העם לפעמים משמיטים הדל"ת ואומרים רעואל ולפעמים משמיטים הרי"ש ואומרים דעואל , וכן אמרתי בשם דודנים רודנים שהיה שם העם ההוא דרדנים (וכן תרגם ר"י דרדניא) והעברים היו אומרים לפעמים דודנים ולפעמים רודנים וכו'" עכ"ל , וכ"כ בספרו המשתדל במדבר א' י"ד עיי"ש , ועיין בכבוד הלבנון שנה ששית צד 122 . ב) דע הקורא , כי מעולם לא נתחלפה הה"א בתי"ו בשום מקום , רק כי שני סימנים לנקבה יחידה , הה"א והתי"ו , ובמקום שלא יכון הה"א ישרת התי"ו במקומו , וכ"כ הראב"ע בפי' לתהלים ג' ג' ובספרו מאזנים ד"ה הנשים „סימני הנקבה ה"א או תי"ו באחרונה , ויתחבר הה"א עם התי"ו כמו ישועתה" עכ"ל , ועי' במכלול ק"ם ע"א פעל סות ולקמן באות ג' הערה א' בתוס' הה"א ובפנים המחברת חלק שני מאמר שני אות ו' ציון פ' עיי"ש ; וגם במלת פְּנוֹת לא נתחלפה הה"א בתי"ו , אבל התי"ו הזה הוא סימן המקור בשתי הגזרות נחי הלמ"ד ככל סימני הפעלים השומרים תפקידם לעולם , והמקור מגזרת נחי למ"ד ה"א הבא בתוס' תי"ו היה ראוי להיות פְּנֹדֶת גְּלֹדֶת עֲשֹׂדֶת כדרך גזרת נחי למ"ד אל"ף עד מְלֹאת ימי טהרה (ויקרא י"ב ד') יראת ה' שְׂנֹאת רע (משלי ח' י"ג) , ולפי שלא תנוח הה' באמצע התיבה לעולם כמו שיתבאר בשער התנועות א' ג' , לכן החליפוה בוי"ו ע"פ חלוף אהו"י במקום ההכרח ובדרך כלל , ויצאו = פְּנוֹת גְּלוֹת עֲשׂוֹת , ג) יתבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז' כי הרבה הרבה דין ודברים יש לנו בדבר הזה , ושם מקומו . —

ואולם הגאון השמיענו בזה החלוף מכלל מנהג חלוף שנהגו רז"ל בדרשות הכתובים כמו שזכרנו בריש ציון א' עיי"ש , ועי' בשבת (ס"ג א'!) א"ת וההדך אלא וחדדך , ובכריתות (ז' ב') את ה' הוא מגדף כאדם האומר לחברו גרפת את הקערה , ובפירש"י „רי"ש מתחלפת בדל"ת" עכ"ל , ובב"ר סו"פ ס"א הקיטוה כובין פי' רד"ל אות כ"ג דרים מעטירה =

מאפידה

מאפידה, והחליפו את הדל"ת לטי"ת ע"פ חלוף דטלנ"ת ואת הטי"ת לרי"ש ע"פ חלוף אלפא בית"א דאלב"ם וכו' חקט"ד עי' לעיל שם. —

וממוצא דברינו התבארה לנו מגמת הגאון במשנה זו, נלמדנו דעת שכל התחלפות האותיות אשר זכרו המבארים אין לה מקום בהליכות הפשט ואך דרך הדרש הולמתה, והנה יש לנו להביא עדות וראיה על ההשערה הזו בדעת הגאון מדבריו בעצמם אשר כתב בפירוש התורה שמות כ"א ג' „בְּגַפּוֹ, בחילוף בי"ת בפ"א, וכן עָבְשׁוּ פרודות (יואל א' י"ז) בִּקֹּרֶת תהיה (ויקרא י"ט כ') והרבה כיוצא בהן, וכ"כ ג"כ הרמב"ן והביא הרבה שם" עכ"ל, ברור הוא שאין כונת הגאון באמרו „שם" — במקום שכתב מזה, כי מדוע לא ציין לפנינו את המקום ההוא, ומדוע סתם ולא פירש דבריו? אולם כונתו ברורה דקאי אמאי דסליק בכתוב בִּקֹּרֶת תהיה דויקרא הנ"ל, ועז"א „ומביא הרבה שם" ויש לתמוה על הגאון ז"ל, דקאי בספר שמות ומציין על פירוש הרמב"ן בויקרא, הלא יותר היה לו לציין על מקום קודם קדימה רבה מזה והוא בספר שמות עצמו דקאי ביה בפ' בשלח ט"ו י"ד, שהרי עקר זכרון הערת הרמב"ן על מלת ·בגפו שם הוא, ושם גם הדוגמאות כפלים מאשר בויקרא הנ"ל ע"ש? אבל האמת תורה דרכה: להיות דעת הגאון שאין זה החלוף נוהג רק בלשון המשנה והתלמוד ולא בלשון המקרא כמו שבררנו בציון א', ודעתו לפרש מלת בְּגַפּוֹ מן הלשון הנהוג בלשון חז"ל גַּבָּהּ גַּבָּךְ והבי"ת משמשת כטעם למ"ד כמו שנזכר לקמן אות ב' הערה א' בשמושי הבי"ת שמות י"ז, וכונת המקרא אם אצלו יבוא יצא, כלומר לבדו, וכן שני החלופים עָבְשׁוּ בִּקֹּרֶת הם חטפים בלשון חז"ל. והנה בפרשת בשלח היה עקר חדושו של הרמב"ן שזה החלוף נוהג בכתובים רק בדרך אגב הזכיר שהוא נוהג גם בלשון חז"ל עיי"ש, אכן בפרשת קדושים עקר חדושו מה שהוא נהג בלשון החכמים ובדרך אגב הזכיר „וכן בכתוב וכו'" ולא הביא ע"ז שום דוגמא כלל עיי"ש, לכן היתה מחכמת הגאון לכסות על המקום הראשון ולהסב עיני הקורא אל מקום מאוחר ממנו אחור גדול אל פרשת קדושים, בכדי להשמיענו דעתו שאין זה החלוף נוהג כלל בלשון המקרא זולתי בלשון המשנה והתלמוד. וזהו מה שרצינו לבאר. —

ד) כן הוא בהכת"י אשר לפני, ובדפוס חסרה הנו"ן. וז"ל הרד"ק במכלול ליק ד' קכ"ז ע"א „ושמו א' במקום אות הכפל אשר בָּזְאוּ נהרים ארצו (ישעיה י"ח ב') כמו בָּזְזוּ, יִמָּאֲסוּ כמו מים (תהלים נ"ח ח') כמו יִמַּסְסוּ, וכן אמרו כי הנו"ן באה במקום אות הכפל במלת חסדי ה' כי לא תָמְנוּ (איכה ג' כ"ב) כמו תָמַמְנוּ וכו', כמו ששמוה במקום ה' נחה מפני שכבד להניעה עם היו"ד, היחס ושמו תחתיה ע"ן מן פֹּוֶה = פּוּנִי ומן שֵׁלָה = שֵׁלָנִי וכו'" עכ"ל, (ועיי"ש ד' קנ"ט ע"א וברקמה צד 46 ובבנין שלמה בית האותיות חדר שלישי חלון יו"ד ולעיל הערה א', אבל המדקדק כא"ד בספר תורת האדם יחזקאל דף ·כ"ג ע"ב כתב „ובא בשני סימני היחס שהם היו"ד כמדע וגם הנו"ן כמו מן פֹּוֶה שֵׁלָה = פּוּנִי שֵׁלָנִי וכו'" עכ"ל, נראה דעתו שהנון גם ·היא סימן היחס בפני עצמה ואיננה מוחלפת מן הה' כדברי הרד"ק, וכ"כ הרב בעל שיח יצחק שיחה פרק א' סי' י"ז „הנון והיו"ד הם לסימן היחס כמו תחכמוני עדינו העצני וכו'" עכ"ל ע"ש, והח' וואראשאווסקי במחברת המבקר חלק ראשון צד 19 בהערה כתב „השמות הללו עקרם בענס והאשונה בנו"ן בסופם אשר נשמטה להקל על הלשון ובאה אות הנשימה במקומה, ובמיה תשוב ותראה התמונה העקרית וכו' עכ"ל, ועי' במבוא לנקוד הבבלי צד 157, והרשד"ל כתב בכרם חמד מחברת שניה צד 177 „הכנוים אידו אינהו בתלמוד כשהם מורים על פעל ההויה והתיבה שלפניהם מסיימת באחת מאותיות אהו"י יוסיפו נו"ן בתחלתם להפריד בין שתי הואקאלע, כמו בלה"ק שֵׁלָה = שֵׁלָנִי, ויאמרו מאי נידהו במקום מאי אידהו, אחריני נינהו במקום אחרינא אִינְהוּ וכו'" עכ"ל) וכן עשו נע"ן לכל זונות ישמו נֵדָּה ואת נתת את נְדָנַיִךְ

יחזקאל

Digitized by Google

(יחזקאל ס"ז ל"ג) עכ"ל, ר"ל וכמו שתבוא הנו"ן תמורת ה' כן באה כאן תמורת א', והוא ע"ד חלוף בן חלוף אשר לדעת הרד"ק נוהג הוא בהליכות הפשט כמ"ש במכלול ד' קס"א ב' „ובקבון ארבע מַלְכֻיּוֹת, ולפי שפעמים רבות באה הוי"ו תמורת ה"א באה היו"ד תמורת הוי"ו כמו שדרכה לבוא תמורת ה"א" עכ"ל, ועי' במסלול מסלת השמות שביל ק"ד, באופן שהנו"ן בעצמה לא באה במקום אות הכפל רק היא מוחלפת מן האל"ף, ואולם לא כן דעת ר' יונה המדקדק בספר הרקמה, וז"ל בגד 45 „וכבר המירו האל"ף באחת אותיות הכפל בעורי רגע וַיִּמְאָם (איוב ז' ה') עקרו בשלמות — וַיִּמַּס וכאשר רצו להשלים בנינו ראו שהמרת אחד מן הכפולים באל"ף יותר קל עליהם מַהַרָאוֹתוֹ" עכ"ל, ובגד 37 כתב „יש שיוסיפו הנו"ן במלה תמורת הנופל ממנה כאשר הוסיפוה בִּמְעֻזְנֶיהָ (ישעיה כ"ג י"א) כי משפטה מָעֻזֶּיהָ בדגשות הזי"ן וכו' והיתה הנו"ן במעזניה תמורת הזי"ן הדגושה והיתה ההקשה שיהיה מָעֻזֶּיהָ בדגשות, וזהו דעתם באמרם חסדי ה' כי לא תָמְנוּ כי הנו"ן היא בעיני תמורת הדגש בְּתַמּוּ ככרתו (יהושע ג' ט"ז) וכו'" עכ"ל, וכ"כ בגד 48 „וכבר הומרה נו"ן בלשמיד מעזניה משפטו מָעֻזֶּיהָ בדגשות, וכן אמרם חסדי ה' כי לא תָמְנוּ — העקר בו תַּמּוּ בדגשות" עכ"ל, ועיי"ש בגד 174, ועין בעין נראה שדעת ר' יונה לחלק ולהבדיל בין בוא האל"ף תמורת אות הכפל לְבוֹא הנו"ן המורהה, כי האל"ף תומר מאות הכפל עצמו, יהיה עי"ן הפעל או למ"ד הפעל, ולכן הצריכם לערך השלמים, ואמר „עקרו על השלמות" „וכאשר רצו להשלים בנינו" ואם כן באה האל"ף תמורת אות הכפל הנראה, אכן הנו"ן איננה מומרת משום אות שרשית כלל, כי הם שומרים ערכם כמו בהעדרו, וערך המ"ס שבמלת תָּמְנוּ כערכה במלת תַּמּוּ ר"ל שהיא למ"ד הפעל כמקדם, אך הנו"ן הזו עומדת במקום הדגש הראוי להשלים חסרון עי"ן הפעל, שכן דרך הנו"ן למלאות לפעמים מקום הדגש כמו שהדגש רגיל למלא מקום הנו"ן, כמו הנו"ן הנוספת לפעמים לפני הכנוים הרפים הבלתי מקבלים דגש נוסף כמו יְשַׁמְרֶנְהוּ יְשָׁאוּנְהוּ יְשָׁרְתוּנְנִי שהוא במקום הדגש של וַיְחַנֵּךְ אַיֵּכָּה עי' לקמן בשער הדגש אות ה' הערה ו' ובשער השוא אות א' ליון ד' ובשער התנועות אות ה' הערה א', באופן שהמלה נערכת לערך גזרת הכפולים גם אחרי תוספת הנו"ן, ולכן הנגינה במלת תָּמְנוּ מלעיל והקמץ אשר בפ"א הפעל הוא בסבת ההפסקה, ואלו היתה הנו"ן תמורת האות השרשית עצמה כמו האל"ף וכדעת הרד"ק — כבר היתה הנגינה מלרע תְּמַנּוּ בפלס וְגָלְלוּ את האבן (בראשית כ"ט ז') צָלְלוּ כעופרת (שמות ט"ו י') כמשפט הכפולים בבואם ע"ד השלמים, ועי' מש"כ הרב בעל אהל משה סי' ב', זהו מש"א ר' יונה „העקר בו תַּמּוּ בדגשות" ולא תָּמְמוּ כמו שאמר אצל האל"ף „עקרו וַיִּמַּס" וכן במלות מָעֻזְנֶיהָ עָזְנִיָּה (ויקרא י"א י"ג לדעת הח' בעה"ק בהערון שנה ראשונה גליון 35 במאמרו פרדא דרשות) הנו"ן בהם תמורת הדגש של מָעֻזֶּיהָ עָזִּיָּה (מ"ב ט"ו ל') ולא תמורת אות שרשית, ומה שבאה הנו"ן אחרי האות הראויה להדגש הפך המשפט? איננה שאלה, על פי מנהג התהפכות מקצת האותיות שזכרנו לעיל סוף הערה א' ובשער הדגש אות ב' הערה ז', זוהי דעת ר' יונה המדקדק, וכן היא דעת הגאון באמרו „דינו בְּזוֹן וכו' דינו תָּמוּ" וכל זה ברור; ויאמר הח' רש"א מהרובשוב בספרו מי מלא ד' ד' ע"א „לפעמים תבוא אחת מאותיות אהו"י להשלמת אות הכפל של גזרת הכפולים, בזאת נהרים במקום בזו, תְּרָנָּה אשפה (איוב ל"ט כ"ג) כמו תָּרֹנָּן" עכ"ל, והח' ר"מ פלונגיאן במאמרו קרית ארבע בכרם חמד השיעי מכתב העשרים כתב שארבעת אותיות אהו"י תבאנה לפעמים במקום הדגש, עיי"ש, ואולם אני לא כן דעתי. —

ועתה הקורא, אחרי כל הדברים האלה, ואחרי תום ההערה אשר העירותי בנדק על דברי הגאון בדבר חקות התמורה ומשפטיה, לא אחדל מהעביר על פניך את כל סוג התלושים השונים אשר השתמשו בהם המבארים ובעלי האסופות בבאור כתבי הקדש על פי פשוטם,

ורמזים

Digitized by Google

ולאות עד כמה נדקו דברי הרמב"ן ז"ל „שאין אנחנו מבינים לשון הקדש אלא כענין שידומה ללשון שאנו שקועים בו" האמונה והבטחון פרק ט'. א) חלופי האותיות הקרובות בסדר האלפא ביתא, עי' פתיחת הח' ן' כ"ס למחברת הערוך ד"ה גימטריא, ועי' מש"כ הח' פראשפאנסקי בהשרון שנה שניה לד 128 מההחלפות ם עם ע כמו עֹדְרֵי מערכה (דה"א י"ב ל"ח) = סודרי, נֶעְתַּם ארץ (ישעיה ט' י"ח) = נִסְתַּם, כסוס עָגוּר (שם ל"ח י"ד) = סָגוּר, עיי"ש, ועי' מש"כ בזה החלוף הח' שערשעווסקי שם לד 354. ועי' עוד בשרפי לכנון שרש בצע ובפתיחת הר"י ברי"ל לספר תהלים ווילנא תרי"ב לד 32 בהערה ובספר חלקת הנקוד מאמר ד' הערה 42 ובהשרון שנה שניה לד 23 ובמחברת אור לישרים ווילנא תרל"א לד 172 מחלוף האות צד"י עם קו"ף, כמו קלחת (ש"א ב' י"ד) = צלחת (דה"ב ל"ה י"ג), רקד (תהלים קי"ד ו') = רצד (שם ס"ח י"ז), צלע = קלע (מ"א ו' ל"ד) בֶּקַע (שמות ל"ח כ"ו) = בֶּצַע (שופטים ה' י"ט) קעקע (ויקרא י"ט כ"ח) = צעצע (דה"ב ג' י'), עצר (בראשית כ' י"ח) = עקר (דברים ז' י"ד), ודומיהם. ב) חלופי אותיות למנ"ר, ז"ל הח' ר"ב שטיינפעלד בכורי העתים תקפ"ט לד 70 „אותיות למנ"ר יש להן השתתפות גדולה בכל הלשונות מפני שהן נוחות להבטא בנשימה אחת עם אותיות אחרות וכו' ובעבור האחוה הזאת ממלאה האחת לפעמים מקום אחותה, כמו אלמנות = ארמנות, בן = בר, חבל = חבר וכו'" עכ"ל, ובהשרון שנה ראשונה לד 216 כ' החכם בזוק „חלוף אותיות למנ"ר אף כי רי"ש ולמ"ד מצוי מאד בכל לשון, כמו מזרות = מזלות, ארמן = אלמן וכו'" עכ"ל, ובשנה שניה לד 56 בהערה „חלוף אותיות למנ"ר בלשונות כבר קדם ידוע ונהוג גם בדברי חז"ל" עכ"ל, ושם לד 152 „מצאנו כמה חלופי רי"ם בנו"ן בלה"ק, כמו עכן (יהושע ז' י"ח) = עכר (דה"א ב' ו') רחום (עזרא ב' ב') = נחום (נחמיה ז' ז'), וכן בְּחַרְתִּיךָ בכור עני (ישעיה מ"ח י') הוא כמו בְּחַנְתִּיךָ, מה בְּרִי (משלי ל"א ב') כמו בני, אם על בניס רֻטָּשָׁה (הושע י' י"ב) כמו נֻטָּשָׁה, לא יָדוֹן רוחי (בראשית ו' ג') כמו ידור, וכו'" עכ"ל, ובשחר שנה ראשונה מחברת ששית לד 19 „כבר הותרה הרצועה מהמדקדקים חוקרי הלשון אשר הראו לדעת כי בכמה לשונות וכן בלשון עברי תתחלפנה אותיות למנ"ר זו בזו" עכ"ל, עיי"ש, ועי' (ע"ג כ"ס ע"א) לכודא בשיכרא וסימנך וכדה על שכמה עיי"ש רש"י. ג) חלוף גמ"ל בעי"ן, ז"ל הח' בעה"ק בהשרון שנה ראשונה גליון 35 „ויותר קרוב כי בר גזא כמו בר עזא בחלוף גמ"ל בעי"ן, כי מבטא העי"ן קרוב למבטא הגמ"ל כפי ההברה הנכונה (עי' בפתיחת השער) וכו'" עכ"ל, וכ"כ המבאר לנתיה"ם בראשית כ"ב כ"א עוץ נקראת בלשון העמים guta כי הברת העי"ן אצלם כמעט כמו גמ"ל מעורבת עם נו"ן כקריאת העברים הספרדים" עכ"ל. וכ"כ הח' ברי"ל בבאור לתהלים נ"ה י' „בַּלַּע פַּלֵּג, קרובים במבטא וכו' ומבטא העי"ן דומה בסוף למבטא הגמ"ל בקריאת הספרדים הנכונה" עכ"ל. ד) חלוף גמ"ל בזי"ן, ז"ל הח' אב"ג בהשרון שנה ששית לד 152 „גבול זבול אחד הם בהתהפך הגמ"ל לזי"ן, ונמצא ההפך הזה גם ביחזקאל (מ"ז י"ג) גה גבול במקום זה, לבג לגוים (שם כ"ה ז') במקום לבז, ובלי ספק היה אצלם דמיון מה בין הברת שתי אותיות אלו כמו שיש להם קצת דמיון בלשון ערבי איטלקי וצרפתי (שמבטאים הגמ"ל כמו זי"ן שרוקה השפתים)" עכ"ל. ה) בתלמוד לשון עברי § ג בהערה חלוף טי"ת בזי"ן או טי"ת בצד"י כמו זבח טבח ודומיהם, וז"ל הח' ר"ש בלאך בספר שבילי עולם אפריקא ב' ע"ב בהערה „הטי"ת והצד"י יתחלפו בלשונות כנודע" עכ"ל. ו) חלו"ף קו"ף בתי"ו, ז"ל הח' ר"י ווארשאווסקי במחברת עלי הדס לד 79 „כבר הזכירו חוקרי הלשון חלוף הקו"ף והתי"ו המוסד בטבע הלשון והמבטא אשר השתוינה הק' והת', כמו שתה שקה, פתח פקח, רתח רקח, וקפשה הלב פ"ב מ"ה פעמו ותפשה" עכ"ל. ז) חלוף בן חלוף, כמו שזכרתי לעיל בשם הרד"ק, וז"ל הח' בעה"ק בהשרון שנה שניה לד 104 „בוא ותרא

חלוף

Digitized by Google

חלוף העי"ן ברי"ש מוסכם במקרא במשנה ובתלמוד, שבר יעוערו (ישעיה ט"ו ה') פרשו בו יעוררו וכו', וקצת מדקדקים אמרו כי אותיות אחהע"ר מתחלפות יחדו" עכ"ל, ויותר היה לו לומר שהוא ע"פ חלוף בן חלוף, כי המירו את העי"ן בסמ"ך ע"פ סדר האלפא ביתא ואת הסמ"ך ברי"ש ע"פ מוצא זסשר"ץ, ועיי"ש בגל 410 מה שהשיבו על דבריו. ובשנה שלישית גל 143 כתב הה' ר' משה יקותיאל גאטליעב „כבר הראה הה' וואראשאווסקי שרון שם גל 16 ההתחלפות שבין טי"ת לשי"ן, ויש אחי נוספות, כרם רשע יְלַקֵּשׁוּ (איוב כ"ד) = יְלַקֵּטוּ, הן איים כדק יִטּוֹל (ישעיה מ' ט"ו) = יִשּׁוֹל (דברים ז' א'), פרט = פרש" עכ"ל, עיי"ש. והטעם, שהמירו את הטי"ת בתי"ו ע"פ מוצא דטלנ"ת ואת התי"ו בשי"ן ע"פ סדר האלפא ביתא כמו חרושה = חרותה. ובשנה רביעית גל 231 כתב הה' נ"ש „אל גבול חורון (יחזקאל מ"ז ט"ז) לדעתי נשתנו בשם הזה שתי אותיות העלולות לקבל שנוי ותמורה, הוי"ו באה כאן תמורת הדל"ת כמו שוה קריתים תמורת שדה (ה' תמורת ו' באהו"י או בסדר האלפא ביתא, ד' תמורת ה' בסדר האלפא ביתא), והנו"ן באה במקום ל' המתחלפים לרוב (למ"ד תמורת נו"ן במוצא דטלנ"ת, כ"ף תמורת למ"ד בסדר האלפא ביתא), וכו'" עכ"ל, ובשנה שביעית גל 372 כתב הה' רייפמאנן חלוף מדל"ת לעי"ן, יודעי העתים = הדתים, והטעם, שהמירו את הדל"ת לה' ע"פ סדר האלפא ביתא, ואת הה' לעי"ן ע"פ מוצא אחה"ע; ועוד להם חלופים שונים לא ראיתי תועלת בהעתקתן, עד שהרב ר' עמנואל חי בגיונטו בספר לוית חן שער א' פרק רביעי כתב בשם ר' אברהם בלמסי „כל האותיות תתחלפנה זו בזו" עכ"ל, ובדרך כלל אומר: כי המדה הזו מחלוף בן חלוף היא בית מועד לכל מלה קשה ויודעת חלי בדקדוק ולכל מליצה כבדה וזרה שבכל כתבי הקדש, כי מה נקל לבער אחרי המליצה הכבדה ההיא להמירה במליצה קלה הטובה ממנה, ולא סוף דבר, אלא שיהי גם הנקל בידינו להמיר את כל התורה כלה באין עמל, ויפה דבר הה' ריב"ל בשרשי לבנון שרש אבה „ואם נגהג כמנהג גיזיניוס וכו' ונחליף האותיות הדומות במכתב וחלוף הנקודות (אשר לדעתי הם מסבת התחלפות אותיות אהו"י במקום ההכרח השומרים תפקידם לעולם, ויש הרבה מהם שאינם ע"ד החלוף אבל הם משקלים שונים כמו הָפְקֵד הָפְקַד וכיוצא בהם, ואנחנו נעורר על זה במקומות הרבה מן המחברת) ובהצטרף לזה גם חלוף המוצאות ואיזה דונמאות רחוקות ומשולבות מלשונות אחרות, יהיה המקרא עיר פרוצה אין חומה" עכ"ל, ואלה דברי ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי מאמר שלישי סי' כ"ח „אם תשלם ההקשה על אלה והדומה להם (ע"ש) תשנה הספרים כלם, באותיות תחלה ואחר כן במלות ואחר כן בחבורים ואחר כן בטעמים, וישתנו הענינים, וכמה פסוקים יכול האדם להעתיק ענייהם אל הפכם בהעתקת אחד מאלה המסורות כל שכן כלם" עכ"ל, עת להסיר את הנגע הזה מעל ספרי קדשנו, ועת לדעת — כי לא על החלופים והתמורות הרבות יחיו הכתובים, כי אם על העמיקו לחקור בעמק הפשט הברור. —

ואסיים בדברי הה' ר' אלעזר וויספעל בהשרון שנה שלישית גליון 43 „העולם והתורה, שניהם מעשה ידיו של הקב"ה, לפיכך מן הנמנע שיצטרכו לחלופים ולתקונים, ולא די שהחלופים והשנוים בכתבי הקדש דברי הבאי הם שאין בהם צרך כלל, אלא שהם יכולים להביא לידי חרבן הדעת והריסות הדת ושוממות האמונה חלילה" עכ"ל. —

ב. א), 1) הסכימו המדקדקים שאין שרש בלשון העברית פחות משלש אותיות ולא יותר על שלש, וכתב הה' פינסקער בלקוטי קדמוניות גל קכ"ח שרבי יהודה ן' חיו"ג היה הראשון ממניחי השיטה של שלש אותיות השרש ע"ש, ובהשחר שנה ראשונה מחברת חמישית גל 32 כתב ג"כ „דע כי הרב ר' יהודה בן דוד ז"ל המכונה חיו"ג המדקדק הראשון ממדינת פאס הוא הראשון אשר המציא בשכלו החד שלכל תיבה עברית שרש בעל ג' אותיות תהיה התיבה בת

ב'

Digitized by Google

ב' אותיות שלמים וקטנטנים כמו אָב או אפילו בת אות אלא אחד כמו צִי', אלא שהאות הבלתי כתוב ומבוטא הוא אם אחד מאותיות המשך אהו"י הנעלם ותורה עליו התנועה הגדולה שלפניו, או אחד מאותיות דומות או נו"ן או למ"ד או תי"ו הנחסר ויורה עליו הדגש החזק שאחריו וכו', ואחריו החזיק השיטה הזו ר' משה הכהן הספרדי ז"ל וכו' ור' שמואל הנגיד ז"ל שהיה בתחלת המאה התשיעית לאלף החמישי וכו'" עכ"ל, ואני מצאתי שגם דעת רבותינו בתנחומא פ' יתרו פסוק בחדש השלישי כן היא באמרם: שאותיותיה משולשות עיי"ש; ואולם אוגרי האגרונות היו שהגים להניח ליסוד התיבה שתי אותיות או גם אות אחת, וז"ל הג' רש"י ראפאפארט בבכורי העתים תק"ץ צד 102 „נודע החלוק בין האשכנזים לספרדים בדרך הדקדוק, שהאחרונים יגבילו לכל שרש ג' אותיות ולא כן הראשונים שאצלם גם אות אחת די להיות שרש וממנה ישתפתו באותיות נוספות כל הוראות שונות של שרש זה, ובפרט בנחים כמו נחי ספ"א נחי העי"ן נחי הלמ"ד, גם בחסרון נו"ן וכו'" עכ"ל, עיי"ש, וכן כתב הח' פינסקער במאמר שם „יש מי שחשב שגם בשלמים נמצאים שרשים שעקר הוראתם נכלל בב' אותיות השרש והשלשית נוספת מאת מניח הלשון להרכיב להוראה הכללית שבהם גם כן הוראה צדית, כמו בשרשי מכר כרם תהיה הוראת כר על הקרקע, והמ"ם בראש יורה על הוצאת הקרקע מרשות לרשות במחיר, והמ"ם בסוף יורה על הקרקע לגפנים נטועים בו, וכן בתיבת מלך יורו הלמ"ד והכ"ף על ענין ההליכה והמ"ם בראש על מנהיג ההולכים, והרב בעל יריעות שלמה הניח שגם אות אחד יכיל לרוב הוראה שלמה וכו'" עכ"ל; ואחרים בקשו לפשר בין החולקים ולהשלים דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, וז"ל הח' ייטעלס בבכורי העתים תקצ"א צד 36 „ומנחם בן סרוק תפס דעת בעלי האחדיים והשניים וכו' שהם יסוד השרש, ודקדקתי במלותי שאמרתי יסוד השרש, כי לא רבים יחכמו ויאמינו שבעלי האחדיים והשניים נוטים מדעת בעלי השלש, אבל לא כן הוא, כי גם מנחם והנלוים אליו מודים שיש לכל תיבה שם בשלשה אותיות שרשיות אמנם דעתם שיש באיזה שרשים וכו' רק אחד או שנים אותיות י ס ו ד י ו ת" עכ"ל, וכ"כ הח' ר"ש פאפענהיים, בהקדמה יריעות שלמה ד' י"א ע"א „ודע שזה שהנחנו שיש שרש פחות משלש וב' אותיות איננו סותר במוחלט להנחת המדקדקים שאין שרש פחות משלש אותיות, כי בבחינת בנייני השרשים השניים וגזרתם אף הם מודים שאין שרש פחות משלש אותיות, כי סוף סוף כל הנגזרים מן השניים הם בעלי שלש אותיות, ולפי"ז אין בעצם הלשון הפרש בין הנחתנו להנחת המדקדקים וכו'" עכ"ל, וכ"כ הח' פיניליס באסופה להמגיד שנה חמישית צד 213 „השרשים היסודיים של כל בעלי הג' הם על הרוב בעלי ב' אותיות ולפעמים אות אחת, ואין צריך לומר אותן שיש להם יסוד נופל ב"ע שהם מגזרת החסרים והנחים, אלא אפי' אותן שהם מגזרת השלמים וביחוד אותן שנתוספו בשרשיהם מאותיות האמנתי"ו, ועפ"ז מצאנו פשר דבר למחלקת ישנה שבין קדמוני המדקדקים מספר אותיות השרש, כי באמת צדקו שתי הכתות יחד, שהשרשים ביסודם המקורי הם בעלי ב' אותיות או אות אחת, אך בפרטי הוראותיהם נפרדו לגזרות שונות ע"פ אחת מאותיות האמנתי"ו שנוספה עליהם בראש או באמצע או בסוף, ובגזרה זו הם לעולם בעלי ג' אותיות" עכ"ל, וז"ל הח' לוצאטו בבכורי העתים תקפ"ז צד 183 „אחרי אשר החלו מספרי חכמת הדקדוק להגלות, ונודעו דרכי הגזרות השלמים החסרים הכפולים והנחים למיניהם, הגבילו המדקדקים כל שרש ושרש סביב לאמר: בל יתערב שרש ברעהו הבלתי דומה אליו מכל צד, ומן אז והלאה — כפי אשר שמרו מהחליף גזרה בגזרה במליצותיהם ושיריהם, כן יראו בחקירת גזרות המלות לדעת הוראתן — לבקש מקור מלה במלה אחרת אשר איננה משרשה לגמרי, ותהי הוראה הזאת מסך מבדיל פעמים רבות בינם ובין האמת" עכ"ל, ובסגנון זה כתב הח' פינסקער בלקוטי קדמוניות צד קכ"ט בהערה „הבדלת הנחים

והחסרים לפניהם עם כל התועלת הגדולה להכותבים בלה"ק שנבה ג"כ נזק רב לחוקר במוצאי השרשים, בחדלו לבקש מקור מלה במלה אחרת שאינה משתוה אליה בשרש עם היותה משתוה אליה ביסוד" עכ"ל, והצדק אתם, ועי' עוד בנתיבות עולם להר' קאנינעלבאגען דפוס חדש ד' כ"ז ע"א בהערה; וזאת לשונו: שהחכמים העוסקים במלאכת הדקדוק וסדור המלות אין להם להשקיף כי אם על בחינת השלוש, אך אלה העוסקים במלאכת התבונה וחוקרים בפתרוני השרשים — עליהם לדעת שאין קשרם בשלוש חזק, אך מודשים הם לשאת ליסוד השיבה שמות מפלגם אותיות ולשכנים שרשים הרבה תחת יסוד אחד בכללי; ועי' בהקדמת ר' יונה המדקדק להרקמה צד XII ובמחברת כוכבי יצחק חלק 15 צד 39; ועי' בספר תורת האדם (ירמיה י"פ ח') ויחזקאל (מ"ז א') שכל שרש אשר פ"א הפעל שלו שי"ן הוא באמת שי"ן השמשות ויסוד השרש מתפרש בזולת השי"ן, ועיי"ש זכריה ג' א'; ובהאספה להמגיד שנה ששית צד 61 כתב הח' רא"ש מפאדוואה „יש שרשים שנהוו מבניני שרשים אחרים והאות הנוסף בשרש האחד לשמש מה נעשה עקר בהשרש האחר שנבנה ממנו, כמו הפעלים וְאַנְוֵהוּ (שמות ט"ו ב') יִנְוֶה (חבקוק ב' ה') נכח משרש אוה שענינו תשוקה וחפץ לדבר מה, ומזה בנפעל נאוה קדש (תהלים צ"ג ה'), ובנפילת האל"ף פה"פ והוספת הנו"ן סי' הנפעל נבנה ממנו השרש האחר נוה וכו'. וכן שרש כון שהוראתו הראשית הכנה ותקון בסדר וקבע הראוי, והיה נָכוֹן לבקר (שמות ל"ד ב'), המכין לארץ מטר (תהלים קמ"ז ח'), ומהשם תבונה ע"מ תבותה נעשה הוי"ו שרש ותוכן רוחות (משלי ט"ז ב') נתכנו עלילות (ש"א ב' ג' וכו'). גם המ"ם הנוסף לפעמים במלת השלילה מֵאֵין השמות (מיכה ג' מ"ס) מאין עוד פנות (מלאכי ב' י"ג) נעשה אבן פנה להבנות על ידו שרש מאן כמו אם מָאֵן אתה (שמות ט' ב')" עכ"ל, וג"כ הרוו"ה בהכנת המקרא במדבר ל"ד א' „כבר שמו העברים פעלים חדשים כאלה גם בעוד היתה לה"ק מדוברת, וכמו משרש אבה שהוראתו לשון חשק ורצון ושם דבר ממנו בתוס' תי"ו בראש התיבה תַּאֲבָה (תהלים קי"ט כ'), ונשרש בו התי"ו ונעשה תאב הנה תאבתי לפקודיך (שם שם מ') וכו'" עכ"ל עיי"ש; וז"ל הח' זולאטשאווסקי בהשרון שנה שלישית צד 16 „דרך הלשון לשום אות במ"פ תחת הויו אשר בשרשים נחי הע"ין, כמו שוט = שבט, חור = חפר, שות = שפת, עול = עמל, וכיוצא בזה" עכ"ל; וז"ל הח' ר' אליעזר מוייסעל בהשחר שנה רביעית צד 366 „יש הרבה פעלי"ן נוספות בסוף המלות ונשרשו לעקריות, כמו ערף מן עור, בתגרוף עשן מן כאשר יגור הקמה בשחף אביריך מן ובוגדים יסחו, דחף מן דחה, שטף מן שוט, שלף אים נעלו מן של נעלך" עכ"ל; ובמחברת עלי הדס צד 28 כתבו החכמים רד"א לאנדסבערג ור"י זולאטשאווסקי „ישנם שרשים בעלי שנים המקדמים בהוראתם לשרשים שלמים שנוסף מ"ם או פ' ערו ערו (תהלים קל"ז ז') שם יערוף מזבחותם (הושע י' ב') דחה דחיתי דחף, רודה באף גוים מרדף בלי חשך (ישעיה י"ד ו'), הינטר לעולם הישמור לנצח (ירמיה ג' ה') ולעומת זה בעמוס (א' י"א) ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח, ברצי כסף (תהלים ס"ח ל"א) כפי שהעתקת הרמ"ד כמו רצפת בהם (אסתר א' ו'), אלוה מורה לפעמים על שררה ואדנות וכן אלוף (ירמיה י"ג כ"א), השרש אשה מורה בארמית רפואה כמדע ומזה בעברית ואספנו מצרעתו (מ"ב ה' ו'), משרש נזל בעברית זלף בארמית, השרש זוע (קהלת י"ב ג') נרדף עם זעף, עטה עטף, השרש רחף (דברים ל"ב י"א) שענינו התנועעות והתנודדות ברוח" עכ"ד. ובמחברת אור לישרים ווילנא תרל"א צד 52 כתב הח' שמיינבערג „אם נתבונן היטב בשרשי לשון הקדש שנוסף מ"ם או נראה שהמ"ם הזאת נוספת היא על אותיות השרש ברבים מהם, ואין ספק שלא לחנם הוסיפו מיסדי הלשון אות על השרש, כי אך לציין בה תכלית כונת המלה ויחוסה, ולפי ראות עיני המ"ם הזאת מצטרף אל רבים מן השמות והפעלים שיש בהוראתם איזה יחס שממנו, והנה המ"ם בסוף שרשם להפליג מלת מן, ד"מ

השם

Digitized by Google

השם צֶלֶם מקור שרשו הוא צֵל והמ"ם נוספת להורות את היותו מן צֵל מ . . . וכן תֵּלֶם = תֵּל מ . . . (מעפר) וכן גם הפעלים שסוף שרשם מ"ם, חסם מרכב מן חסה מ . . . זעם = זע מ . . . (רגז מכעס ומחרון), רחם = רח מ . . . (התפשטות הלב מחמלה), כמם = כם מ . . . כמו שתרגמו הכבעים כסם יכסמו (יחזקאל מ"ד כ') כמו כסה יכסו, כלם מקורו הוא כל מ . . . ר"ל סגור מ . . . ועד"ז יתבאר לנו המקרא (במדבר י"ב י"ד) הלא תכלם שבעת ימים תסגר שבעת ימים, שבא הפעל כלם כנרדף עם סגר כי שרשו כל שממנו נבנה גם השם כלא, וכן נבין בזה באור ואין מכלים דבר (שופטים י"ח ז') כמו ואין מכליא מאיש דבר, וכן בדה"ב (ל' ט"ו) והכהנים והלוים נכלמו ויתקדשו ויביאו עולות בית ה', כלומר נכלאו ונסגרו מאדם וכו'" עכ"ל, וכבר קדם להעיר על החדוש הזה הח' יואל ברי"ל במבחר המאסף תקפ"ז צד 22 „אם נצדק כי נאמר שזה מעט הוספת מ' לעקר השרש נחם = נָחָה מ . . . ?" עכ"ל; ועי' עוד מש"כ הרא"ש במאזנים דפוס אופיבאך ד' מ' ע"ב ד"ה השלישיים. —

2) ואלה הם פרטי שמושי אותיות משה כל"ב כאשר בארום המדקדקים הראשונים והאחרונים; המ"ם, אחרי דגוש לתשלום נו"ן ממלת מן, ויאמר הרז"ה בצוהר התיבה תיבת המליצה אות ג' „הבדל שבין מלת מן ובין מ"ם, כי הוראת המ"ם היא לקלות הענין וכאשר לא תחסר הנו"ן היא מחכמת ההפלגה כי הקושי במבטא יורה הפלגה" עכ"ל, ועי' לקמן אות ג' ריש הערה א' מש"כ בשם הח' בעה"ק, וז"ל הרל"ש בהרכסים לבקעה (בראשית ד' י"א) „מן האדמה, אין במקרא מלת מן במשמעות יותר או פחות אלא אחת או שתים" עכ"ל, ויאמר הרוו"ה „מלת מן לא משמש כי אם בהיות התיבה שאחריה מבוררת אם בה' הדעת או בסמיכות או בכל יתר הענינים המבררים את התיבה, וכשאין התיבה מבוררת תשמש המ"ם לבדה, אלתי מקומות מעטים ע"פ שמוי הקרי והכתיב" עכ"ל, ואלה הם פרטי שמושי המ"ם. א) להוראת ענין האחמר שממנו הדבר לקח, כמו ותקח מפריו (בראשית ג' ו'), ולפעמים תגביל ג"כ המקצת מן הכל, כמו ולקחת מראשית (דברים כ"ו ב'). ב) ותגביל התחלת מקום התנועה, ויצא יעקב מבאר שבע (בראשית כ"ח יו"ד). ג) או התחלת הזמן, מעולם נסכתי (משלי ח' כ"ג). ד) תגביל השם אשר הוא הסבה הגורמת, משוד עניים מאנקת אביונים (תהלים י"ב ו'), ויאמר הרשד"ל בכרם חמד מחברת שניה צד 163 „הסבה הפועלת הגורמת הויית דבר לא פעולה רצונית נקשרת עם המסובב במלת מִן מִ, כאלו המסובב יוצא ונמשך מסבתו, כמו ולא יספר מרוב (בראשית ט"ז י') ולא שמעו אל משה מקצר רוח (שמות ו' ט'), חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב (בראשית מ"ט י"ב). אמנם לפעמים ידובר על פעולה רצונית כאלו איננה רצונית וכאלו היא מסובב סבעי, כמו לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי מאהבת ה' וגו' (דברים ז' ז') עכ"ל. ה) לסי' העצם אשר ממנו הדבר נעשה, ומה' מענה לשון (משלי י"ז א'). ו) באה המ"ם בקשיר בהצטרפות על שם אחר הבא במלת עד, לכלול שתי הקצוות ולהשוותם בענין מה, כמו מכף רגל ועד ראש אין בו מתום (ישעיה א' ו'), העביר אותם לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו (בראשית מ"ז כ"א) ר"ל מקצה גבול אחד ועד קצה גבול השני הושוו יחד בענין ההעברה מעיר לעיר. או להשוות הפרטים בענין מה מבלי שיתפוס הקצוות, כמו מחוט ועד שרוך נעל (בראשית י"ד כ"ג), מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור (ש"א ט"ו ג'). ז) מ"ם היתרון, טוב פריי מחרוץ (משלי ח' י"ט). ח) כתב הרד"ק בשרשים שרש מן „ויצא גבול בני דן מהם (יהושע י"ט מ"ז) כלומר פחות מהם" עכ"ל. ט) תשמש להרחקה ושלילה, כמו ותעמוד מלדת (בראשית כ"ט ל"ה), חלילה לאל מרשע (איוב ל"ד י'). י) ובאה המ"ם ליתן הדמיון, תבדך מנשים יעל (שופטים ה' כ"ד) פרשו רז"ל בסנהדרין (ק"ה ב') „מעין קאמר" ופי' בהקדמה צד 26. יא) תשמש במעט בי"ת ע"ד העתקת השמות, בגדה

אשה

Digitized by Google

אשה מְרֵעֶהָ (ירמיה ג׳ כ׳) טעמו בְּרֵעֶהָ, כי הפעל בגד איננו נקשר עם מ״ם. ובלשון המשנה
המקיים את התורה מעוני (אבות פ״ד מ״ט) טעמו בעוני עי׳ תוי״ט. ויאמר המבאר לתרגום
אשכנזי שמות ל״א ח׳ „כבר הודעתיך ההבדל האמתי שבין שמוש הבי״ת לבין שמוש המ״ם, כי המ״ם
ישמש על הגבול אשר ממנו התחיל הדבר להתפעל, והבי״ת על הגבול אשר בו התפעל, ופעמים שהגבולה
בהם אחת אלא שהבחינות נבדלות, ויתכן לומר והנותר מהבשר ומהלחם בבחינת הבשר והלחם אשר מהם
נשאר, ויתכן ג״כ לומר והנותר בבשר ובלחם על הבשר והלחם הנשאר, וכן כאן, בבחינת התמונה אשר
היתה לכליל פרס נחשב ונעשו כיור יאמר ממראות הצובאות ובבחינת התמונה שלהם בעודם מקבלים
השינוי יאמר במראות הצובאות וכו׳״ עכ״ל, ועי׳ בהכתב והקבלה ויקרא ו׳ י״א. ותחסר המ״ם לפעמים,
השמרו לכם עלות בהר (שמות י״ט י״ב) טעמו מעלות. השי״ן. א) תשמש לצרף שני משפטים מתיחסים
זה על זה, כמו בקשתי את שאהבה נפשי (שיר השירים ג׳ א׳). ב) לסבה וטעם, ושנאתי אני
את כל עמלי שאני עמל וגו׳ (קהלת ב׳ י״ח). ג) כטעם וי״ו, שלמה אהיה כעוטיה (שיר השירים
א׳ ז׳) מתרגמינן ולמה דין. ובלשון המשנה הרבה, כמו שאפר כירה מוכן הוא רש ביצה
פרשו בגמר׳ ח׳ א׳ ואפר כירה, וכן שאם שייר בשדה בבא בתרא פרק ז׳ מ״ב לדעתי הוא
כטעם ואם שייר עיי״ש, ועיי׳ ע״ג כ״ה א׳ תוס׳ ד״ה לוקחין, וכן פרשו המפרשים שאין מגילין
מיד כלי חרס פרה פרק ה׳ מ״ה כמו ואין מגילין ע״ש בתוי״ט, ובהפרון שנה שלישית לד 315
פי׳ הח׳ רייפמאנן בשם ספר בית דוד לשון המשנה דשלהי תענית שבהן בנות ישראל יוצאות
כטעם ובהן ע״ש; הה״א. א) תשמש לידיעה, וז״ל הגאון בספר אדרת אליהו בראשית א׳
א׳ „ה״א הידיעה באה בתחלתו להורות על ארבעה אופנים, א׳ הידוע, ב׳ המפורסם והמקובל,
ג׳ הנגלה, ד׳ האמור למעלה״ עכ״ל. ועיי״ש עוד ב׳ י״ב. ונפרש באורם. 1) אם הדבר
נ ו ד ע ממה שכבר נזכר למעלה, כמו וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א׳ ד׳) כבר
קדם זכרו ויאמר אלהים יהי אור. 2) ואם הוא מן המפורסמות והמקובלות, כמו ויפגע
בַּמָּקוֹם (שם י״ח י״א) אז״ל בב״ר פס״ח שהוא שב על המקום המפורסם ירושלם. 3) ואם הוא
מן המוחשים והנגלים, כמו את השמים ואת הארץ (שם א׳ א׳) אומר הראב״ע „כי על אלה
הנראים ידבר״. 4) ואם הוא מבואר למטה, כמו באנו אל הארץ אשר שלחתנו (במדבר י״ג כ״ז),
או הוא מתואר בתוארים כמו כל הדבר הגדול (שמות י״ח כ״ב), וכלל הוא בלשון, שאם המתואר
והתואר ביחס אחד אז יבואו שניהם בה׳ או שניהם מבלי ה׳, והכנוים הרומזים הם לענין
זה בערך שמות התואר כמו היום ההוא היום הזה הימים האלה, ודומיהם. וז״ל הרא״ם (שמות
כ״ה ו׳) „מאלנו ועשית את הקרשים בה׳ הידיעה וכו׳ ע״ש שעתיד לצוות שיעשו קרשים, וכמו
שיאמר שמן לַמָּאוֹר ובשמים לשמן המשחה בעבור המאור אשר אני עתיד לצוות למשוח בו את
כלי המשכן והמשכן לקדשו אף כאן וכו׳״ עכ״ל. ב׳ תשמש לקריאה וזרוז, כמו הַדּוֹר! אתם
ראו (ירמיה ב׳ ל״ג), הבוטחים על חילם! (תהלים מ״ט ז׳), טעמו שמעו אתם הבוטחים על
חילם. ג) לשאלה, כמו הידעתם את לבן? (בראשית כ״ט ד׳). ד) לְתִמָּהוֹן, כמו הֲיִפָּלֵא
מה׳ דבר? (שם י״ח י״ד). ה) לְאַמֵּת, ז״ל הרד״ק במכלול ליק ד׳ מ״ז ע״א „ויש ה׳ בשוא
ופתח (כדין נקוד השאלה והתמהון) והוא לאמתת הדבר, כמו הֲנִגְלֹה נגליתי (ש״א ב׳ כ״ז),
הֲמִן הסלע הזה (במדבר כ׳ י׳), הֲרָצַחְתָּ וגם ירשת (מ״א כ״א י״ט). כן כתב אדוני אבי ז״ל
בשם המפרשים שאלה הכיו״ן הם לאמתת הדבר״ עכ״ל. ו) להחלטה, ז״ל הח׳ בן זאב בתלמוד
ל״ע § צח „כשיבוא כלל המין בלשון יחיד מנהג הלשון להוסיף ה׳ השמש בראשו המורה על כללות
המין, ד״מ וירא ה׳ כי רבה רעת האדם (בראשית ו׳ ה׳) ענינו כלל מין האדם, החכם עיניו בראשו
(קהלת ב׳ י״ד) ענינו כל חכם״ עכ״ל, ושם § רפד כתב „הה״א המשמשת על דרך זו נקראת
ה״א המחלטת, ר״ל שהיא מחלטת מציאות העצם ולא תיחד אותו בפרטות״ עכ״ל, ועי׳ הכתב
והקבלה

Digitized by Google

וּקבָּלה ויקרא ו׳ י״ט. ובבכורי העתים תקפ״ז במבחר המאסף נד 53. ז) תבוא הה׳ על שמות הזמן להורות זה זאת, כמו הַיּוֹם אתם יוצאים (שמות י״ג ד׳), הייתי הַלַּיְלָה לאיש (רות א׳ י״ב), טעמם ביום הזה בלילה הזה, הח׳ לעתרנער במורה הלשון § 150 א׳. ח) להורות כנוי הרומז הם, כמו הנחמדים מזהב (תהלים י״ט י״א) טעמו הם נחמדים, גיזיניוס דקדוק לשון עבר § 107. ט) כבר כתבתי בפתיחת המחברת § מ בלא תבוא ה׳ הידיעה בשם עצם פרטי, ויאמר הרש״ל בספר מחקרי ארץ ענק גלבוע „כאשר נשכיל נמצא שמות פרטיים רבים במקרא אשר על פי עקר הנחשב בלשון שמות כלליים המה, כמו השם מִצְפָּה הוא שם עצם כללי לכל מקום גבוה אשר משם נוכל לצפות למרחוק, ואחר כך נעשה שם פרטי לעיר מערי יהודה העומדת בגובה ההר, ולכן יבוא במקרא בה׳ הידיעה הַמִּצְפָּתָה (ירמיה מ׳ ו׳) כי כאשר נדבר מן העיר הזאת אזי לא נבדיל בדברינו את המצפה הזאת משאר המצפות שבעולם, ולזאת משפטה לבוא בה׳ הידיעה כידוע (ליחד פרטי אחד מכלל המין), וכן כַּרְמֶל עקרו הוא שם עצם כללי לכל חלקה טובה המביאה פרי תנובה, ואחר כי נעשה שם פרטי להר ידוע מהרי ארץ ישראל ע״ש פריו וטובו, לזאת יבוא במקרא בה׳ הידיעה הר הַכַּרְמֶל (מ״ב ב׳ ה׳)״ עכ״ל, ועי׳ מה שהאריך בזה הר׳ ר״מ שפראשון בנתיבות עולם דפוס חדש נד 142, ובס׳ דקדוק קטן להרמ״א משפט הנקודות אות י״א, וז״ל הרל״ש בהרכסים לבקעה בראשית ל״ה כ״ז „קרית הארבע, ארבע שם האיש הגדול בענקים. ומ״מ בא בה׳ הידיעה שלא כמשפט שם עצם פרטי, וכן ילידי הענק, ענק שם עצם פרטי ובא בה׳ הידיעה מפני שהיו מפורסמים בעולם לגבורה וקומה יתכן בהם ה׳ הידיעה, וכן ילידי הרפה רפה שם ע״פ״ עכ״ל. י) תקשר הה׳ בראשי הפעלים העוברים והעתידים להורות מלת אשר, כמו ההלכוא אתו (יהושע י׳ כ״ד), טעמו אשר הלכו, ועי׳ מסלול כפיים שביל ס״ב ותל״ע § קס רכד ובספר התורה והמצוה להגאון מלבי״ם פ׳ צו סי׳ ג׳;

הוי״ו. א) תשמש לעטף ולחבר מלות וענינים יחד, וז״ל הח׳ ב״ז בתל״ע § רפח „ומנהג הלשון לחבר הוי״ו בשמות המחוברים פעם אחר השני ופעם אחר השלישי, ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר זבולן ובנימין דן ונפתלי גד ואשר״ עכ״ל, וז״ל הח׳ שד״ל בבכורי העתים תקפ״ח נד 93 „בדברות הראשונות נאמר ושורו וחמורו ובדברות האחרונות שורו בלא וי״ו, והטעם, כי המלות המחוברות בוי״ו הרי הן טפלות אל המלה הקודמת אשר אין בה וי״ו, והיא העקר והעושה רשם בשומע יותר מרעותיה הטפלות לה, ולפיכך כשבא להוסיף באחרונות מלת שדהו לא נתן בה וי״ו כדי שהמלה הזאת המחודשת שלא נאמרה בראשונות תעשה רשם גדול באזני הקהל, וכשם שאמר שדהו בלא וי״ו כך אמר שורו בלא וי״ו למען יהיה גם הוא רשומו נכר ויזהרו מלחמוד אותו וכו׳״ עכ״ל, ועי׳ עוד מש״כ הח׳ ר׳ יוסף ווייסע בבאורו לדה״א „בהתיחס השמות המחוברים איש אל אחיו בתואר או בפעולה יבוא לפני כל אחד מהם ו׳ החבור כמנהג כל לשונות בני קדם להרבות סימני הקשור לבלי תת יד לשום ספק ומבוכה, ד״מ ועבדו ואמהו ושורו וחמורו (שמות כ׳ י״ד) רק אם יש הבדל עצמי בין השמות המחוברים אז יפרדו לשני מחלקות, כמו אלישה ותרשים כתים ורודנים (דה״א א׳ ז׳) חוברו שמות כתים ורודנים יחדו כי הם יושבי שני איים סמוכים יחדו, וכן אלישה ותרשים הרחוקים מהם ושוכנים קרובים איש אל אחיו, אך לפעמים לא תבוא וי״ו החבור רק לפני השם האחרון לבד, והוא בשני פנים, אם בדרך המליצה והקריאה כי אז תחסר לפעמים הוי״ו לגמרי, כמו שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג׳ י״א), או בשמות פרטיים אשר אין להם במאמר יחס עצמי בתואר או בפעולה, כמו ראובן שמעון לוי ויהודה גרשון קהת ומררי ומזה יובן כי בא בכתוב (בראשית י׳ א׳) שם חם ויפת מפני שלא באו כי אם במספר סתמי לבד, אבל ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה שם וחם ויפת (שם ט׳ י״ח) בוי״ו החבור לפני כלם מפני התיחסם אל פעולת היציאה, כן המאמת ברוב ספרי הקדש, ומעטים יוצאים מהכלל״ עכ״ל, ועי׳ עוד

באוהל

Digitized by Google

באוהל משה שער האית"ן סי' כ' כ"א. ב) כטעם אם , ואמרתם במה אהבתנו (מלאכי א' ב')
ת"י ואין תימרון. ג) כטעם באשר , אם לא ישבעו וילינו (תהלים נ"ט ט"ז) כאשר ילינו לא
ישבעו. ובלשון המשנה (קדושין ס' א') הרי זו מקודשת ויתן , פירשו בגמ' אר"י לכשיתן , כלומר
כאשר יתן. ד) כטעם אז לתשובת התנאי המובן במלת אם וכאשר , אם בחקותי תלכו ונתתי
(ויקרא כ"ו ג') טעמו אז אתן , ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ (בראשית
ז' ו') טעמו כאשר היה נח וגו' אז היה המבול וגו', וצמית והלכת (רות ב' ט') אם תצמאי
אז תלכי. ה) כטעם כי , דבר אל בני ישראל וישובו (שמות י"ד ב') טעמו כי ישובו , דבר
אל אהרן אחיך ואל יבוא (ויקרא ט"ז ב') לדעת המתרגם האשכנזי טעמו פי לא יבוא. ו) כטעם
כי אם לשלול מונח המשפט הקדם , לא אדוני ועבדיך באו (בראשית מ"ב י'). או כטעם אולם
להראות ההפוך והסתירה , כי כל אלהי העמים אלילים וה' שמים עשה (תהלים צ"ו ה'). או
כטעם אך למעט דבר מכלל הקודם , בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת (משלי י"ט י"ד).
ז) כטעם הלא , המכסה אני מאברהם ואברהם היה יהיה (בראשית י"ח י"ח) טעמו הלא אברהם
היה יהיה. ח) כטעם אף על פי כן בדרז"ל , הגמלים עם לא עז — אעפ"כ — ויכינו בקיץ
לחמם (משלי ל' כ"ה). ט) יש וי"ו לקשות הדברים כטעם כן , מים קרים על נפש עיפה —
כן — ושמועה טובה מארץ מרחק (שם כ"ה כ"ה). ובהקדים המדומה להמדמה כטעם כמו ,
ויכח לגבר עם אלוה — כמו — ובן אדם לרעהו (איוב ט"ז כ"א). ובלשון המשנה (פסחים נ"ט א')
עולשי שדה ועולשי גינה פירשו בגמ' בעולשי גינה , וכן בכתובות (מ"ב א') מעשה ידיה ומציאתה
פי' בגמ' (שם מ"ג א') מעשי ידיה במציאתה , ועי' מש"כ הח' ר"י שערעשעווסקי בהמרון שנה
שלישית צד 135 סי' ב' ושם צד 159 כתב „המאמר ואהוד מת (שופטים ד' א') אין לו בתור
והמשך למה שלמעלה , אולם גם פה תשמש הוי"ו כטעם כ' ופעורו באהוד מת (כבף ויהי
במשיב ידו) וכו'" עכ"ל , עיי"ש. י) כטעם שי"ן בתת טעם למה שקדם , לא ירבה לו סוסים
ולא ישיב (דברים י"ז ט"ז) טעמו בכדי שלא ישיב , ועל דרך החיוב לענין התולדה והנמשך ,
ורש לבבך ושכחת (שם ח' י"ד) , פן אשבע וכחשתי (משלי ל' ט') , טעמם לא ירום לבבך ולא
תשכח , לא אשבע ולא אכחש. ובלשון המשנה , וכן יושבות על כל דם נדה פרק ד' מ"א ולשון האוי"ש שם
„ול"ל דהוי"ו דוהן במקום שי"ן היא , והרי מצינו שי"ן במקום וי"ו וכו'" עכ"ל , ובנדרים (ד' פ"ג
ע"ב) ואינו יכול להפר פרשו בגמ' מה טעם קאמר , ובב"מ (ק"ג ב') ואיסם מספיקין את הקנים
פי' בגמ' מה טעם קאמר. יא) כטעם מלת של , נבלה וטרפה (ויקרא כ"ב ח') טעמו נבלה של
טרפה כלומר של המין הנוהג בו טרפות ערש"י , וכן פרשו קאת הרבה אריה ענבוק והרותך (בראשית
ג' ט"ז) ענבוק של הרוק , ובלשון המשנה אהל ורבע עצמות (נזיר פרק ז' מ"ג) עניינו אהל של
רבע , הבאים מחוף הים וממדינת הים כלאים פרק ט' מ"ז פי' בירושלמי מחוף הים של מדינת
הים. יב) יש וי"ו שמורה הזמן שכבר עבר , הן אתה קצפת ונחטא (ישעיה ס"ד ד') כ"ל וכבר
חטאנו קדם פעולת הקצף , וגבר ימות ויחלש (איוב י"ד י') וכבר חלש בטרם ימות , וירם תולעים
ויבאש (שמות ט"ז כ') וכבר באש , ובסופה (ג' א') ועבר עליו רוח קשה וכבר עבר , ועי'
רש"י שמות כ"א ט"ז ובראה"ס שם ד' כ'. יג) כטעם ה' התימה והשאלה ונקודתה קמץ , ולא
יעך נא אחנו (ש"ב י"ג כ"ו) , ועי' באור לתרגום אשכנזי מ"ב ה' י"ב וישעיה כ"ג ו' ומכלול ליק
ד' מ"ד ע"ב. יד) כטעם עם , כי היה אדון אלהים ובני ישראל (ש"א י"ד י"ח) טעמו עם בני
ישראל. טו) לבאר את המשפט הקדם ולנתח את הכלל לפרטיו , כמו ועשית שנים כרובים וגו'
ועשה כרוב אחד וגו' וכרוב אחד וגו' (שמות כ"ה י"ט) כלומר הכרובים יעשו ע"ז הסדר שתעשה
כרוב אחד וגו' וכרוב אחד וגו' : וכן והעברת כל פטר רחם וגו' וכל פטר וגו' וכל פטר חמור
וגו' וכל בכור אדם וגו' (שם י"ג י"ב) , שכן מנהג הכתובים לדבר בכלל ואחריו בפרט , עי'

היטב

Digitized by Google

היטב לעיל אות א׳ הערה א׳ ד״ה ועם חתימת מאמרנו. טז) ותשמש על הֶכְפֵּל הדבר פעם אחר פעם, ויתן לך האלהים (בראשית כ״ז כ״ח) פירשו חז״ל יתן ויחזור ויתן, והגאון ר׳ שעפטיל סג״ל ז״ל הביא בספרו ווי העמודים סנ״פ י״ח דוגמאות לזה המנהג ע״ש. ועיי״ש מש״כ הרל״ש בהרכסים לבקעה בטעם זה הוי״ו. יז) כטעם בי״ת ע״ד העתקת השמוש, ז״ל הרא״ש שמות כ״ה כ״ט „הוי״ו משמש לפעמים במקום בי״ת, כמו ה׳ אלהים שלחני ורוחו (ישעיה מ״ח ט״ז) שהוא כמו ברוחו, וכבודו עליך יראה (שם ס׳ ב׳) שהוא כמו בכבודו, ה׳ ובלי זעמו (שם י״ג ה׳) כמו בכלי זעמו, ואינו משמש רק במקום בי״ת העזר וכו׳״ עכ״ל, וז״ל רב סעדיה גאון באמונות ודעות מאמר שני לייפציג צד 44 „ואם יאמר מה ענין אמרו ה׳ אלהים שלחני ורוחו, נאמר כי יכשר להיות ענינו ברוחו כאמרו (תהלים ק״ה ד׳) דרשו ה׳ ועוזו ופרושו בעוזו, וכאמרו וכבודו עליך יראה ופרושו כי בנה ה׳ ציון נראה בכבודו (תהלים ק״ב י״ז), וכאמרו ה׳ ובלי זעמו ופרשו בזעם תצעד ארץ (חבקוק ג׳ י״ב)״ עכ״ל, ובלשון המשנה (ע״ג י״ד א׳) ופטוטרות פי׳ בגמ׳ בפטוטרותיהן שנו. יח) וי״ו המחלקת, ומכה אביו ואמו (שמות כ״א ט״ו) או או קאמר, וכ״ע הטעם, לפי שכן מנהג אותיות אהו״י להשמט לפעמים מן המכתב כמו שיתבאר בשער השוא אות ב׳, לכן יתכן לומר שנשמטה הא׳ ממלת או ונשארה הוי״ו לבדה ונתחברה לראשית המלה שאחריה, וז״ל הח׳ גוויספעלד בהשרון שנה רביעית צד 389 „הא׳ שבסוף מלת בָּא נבלעת לפעמים והבי״ת של המלה הקטנה הזאת מתדבקת לתיבה שאחריה, כמו בָּגָד (בראשית ל׳ י״א) בא הגד והמזל שלי, וכן שם בְּאָשְׁרִי בא אשרי, וכן בשמות רבה פ״מ ואחרי מות חצרון בְּכָלֵב אפרתה וכי יש אדם מת באדם? אלא כשמת חצרון בא כלב לאפרת״ עכ״ל, וכן כתב הח׳ פינסקער בלקוטי קדמוניות צד קפ״א בשם עב״ס, והוסיף עוד מלות בָּבֶל בָּא בֵל עיי״ש, והמליץ שמה שביעית צד 257 כתב הח׳ דוד הייזיק לאנדסבערג „ובכלל לא דבר זר הוא לפגוש בתנ״ך אות אחת מחוברת למלה במקום מלה זעירה מיוחדת, ד״מ בָּגָד לפי הקרי בא גד, להכות חמש (מ״ב י״ג י״ט) ת׳ לו הכית חמש או הכית את ארם עד כלה, צעיר להיות באלפי יהודה (מיכה ה׳ א׳) ת׳ צעיר לא היית באלפי יהודה וכו׳״ עכ״ל, עיי״ש, ועיי״ש צד 243 מש״כ הח׳ חוואלסאן על מלת בכלב הנ״ל. ובלשון המשנה הלך ועשה מאמר (יבמות כ׳ א׳), בכסף ובשטר ובביאה ריש קדושין פי׳ בירושלמי כיני מתניתא או בכסף או בשטר או בביאה, ועי׳ רש״י ב״ק פ׳ א׳ ורשב״ם ב״ב ק״ז א׳ ד״ה ורביע במעות, עיי״ש, יט) ותהפוך את העבר לעתיד והעתיד לעבר, עי׳ לקמן חלק שני מאמר שני אות יו״ד. כ) ותבוא הוי״ו בהתחלת הספור וַיְדַבֵּר וַיְהִי, או בתחלת המלה, אלה בני צבעון ואיה וענה (בראשית ל״ו כ״ד), ויאמר הרד״ק במכלול ד׳ מ״ד ע״א „וכתב ראב״ע הווי״ן האלה הם כפ״א רפה בלשון ישמעאל שהיא משמשת אלא שהיא תחלת הדבור (עי׳ מש״כ הח׳ ר״י גאלדענטהאל במחברת מספיק לדקדק לשון ערבי צד י״ב), ואדוני אבי ז״ל כתב בספר הגלוי על כל וי״ו נוספות במקרא כי היא רמז על מלה חסרה כדמותה, כמו ושבו חמר ושוממה (מ״ב י״ג כ׳) עצובה ושוממה, וכן נרדם ורכב וסוס (תהלים ע״ו ז׳) כמו נרדם איש ורכב וסוס, וכן ואיה וענה היו לו בנים אחרים״ עכ״ל, ועי׳ מש״כ הח׳ ריב״ל בהערה לפרק כ״ז מספרו בית יהודה והח׳ ר״י ווייסע בבאור לדה״א ד׳ פ״ז, ועי׳ במעמר (בראשית א׳ ב׳). כ״א) בלשון המשנה תשמש לפעמים כטעם מ״ס, בבכורות ב״ע ב׳ אמר מלובן וצואי פי׳ בגמ׳ מלובן מצואתו ע״ש; הכ״ף. א) תשמש להשוות שני דברים יחד אם האחד עקר והשני משוה אליו, כמו אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מ״ח ה׳), אבל כשאין האחד עקר אלא שניהם שוים אז הכ״ף בשניהם, כמו כי כמוך כפרעה (שם מ״ד י״ח), טעמו פרעה כמוך ואתה כפרעה, וז״ל הח׳ ר׳ מרדכי דובש במכתב העברים ואחד למחברת כרם חמד השיעי צד 132 „כרצות המליץ להשתמש בצומא אשר לא יאומן כי יסופר,

אזי

Digitized by Google

אז הוא מבקש עזר משתי הכפי"ן לחזק דבריו למען יאמנו, וכשאין צרך לחזוק כזה הוא מסתפק בכף אחת, כמו כגן ה' כארץ מצרים (בראשית י"ג ט') והיה כעם ככהן (הושע ד' ט') הלא כמוה כאין בעיניכם (חגי ב' ג') כי כמוך כפרעה, אשר בלי שתי הכפי"ן אולי לא תאמין לשווי זה, לא כן כשהענין איננו מהרחק ממנהגו של עולם כל כך, כמו אמותינו כאלמנות (איכה ה' ג') כמאה באה (יחזקאל מ"ז מ"ד) די לך בדמיון כל שהוא" עכ"ל. ב) כתב הרשד"ל בבכורי העתים תקפ"ח צד 97 „כ"ף הדמיון הבאה בתחלת השמות מצאנוה לפעמים בשוא ולפעמים בפתח או בקמץ לפני אהחע"ר להורות על ה"א הידיעה, וזהו גדרו, פעמים שהדמיון לקוח מאיזה ענין אשר הוא תכונה כללית לכל אישי המין אשר ממנו יוקח המשל, ואז תבוא בקרב הכ' ה' הידיעה, ד"מ ואריה כַּבָּקָר יאכל תבן אכילת התבן הוא ענין טבעי לכל מין הבקר ע"כ יאמר כַּבָּקָר בה"א, והטעם ככל מין הבקר, וכן מי יתן לי אבר כַּיּוֹנָה כל יונה יש לה אבר, וכן ה' כַּגִּבּוֹר יצא הטעם יצא בגבורה ככל גבור, ופעמים שהדמיון לוקח מאיזה ענין אשר איננו תכונה כללית לכל אישי המין ההוא אלא שהוא מקרה יקרה לאישי המין בזמן זולת זמן או לאיש זולת איש, ואז תבוא הכ' בנקוד המיוחד לה מבלי הצטרפות ה' עמה, כגון והוא כְּחָתָן יוצא מחופתו כְּגִבּוֹר לרוץ ארח, כחתן בשעה שהוא יוצא מחופתו וכגבור בשעה שהוא בא לרוץ ארח, לא שכל חתן יוצא בכל רגע מחופתו וכל גבור עומד כל שעה לרוץ ארח, וכן כְּקַשׁ לפני רוח בשעה שהוא לפני רוח וכו'" עכ"ל. ג) כ"ף השעור, והקרוב, כמו כאלפים אמה (יהושע ג' ד') כלומר שאיננו מצומצם ממש אבל קרוב לו אולי מעט פחות או מעט יותר, ועי' בכורים חדשים (שם ז' ה'). ד) תתחבר הכ"ף עם מקור הפעלים להורות יחס ההצטרפות בשני משפטים המתיחסים זה על זה בבחינת הזמן, כִּשְׁמֹעַ עשו ויצעק (בראשית כ"ז ל"ד), ועי' לקמן בשמושי הבי"ת שמוש כ'. ה) ז"ל ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 29 „ותהיה הכ"ף לאמתת הדבר, כאלפים אמה במדה אמרו במדה מורה שהוא דבר ברור לא מקורב, וכמוהו כי הוא כאיש אמת (נחמיה ז' ב') לא יכשר שיהיה אלא דבר ברור" עכ"ל, והרד"ק במכלול ליק מ"ה ע"א הביא עוד השבעה לי כיום (בראשית כ"ה ל"ג) כי אותו בהיום המאכל אותו (ש"א ט' י"ג), לב רשעים כמעט (משלי י' כ'), היתה כאלמנה (איכה א' א'). ו) וכמו שמצאנו בלשון המשנה וי"ו במקום כ' עי' לעיל בשמושי הוי"ו שמוש ט', כן מצאנו כ"ף במקום וי"ו, (בכורים פ"ג מי"ב) כבספר תורה, לשון הרב „כלומר וספר תורה וכו'" עכ"ל; ותחסר הכ"ף לפעמים, כי חטאת קסם מרי (ש"א ט"ו כ"ג) טעמו כי כחטאת קסם, חלק כחלק יאכלו (דברים י"ח ח') טעמו כחלק בחלק. הלמ"ד. נגזרת ממלות אֶל עַל. וז"ל הח' ב"ז תל"ע § קמו „השם אשר הוא הגבול שאליו תכון הפעולה בעצם, או הסבה התכליתית שלמענו ולתכליתו נעשה, או גבול הסוף שאליו תכלה התנועה, או גבול הזמן, סימן היחס שלו מלת אֶל או למ"ד השמוש, אך מלת אל תבוא רק בגוף שאליו תכלה הפעולה בעצם, כמו ויתן אל משה (שמות ל"א י"ח), הוא גבול הנטיה, אל ארצי ואל מולדתי תלך (בראשית כ"ד ד'), הוא גבול התנועה, והלמ"ד יבוא ג"כ בשם אשר הוא הסבה התכליתית שלמענו ולתכליתו הפעולה נעשה, כמו ולקחת אשה לבני (בראשית כ"ד ד'), ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה ב') ענינם בעבור העצם ולמענו וכו'" עכ"ל, וז"ל הח' שד"ל בהמשכיל (בראשית מ"ו כ"ח) „הפרש גדול יש בין שמוש אות הלמ"ד ובין שמוש אֶל, ומעולם לא תמצא בתנ"ך מ . . . ל . . . אלא מ . . . . אל . . . כמו מיום אל יום (במדבר ל' ט"ו), מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו כ"ח), רק באחרונים מצאנו מיום ליום ומחדש לחדש, ובדה"י מצאנו מעיר לעיר וכו', וכן שרש עבר וכו'" עכ"ל, עיי"ש. א) תשמש על הגוף שאליו תכלה הפעולה, ויתן לי (בראשית כ"ג ט'). או שאליו תכלה כונת הפעולה, ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה ב'). ב) למ"ד הַסִּבָּה, וכל העם נסו לקולם (במדבר

ט"ז

Digitized by Google

ט"ז ל"ד), טעמו נשבת קולם. ג) למ"ד הַתַּכְלִית, יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה (בראשית א' י"ד). ד) למ"ד הַהַבְדָּלָה, בין דם לדם בין דין לדין (דברים י"ז ח). ויאמר הרשד"ל בהמשתדל שם „מלאת בין . . . ל . . . משמשת כאשר הכונה להבחין דבר מדבר, כגון אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו (יונה ד' י"א)" עכ"ל. ה) למ"ד הַחֲלוּקָה, לשון הרשד"ל בהמשתדל בראשית מ"ז כ"א „תפקדו אותם לצבאותם (במדבר א' ג') בני שמעון למשפחותם (שם כ"ו י"ב), ונקרבתם בבקר לשבטיכם (יהושע ז' י"ד), ענינם חלוקים לנאות למשפחות לשבטים" עכ"ל, ולשון הגאון מלבי"ם בהתורה והמצוה פ' ויקרא סי' מ"ז „למ"ד לנתחיה היא למ"ד החלוקה, כמו למשפחותיהם למינהו לגבולותיה לבנותיה, ויש הבדל בין אם בא השם בכנוי שאז מורה על כלל החלקים הנמצאים בו, ובין אם בא בלא כנוי כגון ויקרב את ביתו לגברים, והֶעֱמיד את העם למשפחות (נחמיה ד' ז'), ר"ל משפחה אחר משפחה, אבל כשאומר למשפחותיו כל המשפחות הנמצאות, וכן כשאומר לנתחיה היינו כל הנתחים הנמצאים בה" עכ"ל. ו) למ"ד הַשִּׁנּוּי מעצם לעצם, וכִתְּתוּ חרבותם לאתים (ישעיה ב' ד'), וז"ל הרשד"ל בכורי העתים תקפ"ז צד 174 „משפט הלשון כל היה ואחריו למ"ד משמשת קשורה עם שם דבר בלא כנוי ובלא ה' הידיעה לא יורה על הקנין רק על התהפכות דבר לדבר אחר, כמו ויהי למטה בכפו (שמות ד' ד'), ויהיו לתנינים (שם ז' י"ב), היה לאבן (ש"א כ"ה ל"ז), היתה לגוי נהפכה מאשר היתה והיתה לגוי" עכ"ל. ז) למ"ד הַפּוֹרֶטֶת וְהַכּוֹלֶלֶת, זאת התורה לעֹלה ולמנחה ולחטאת וגו' (ויקרא ז' ל"ז), ויעיו ומזרקותיו ומזלגותיו וגו' לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ"ז ג). ח) תשמש לבאור הדמיון, וכעצם השמים לטהר (שם כ"ד י'). ט) לגבול הזמן, לשבעת הימים (בראשית ז' ט'). י) כטעם מלת את ליחס הפעול, הרגו לאבנר (ש"ב ג' ל'), ויאמר הרוו"ה בהבנת המקרא (בראשית א' ה') „אמר הכתוב ויקרא אלהים לאור יום ולא אמר את האור כדרכו בכמה מקומות בקריאת השם? כי לא יאמר כן רק כשהנקרא מחוסר שם. אבל כשהנקרא כבר ידוע בשם והכתוב רצה לצרף עמו עוד שם אחר מבלי שיעקר השם הראשון ממקומו אז יחובר לו השם החדש בשמוש הלמ"ד, כי בענין השני אשר יסודו בשם הנוסף הוא כדמות קנין לו, כמו צידונים יקראו לחרמון שריון והאמורי יקראו לו שניר (דברים ג' ט'), ויקראו ללשם דן (יהושע י"ט מ"ז), אבל ויקראו שם העיר דן (שופטים י"ח כ"ט) בפרוש הזכיר הכתוב ואת העיר שרפו באש ובנו אחרת תחתיה, לא כן בספר יהושע" עכ"ל, ועיי"ש בהרכסים לבקעה. יא) כטעם מלת על, והנה דגון נופל לפניו (ש"א ה' ג'), זבולן לחוף ימים ישכון (בראשית מ"ט י"ג). יב) כטעם מלת עם, כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה (שם מ"ו כ"ו) טעמו עם יעקב. יג) כטעם מלת של לסימן הקנין, ואמרת לעבדך ליעקב (שם ל"ב י"ט). יד) כטעם בעבור או אודות, ולישמעאל שמעתיך (שם י"ז כ'). טו) כטעם מלת עד, ויצר לאמנון להתחלות (ש"ב י"ג ב'), טעמו עד התחלות. טז) תשמש כטעם בי"ת, כי האדם יראה לעינים (ש"א ט"ז ז') טעמו בעינים, ויהי דוד לכל דרכיו משכיל (שם י"ח י"ד) טעמו בכל דרכיו. יז) כטעם מ"ם, ויבוא שלמה לבמה (דה"ב א' י"ג) טעמו מהבמה. יח) כטעם ה"א הידיעה, הסרים אשר לַמֶּלֶךְ נשען עליו (מ"ב ז' ב'), שיר לַמַּעֲלוֹת (תהלים קכ"א א'), או שיח לָאָרֶץ (איוב י"ב ח'). וז"ל הח' גאלדענטהאל בספרו מספיק לדקדוק לשון ערבי דף ע' ע"א „למ"ד הידיעה בערביה, דע כי הלמ"ד לבדה תשמש לידיעה, כי האל"ף לפי דעת המדקדק אבן סיבויה היא רק לחבור" עכ"ל, ושם ד' י"א ע"ב „כי האל"ף איננה עקרית, והעקר הלמ"ד, בהפך מן העברי" עכ"ל. יט) ז"ל הח' בן זאב בתל"ע § שיח „סגולת הלשון להוסיף מלת הגוף ביחס שאליו על הפעל אשובה לי, לך לך, הקח לה, שובו לכם, נאי לך, הלך לו" עכ"ל, ולשון הרב רמ"א במבין „והוא מורה על הרצון של נפשו בלא מוחה" עכ"ל. ותחסר הלמ"ד, ויבוא ירושלם (מ"א ג' ט"ו) טעמו

Digitized by Google

לירושלים. הבי"ת, א) כ' התוך, אם במקום, כמו ויוסף היה במצרים (שמות א' ה'), ואם בזמן, כמו ויהי ביום השלישי (אסתר ה' א'), וז"ל הרב מהרי"ל בהכתב והקבלה (בראשית מ' י"ג) "שמוש בי"ת הזמן (ר"ל בהתקשרה עם מלות הזמן) משונה, פעם יורה על תחלתו, פעם על סופו, פעם על האמצע, כמו בשנת שלש למלכו (אסתר א' ג') בתחלת שלש, בשנת הארבעים לצאת בני ישראל (במדבר ל"ג ל"ח) איננו דוקא בתחלתו ולא בסופו, במועד שנת השמיטה (דברים ל"א י') בסופו" עכ"ל, וז"ל החכם ר"מ פלונגיאן במחברת בן פורת מכתב ראשון הערה ג' "הנני להביא ראיות כי דרך רז"ל בכמה מקומות להעתיק הבי"ת מאשר הוראותיו אל הוראת התוך במקום ובזמן, בפסחים (מ"ה א') דרשו כל אשר יגע בנבלה עד שיבלע בנבלה, וכן בנדה (כ"א ב') בנבלה שמטמאה בפנים כבחוץ ע"ש, ובביצה (ז' ב') וכסהו בעפר עד שיתן עפר למעלה ולמטה, דרשו את הבי"ת על התוך במקום, ובב"מ (ס"ה א') כשכיר שנה בשנה שכירות של שנה זו אינה משתלמת אלא בשנה אחרת" עכ"ל. ב) בי"ת הכְּלִי, ויך את האתון במקל (במדבר כ"ב כ"ז). ג) בי"ת הָעֵזֶר, באלהים נעשה חיל (תהלים ס' י"ד). ד) בי"ת הַהַפְלָגָה, ז"ל הרל"ם בהרכסים לבקעה (בראשית ב' ח') "הרבה ביתי"ן ישנם בכתובים הבאים להפלגה, ובעלי הלשון לא השגיחו עליהם, כגון ביה שמו (תהלים ס"ח ה'), נורא ואיום מאד שמו, כי ברע הוא (שמות ל"ב כ"ב) רע מאד, והוא באחד (איוב כ"ג י"ג) אחד ומיוחד לבדו, ה' לי בעוזרי (תהלים קי"ח ז') הגדול שבכל העוזרים, ואת היית בעוכרי (שופטים י"א ל"ה) גדולה מכלם, משה ואהרן בכהניו (תהלים צ"ט ו') היקרים והגדולים שבהם, כי ברבים היו עמדי, רבים עד מאד, וכן בי"ת בעדן פרשו גן העדון והתענוג הרב" עכ"ל, ועי' מש"כ החכ' ר"מ רייכערסאהן בהשרון שנה רביעית צד 215, וז"ל החכ' ב"ז בתל"ע § שנו "תשמש בשם להורות הפלגת יתרון המתואר, היפה בנשים (שיר א' ח'), הצעיר בבית אבי (שופטים ו' ט"ו)" עכ"ל. ה) בי"ת הַבֵּאוּר, כבד מאד במקנה בכסף ובזהב (בראשית י"ג ב'). ו) בי"ת הַהַתְמָדָה, מדי חדש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג), מדי שנה בשנה (זכריה י"ד ט"ז), דבר יום ביומו (שמות ה' י"ט). ז) בי"ת הַהִתְנַגְּדוּת, ז"ל הרב מהרי"ל הכתב והקבלה (דברים י"ב י"ז) הבי"ת תשמש גם על ההתנגדות, כמו ידו בכל, וילחם בישראל, אם ה' הסיתך בי, לא יקום עד אחד באיש, ולא תענה ברעך, ירהבו הנער בזקן, שכונתם נגד כל נגד ישראל, וכן כלם" עכ"ל. ח) תשמש על הדבוק, ודבק באשתו (בראשית ב' כ"ד), לא תגע בו יד (שמות י"ט י"ג). ט) במקום יחס הפעול, אחזת ביד ימיני (תהלים ע"ג כ"ג), כל בן נכר לא יאכל בו (שמות י"ב מ"ג). י) תשמש כטעם בעבור נטה את ידך על ארץ מצרים בארבה (שם י' י"ב). יא) כטעם על, כי אם הבהמה אשר אני רוכב בה (נחמיה ב' י"ב), טעמו עליה. יב) כטעם עם, הרק אך במשה דבר ה' (במדבר י"ב ב'). יג) כטעם עד, ערים גדולות ובצורות בשמים (דברים א' כ"ח). יד) כטעם של, ז"ל הרב מהרי"ל הכתב והקבלה במדבר י"ט י"ג "במת בנפש, מת של נפש, לשון רש"י, בי"ת של בנפש הוראתו כמלת של, דומה לזה בצמר או בפשתים (ויקרא י"ג כ"ג) שפי' של צמר ושל פשתים ערא"ש שם וכאן" עכ"ל. טו) לשון החכ' רי"ל מינדין בספר מלים לאלוה מערכת הבי"ת שמוש ס"ז "תשמש במקום אחרי, כמו בשבועותיכם מקרא קדש (במדבר כ"ח כ"ו) ענינו אחרי שבועותיכם יהיה מקרא קדש, וכו'" עכ"ל. טז) לדעת קצת תשמש כטעם טרם, כמו ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב' ב') טעמו טרם יום השביעי, אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (שמות י"ב ט"ו) טרם יום הראשון. יז) ותשמש כטעם למ"ד. ואתה באלהיך תשוב (הושע י"ב ז') כלומר לאלהיך. יח) כטעם מ"ם, כי תשה ברעך (דברים כ"ד י') טעמו מרעך. יט) לשון הרד"ק במכלול ליק ד' מ"ה ע"א "וכמו שיבואו שני כפ"י הדמיון זה אחר זה כן יבואו שני ביתי"ן רצופים זה אחר זה, כמו כי שלח ברשת ברגליו (איוב י"ח ח') כלומר רשת ברגליו

או

Digitized by Google

או ברשת רגליו (ר"ל שניהם במשמע), וכן כי בי בעזרך (הושע י"ג ט') אני בעזרך או עזרך בי" עכ"ל. ב) תתחבר למקור הפעל להורות יחס הצטרפות שני משפטים זה על זה בבחינת הזמן, בהיותם בשדה ויקם (בראשית ד' ח'), ובזה תשתתף עם הכ', וז"ל הח' ב"ז תל"ע § שנו „וההבדל ביניהם בענין הצמצום, כי הבי"ת מגביל נקודת הזמן בצמצום, אבל הכ' מורה כאחד השעור והקרוב וכו'" עכ"ל, וכ"כ הרוו"ה בהבנת המקרא במדבר ט"ו י"א „השמוש בלשון עתיד יורה על השלמת זמן הענין, והשמוש במקור הוא מוכרע בין לעבר ובין לעתיד, ואם תפיל אות בי"ת בראשו יורה על התחלת זמן הענין, ועם כ' בראשו יורה על משך זמן הענין, כי באמרך לרעך כי תבוא אל העיר תעשה כך וכך הרצון בו אחר כלות ביאתו שמה, ר"ל אחר שסר מעליו שם ביאה, ובאמרך בבואך ועשית הרצון בו בתחלת ביאתך מיד ולאלתר, ובאמרך כבואך הרצון בו במשך זמן הביאה כל זמן ששם ביאה עליו" עכ"ל, והח' רוו"ס בתורה ל"ע סי' קפ"ד כתב „ההבדל בין בשמע ובין כשמע, שהבי"ת יורה תמיד על התחלת זמן הפעולה בעוד שנמשכת הפעולה האחרת, והכ' יורה על היות התחלתה בעת אחת מצומצמת עם התחלת הפעולה האחרת" עכ"ל, אבל הח' שד"ל כתב בבכורי העתים תקפ"ט צד 93 „בפקד נאמר על דבר הנעשה בתוך עמידת דבר אחר, כמו ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן אוני, בצאת נפשה קראה לו ולא אחר שמתה, כפקד נאמר על דבר הנעשה אחרי השלמה דבר אחר והכ' נגזרת ממלת כי מענין והיה כשבתו על כסא ממלכתו שהוא כמו ויהי כי ישב המלך בביתו וכו'" עכ"ל, וכ"כ בהמשתדל שמות ג' י"ב „המקור עם בי"ת ענינו בזמן הפעולה, והמקור עם כ"ף ענינו אחר הפעולה" עכ"ל, וכ"כ הח' לערנער במורה הלשון § 203, והח' רא"ד בספר תורת האדם (נחום א' ו') כתב „הבי"ת לא תורה הזמן רק התוך במקום ובזמן, מלבד הוראותיו האחרות, והעד כי תבוא הבי"ת גם על שמות עת וזמן עצמם, כמו בעת ההיא, בזמניהם, וגם בבואו על המקור כמו בצאת אשר נפרשה' בעת צאת, מכל מקום לא יורה הבי"ת כי אם על התוך והעת טמונה במקור עצמו, כי אם אמנם לא יורה המקור זמן עשות הפעולה אם בעבר אם בהוה או בעתיד — מ"מ יש בו זמן משך הפעולה עצמה, לפי שאין כל פעולה מבלי משך זמן" עכ"ל; והג' ר' שמואל שטראשון בהגהותיו לנזיר (ל"א א') בקש לתת גדר חדש בשמוש הבי"ת על מלת ראשון, אך אין דבריו נראים; ותחסר הבי"ת לפעמים כמו ששת ימים (ויקרא כ"ג ג') ראוי להיות בששת, בד בבד (שמות ל' ל"ד) לדעת הרד"ק ראוי „בבד בבד כלומר כל אחד ואחד במשקלו או כל אחד ואחד לבדו" עכ"ל; וכל בי"ת המחוברת למלת אשר מובנת בחסרון מלה, כמו באשר הוא שם (בראשית כ"א י"ז) ראוי במקום אשר הוא שם, באשר את אשתו (שם ל"ט ט') בעבור אשר את אשתו, בן זאב; וז"ל § רצ „אם קנת השמות במאמר באור לקנתם, אם השם שאחריו באור לאשר לפניו צריך שיבוא סימן היחס כפול עם כל שם ושם, בעמך ישראל (ש"ב ז' כ"ג), לעבדך ליעקב (בראשית ל"ב י"ט), בנער באבשלום (ש"ב י"ח י"ב), וכן הדין בשאר יחסים, את בנך את יחידך (בראשית כ"ב ב'), עם בני עם יצחק (שם כ"א י'), אל אחיך אל עשו (שם ל"ב ז'), על עמי על ישראל (ש"ב ז' ח')" עכ"ל, והח' יששכר בער בלעזינגער בבכורי העתים תקפ"ח צד 32 הביא איזה יוצאים מזה הכלל כמו ומי כעמך ישראל (דה"א י"ז כ"א), ובסדר תפלת י"א בעבודה בעמך ישראל, וסיום דבריו „ואנשי כנסת הגדולה ידעו שמוש הלשון היטב יותר מן המדקדקים החדשים אשר שמו אותותם אותות וכו'" עכ"ל, ובכל זאת הדין דין אמת; ויתחברו שתים ושלש אותיות שמושיות זה על זה, כמו כבראשונה (ישעיה א' כ"ו), למבראשונה (דה"א ט"ו י"ג), בשכבר (קהלת ב' ט"ז), כשהיה (שם י"ב ז'), ובלשון המשנה הרבה. השלמתי לבאר שמושי אותיות מש"ה וכל"ב וחסרון אותיות בבל"ם המשמשות בראש המלה, ואין דעתי מסכמת למה שהחליטו המדקדקים שכן גם יתוספו לפעמים ללא ענין, וע"כ לא השבתים, וגם הגאון לא השבם בכלל האותיות הנוספות לקמן אות ג' ע"ש. —

עי'

Digitized by Google

ג) א) עי' באור הסעיף, וז"ל הרד"ק בשרשים שרש איש „וכתב אדוני אבי ז"ל, כי אמר אישון (דברים ל"ב י') להקטין, לפי שהצורה נראית בעין קטנה (וגם בלשון ערב ויון הקרא בת העין בשם איש קטן או ילד קטן, ועי' ג"כ בהמליץ שנה שמינית צד 114), וכן דרך העברים להוסיף אותיות להקטין, כמו שבת שבתון שבת אמר על יום השבת מערב עד ערב ושבתון על התוספת שמוסיפין מחול על הקדש, וכן דרך לשון הלע"ז שמוסיפין אותיות להקטין הדבר" עכ"ל, והח' ברוק בהאוספה לשנה רביעית בהוספה לגליון 12 כתב „נמצאו בכתבי הקדש הרבה מלות שנוספו בהן אותיות ון להקטין, כמו איש אישון, אדם אדמוני בתוס' יו"ד, מגבר בצרון הארמון הקטן אשר בתוך המגבר הגדול, ירק ירקון כי אותות המחלה הזאת הם הירקרוקית אשר לעור החולה ולא תשוה אל מראה הירוק, ערובה ערבון הוא רק סימן או דמי תחלת הפרעון, עשר עשרון הוא חלק העשר מאחד שלם, קמוש מין קוצים קמשונים הם קטנים ממין ההוא, וסימן ההקטנה "ון נמצא בשמות עצם פרטי הרבה לפי' החכם, ד"מ גרשון שמשון" עכ"ל. ואולם הראב"ע כתב בפירושו קהלת י"ב ה' „אמר ר' אדונים בן תמים המזרחי נ"ע כי אֲבִיּוֹנָה כנוי לרות בני האדם, וכן דקדוקו, אֶבְיוֹן תאר השם לזכר, אֶבְיוֹנָה תאר לנקבה, וכאשר הצעירנה תהי אֲבִיּוֹנָה, ולפי דעתי אין זה אלא דקדוקי עניות, כי אלו היה זה ביסוד הלשון להקטין היו נמצאים במקרא למאות ולאלפים, ואולם אמנון ואמינון שני שמות לאיש אחד כמו שלמה ושלמון אבשי ואבישי אבנר ואבינר וזולתם" עכ"ל, והילכתא כותיה דר' אדונים, ועי' מש"כ הח' ר"י בעה"ק בהערותיו להל"ב מדות מדה שניה. —

והנני להזכיר אפס קצה הטעמים הפשטיים אשר הזכירו בעלי הלשון האחרונים בתוספת אותיות האמנתי"ו; הה"א, כמו ולכה לישועתה לנו (תהלים פ' ג'), ופרשו רז"ל בירושלמי (סוכה פ"ד ה"ג) ולכה ודאי (כן הגיה הרד"ל) ובשו"ט שם שכל הישועה שלך היא, ועיי"ש בהגהות הגאון רמ"ג יפה, ובשמו"ר פ"ג ועתה לכה אמר ר"א לכה ודאי לומר אם אין אתה גואלם אין אחר גואלם, ולשון הרד"ל „הה"א ודאי כלומר נכתבה לברור הדבר בודאי שלך הדבר מלפה" עכ"ל, הגדר הזה הוא גדר פשוטי שהה"א הנוספת תורה לפעמים על היחוד מזולתו, וז"ל הרב מהרי"צ הכתב והקבלה בראשית י"ט ח' „ושנה שני מיני עתיד, האחד עתיד החלטי, והוא שיודיע בו המדבר עשית הדבר בהחלט, הב' עתיד רצוני או בקשיי, והוא שיודיע בו המדבר רצונו וחפצו על עשיית הדבר, העתיד ההחלטי יבוא מבלי ה' בסוף, כמו אוציא את בני ישראל (שמות ג' י"א) אבוא אל אדוני (בראשית ל"ג י"ד), כל אלה הם עתידים מחליטי הפעולה, אמנם העתיד הרצוני והבקשיי יבוא בה' בסוף, כמו אבואה אל אשתי, אדברה וירוח לי (איוב ל"ב כ'), הוא עתיד המגלה רצון המדבר אל פעולתו" עכ"ל, וכ"כ הרשד"ל בבכורי העתים תקפ"ז צד 170 עיי"ש, ולדעת הח' ריטטענבערג בנימוקי המכלול קי"ג א' וְאֶשְׁעָה בחקיך (תהלים קי"ט קי"ז) לא תִכְלָה (מ"א י"ז י"ד) הה' בהם נוספת ומשפטם וְאֶשְׁעֲהָה תִּכְלֶהָה ונשמטה הה' למ"ד הפעל והועלה תנועתה על האות השואית שלפניה, ולדעתי ומה תַּעֲשֶׂה לשמך הגדול (יהושע ז' ט') אל תִּהְיֵה לי למחתה (ירמיה י"ז י"ז), ודומיהם, משפטם תַּעֲשֶׂה תִּהְיֶה, ובאו בקמץ קטן תחת קמץ גדול, עי' בשער המקרא אות ג' הערה יו"ד, ולכן גם אלו מורים על עתיד רצוני ובקשיי, וכן מצאתי באגרות של הרדב"א שער עם . . . כפי מה שהעתיק בלקוטי קדמוניות צד קל"א „וההפרש שבין תַּעֲשֶׂה וְתַעֲשֶׂה הוא, שמלת תַּעֲשֶׂה הוא על דרך ההכנעה והבקשה, כמו אם תַּעֲשֶׂה עמנו רעה (בראשית כ"ו כ"ט) ומה תַּעֲשֶׂה לשמך הגדול, ותַעֲשֶׂה הוא על דרך הצווי לא תַעֲשֶׂה לך פסל וזה אשר תַּעֲשֶׂה" עכ"ל, ועיי"ש בשער רא . . . וז"ל הרב מהרי"צ שם מ"ג א' „יש הבדל גדול בין לשון שִׁלְחָה בה' בסוף ובין שְׁלַח ידך וגו', כי יש שני מיני צווי, אם צווי החלטי, אם רצוני ובקשיי, צווי החלטי הוא כאשר יצוה האדון לעבדו ואז יבוא בלי

ה'

Digitized by Google

ה' וצווי רצוני ובקשיי הוא כאשר יצוה איש לרעהו ואהובו לעשות דבר מרצונו הטוב וכו', ומנהג זה נוהג בכל הפעלים" עכ"ל. ויאמר הרל"ם בהרכסים לבקעה שמות ס"ו ע"ז הה' הנוספת באימתה ופחד מורה על הפלגת הענין ואימתה קשה מאימה, וכן עולתה בצרתה ישועתה" עכ"ל, וכ"כ המליץ ר' יהודה מסיר ליאון בספר נפת צופים שער ד' פרק שבעים ותשעה „לפעמים תבוא בתיבה יחידה אות מורה על הגדלה, והמשל אין ישועתה לו באלהים סלה בצרתה לי תבאתה לראש יוסף וכו'" עכ"ל, אבל דעת הראב"ע באלה הבאי"ן כי באו כאן שני סימני הנקבה ביחד, עי' לעיל אות א' הערה ג' סי' ב', ועי' בספר הרקמה צד 39 וצד 84, עוד כתב הרב מהרי"ל בהכתב והקבלה במדבר כ"ז י"ג „בכל התורה כל וְרָאִיתָ חסר ה' וכאן ה' בסוה"ת ע"פ המסרת, ולפי דעתי נכון הוא מאד ע"פ הכלל שבידינו כי בכל פעל הנעשה בחפץ ורצון תתחבר בו ה' (וז"ל בויקרא ט"ז א' „הה' באות לקרבה ובאות לדבקה היא נוספת, וג"ל למה שהעירותי על אות ה' הנגלית בסוף הפעלים שהיא באה להורות על עשיית הפעולה בחפץ ורצון 'וכו'" עכ"ל) לכן בראיה זו שמיתת משה תלויה בה באה אליו הצווי לעשות פעולתו בחפץ ורצון וכו'" עכ"ל עיי"ש.

וז"ל רש"י בפרושו ירמיה ו' ו' „כרתו עֵצָה הוא לשון הרבה עצים, כמו דָּגָה הוא לשון הרבה דגים" עכ"ל, ובנחום (ב' י"ד) ז"ל רִכְבָּהּ רוב רכב שבה, ה"א יתירה הוסף הלשון לכמה מרכבות, וכן סיר אשר חֶלְאָתָהּ בה (יחזקאל כ"ד ו') זהם רב" עכ"ל, וביחזקאל (מ"ז יו"ד) ז"ל „לְמִינָה תהיה דגתם לא מפיק ה"א, ופרושו למינים הרבה תהיה דגתם, למינה לשון רוב מינים, כמו וְהַדָּגָה אשר ביאור, כל אַנְחָתָה השבתי" עכ"ל, ובישעיה (כ"א ב') ז"ל „אַנְחָתָה לא מפיק ה', לפי שהוא כמו כל אנחות שבעולם, והוא לשון אנחה מרובה של אנשים הרבה" עכ"ל. ובספר תורת האדם עמוס ד' ג' כתב „והיה צריך לומר וְהִשְׁלַכְתֶּן ההרמונה, אבל יען שהוא עבר מהופך לעתיד הוסיף גם ה"א העתיד מן תַּשְׁלֵכְנָה לזווג את המלה עם מלת ההרמונה" עכ"ל. וז"ל הרוו"ה בהבנת המקרא בראשית ל"א ו' „בעבור שהדבור אינו לא ליחיד ולא לרבים אלא לשנים אמר וְאַתֵּנָה בה"א, כי כן מנהג לשון ערב להוסיף ה' בסוף התיבה כשהלשון לשנים, וכמוהו וְאַתֵּנָה צאני (יחזקאל ל"ד י"ז), כי תיבת צאן כוללת שני מינים כבשים ועזים, ויתכן כי כמוהו לְיַחְמֵנָה שבסמוך" עכ"ל. ולדעת ר' משה הכהן הביאו הראב"ע בנאות אות ה' יהיה תוספת הה' בכנוי רֵעֵהוּ שוה בטעמו לכנוי רֵעָיו, כי בשניהם יכנו שם לשון רבים אל יחיד נסתר, אבל הגאון כתב בפרושו לתורה בראשית א' כ"א „לְמִינֵהוּ נכתב בה' ובוי"ו, כי רז"ל דרשו על ישקני מנשיקות פיהו כנשיקות חתן וכלה, והוא בעבור תוספת אות ה' ו', אלו נאמר פיו היה נשמע מנשיקות זכר, ואלו נאמר פיה היה נשמע נשיקות נקבה, עכשיו שנאמר פיהו נשמע נשיקות זכר ונקבה, וזהו כנשיקת חתן וכלה וכן רמז כאן למינהו בה' ו' על מין זכר ונקבה" עכ"ל, והח' ריב"ל כתב בשרשי לבנון שרש פה „ונמצא גם בה' פיהו, אלה פיהו מלא, ובאה הה' להגדיל, ויש גם בלשונות הלועזות שבאו בהם אותיות להגדיל כידוע, ואמרו במדרש אלה פיהו מלא למה נאמר פיהו — בה' — מפני שהוא מלא באלות וכו'" עכ"ל. ולפעמים תבוא ה"א בסוה"ת במקום למ"ד בתחלתה, כדתנינן בירושלמי דיבמות פ"א ה"ו ובב"ר פ"נ בשם ר' נחמיה „כל דבר שהוא צריך למ"ד בתחלה ולא נתן לו הטיל לו הכתוב ה"א בסופו, כגון לחוץ חוצה לשעיר שעירה לסכות סכותה למצרים מצרימה לירושלם ירושלימה" ע"כ, וז"ל הח' פינסקער בספרו מבוא לנקוד הבבלי צד 148 הערה 63 ליסוד מספר" כל מלה שסופה ה' וטעמה לעיל נחלקו בה החכמים וכו', אולם ר' יונה בהרקמה צד 38 (ועיי"ש צד 163) אמר שאין הה' מקום אל כמו שחושבים רוב בני אדם מכח הדוגמאות של מלת לשאולה וכו', אך כללו של ר' נחמיה נכון מאד אלא שקצר דבריו, וכונתו, כל תיבה המורה על גבול התנועה במקום הנכללת בפעל הקדם לה ומנהגו להיות נקשר עם מלות המעם אל או עד או

אות

Digitized by Google

אות הטעם לְ . . נתן לה ה"א בסופה, ואין כונתו שהה"א היא דוקא במקום למ"ד וכו', ולפי דעתי אפשר שהשתמש בעל הלשון בה' נוספת לא לבד להוראת גבול התנועה אלא לפעמים גם תמורת כל היחוסים האחרים להורות עליהם וכו', כגון תמורת יחס שָׁבוֹ, הקים לנו ה' נביאים בָּבֶלָה (ירמיה כ"ט ט"ו) ר' בבבל, ותמורת יחס שָׁמָּה כמו ולוט עמו הַנֶּגְבָּה (בראשית י"ג א') ר' מהנגב, ותמורת יחס הפעול לא פתח בָּיְתָה (ישעיה י"ד י"ז) ר' את הבית, והמעיינים ימצאו עוד דוגמאות רבות" עכ"ל, וז"ל הח' ריפטענבערג בהאוספה שנת שתים עשרה גליון 27 „הנה זה מצאתי בה' נוספת בסוף התיבה כאשר תבוא במקום למ"ד בתחלתה כן תבוא במקום ה' הידיעה ע"פ דרך לשון ארמי ביאמר מן גְּבַר גברא, וכן מצאנו בעברי כְּאִמָּה בתה (יחזקאל ט"ז מ"ד) ר"ל כהאם בתה, ויורד עז מִבְטֶחָה (משלי כ"א כ"ב) ר"ל עז המבטח, ודרך נְתִיבָה (שם י"ב כ"ח) ר"ל ודרך הנתיב, כתפי מִשִּׁכְמָהּ תפול ואזרועי מִקָּנָה תשבר (איוב ל"א כ"ב) ר"ל מהשכם מהקן, על מוֹקְדָה (ויקרא ו' ב') ר"ל על המוקד" עכ"ל; האל"ף, כמו וּבְאֶזְרוֹעַ נטויה (ירמיה ל"ב כ"א), וְהֶאֱזִנִיחוּ (ישעיה י"ט ו'), הֶהָלְכוּא אתו (יהושע י' כ"ד), ולא אָבוּא שמוע (ישעיה כ"ח י"ב), וְקָאם שאון (הושע י' י"ד), וְרָאֲמָה וישבה (זכריה י"ד ט'), ע"ד הפשט י"ל שהאל"ף הנ' תורה הפלגת הענין, אזרוע נטויה היא זרוע רמה מאד, והאזניחו נהרות כ"ל כמו שמסים דללו וחרבו, ההלכוא אתו בזריזות עצומה, וקאם שאון שואן ברעש גדול, והאמה וישבה למעלה למעלה, עי' ב"ב ע"ד ב', וז"ל רב"ח במדבר י"א כ' „נכתבה מלת לזרא באל"ף להגדיל המאוס ולהפליגו, כי כל תיבה הצריכה להכתב בה' ונכתבה באל"ף הכונה להפליג הדבר, כמו קראן לי מרא (רות א' כ') אשר משפטו בה' ואמר בא' להפליג המרירות וזהו כי המר לי מאד, וכמוהו ויצא בחמא גדולה (דניאל י"א מ"ד) שנכתב בחמא בא' להגדיל החמה" עכ"ל, בכל אלה נראה שנשמשה הה' כדרכה ובאה שם א' נוספת להפלגה; המ"ם, ז"ל הגאון מלבי"ם בקונטרס איילת השחר סי' ו' „המ"ם הנוסף בראשי השמות כמו משכן מקדש מרכב מושב מקום, יציין המקום המיוחד לאיזה דבר, וע"כ דרשו מחוץ למחנה מושבו שמושבו שמה מדלא אמר שבתו, וממ"ש לכל מראה עיני הכהן למדו שאין הולכין אחר הרואה רק אחר העצם הנראה, וכן תציין המ"ם את הכלי שבו יעשו איזו פעולה כמו משקל מקדש מקטר מבטח מבצר, ר"ל דבר העשוי לשקול בו ולהקטיר, וזהו המבדיל בינם ובין שקל קדש קטור בשתון בגרון שמציינים הדבר עצמו, וזהו ההבדל בין מֶכֶר ובין מִמְכָּר, שֶׁשם ממכר כולל גם מתנה, וכן בין מקנה ובין קנין, שֶׁשם מקנה מציין הפעולה ושם קנין הוא שם המופשט על הקנין מבלי השקפה על הפעולה" עכ"ל, והח' ר"ש פאפענהיים בהקדמת יריעות שלמה ד' ח' ע"ב כתב „ולזאת הסבה בעצמה שהמ"ם מורה על הרבוי הושאלה לשמוש כנוי הרבים, אם בפעלים כמו יוניאֵם יביאכ, אם בשמות ידיהם רגליהם, וזו ג"כ סבת מ"ם ההפוך לעשות מן הפעל שם. כמו מקדש משכן מכסה מסך מקרא מגד ודומיהם בכלם הוראת המ"ם המונחת על הרבוי להורות שהפעל ההוא הוא בנושא שלו בקבע ובמרובה דהיינו קנין תמידי ומחלט לא על צד אקראי וארעי, שאפשר שיהיה דבר קדש לזמן מועט ויהיה אח"כ חול, וכשיאמר עליו מקדש ירצה בו שהוא תמיד קדש דהיינו זמן מרובה, וכן משכן ירצה בו שכונה קבועה ומוחלטת, ומזה יוקש על שאר המ"ין הנוספות במלות כלן להוראת רבוי וקביעות ענין באותו הנושא" עכ"ל, וז"ל הרב הגדול ר' אברהם בנו של רבינו הגר"א זצ"ל בהערותיו למדרש אגדת בראשית פרק כ' „יומם ולילה לא תכבה (ישעיה ל"ד י') המ"ם שבסוף יומם מורה על תמידיות ונצחיות עכ"ל, וכן אלהי אקרא יומם (תהלים כ"ב ג') מדי יום ביומו" ע"כ. ועי' לקמן הערה ב' מש"כ בשם ריו"ו, ועי' עוד בהאוספה לשנה עשירית גליון 41 ע"ם; הנו"ן, ז"ל הרב מהרי"צ הכתב והקבלה שמות י"ח כ' „כבר ידעת כי הנו"ן הנחלות בסופי הפעלים המה כעין נו"ן האחאר" עכ"ל, ושם ג'

Digitized by Google

י"ב תעבדון בנו"ן תלויה בסוף, והוא יורה על התואר, ר"ל שתהיו נבחרים להיות עבדים לאלהים, ואלו אמר תעבדו היה מורה על עשיית העבודה זמן מה" עכ"ל, ושם כ"א ל"ה „כי אות נו"ן הנתלית בסופי הפעלים יראה שבאה להורות על שלמות הפעולה כראוי לה בלי שום נטיה ממנה, ודוגמא לזה שאמר יעקב כה תאמרון כה תדברון שהקפיד עליהם לבל ישנו בלשונם מכל הדברים אשר שם בפיהם, ובמקום אחר העירונו על הנוני"ן הנתלות בפעלים שהם נוני"ן התואר, ודא ודא אחת היא, כי המעשה שהאדם מתואר בו יעשה יותר בשלמות וכראוי' עכ"ל, וז"ל הח' ר"ש פאפענהיים בהקדמת יריעות שלמה ד' ח' ע"ב „אך יודע שכל דבר המקבל פעולה מאחרים ייוחס לו תמיד כנוי הנקבה הן בדבר שיש בו רוח חיים והן בדבר שאין בו רוח חיים, ולא בלשון עברי בלבד כי אם גם בשאר לשונות, כל מקום שיש שם פועל ונפעל יתיחס אל הפועל לשון זכר ואל הנפעל לשון נקבה, ומשום כך אחר שנבחרה הנו"ן בלשון עברי לסימן הנקבה נשתמש בה ג"כ להוראת הנפעל כמו נעשה נקרא נדרש, כלומר שאותו הנושא קנה לעצמו ענין הנקבה במה שהוא פעול מזולתו, וזה הענין בעצמו שייך ג"כ אל התואר והמתואר שיפול על התואר לדבר ממנו בלשון זכר ועל המתואר במה שהוא מקבל התואר ומתפעל ממנו יפול לדבר בו בלשון נקבה, והוא ענין הנו"ן הנוספת בסוף התיבה ראשון אחרון זכרון שבהון שכל אלה הנוני"ן נו"ן התואר ר"ל שאותו הנושא מתואר בדבר פלוני ונפעל ממנו, שכשיאמר ראשון ואחרון ר"ל שהוא מתואר בראשיות ואחריות ונפעל מהם וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ הרו"ה ביסוד הנקוד שער הפעלים יסוד ב'. והר"ן ז"ל כתב (הובאו דבריו בבנין שלמה בית האותיות חדר ששי חלון א') „וכזה אני מדקדק, דכתיב יִשְׁכְּבוּן בנו"ן והיה לו לכתוב יִשְׁכְּבוּ, אלא רמז שלא חטאו במשכב ח"ו אלא שבהו קיניהן, ומתוך כך ישכבון את הנשים שהיו גורמים (ועי' בחלק שני מאמר ראשון עקר א' ציון א' בשם הרב מהרי"צ) שסובבות ולנות פתח אוהל מועד ואינן חוזרות לבתיהן עד שהקריבו את קיניהן" עכ"ל, ר"ל שהנו"ן הנוספת תקטין פעולת השכיבה ותהפכנה מפעל עצמי לפעל גורם; התי"ו, ז"ל הגאון מלבי"ם בתורה והמצוה לו סי' מ"ח „דע שהתי"ו הנוסף בראש לפי' השם יורה לרוב, או על דבר הגדול באיכות, ואז יבוא השם גם בלשון יחיד, כמו תרדמה תבערה תאניה תעלומה, פי' תרדמה שנה עמוקה, תבערה גדולה, או מורה על רוב הכמות, ואז בא השם בלשון רבים, תעצומות תנחומות תהפוכות, ובפרט אם השם בלשון זכר שאז לא בא התי"ו בראשו רק להורות חזק האיכות או הכמות" עכ"ל; היו"ד, ז"ל הרב מהרי"צ הכתב והקבלה שמות ט"ו ו' „נאדרי בכח לדעת בעלי הלשון היו"ד יתרה, כמו היושבי בשמים, ובתהלים קי"ג מגביהי משפילי מקימי מושיבי, בכלם היו"ד יתרה, ולדעתי אינם יתרים (כלל גם בתחלת העיון) כי היו"ד מורה בכל אלה שהם שמות תוארים, ולהורות שהענינים הם קבועים ונחזקים וקימים במתואר בהם, ואם יאמר המגביה לשבת המשפיל לראות היתה הכונה גם על שעה אחת שבזמן המדובר, אמנם ע"י תוספת היו"ד ידענו שישיבתו בגובה וראותו בשפלים הם תוארים תמידים אליו יתברך, וכן נאדרי בכח מורה היו"ד על אדנותו הקבועה תמיד" עכ"ל, וז"ל הרו"ה בראשית כ"ה כ"ה „אדמוני איננו שם תואר, כמו אָדֹם, כי אדמון שם עצם הוא אל מקרה האדמימות, ואף שהמקרה איננו פנים בגוף, מ"מ כן דרך הלשון לכנות המקרה בשם עצם כאלו הוא עצם עומד בעצמו מבלי שיסמך לנושא, ולכן אדמון שם דבר הוא דוגמת זכרון ראשון אחרון, וכאשר רצו לתאר הגוף במקרה האדמימות בדרך קבע כאלו היה מתכונת הגוף אמרו אדמוני בתוס' יו"ד לכי' היחוס, כיו"ד של ראובני שמעוני ישראלי, כי המתואר עד"ז ידמה כאלו הוא מיוחס אחרי המקרה ההוא והוא ראש אבותיו" עכ"ל, ועי' עוד לקמן בשער המקרא אות ג' הערה ז'. עוד כתב הרב מהרי"צ הכתב והקבלה שמות ט"ו ז' „הסולח לכל עונכי (תהלים ק"ג), וכן תחלואיכי חייכי המעטרכי בעוריכי בכלן היו"ד יתרה, ולי נראה כי אלה הם מורכבים משני גופים מנוכח ומד"ב, הכ' לנכח

והיו"ד

Digitized by Google

והיו"ד למד"ב, כי שם דבר המסורל לנכח נפש עצמו באמרו אליה: ברכי נפשי את ה'! לכן אמר הסולח לכל עונכי, וטעמו עונך ועוני, עונך הוא לנכח נפשו ועוני הוא לנגד עצמו שהוא גוף המדבר, ששניהם יחד עוו, וכן תחלואי הנפש היא תחלואי גופה ורפואתה היא רפואת גופה, ולכן אמר הרופא לכל תחלואיכי מרכב מנכח ומד"ב, וכן כלם וכו'" עכ"ל, והח' רשד"ל כתב באוצר נחמד מחברת רביעית צד 175 „ואולי יתכן לומר כי לנקבה אמרו אַנְתְּי וְאַתְּי ביו"ד נוספת דרך נשגוטין, ע"ד שהוסיפו לה יו"ד אחר הכ' בכנוים עונכי וכו'" עכ"ל. עוד כתב הרוו"ה שמות כ"ה ל"א „תֵּיעָשֶׂה המנורה מאליה, רש"י, ור"ל מדכתיב תיעשה ביו"ד יורה אחרי הגרי שלא כדין, עד שאפי' לפי הכתיב בזולת הנקוד אי אפשר לקראו באופן אחר כי אם בנפעל, לכן פרשוה לנפעל משולל הפועל מכל נדדיו" עכ"ל. וז"ל הח' ריטטענבערג בהצופה לשנה י"ג גליון 47 „ובשמות מצאנו יו"ד נוסף לסי' הסמיכות, והוא מלרע, כי הסמיכות תוריד את הטעם כמו בְּנִי אתונו (בראשית מ"ט י"א), מַלְכִּי צדק (שם י"ד י"ח), גְּנֻבְתִי יום וּגְנֻבְתִי לילה (שם ל"א ל"ט), אֲדוֹנִי צדק (יהושע י' א'), וכן חַכְלִילִי עינים (בראשית מ"ט י"ב) הוא שם הפעולה דומה לִלְבֶן שנים" עכ"ל, וכ"כ בנימוקי המכלול ד' י' ע"א. וז"ל הח' ריב"ל בספר בית יהודה סו"פ ק"ה „מדרך לה"ק להוסיף לפעמים אות יו"ד בתיבה המורכבת משתי תיבות והיו"ד הוא במקום המקיף או סימן הקשור שבלשונות המערביות, גבריאל אבימלך עמינדב רבתי עם, במקום גבר־אל אב־מלך עם־נדב רבת־עם וכו', עכ"ל, ויש מדקדקים אומרים שהיו"ד הנוספת בשמות אמינון אבישי אבינר היא ע"ד דקדוק הערבי להוסיף יו"ד בשמות עצמים פרטיים, כמו מן שלמה אברהם ישמעאל יאמר הערבי סלימן אברהים ישמעאיל, עי' בדברי הח' רש"י ראפאפורט בבכורי העתים תקפ"ד צד 63, ואין נראה; הוי"ו, ז"ל הרב מהרי"ל הכתב והקבלה שמות ט"ו ז' „יאכלמו כקש, הוי"ו נוספת, וכן תבאמו ותטעמו תורישמו תבלעמו, ולי נראה כי יורה על הרכבה כפי הנהוג בלשוננו להרכיב לפעמים בתיבה אחת הרכבות שונות זו מזו, החיוב וההעדר, שני גופים, שני מינים, יחיד ורבים, שני בניינים, שני זמנים, כמו וישא אהרן את יָדָיו, (ויקרא ט' כ"ב), שלפי הכתיב הוא לשון יחיד ולפי הקרי הוא לשון רבים, וזאת ההרכבה מורה על התאחדותם זה עם זה שתים נראים כאחד, ככה נאמר על כל הפעלים הבאים כאן בתוספת וי"ו שבא להורות שהם מורכבים מיחיד ורבים, המ"ם לסי' הרבים והוי"ו לסי' היחיד, וטעם הרכבה זו, ג"כ התאחדות הרבים כאלו הם נחשבים כאחד, למהירות פעולת הענש בהם, ובאמרו תבלעמו מורה שנבלעו כלם ברגע אחד בבת אחת כאלו היו איש אחד" עכ"ל. וז"ל הח' ריב"ל בספר שרשי לבנון שרש זור „הפכפך דרך איש וזר (משלי כ"א ח') פרש"י איש והוא זר עכ"ל. והוי"ו באה במקיף בין שתי תיבות כאלו אמר איש־זר, והוא דרך לה"ק, וכמו גר ותושב (בראשית כ"ג ד') פי' גר־תושב, כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ') טעמו אדם־חי, חסד ואמת (בראשית מ"ז כ"ט) פרש"י חסד של אמת וכאלו אמר חסד־אמת (עי' לעיל אות ב' הערה א' בשמושי הוי"ו שמוש י"א), וכן שלום ואמת בימי (ישעיה ל"ט ח') כאלו אמר שלום־אמת, וכן נאמר כי שלום אמת אתן לכם (ירמיה י"ד י"ג), עיר ואם (ש"ב כ' י"ט) כאלו אמר עיר־אם, וישלח להם מושיע ורב (ישעיה י"ט כ') כאלו אמר מושיע־רב, וכן מסלול ודרך (שם ל"ה ח'), נער־ורך (דה"א כ"ב ה'), והרבה כמותן ווי"ן הבאים ע"ד מקיף עכ"ל, ולפעמים יבוא מקיף במקום וי"ו, כמו עד־שלל (ישעיה ל"ג כ"ג), טעמו עד ושלל, והרבה כיוצא בו. עוד כתב שם הריב"ל „ידוע שבלשון ערביא ובפרט במליצה ושיר ישמש בוי"ו על כפל הדבר והרגלו ורבו, וכן כאן איש וזר איש שהוא זר כפלי כפלים, זר מאד בהרבה דברי זרות, מורגל ומתמיד בזרות" עכ"ל, ובטעם הוי"ו של וחיתו ארץ (בראשית א' כ"ד) אומר הריב"ל בספרו בית יהודה סו"פ ק"ה „שהוא במקום המקיף והקשור וכאלו וחית־ארץ, וכן למעינו מים (תהלים

ק"ד

Digitized by Google

קי"ד א') ראוי למעין מים" עיי"ש, ועי' הכתב והקבלה ויקרא כ"ב א' „הוי"ו של בנו צפור בע בעור וחיתו ארץ למעינו מים היא כמלת של" עכ"ל. וז"ל הפירוש המיוחס לרש"י דה"א ב"א א' „עוון זה מלא בשני ווי"ן, כלומר העבר נא את העון המלא שעשיתי עכ"ל. ואין להאריך עוד בענינים אלו; וכתב הח' ריב"ל בשרשי לבנון שרש נחש „מצאנו בתלמוד שתוספת אותיות ת"ן בסוף השם הוא תואר להגדיל כמו ברשתן (חולין ס' א') ר"ל בעל כרס רחבה, פרשתן שם בעל פרסות רחבות, ובבמדבר רבה פ"ז גברתן מכה גברתנית ר"ל גדולה וחזקה, וכן נחשתן (מלכים ב' י"ח ד') ר"ל נחש גדול, וכן מצאנו במקרא שם תואר בתוספת ת"ן להגדיל נחש עקלתון (ישעיה כ"ז א'), וכן תוספת "ון ג"כ להגדיל, כמו דגון הוא נגזר מן דג והכונה דג גדול, וכו'" עכ"ל, ועי' עוד במש"כ בספר תעודה בישראל שער ג' פרק א' הערה ב', ומש"כ הח' ר' יוסף ראזענטהאל בהלבנון שנה ששית נר 84, והח' ר' יוסף ווייסע בבאורו לדה"א ב' י"א, ובהשמטה שם, ועי' סנהדרין כ"ט א', עיי"ש. —

ב) ז"ל הח' ר"י ווייסע בבאורו לדה"א כ"ו ו' „רוב השמות עם מ"ם בחרק לפניהם לפי' המשקל הוראת הפֹּעַל להם, ובאו בחרק תמורת קבוץ ע"ד וַיִּישֶׂם בארון (בראשית נ' כ"ו), על בשר אדם לא יִיסָךְ (שמות ל' ל"ב), תמורת יוּשַׂם יוּסַךְ, ד"מ מִקְדָּשׁ שעורו הדבר המְקֻדָּשׁ, מִשְׁכָּן שעורו הדבר המְשֻׁכָּן" עכ"ל, וזה החלוף מחרק ושרק נוהג הרבה במקרא, עי' מה שהאריך הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי נר 154 ואולי מעם אֻחֻזָּתָם לפי שניהם מוציאים נח נסתר בפעל, כמ"ש בשער התנועות אות ד', ועי' בחלק שני מאמר ראשון עקר פ' ציון ה', ולדעתי אין זה ע"ד ההתחלפות רק הם משקלים שונים, עי' מה שהעירותי לעיל אות א' סוף הערה ד', ועי' עוד מש"כ הח' ר"י ווייסע בדה"א ב' מ"ח. —

ג) עי' באור הסעיף, וז"ל הגאון בפרושו יהושע ב' ד' „וַתִּצְפְּנוֹ כמו וַתִּצְפֹּן, והוא מאותיות האמנתי"ו הנוספות, כמו בנו בעור בנו צפור, אבל לחכמים יש בהם דרש, כמו שדרשו שם בע בעור שהיה בנו בנביאות, מחמת יתור הוי"ו, וכן דרשו גם כאן שלאחד הצפינה" עכ"ל; והגאון לא חשב בחשבון האותיות הנוספות רק שבעת אותיות האמנתי"ו לבד, דלא כמו שכתבו קצת מדקדקים שגם אותיות בכל"ם המשמשות שמוש ענין נוספות לפעמים ללא צרך, וז"ל הח' ר"י ווייסע בהקדמת באורו לדה"י ווילנא ד' י"ד ע"ב „ממנהג העברי להוסיף לפעמים אותיות גד"ר באמצע המלה ע"ד הארמי כבשרא לתרגום בישור (משלי ל"א י"ט) (עי' בנוספות לספר אוצר נר נר 104 ונר 97), גרמיד במקום גמד (שופטים ג' ט"ז), קמא קדמא, וזולתם, וכן מנהג העברי, פלנאסר פלאסר (דה"א ה' מ"ב ט"ו), מכרבל (דה"א ט"ו) שעורו מכבל, דרמשק א' דמשק (עי' לקמן בשער הדגש אות ה' הערה ו'), ועל"ז באסתר שרביט א' שבט, דרדע (דה"א ב' ו') דרע (מ"א ה' י"א) תדמור (דה"ב א' ד') תמר (ע' י"ח), וכן שרעפי (תהלים צ"ד) א' שעפי, חסדי ה' כי לא תמנו א' תמו" עכ"ל, ועי' מש"כ הח' ר"י ווארשאווסקי בהמליץ שנה שניה נר 143, וז"ל הח' ריב"ע בשרשי לבנון שרש גרף „הרבה מלות נמצאו בלשונות המזרחיות שבאה בהן רי"ש נוספת, כמו דמשק דרמשק שבט שרביט, צפרדע בערבי צפדע, כברת ארץ (בראשית ל"ה ט"ז) א' כבת ארץ, וכן שרש גרף מן גף" עכ"ל, וכ"כ הח' רייפמאן בהשרון שנה ששית נר 151 „מי יתנני מלון אורחים (ירמיה ט' א') הרי"ש נוספת כרי"ש דרמשק בדה"י, כן תהיה כונת המקרא מלון אוחים ככתוב בישעיה (י"ג כ"א) ומלאו בתיהם אוחים" עכ"ל, וז"ל הח' בן זאב באוצר השרשים שרש פרשם „בהשרשים אשר עה"פ שלהם רי"ש שאיננה עלולה לקבל חברת הדגש כלל, בואן בדגושים יבוא אות נוסף בשרש תחתיו, כמו כרסם מן כרס, כרבל מן כרב, פרנס מן פרס, פרשז מן פרש" עכ"ל, ועי' מש"כ הח' רייכערסזאהן בחלקת הנקוד מאמר א' הערה 39, ואולם אני לפי שיטתי אינני יכול להסכים לכל דבריהם; ולענין החסרון —

Digitized by Google

יחסרון לפעמים אהוי"ן בבל"ם ד"ר, וכל אות כבדה על המבטא במקומה, ואין לתת עליהם שום מספר מגבל, ועי' מש"כ הח' ר' מתתיהו שטראשון בנתיבות עולם דפוס חדש צד 145 סי' ו' ציון ס"ו; והח' פינסקער בלקוטי קדמוניות צד קל"ב העתיק דברי הרדב"א מאגרונו שער חי . . . לאמר „חסרון היו"ד שבמלת לְחֵלְכָה (תהלים י' ח') הוא מנהג המלות שיש בהם אות נוסף לתפארת שיחסרו אות כשנוסף עליהם אות, ד"מ היו"ד והוי"ו, וזה כמו ויבואו חֵילָם ויבואו חֲלָאמָה לאחר שהוסיף א' תחסר היו"ד, וכמוהו צֹנֶה ואלפים מלא ה' וחסר א'" עכ"ל הרדב"א, והעיר על דבריו הח' פינסקער „וזו היא הערה נכונה מאד" עכ"ל. —

נשלמו ההערות לשער האותיות

פתיחה לשער התנועות

בפתיחתנו לשער התנועות ראינו להציע הצעה כוללת וקצרה מיסוד תולדות התנועות בשפת עבר כפי אשר ראינו אחרי החקירה והעיון; דע הקורא, כי השפה האלקית שפת קדשנו העדינה אשר בה נכתבו העשרים וארבע כתבי הקדש „ואשר בה דבר השם ית' ב"ה לאדם הראשון לקין לנח ולהאבות הקדושים, ובה השמיע עשרת הדברים על הר סיני, ובה דבר עם משה ועם נביאיו" (מלשון רמ"ד בהקדמת אור לנתיבה, ועי' רמב"ן שמות ל' י"ג „הלשון שהקב"ה מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו, ובו נקרא בשמותיו וכו' ובו ברא עולמו וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ האדומי במאור עינים פנ"ז בשם הר"י מוסקאטי „הבוי"ת אשר לא חסר בעולמו דבר מן הנאות — לא נמנע מהשפיע על אדם הראשון השלם במינו (עי' ר"ה י"א א') את הלשון הזה אשר הוא היותר שלם לכמה סגולות שבו וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ ר' יהודה הלוי בכוזרי מאמר רביעי סי' כ"ה „הלשון האלקית הברואה אשר למדה האלהים לאדם ושמה על לשונו ובלבבו, היא מבלי ספק השלמה מכל הלשונות והנאותה לקרואיה יותר מכלם, כמו שאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, רוצה לומר שהוא נאות לשם ההוא וראוי לו ומלמד על טבעו, והתחייב מזה לשום מעלה ויתרון ללשון הקדש" עכ"ל, ועי' מש"כ הח' יש"ר בחוצר נחמד מחברת רביעית צד 139 „לשון הקדש קדמה לבריאת העולם, וממציאה הוא הקב"ה" עכ"ל, ועי' מש"כ הגר"א באדרת אליהו דברים י"א כ"ט, ובמש"כ הרא"ב בספרו מסרת המסרת לוחות שניות מאמר ראשון מין ז', ובמ"א על שו"ע אורח חיים סי' ש"ז ס"ק כ"ד עיי"ש) הלשון הזו, נוסדה בתחלה על עשרים ושתים הברות שונות, ומסוגלת להתנועע במבטא על חמש תנועות שהן עשר כפי ההברה הנכונה שאנחנו עתידים לבאר בהמשך מאמרנו, והמכתב מכתב אלהים עשרים ושתים אותיות אשוריות בצרוף שבע כפולות בג"ד כפר"ת וחמש פשוטות מנצפ"ך שבלת וסבלת, מנוקדים בעשר נקודות שונות מקבילים להעשרים ושתים ההברות ועשרת תנועותיהן, כאמור; והיתה הידיעה הברורה הזו נמשכת והולכת (בדרך כלל) עד סוף ימי התלמודיים (מלבד השכחות הפרטיות שארעו לה בנתים) ויש לנו ראיות גדולות על זה, ואחרי חתימת התלמוד, כאשר שבע ישראל רגז ולא ידע שלו מפני חמת המציק, היתה הספרות העברית הולכת ומתדלדלת מיום ליום, וכל גאוני ישראל וחכמיו שמו לעקר אך למודי המשנה והתלמוד, בהיותו נחוץ לקיום בית ישראל בארץ לא להם, וגם רוב תשובותיהם כתבו בלשון ההמון המדבר בשפה השולטת, ומתוך כך הגיעה שפת ישראל קרוב לשכחה כוללת. מה עשה הקב"ה החפץ בחיי השפה הזו? עמד והעיר אנשים מפלגי' דת פורקי עול חולקים על הקבלה, והאמינו יותר משבעים כתות שונות בישראל, אשר קנאת

המזיקו

Digitized by Google

החזיקו בתורה שבכתב לכונן עליה יסודות דתם ולהעמיד מתוך פשטי הכתובים מופתים על אמתתם נגד הקבלה, עד שעל ידי זה הוכרחו הרבנים גם הם לחבק בשתי זרועותיהם את הלשון והדקדוק ולשום עיונם בפשטי המקראות, כדי שתהיינה הידיעות הללו בידם כלי קרב להלחם בהם נגד ההורסים אל הקבלה הנאמנה (פינסקער לקוטי קדמוניות צד ג, פין נדחי ישראל § 16) וארכו ימי ההריון להולדות עם יעקב כמאה שנה מאת התפשטות כת הקראים, עד אשר הולידה והמליטה את בן יקירה את רב סעדיה גאון ז"ל, הוא רב סעדיה אל פיומי „ראש המדברים בכל מקום שהיה הראשון מוקני לשון הקדש ואגר ספר אַגְרוֹן וספר צחות לשון הקדש (הראב"ע בהקדמת המאזנים, ועי' נדחי ישראל § 33), ואחריו הלך למוד השפה העברית הלך והתפשט, עד שהגיע לידי רבותינו שבגולה חכמי צרפת וספרד ואשכנז, הם קבלו שבע תנועות שונות ביחסן במו שהן שונות בצורתן ויקראו למו שבעה מ ל כ י ם, וכל אחד מאלה שבעת המלכים מביא אחריו נח משוך ונח נראה ודגש באופנים ידועים (עי' הרקמה צד 202), ומהם אמרו: כי התנועות הללו לא כלן פשוטות אבל יש מהן מרכבות מזולתן, כדבר הראב"ע בס' מאזנים אויפיבאך ד' י' ע"א „דע כי עקרי התנועות שלשה, והן תנועה למעלה, ולמטה, וסביב, שלמעלה הוא החולם, ושלמטה הוא החרק, ושל סביב הוא הפתח הגדול, ושמו סימנו קו — להורות על הגלגל הסובב שכל התנועות בקרבו (ר"ל הרחבת השפתים), והקמוץ הוא קמוץ בפה, או נקרא כן בעבור שהוא נקמץ מהחולם והפתח, וע"כ סימנו קו ונקודה, פתח קטן סימנו שלש נקודות, כדמות משולש בחכמת המדות, כי הוא אחר הקו העגול ובו יתברר וממנו יצא, ושמו הקמץ הקטן שתי נקודות, בעבור שנקמץ מהחולם ומהחרק, חרק פרושו מן ויחרקו שן בעבור היותו נשבר ויוצא מן השנים, שרק, בעבור היות בו קבוץ השפתים יותר מהחולם כאדם שורק נקרא שׁרק, וכאלו הוא מורכב מהחולם שהוא למעלה ומהחרק שהוא למטה, ע"כ שמוהו באמצע, חולם פרושו שלם ותמים, וכן יחלמו בניהם (איוב מ"א ד'), וענין שלם, שכל המלכים חסרים כנגדו, ומדקדקי לשון הערב יקראו לתנועת החולם גבהות ורוממות, על כן הוא למעלה" עכ"ל, וכן יאמר בן דורו ר' יהודה הלוי ז"ל בכוזרי מאמר שני סי' פ' „כי נדדי הדבור בעברית משיגים קמוץ ופתיחה ושבר" עכ"ל, (ואמר פינסקער במבוא לנקוד הבבלי באור לוח התנועות „רצונו בקמץ חולם" עכ"ל); ויש שהיה הליכות התנועות במליאות המקרא מכריחים לפעמים להעריך ערך ויחס בין הפתח והקמץ, ובין הצרי והסגול, ובין החולם והקמץ החטוף, באופן שנמצאו שני מיני קמצין, קמץ רחב וקמץ חטוף, עי' בהרקמה צד 60 „וכאשר הגיעו הענינים בתֹהוּ ובֹהוּ — נמשכה הקמצות אשר היתה בפאין כאשר היא בקו"ף קָשְׁטְ אמרי אמת ושבה חולם" עכ"ל, ושם בצד 68 בְּדִית — נמשכה הקמצות ושבה חולם" עכ"ל, ר"ל שבהמשך הקמץ החטוף יַעֲשֶׂה חולם, כמו שיתבאר לפנינו, ובצד 86 קרא לקמץ זָכְרָה לי אלהי בשם קבוץ, ועיי"ש בצד 165 בהערה, ועי' פרחון חלק השרשים ערך לשן מול שדד, ור' משה הנקדן שהיה סמוך לדורו של הריק"ם כמו שנברר בראש שער השוא העריך גם הוא מוסדות ספרו דרכי הנקוד — על אותו היחס, הבין בדבריו; ונאמר עוד בהתפתחות היחס הזה, הכותבים העברים היו רגילים לכתוב אותיות הנשימה או"י הנחים אחרי התנועות הגדולות — גם אחרי התנועות הקטנות תולדותיהם, בהיותן מגבלות בשוא נח או בדגש חזק, כמש"כ הח' רח"ק במסלל מסלת הנקוד שביל כ"ט „לצרך תקון הקריאה בעבור חסרון הנקוד בדבריהם" עיי"ש, ועי' במכתבו באר רחובות בהמאסף שנת תקמ"ו, ובציון תשרי תר"ב, ובמבוא התלמוד לפיננער ד' כ"א ע"ב בהערה, ובאוצר נחמד מחברת ראשונה צד 103, ובבכורי העתים תק"ץ צד 104 הערה 9, והיה ממנהגם לכתוב אחרי הקמץ החטף תולדת החולם — וי"ו נחה להודיע עליו, כמ"ש המפרש לדה"ב ל"ב א' (שהיה מי קרוב לדורו של רש"י, עי' ראפאפארט בכורי העתים תקפ"ט

Digitized by Google

צד 35 , ווייסע כרם חמד חלק חמישי צד 241) ז"ל „לְבִקְעָם כמו לְבוֹקְעָם , כמו על מִכְרָם בכסף (עמוס ד' ו') כמו מוֹכְרָם" עכ"ל , ובתוס' בבכורות (ל"ד ע"א) ד"ה וסמיכהו „היכי משמע ליה לר"א המסרת לשון בגידה משום דכתיב בְּבִגְדוֹ בלא יו"ד , ה"נ לא כתיב בְּבוֹגְדוֹ בוי"ו" עכ"ל . ואת הסגול היו רגילים למלא ביו"ד כדין הצרי , כמ"ש רש"י בנדרים (ל"ז ב') ד"ה אֶרֶץ „דלא כתביק יו"ד בין א' לרי"ש ובין רי"ש לצד"י" עכ"ל . ועי' בתוס' עירובין י"ח ב' „פירש רבינו חננאל (אשר חי בזמן ר' יונה ז' גאו"ח „קרי ביה הַנְשָּׁמָה בדגש" עכ"ל , ובחולין (נ"ח ב') בתוס' ד"ה בשלה „נראה לפרש בְּשֶׁלָּה כמו בְּשֶׁלָּהּ בדגש הלמ"ד במה שיש לה כלומר כמות שהיא" עכ"ל , והכונה הפשוטה שבדברים הללו נראית בסקירה ראשונה , שהיו מְכֻוָּנִים לקרוא מלת הנשמה בפתחות השי"ן למען יושג ממנה מושג השממון כדרך והארץ הַנְשַׁמָּה תעבד (יחזקאל ל"ו ל"ד) , ומלת בשלה בסגול השי"ן , ובמה שהזהירו לקראם בדגש היתה כונתם לפי שלרגלי הדגש תשתנה התנועה הגדולה לתנועה קטנה תולדתה , כמו שיתבאר לפנינו בהמשך המאמר , ואם לא היה אצלם שום יחס בין שתי התנועות פתח קמץ ובין שתי התנועות סגול צרי , ואם לא היה הפתח מחויב שֶׁהָקָצֵר הקמץ ולא הסגול שֶׁהָקָצֵר הצרי רק כל תנועה על פי משפטיה המיוחדות לה , לא היו התוספות שומטים את עצמם מהזכיר את התנועות החדשות שהם מְכֻוָּנִים לקרוא על המלות הללו בשמם הפרטי , ויש לצרף לזה מש"כ הח' ריסטענבערג בתוספות להמכלול ליק מאמר ה' „לי לא לרגל התנועה הקטנה יבוא הדגש , כי אם בהפך לרגל הדגש תבוא ת"ק לפניו" עכ"ל , וכ"כ הרב ר' עמנואל חים בכיונתו בספר לוית חן שער ב' סו"פ ראשון „במקומות שלא הוכל לבוא תנועה גדולה בסבת דגש או שוא נע הצריך לבוא — שם תבוא התנועה הקטנה המתנועעת תנועה קצרה במקומה , וזה כדי שלא יפסיד סדר הדבור" עכ"ל , וכ"כ הגאון בהכללים הקצרים אות ד' , ועי' בבנין שלמה בית התנועות חדר שני חלון א' .

כן התהלך זה היחס הלוך והשלם , עד שהגיע לפרקן של המדקדקים הקמחיים ז"ל , הלא הם ר' יוסף ושני בניו ר' משה ור' דוד ז"ל , בימיהם נוסעה שפת ישראל תשועת עולמים , ומידיהם היתה לנו החלוקה הישרה בסדר התנועות אשר בידינו היום , ובאוצר נחמד מחברת רלבונה צד 98 כתוב לאמר „דע כי המדקדקים לפני ר' יוסף קמחי לא ידעו מההפרש אשר בין תנועות גדולות לקטנות , כי אם מנו שבעה מלכים ושוא , ויהי להם חרק גדול וקטן לתנועה אחת , גם מלאפום וקבוץ , וכן גם קמץ גדול וחטף , אם גם הבדילו בין שני הקמצין האלה , המה ידעו התכונות המבדילות בין מלך למלך , כי יבוא לרוב הדגש אחרי הפתח , ויהיה זר אחרי הקמץ הרחב והצרי , וכדומה , אך לא מפני שאלה תנועות גדולות ואלה תנועות קטנות , כי אם כל תנועה ותנועה כפי תכונתה המיוחדת לה , כי המדקדקים השוכנים בארצות הערב לא ידעו מתוך מבטא לשון ארצם כי אם שלש הברות אשר יקרא אותן הכוזרי פתיחה וקמיצה ושבר , וגבלו תחתן המלכים השבעה אשר מנו , והברת כל תנועה משונה מחברתה אם גם בנות הברה כוללם דומות הן במבטא . לא כן ר' יוסף קמחי ז"ל , הוא נולד או גדל ויהי לאיש בארצות הנוצרים , וישמע במבטא ארץ פרובינצה כמו בכל ארצות הגוים אשר לשונם לשון רומי הברת חמש תנועות הלא הנה , אַ אֶ אִ אָ ויקם ויחפש גם בלשון עבר וימצא כי גם בה חמש ההברות האלה , ארבע מהן כפולות בתנועות משונות והם פתח וקמץ סגול וצרי קמץ חטף וחולם מלאפום או שרק וקבוץ , ויהי לו לאות כי גם החמישי והוא החרק כפול הוא בבואו עם יו"ד ובלתו , והנה עוד מצא בשפת ארצו ההפרש אשר להיונים בין תנועות גדולות לקטנות , ויגזור אמר כי כן גם תכונת שפת הקדש , על כן קם ויחדש את ההבדל הזה לאמר — כי גם ללשון עבר חמש ההברות ומהן תשתעפנה עשר תנועות גדולה וקטנה לכל הברה והברה , ואחרי התנועה הקטנה יבוא דגש או שוא נח , והתנועה הגדולה תשב לבדה כי נתק בחוכה , ע"כ לא ידגשו אחריה ויניעו כל שוא מלבד היוצאים

ע"י

ע"י כלים מיוחדים או ע"ד זרות וכו'" עכ"ל . אחרי כן הלכה השיטה החדשה הזו הנוסדה על יסודות האמת ונתרחבה מדור דור עד המאה החמישית לאלף הששי והגיעה לידי המדקדק האחרון ר' שלמה בר' יהודה כהן ש"ץ נ"ע מק"ק הענא , והוא החל לגלות לנו סוד התנועה השואית , ובא אחריו רבינו הגר"א ז"ל והשלים הבנין על מתכונתו . זהו יסוד תולדות התנועות בשפת העברים ; ובדור הזה קמו מדקדקים חדשים ויבקשו לשלוח יד ביסודות הבנין המשוכלל והעתיק הזה , ולהחזיר עטרת טבעת המלכים הקדמונים ליושנה , אבל מי ישמע להם בדבר הזה ? אם לא העולם עיניו מראות נכחות ; ויאמר המדקדק ר' אברהם בלמסי בספרו מקנה אברם שגם התנועות תתיחדנה למוצאות שונות , על דרך זו , הקמץ ותולדתו פתח תנועות הגרון , הצרי והחרק ותולדותיהם הסגול והחרק הקטן תנועות החיך (ולכן תנוח אחריהם היו"ד שהוא ממוצא החיך) , החולם והשרק ותולדותיהם הקמץ והחטף והשרק הקטן תנועות השפתים (ולכן תנוח אחריהם הוי"ו שהיא ממוצא השפתים) , ולא היה אדם מגמגם בזה אלא חכם אחד נקרא ר' משה אריה במבין לתל"ע מבוא כלל ה' „כי על כן נקראו תנועות שמשתנות לפי תנועות הפה , אם מקמץ או פותח וחורק שניו וכוונה" עכ"ל , ולא אמר כלום , כי האמנה אופני הרחבת הפה מגבילים את התנועות לפה שהן , אבל תולדות הנגלה הזו — יחוד התנועות למוצאות שונות , נבאר הענין ארוך ואין פה המקום לבארו כל צרכו . —

וראיתי לבאר בזה אמתת הברת התנועות הגדולות והקטנות לפי יושר טבע ההברה , כי ראיתי רבים ושלמים נבוכו בהם כה וכה , ומתחלה אבאר בקצרה את היוצא ממשאי ומתני . כאשר יפתח האדם את פיהו להוציא דרך שם את הקול נושא האל"ף (יהיה באיזה דלת שיהיה , ועי' בפתיחה לשער האותיות) — אם ירחיב פתיחתו בתכלית ההרחבה אז נשמע את האל"ף בקול אשר נקראהו פַּתָּח , ואם לא ימהר לסגור על האל"ף את דרכו אך יתנהו להמשך הלאה — אז ישובו הדלתות להדבק לאט לאט איש אל רעהו והא' יִקָּמֵץ מרגע אל רגע ואז ישמע אלינו בקול אשר נקראהו קָמֵץ , ואם האדם יקצר מעט רחבת פתחון פיהו אז נשמע את הא' בקול אשר נקראהו סגול , וכאשר יתנהו להמשך ישוב להשמע בקול נקמן אשר נקראהו צֵרֶה , ואם יקצר רחבת פתחון פיהו עוד מעט ישמע בקול אשר נקראהו חִרֶק , ובהמשכה — חִירֶק , ואם יקצר עוד מעט ישמע האל"ף בקול אשר נקראהו קמץ חטף , ובהמשכה — (בדחיקת השפתים זו לזו והתרחקם מן השנים) — חולם , ואם יקצר האדם פתחון פיהו עד תכלית הקצור , (בדחיקת השפתים והתרחקם מן השנים) ישמע אלינו הא' בקול נקמן מאד שנקראהו שֻׁרֶק , ובהמשכה שורק . ובדרך כלל אומר , שכל מוצא פנימי מרחיב תנועותיו יותר מן המוצא החיצוני ממנו , וכל מוצא חיצוני מושך תנועותיו יותר מן המוצא הפנימי ממנו , עי' בפרס השער אות ה' הערה א' ויתבאר לפנינו . —

דע כי יש מחלקת עתיקה בין העברים בדבר מבטא התנועות , הקראים בכל מקומות מושבותיהם , ואחריהם הארמיים והיהודים המזרחיים והספרדים , קוראים ומבטאים כל תנועה גדולה מעין הברת התנועה הקטנה שלה , ורק מבדילים ביניהם במשיכות ורהיטות המבטא ; ואולם היהודים המערביים והאשכנזים מבדילים בין התנועה הגדולה להקטנה כאשר ידעת , וז"ל הרשד"ל באוצר נר וויען תק"ל צד 92 „חלוק הקריאה אשר בין אשכנז וספרד — שהספרדים מחלקים בין קמן רחב לחטף , והאשכנזים לא יבדילו ביניהם , ויעשו כל קמן קמוץ וסגור כאשר יורה עליו שמו , לא מחסרון ידיעת האשכנזים נולד להם כאשר יחשבו המדקדקים האחרונים , אבל הוא חלוק קריאה נתפשט מאז ומקדם בין בני ישראל ובין הארמיים" עכ"ל , והח' הספרדי ר' אברהם ן' עזרא כתב ברבא ספר לחות בצורת הקמן „נקמן בקריאתו ואיננו פתוח כפתח גדול כאשר אנחנו קוראים במקומות אלה וכו'" עכ"ל , והח' ר' יהוסף שוארץ איש ירושלים כתב במכתב העתי המליץ שנה ראשונה צד 610 „אם נדרש בשם קמץ שהוא מלשון וקמץ הכהן (ויקרא ב' ב') נראה

הדין

Digitized by Google

הדין עם האשכנזים, שדוקא בהברת o נקמץ הפה ר"ל השפתים התחתונים, משא"כ בהברת a נפתח הפה והשפתים וא"כ הדעת נותנת שכל קמץ קריאתו בקמיצות הפה דוקא והיא קריאת האשכנזים, ולא בפתיחת הפה כקריאת הספרדים a" עכ"ל, ויתר דבריו ומשאו ומתנו שם אינם נראים כלל, ובהמליץ שנה שביעית צד 217 „בעת ההיא עוד לא נודע מי משניהם המתוקן והמקובל ויש מדקדקים המשבחים את האשכנזי על פני הספרדי" עכ"ל, עיי"ש, ובהמגיד שנת חמש עשרה צד 383 „הברת התנועות בשפת הקדש השגורה בפי אחב"י יושבי ארץ רוסיא עתיקה היא יותר הרבה מאד לפי דעת מביני דבר מהברת הספרדים אשר העמידה הח' רייכלין לחוק לכל הנוצרים יושבי אירופה וכו' מזה נראה כי הברת בני ישראל יושבי רוסיא קדומה היא ועתיקה במאד מאד, כי מארץ ישראל מוצאה ומקדם קדמתה באה להם דרך הרי קוקז וממלכת הכוזרים, וכבר שבחו את ההברה הזו רבים מראשי המדקדקים הקדמונים והאחרונים, ורבים מספרי המדקדקים הראשונים וספרי המסרה לא יובנו היטב בלתי אם נקח לראש-פנתם את ההברה הזאת אשר נדבר בה" עכ"ל *).
ועתה הנני לברר תמצית שיטתי, ז"ל המדקדק ר' צבי בעל הלכה למעשה בספרו משפטי התנועות אות ג' „התנועות הקטנות מרחבות מן התנועות הגדולות ובהפך התנועות הגדולות נמשכות מן התנועות הקטנות" עכ"ל, והוא משפט צודק מיוסד על עמק טבע המבטא, והמחבר הנזכר לא באורו כל צרכו, דע שכל תנועה הנמשכת במבטא תהיה מורחבת בראשיתה יותר מבסופה, לפי שבתחלת צאת הקול ממקור מחצבו ומתפרץ על הדלת הסוגרת בעדו — עודנו חזק בעצם תקפו ויש בכחו להפיץ מפניו שני עברי הדלת כפי שעור המדרגה אשר כונן המדבר, ואחרי כן בלכת הקול אל תֻּמּוֹ הלוך וְהִמָּשֵׁךְ (אשר אז ילך וירפה לרגעים ויסור מעליו כחו) ישובו שני עברי הדלתות הערוכות משני עבריו להתקרב ולהדבק לאט לאט והקול הולך ונקמץ מרגע אל רגע. ואחרי אשר בארתי דבר זה, אומר — שהברת האשכנזים בהתנועות היא ההברה הנכונה המיוסדה על אדני טבע המבטא, ומה

*) אעתיק לפני הקורא התחלפות ההברות שזכרו האחרונים כה וכה, הח' הנוסע ר' יעקב ספיר בספרו אבן ספיר (ד' נ"ה ע"א) העיד על יהודי תימן לאמר „קריאתם בהתנועות כן היא, קמץ ופתח כהברת האשכנזים, כי שני שפכים המה הראשון בקמיצות הפה והשני בהפתחו, גם החולם כהאשכנזים — פולאנים — לשבדילו מקמץ קטן תולדתו, והצרי כהספרדים הדומה לסגול, אבל הסגול כפתח צר לשבדילו מאביו, וכן נקרא אצל המדקדקים הראשונים פתח קטן, מלאפום שרק חרק כמונו" עכ"ל, ובמכתב העתי השרון צד 98 כל a בשפת אשכנז אשר נהפוך אצל הליטהויים אל o היה בפי הוואלהינים u, כמו Vater באשכנז voter בליטהויען vuter בוואלהיניען, כל o באשכנז אשר אצל הליטהוים u הוא אצל הוואלהינים j כמו kommen באשכנז kummen בליטה kimmen בוואלהיניען, כל u באשכנז וליטה נהפך אצל הוואלהינים j כמו Mutter באשכנז וליטה Mitter בוואלהיניען; ומלת boruch — בָּרוּךְ — בליטא burich בוואלהיניען, החולם בליטה כמו ia בגליציה ובהרמת השפה העליונה, ובוואלהיניען במקומות רבים כמו o רומית, על עוד = עַל עָור, ועד היום לא עלה על לב חוקר לברר סבת השנוים האלו" עכ"ל, וז"ל הח' פינסקער במבוא לנקוד האשורי מעבר לדף של לוח התנועות „קדמוני המדקדקים שבדילו מקודם רק בין ג' תנועות יסודיות, והם החולם oo והפתח ae והחרק j בלבד, כמו שעשו ג"כ הערבים, ואח"כ הבדילו ג"כ התנועות המורכבות מאלו ונותנות א"כ מהברותיהן, והן, א) השרק המרכב מן החולם והחרק (עי' יסוד מספר הערה 103) ולפיכך הברתו ü אשכנזי או u צרפתי, ב) הקמץ המרכב מן החולם והפתח ולפיכך הברתו o וכו', ג) הצרי המרכב מן הפתח והחרק ולפיכך הברתו e, ואלו השלשה נקראים נושים וכו'" עכ"ל, והח' שד"ל באחד ממכתביו להח' ריטטענבערג הודיע דעתו שהברת הקמץ הרחב oa, והח' ריטטענבערג בנוספות להמכלול ליק מאמר א' כתב „כל תנועה גדולה מיוחדת בהברה בפני עצמה משונה מהברת התנועה הקטנה, רק שסוף הברת התנועה הגדולה נוטה מעט להברת התנועה הקטנה שלה ועי"כ היא תולדתה שאם נמשיך התנועה הגדולה בנגינה תצא לנו תנועה קטנה גמורה וכו'" עכ"ל, אולם כל מבין אוהב מישרים ירגיש בהשקפה בקוריית עד כמה לדקה שיטת הברתנו אשר בארנו בפנים בעמדה למשפט נגד רעותיה, ואמנם נברר את דברינו ביתר באור בפנים השער. —

Digitized by Google

שמען הח' בן זאב בתל"ע § ז הערה א' „אין ספק שצריך להיות הברת הפתח שוה להברת הקמץ הבאה ממנה רק שהיא בקצור הנשימה, וכן בשאר התנועות, אך האשכנזים מקלקלים הברת הקמץ לקרוא אותה כמו o ברומי, וזה שבוש אולם, כי איך יתכן שיהיה הפתח שקריאתו a תולדת הקמץ שקריאתו o לדעתם וכו'" עכ"ל, איננה טענה אחרי ההתבוננות הישרה, כי אך המהירות וההמשכה תהיינה סבת השנוי הרב שבין התנועות קמץ צרי חולם לבין תולדותיהן פתח סגול קמץ חטף, כפי מה שאומר, דע שהברת כל תנועה גדולה — ראשיתה תנועה קטנה תולדתה וסופה תנועה גדולה, דרך משל, כאשר יפתח המדבר את פיהו באחת הדלתות להוציא את האל"ף בקול קמץ — בראשית הפתיחה ירחיב את פיהו תכלית הרחבתה וזהו הברת הפתח, ואחרי כן ישובו הדלתות להסגר לאט לאט מרגע אל רגע כמבואר למעלה עד תום שעור משך התנועה וזהו הברת הקמץ, וכן הדין בצרי, ראשיתו סגול וסופו (אחרי המשכו בשעור הדרוש אליו) צדי, וכן הדין בחולם, פותחים בקמץ חטף, ומסיימים בחולם, וכפי אשר צַרְתִּים בפתיחת המחברת בלוח התנועות. הוא הדבר אשר דבר המדקדק ר' צבי „שכל תנועה קטנה מרחבת מאביה" להיותה מהירה ממנה, וחמשת התנועות השוטות שונות הנה זו מזו ואינן מורכבות אשה מרעותה כאשר חשבו המדקדקים הערביאים. —

ויש מן המדקדקים האחרונים אשר הקשו קושיות וטענו טענות על הברת הספרדים, קצתם הנני להציג לפני הקורא בזה, א) לשון הח' ריטטענבערג, בנוספות להמכלול מאמר א' „בכל מקום אשר יחלקו המזרחיים עם המערביים הדין עם בני מערבאי ההולכים אחרי שיטת בן אשר, ואם כן מדוע נסמוך בזה על קריאת בני מדינחאי הפך הכלל הזה?, ב) הנה כלל גדול קימו וקבלו המדקדקים כי לפני אות גרונית הקמוצה לא יתכן לבוא פתח רק ישתנה לסגול כמו הֶחָי = הַחַ (עי' בפנים השער אות ה' הערה ה'), ובודאי ההברה גורמת ולא התמונה, גם מודעת זאת כי נגינת הטעם ממשכת הברת התנועה עד שתדמה אז התנועה הקטנה להגועה גדולה, וע"כ רפה אחריה, והנה משתי ההקדמות הללו תמשך תולדה כוזבת — שלא יתכן לבוא פתח לפני אות גרונית הפתוחה ומוטעמת, וזה שקר, שהרי מצאנו הפך זה כמו הַחַי, וזו היא שאלה שאין עליה תשובה" עכ"ל, ג) לשון הרב רמ"א במבין לתל"ע § ז כל מוצא פי האדם הוא מכלל הלשון בין באותיות בין בתנועות, את כל מוצא שפתיו רשם בעל הלשון ועשה סימנים נגדם, ולפי קריאת הספרדים יחסרו שלשה קולות שלא סמן כנגדם" עכ"ל, אבל כיהפיה לא דק, כי עד השלשה לא בא, ולא יחסר להם כי אם הברת אוֹ אַי לבד, ואומר אני כי אהבת המדקדקים הללו אל מבטא אחיהם הרגילה על לשונם — קלקלה את השורה, וטענותיהם אינן נראות בעיני, א) דבר שפתים אך למותר, והוא בעצמו העיד שם לאמר „הלכה זאת היא מסופקת בעיני נגשש כעורים קיר ונלכה בעינים עצומות אחרי בן אשר ונפסוק הלכה כמותו בלי הבחנה בכל מקום" עכ"ל, ב) בהשקפה ראשונה היא באמת תשובה נצחת, ולפי מה שהעליתי לעיל — כי אך המהירות וההמשכה תהיינה סבת שנוי הברת האבות מן התולדות, ובמשוך הפתח יעלה בטבע עד הברת קמץ ובהקצר הקמץ ישוב פתח, גם הברת האשכנזים לא תנקה מתלונה זו, איך יתכן פתח לפני אות גרונית הפתוחה ומוטעמת, הלא הטעם ימשיכהו עד הברת קמץ אשכנזי אמתי? באופן שאני מחויב לגלגל גם מן ההברה האשכנזית את הספק העצום אשר הטיל הח' ריטטענבערג על ההברה הספרדית, וממה שנראה לי בזה אחרי החקירה והעיון — כי ההברה והתמונה יחד שניהם גורמים לזה השנוי, כלומר שלא יבוא פתח לפני אות גרונית הנקודה בקמץ שהברתו ao, וע"כ הַחַי הַחָכְמָה בפתח, ג) עוד כתב שם הרב רמ"א „יש בכח האדם להוציא קול כקול חריגת הכלב au ואין צורה כנגדו וכו'" עכ"ל, והנכי כבר החלפתי שזאת ההברה היא אמתת הברת החולם, וכן מבטאים אותו הסוריים כמ"ש הרשד"ל באוהב גר

וויען

ווינן חק"ל צד 92 עיי"ש , ולפי"ז גם לשיטתי חסר הברה אחת שלא עשה המנקד סי' כנגדה , והיא הברת או בהרמת השפה העליונה הברת הליפהוייס , אולם באמת אין זה טענה , כי המנקד לא עשה סימנים רק להתנועות היותר פשוטות וכוללות בטבע המבטא , והבן בדבר . זהו שעור מה שרציתי לבאר בפתיחת השער . — ובטרם אשים קנצי לפתיחתי זאת , הנני חפץ לדבר עוד דברים אחדים על זמן מציאות הנקוד .

כבר גליתי את דעתי שאני מסכים עם אותן המקדימים זמן מציאות הנקוד עד זמן מציאות השפה , וראיתי להח' גרעטץ בסוף חלק ה' מספרו קורות היהודים צד 555 שכתב , כי הרבנים הקדמונים והגאונים חשבו את הנקודות לדבר חיצוני בעצמא שאין לו דבר עם כתבי הקדש , כאשר נשאל מר נטרונאי השני אם יש לנקד ס"ת השיב לאמר „ששאלתם אם אסור לנקד ס"ת ? ס"ת שנתן למשה בסיני לא שמענו בו נקוד ולא נתן נקוד בסיני כי החכמים ציינוהו לסימן ואסור לנו להוסיף מדעתנו פן נעבור בבל תוסיף , לפיכך אין נוקדין ספר תורה" (כרם חמד ח"ג צד 200) , ולפי"ז החזיקו הגאונים את הנקודות לדבר בלתי עצמי , כי לא אמר מר נטרונאי שהסופרים או רבותינו ציינוהו , כי אם החכמים היינו אנשים שאין כח הדת בידם , אלו דברי גרעטץ , מה שדקדק עם החכמים כחוט השערה — דקדוק קלוש הוא ואין לו רגלים , ואולם כונת מר נטרונאי באמרו ולא נתן נקוד בסיני שלא נתן הנקוד בספר התורה בסיני , רק החכמים ציינו אח"כ את הנקוד המקובל אצלם מימי עולם — בפנים הספרים לסימן הקריאה לבלתי בקיאים , ועי' בתשובות הרדב"ז חלק שלישי סי' הרמ"ג . וז"ל רבינו בחיי בראשית י"ח ג' „ומטעם זה נמשלו האותיות לגוף והנקודה לנשמה כמו שדרשו רבותינו ז"ל וכו' וכן אמרו במגילה ושוש שכל הנקוד" עכ"ל , וכבר העיד הח' שחז"ה שכן נוסח ברבינו בחיי בשני דפוסים אשר לו פירד רע"ד וויניציאה שכ"ו עי' במבוא לספר תשובות תלמידי מנחם ודונש וויען חב"ל צד כ"ח בהערה , ולפי גירסא זו כבר הוזכר הנקוד בתלמוד לדבר נעלה ונשגב , וכן מצאנו זכר הנקוד במסכת סופרים פרק ג' הלכה ז' ע"פ גרסת הגאון „ספר שנקדו או שפסקו (סימני הטעמים שהם מפסיקים ומחברים המלות) ושנקד ראשי פסוקים שבו אל יקרא בו" ע"כ , וגם דעת הח' רש"י פין בהכרמל שנה שלישית צד 109 במאמרו ע"ד המסרה פ"ז „כי כבר בימי חז"ל הקדמונים התחילו לצור צורת הטעמים עלי הק" עכ"ל , ושם צד 94 בפרק ה' „וזו כמו עדות ברורה שהיו החכמים בימי מר זוטרא עוסקים בפסוק הטעמים בסימנים וציונים וכו'" עכ"ל ע"ש , ואפרים הסורי שחי במאה הרביעית לספירת הנוצרים וזה לערך בימי ר' יוחנן — מזכיר בפרושו לספרי המקרא נוסחאות שונות התלויות בנקוד המלות (אייכהארן איינלייטונג § 96) , ובמכתב העתי המליץ שנה שמינית צד 201 כ' הח' פירקאוויץ „ומהקדמת ספר הגלוי של רב סעדיה גאון ז"ל למדנו שבימי בית שני כבר היו נמצאים נקודות וטעמים , אך לא הודיענו באיזה תמונות ובאיזה מצב היו , אם כדמות נקוד הירושלמי או תאמר הבבלי , או כדמות הטבראני ניקוד ארץ ישראל אשר לפנינו , אמנם בראותנו שהוא נקד והטעים את תחלת ספר הגלוי ואת הקדמה אגרונו בנקוד וטעמים אשר לפנינו ולא בנקוד וטעמים האשורי שהוא גם הבבלי — נראה שגם הקודמים עשו כן" עכ"ל , עיי"ש היטב , זהו שעור מה שרציתי להעיר ביחס לקדמות הנקוד והטעמים . —

נשלמה הפתיחה

Digitized by Google

הערות לשער התנועות

א. א) הכפיל הגאון את דבריו בחיוב ושלילה נקראת בשם שוא ואינה נקראת בשם תנועה, אבל היה ראוי לומר ואינה תנועה, דע הקורא כי דבר גדול השמיטו בזה, והוא מחלוקת עתיקה בין המדקדקים אנשי השם; לפי דעתם — תנאי השוא הנע להתנועע מעט באשר הוא תחלת התנועה שאחריו, וזה דבר ידוע שכל אופני התנועה בכלל הם חמשה, ואין אומר ודברים מבלעדן, אם כן תהיה בהכרח אופן תנועתו המעטה-לאחד מחמשת האופנים, ואולם איזה הוא? בזה נפלה המחלוקת בין המדקדקים, וכפי מספר אופני התנועה כן אלה מספר השטות השונות בדבר הנטיה הזו; אומר היה הרד"ק במכלול ד' קל"ט א' „כשתהיה השוא על אחד האותיות ויהיו מונעות באיזה תנועה מן התנועות לעולם קריאת השוא נוטה לפתח, ואם בגעיא עמה אז תקרא פתח בהרחבה" עכ"ל, ועי' לקמן בשער המקרא אות ו' הערה א', וכ"כ הח' רוו"ה בהערתו ויקרא פ' ל"ב „כל שוא נע שאין אחריו אות אחה"ע ולא אות יו"ד הוא נקרא בפתח חטף ר"ל שוא עם פתח, וכן יש סופרים שינקדו פתח אפי' שלא באותיות אחה"ע, וינקדו בַּרֲכוּ יְבָרֲכוּ יְשָׁרֲתוּ יְגָרֲשׁוּ ורעיהם בח"פ, כי שואיהם נעים להיותם מהבנין הדגוש וכו', הַלֲלוּ בְּתוֹכֲכֶם וכו', בשואים כאלה מדרך העברי להאריך קצת ולקרוא אותם בפתח חטוף וכו'" עכ"ל, ואת היתה כונת המנקדים הראשונים במסרם את הכלל מכל וי"ו תחלת המלה ואחריה אחת מאותיות השריקה מנוקדת בשוא ישתתף עם השוא פתח, ועי' במכלול ד' קל"ז א' ובמנחת שי שופטים ה' י"ב, לפי שהיו מניעים את השוא ההוא וכל שוא מתנועע מביא לדעתם פתח; והנסע ר' יעקב ספיר בספרו אבן ספיר ד' נ"ה ע"א העיד על יהודי תימן שגם הם מניעים את השוא הנע לפתח עיי"ש, וכן כתב ר' עמנואל חי בניונפו בספר לוית חן שער ב' פרק ז' „אם יבוא שוא לפני כל האותיות חוץ מאחה"ע ויו"ד קריאתו נוטה לפתח" עכ"ל, וז"ל ר' שלמה אלמולי בספרו הליכות שוא אחרי הביאו דעת המדקדקים בזה „ואחר כל אלה הדברים הגם אנכי המחבר אומר שלא מצאנו בזמננו זה ולא שמענו בשום מקום בעולם שיהיה קריאת השוא הנע בסדר שום אחד הדעות האלה, אלא רוב העולם קוראים כל שוא נע שבעולם כמו סגול או צרי וקצת כזה שמצאנו בזמן הזה בסדר קצת המדקדקים הם אנשי פולימולה שקוראים כל שוא נע פתח" עכ"ל, העתיק דבריו הח' דוקעס בהגופה לשנה שלישית גליון 40. והרב ר' משה קמחי אחי הרד"ק כתב בספרו מהלך שבילי הדעת בשער הנקוד לאמר „אם יבוא אחרי השוא אחת משאר האותיות תהיה נקודה באיזה תנועה שתהיה קריאת השוא נוטה לקמץ" עכ"ל, והעיד עליו הרא"ב בנימוקיו „אין רצונו לומר כתנועת קמץ „ע"ד שהאשכנזים קוראים אותו, רק ע"ד שקוראים אותו הספרדים והלועזים שהוא נוטה לפתח וכו'" עכ"ל, ובזה השוה דעתו לדעת אחיו הרד"ק שזכרנו, ואולם דבריו בטלים תכלית הבטול, כי הנה הספרדים קוראים את הקמץ הרחב a מבוכה כמו שזכרנו בפתיחת השער, ולפי"ז תהיה כונת ר' משה שהשוא הנע נמשך יותר משעור הפתח ונטה קרוב למשך הקמץ, שאל"כ לאיזה צרך זכר את שם הקמ"ץ כל עקר, וזה דבר בטל לא שמענו כמוהו, גם אין נראים דברי קצת מתחכמים הרוצים להכנים לשונו של ר' משה בכלל מנהג הראשונים שבחי אלם לכנות את הפתח בשם קמץ לפעמים, עי' בחלק שני מאמר שני אות ו' סוף ציון י"א. והוא בחור עצמו כתב שם בנימוקיו בשם קצת מדקדקים שקריאת השוא נוטה לסגול וכן קוראים אותו האשכנזים עיי"ש, והרא"ה ביסוד הנקוד שער השוא יסוד ד' כתב „השוא בעבור מהירות קריאתו נוטה לחרק שהוא המעט שבתנועות, לכן כל אות כל"ב אשר הנקוד העצמי שלה שוא בבואה לשמש במלה המתחלת ג"כ בשוא אזי ישתנה השוא של אות כל"ב לחרק, כִּדְבַר לִדְבַר

בְּדָבָר" עכ"ל, ומה שנשתנה השוא של מְלָכִים דְּרָכִים לפתח מַלְכֵי דַּרְכֵי? לפי שהשוא הזה טבע מפתח, כי עקר המשקל לדעת האחרונים מַלְךְ דַּרְךְ, וכן מה שנשתנה השוא של פְּקֹד יִפְקֹד לקמץ חטף פָּקְדוֹ יִפְקְדֵהוּ? לפי שהוא טבע מחולם יִפְקֹד, ושוא של פּוֹקְדֵי טבע מצרי פּוֹקֵד לכן ישתנה לסגול במלת פּוֹקֶדְךָ. אבל השוא של אותיות כל"ב איננו טבע משום תנועה; ועל שלשת השינוים המשנות את השוא הנע לפתח סגול קמץ חטף יש מקשים, למה א"כ היה מן הצרך לצרף אל השוא הנע את התנועה התפסית בבואו על אות גרונית אחרי שהשוא נוטה מעצמו לאחת מהנה? ואין זו קושיא כל כך, כי בלא ספק מרובה מדת החטף שבאות הגרון ממדת הנטיה הסתמית; אולם אם באמת היה להשוא הנע איזו נטיה לתנועה — יותר היו נראים דברי המדקדק ר' בנימין בר' יהודה בנ"ב בהקדמתו לספר מהלך שבילי הדעת צד ד' „יש לך לדעת כי השוא לא תקרא תנועה — מיוחדת — כי יש לה תנועות הרבה שונות זו מזו כפי התנועות הבאות לאחריה (כצ"ל) וכו'" עכ"ל, עיי"ש, בבאור דבריו, שהשוא המתנועע יהיה נטה לתנועת האות אשר אליה ינוס לעזרה תהיה איזה תנועה שתהיה, אחרי אשר אך היא מגבלת אותו ונותנת לו מציאות במבטא יתנועע השוא בתנועתו המעטה באופן התנועה ההיא; אך כשאני לעצמי רואה אני את דברי הרז"ה הראשונים שאין להשוא הנע שום נטיה כלל וכלל, כי על כן נקרא שוא מענין שָׁוְא כי שוא מבטאו, ואלה דבריו בבנין שלמה בית השוא חדר ראשון חלון ג' „ודעתי בזה שאין הפרש בין שוא נע לשוא נח רק במה שהשוא הנח נמשך במהירות למה שלפניו והשוא הנע נמשך במהירות למה שאחריו" עכ"ל, וכ"כ בהקדמת ספרו שערי תפלה „משפט קריאת השוא הוא במהירות היותר אפשרי עד שאין הבדל בקריאה בין שו"ע לשו"ח בענין המהירות והחטיפה רק ששו"ע הוא התחלת תנועה ושו"ח גבול תנועה" עכ"ל, וכן דקדק בלשונו הח' בן זאב במבוא לספרו תלמוד ל"ע כלל ז' אם האות השואית מחוברת לתנועת האות שאחריה נקראה שוא נע לפי שבה מתחילים כלי המבטא להתנועע, ואם היא מחוברת לתנועת האות שלפניה נקראה שוא נח לפי שבה הפסק הברת שפה ומנוחת הנשימה" עכ"ל, ר"ל שאין השוא מתואר בתוארי נע ונח בבחינת עצמו כי אם בבחינה כללית המלה, וכ"כ הח' ריסמענבערג בנימוקי המכלול ד' קל"ח ב' „כן כתבו כל המדקדקים הראשונים (שהשוא הנע נוטה לתנועת אות הגרון שאחריו, וכ"כ הגאון לקמן בשער השוא אות ב' ע"ש) וכו', ובאמת השוא רֵק מכל תנועה וכו'" עכ"ל, וכ"כ הח' גאטטלאבער במחברת הכוכבים חלק ראשון צד 36 שאין שום הבדל בין נע לנח בענין המהירות והחטיפה כלל, עיי"ש; וזאת היתה לדעתי כונת הגאון בכפל מלותיו בחיוב ושלילה, נקראת בשם שוא, ר"ל שמה העצמי אשר היא נקראת בו הוא שָׁוְא מענין שָׁוְא, ואינה נקראת בשם תנועה, ר"ל שהתואר התנועיי המתיחס אליה דהיינו השם נע איננה נקראת בו בעצם כי אם ע"ד העברה והשאלה, וכמו שיבאר בסמוך. —

ב) אין לומר שכיון בזה לתת טעם אל הכרה מציאות השוא הנח בלשון העברית, ועל זה יאמר שהוא בכדי להבדיל את התנועה הקצרה שלפניו, כמו שהתבאר בבאור הסעיף; אי אפשר לומר כן משני טעמים. 1) ממה שלא השתדל כמו כן לתת טעם וסבה להכרח מציאות השוא הנע, והיה לו לומר שהוא בכדי להקל את המלה מתנועותיה. 2) אין זה אמת, כי ברוב פעמים בין השוא הנע ובין השוא הנח נועדו אך להקל את המלה מתנועותיה והתנועה הקטנה באה לרגלי השוא הנח והדגש החזק שאחריה, כמ"ש בפתיחת השער; לכן נראה שכיון בזה לבאר ענין התוארים נע ונח באיזה ענין הם מתיחסים להתואר שוא, ורוצה לומר: שאיננו נקרא נח בבחינת מה שרעהו השוא הנע יתנועע מעט, כי אם על פי מה שהוא „גבול התנועה שלפניו" והפסק מנוחת הנשימה, והמשפט המקביל לזה „והוא התחלת התנועה שאחריו" יהיה ג"כ באור מספיק התואר נע, ונאמר שגם הוא איננו נקרא כן בבחינת היותו מתנועע יותר מרעהו השוא הנח

כי

Digitized by Google

כי אם במה שבו מתחילים כלי המשפט להתנועה, כדברי הא' ב"ז; אבל במה שבחר הגאון להעיר את ההערה הזאת על השוא הנח ולא הקדים אותה בדברו לפני זה מהשוא הנע? מבינים אנחנו עוד כונה שניה בדבריו, והוא לבאר ג"כ בדרך אגב — טעם להכרת מציאותו לפעמים, והיינו להגביל התנועה הקטנה שלפניו כמו שהתבאר בבאור הסעיף, ואלו היה מעיר דבריו אלה על השוא הנע ואמר בלשון הזה „שוא נע רהוט אל התנועה שאחריו, והוא התחלת התנועה שאחריו" לא היינו שומעים מדבריו כי אם באור השיטות האחרים לבד, אבל זה לא היה שום טעם להכרת מציאותו כלל, כי הטעם שם הוא: בבדי להקל את המלה מתנועותיה, לא כן הערתו זאת על השוא הנח נכונה לכלכל שתי הכונות יחדו, והמשפט המקביל אליה הוא בעצמו באור להאומר המשאל נע כאמור. —

ב. א) לדעת המדקדקים הראשונים לא נהגו לנקד תחת האות האחרון שוא, כי אין דרך לטעות שתקרא האות ההיא באחת התנועות, שאם כן היתה אות נחה אחריה כתובה; אבל ך כנוי הנקבה ינקדו בשוא לעולם, כי יש דרך לטעות בה שתקרא בקמץ אף על פי שאין אות נחה כתובה אחריה, ולפי שהורגלו בנקודת זאת הך' נקדו ג"כ הך' הפשוטה בסוף המלה לעולם, זו היא שיטת הראשונים בכלל, אבל הם דברים רחוקים מן הדעת ואין להאריך בשלולם; והמדקדקים האחרונים הסכימו — שאין לחוש לשמא יחשוב אדם ששכח המנקד, אך יש לחוש לטעות הסכל, וז"ל הרז"ה בצוהר התיבה תיבת השוא אות ב' „כבר נהגו המנקדים לנקד נקודה אחת בכל חולם חסר וי"ו ואחריו שי"ן ימנית והנקודה ההיא תורה על שתיהן, כמו עֹשֶׁר, ולכן היה דבר הכרחי לנקד שוא נח באמצע התיבה שאם השמיטוהו היה מקום לטעות במלות הַמֹּשֵׁל קָדְשׁוֹ וכיוצא בהן לפי שאז היו נקודים הַמֹּשֵׁל קָרשׁוֹ ויכול הקורא לחשוב שהאות שלפני השי"ן היא בחולם ונקוד הימני מורה שי"ס" עכ"ל, ואולם יפה טען הרב בעל אהל משה בספרו סי' ס"ח, כי במה שהביא מלת הַמֹּשֵׁל לדוגמת טעות הקורא אע"פ שאם היתה המ"ס נקודה בחולם כבר היתה צריכה להדגש, בזה גלה דעתו — שהמנקד יחוש לתקן תקנה גם במקום שיוכל הקורא לעמוד על ברור הקריאה הנכונה מהלכות הנקוד, לפי שהקריאה מסורה לכל אדם גם להבלתי בקיאים בכללי הדקדוק, למה אם כן לא תקן תקנה גם לאותיות אהו"י הנחים באמצע התיבה לבל יטעה הקורא לקרוא בְּרֵאשִׁית רִאשׁוֹן אִישׁ בנוע הא' והיו"ד אם גם אין שריים במתג ואין היו"ד בדגש? וגם אלה הבקיאים בכללי הנקוד הראשיים ולא מוזר להם דין המתג ודגש, מי הוא לידני יתקע שהקורא אשר ידמה לקרוא את המלות הללו בנוע האות הנחה לא יוכיח לעצמו שהם מוטעמים מלעיל מעדות חסרון המתג והדגש? ויקרא וְרֵאשִׁית (יחזקאל מ"ד ל') הָרִאשׁוֹן (דה"ב כ"ט י"ז) אִישׁ בטעם מלעיל, והקורא הזה לא יתמה על בוא נח נראה אחרי תנועה גדולה בלי נגינת טעם, כי גם זה מן הכללים הראשיים שתבוא לפעמים תנועה גדולה מבלי נגינה לפני נח נראה והכרחה כהכרת התנועה הקטנה שלה, כמו בֶּן־תִּשְׁעָה (שמות כ"ב י"ט) לקריאת בן אשר בלא מאריך, שֵׁשׁ־מאות (בראשית ז' י"א) לדעת היש"ן בלא מאריך, לְבָעֵר קין (במדבר כ"ד כ"ב), נֶבֶל יין (ישעיה ס' ז' ח') מלעיל בס"מ, תָּם־אני (איוב ס' כ') בלי מאריך, הֶעָרִים־האלה (דברים י"ט ה'), וַחֲמֵשׁ־אמות (שמות ל"ח א'), יֹשֵׁב־הארץ (ישעיה כ"ו כ"א) כלהון מלעיל, ועי' במשפטי הטעמים להרוו"ה שער ד' פרק ב' ובמבוא לנקוד הבבלי צד 82 פסוק 7 עיי"ש, תְּלוּנּוֹת בני ישראל (שמות ט"ז י"ב), וכיוצא בהם הרבה, ויתבאר לקמן אות ה' הערה ב'; ומכח שגנון הקושיא הנזכרת האלים הרב בעל אהל משה כי לא מן השם הוא זה, ולא חשב המנקד לתקן תקנה בעבור הספיקות אשר יפלו לרגלי נקודת השי"ן אבל סמך בהם על הקבלה, וכן נראה להוכיח מן השיטה הבבלית, שהרי אין זה המנהג מאורות נקודה השי"ן על החולם טהג שם כלל, ובכל זאת נקדו גם שם את השוא הנח באמצע התיבה; והמדקדק הזה אמר בשבת סכתב השוא הנח באמצע „כי היכי דלא ליתו למטעי בהאי

אתון

Digitized by Google

אחוון דכתיבין ולא קריין, כמו יִשָּׂשכָר לַמְחַצְצְרִים (דה"ב ה' י"ג) עָלִּין (דניאל ד' ד') עֲלַלַת (שם ה' י'), שהאותיות שאין בהם נקודה אינן נקראות, ויקרא אותן הקורא בשוא נח, וכן לָראוּבֵנִי (יהושע א' י"ב) הרי"ש נקראת במלאפום והם ישעו ויקראו הרי"ש בשוא נח והא' במלאפום" עכ"ל, וגם דבריו אינם נראים כלל, כי כמו שסמך המנקד על הקבלה בהטעית המסכות מנקודת השי"ן — כן היה לו לסמוך על הקבלה בהאותיות הנכתבות ולא נקראות, ועוד תשובות רבות על דבריו לא ראיתי תועלת בזכרן; והנה הגאון מהר"ל מפראג ז"ל בספרו תפארת ישראל פרק ס"ו כתב לאמר „מה שאמרנו כי הנקוד מקובל מסיני — אין הכונה אל צורת הנקוד מה שנתנו צורה על קמץ ופתח, כי בודאי אינם רק סימנים בלבד לקריאה, ואינם בכלל כתב גם אינם בכלל קריאה, רק הם סימנים לבלתי בקיאים בלשון, ועל הנקודות שהם סימנים אין דברינו כלל ולא דברו מהם חכמים מעולם, אבל דברינו על קריאת התיבה באיזה ענין קריאתה בקמץ או בפתח או בצרי וכן כלם וכו'" עכ"ל, מי לא יראה כי לא ברוח חכמי האמת ידבר כדברים האלה, ואולם נראים דברי הרב המדקדק רמ"א במבין לתלמוד ל"ע § יג וז"ל „כמו שצורת האות לא נבדה מלב כי אם בחכמה עמוקה להורות כל צורה על עצמות תולדתה וקול מבטאה, כן הדבר בטעמים ותנועות, ואם כן השוא מורה גם הוא על עצם קול הברתו מבלי ספק (וז"ל החכם ר' יוסף ן' כספי בספרו מנורת כסף הועתקו דבריו בהוספה לשנת אחת עשרה גליון 3: „מיסדי לשון עברי היו בלא ספק חכמים בטבעי הדברים כלם מה שלא היו כן מיסדי לשון רומי, ולכן כאשר הניחו שם ונורה לכל אחד מן הדברים הניחו לו מצד המקרים המשיגים אותו" עכ"ל, וכ"כ ר' יהודה הלוי בכוזרי מאמר רביעי סי' כ"ה „לשון הקדש צורות אותיותיו אינם בלא כונה ובמקרה אבל לענין נאות עם המכוון מכל אות ואות וכו'" עכ"ל, וכ"כ הראב"ע בספר הצחות שער האותיות אות למ"ד „כי מכתבינו על דרך התולדות, רק אנחנו לא נדע עקרן של כל האותיות כהגן מפני חסרון דעתנו" עכ"ל, וכן כתב חכם אחד נוצרי שהיה חי בסוף המאה הי"ג לסה"נ עי' במכתב עתי השחר שנה ראשונה מחברת ששית צד 33 ע"ש), והנה השוא יתחלק לשני מינים, שוא נע ושוא נח, ואיך א"כ יעשו צורה אחת על שתי קולות מתחלפות? (ואם אמנם באה צורה אחת על קול הקמץ הרחב והקמץ החטוף — דע הקורא שכן הוא באמת, רצוני, סוף הברת הקמץ הרחב הוא בעצמו הברת הקמץ חטף וראשית הברת החולם; כמו שבארנו בפתיחת השער, ולקמן בשער הנגינה אות ז' נעורר על השאוות צורות הפשטא והקדמא, ועי' לקמן בשער הזה אות ו' ריש הערה א') על כן נראה שהצורה הזו (:) הונחה בעצם על קול הברת השוא הנע לבדו כי על כל פנים הוא מתנועע (לא בבחינת עצמו כי אם בבחינת כללות המלה כמו שהתבאר באות א') מה שאינו כן השוא הנח הרי הוא מונח כאבן דומם ומה דמות נערוך? ואיזה ציור נתן למנוחה אפס והעדר? רק באמצע המלה יוכל גם השוא הנח לקבל את הצורה מפני שהמלה נאמרת בבת אחת עד שאי אפשר לו מהיות גם הוא התחלת המבטא למה שאחריו ועד שיוכל לקבל הצורה" עכ"ל, ועי' מ"ש בספרו דקדוק קטן משפט הדגש אות ה'. ואולם בטעם הכתב שני השואים בסוף התיבה נראים לי דברי הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 92 בהערה „ודאי הדבר כמו שאמרתי — כי תמונת פָּעַלְתְּ היא קצור מן פָּעַלְתִּי ותמונת מנהג יֵשְׁבְּ מן יֵשְׁבָּה יַרְדְּ מן יַרְדָּה יֵבְךְּ מן יִבְכֶּה ודומיהם שגם בהם בא שוא בסוף הנשאר על תכונתו כמו שהיה קדם קצור המלה" עכ"ל, ושאר השוא הראשון על עקרו והשוא האחרון נכתב לבראות שעקרו בתנועה, וכדרך שיתבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז' עיי"ש, ואדבר מזה עוד בחלק השני מן המחברת מאמר שני אות ו' ציון ד' עיי"ש; וזאת היא לדעתי אמתת כונת הגאון באמרו „אין אות בלי תנועה" אשר בהשקפה ראשונה דבריו נפלאו מהבינם איך יתכן לכנות את השוא הנח בשם ת נ ו ע ה עד שיצדק לומר שאין אות באמצע התיבה מבלי תנועה? ואולם דבריו

ברורים

Digitized by Google

ברורים כשמש ע"פ דברי הרב רמ"א הנזכרים, שכל שו"א נקוד באמצע התיבה יתיחס לו ענין התנועה בבחינת כללית המלה, עלמי בסוף התיבה ואותיות אה"י הנחים ונסתרים אפי' באמצע — מסוללים לגמרי מכל תנועה בעולם "וראוים להנקד בשוא והשמיטום הסופרים — ר"ל שלא נקדום — הואיל ואין חלוק במבטא ככר בהס" כי אין לתת ציור אל המנוחה כאמור, והסופרים הללו הם הראשונים שנקראו סופרים בקדושין ל' ע"א ובנדרים ל"ז ע"ב וירושלמי שקלים פ"ה הלכה א' תמורה פ"ז ע"א עיי"ש, ועי' במבוא לספר תשובת תלמידי מנחם ודונש להה' ן' כ"ם לד פ"ז. —

ויאמר המדקדק הקדמון ר' יהודה בן דוד ן' חיו"ג ז"ל בספרו אותיות הנח והמשך לד 20 "ואומר עוד, כי העברים לא יחברו בלשונם שני שואים נחים כאחד באמצע המלה או בסופה כי אם בהתם הדבור והפסק מאמר, וע"כ בהפגש שוא עם שוא בתוך המלה או בסופה הראשונה נחה והשנית נעה, ותוכן תנועתה על הפנים שהזכרתי כבר בשוא שאחר מה: בה, כמו יִשְׁמְרוּ השי"ן נחה והמ"ם נעה וכו', וכן וַיֵּבְךְּ על צואריו (בראשית מ"ו כ"ט), אל תוסף על דבריו (משלי ל' ו'), וַיֵּשְׁבְּ ממנו (במדבר כ"א א'), יַפְתְּ אֱלֹהִים (בראשית ט' כ"ז), וַיִּפְתְּ בַּסֵּתֶר (איוב ל"א כ"ז), וְיוֹלַדְתְּ בֵּן (בראשית ט"ז י"א), השוא השנית שבכל אלה והדומה להם נעה לעולם כשהמלה הראשונה מתגלגלת עם השנית ואין הדבור נפסק, אבל בהפסק הטעם והפרד המלים תהיה גם השנית נחה, כמו וישא את קולו וַיֵּבְךְּ, (בראשית כ"ז ל"ח)" עכ"ל, וכן היא דעת הרד"ק במכלול ד' קל"ח ע"א, וכן סתם בעט סופר ליק ד' ד' ע"א, אלא שהתנה — לבלי תתחיל המלה השנית בשוא כמו יַפְתְּ אֱלֹהִים שזכר ר' יהודה, ובמכתב העתי הלבנון שנה ששית גליון פ"ו הוכיח שמו"ל שכן היא גם דעת החכם המשורר ר' שלמה ן' גבירול ז"ל עיי"ש; אבל מדקדקים רבים בטלו את הדעת הזאת הכלית הבטול ממה שמלאו ההדברות שני שואים למלה המתחלה בשוא וכן בדגש כמו וַיִּפְתְּ בַּסֵּתֶר שזכר ר' יהודה, וגם הגאון לא סבר כן לקמן בשער השוא אות א' ציון ו' ובכלליו הקצרים אות ל"ב. אכן לי נראה שאם הגאון יניח לשני השואין לפי שכן השיגתהו הקריאה הנכונה, אבל לא מטעם ההשנות הנ"ל, המדקדקים המשיגים הפכו שהתחברות שני נעים רצופים והנעה על דגשוה נמנעים בחק טבע המבטא, אבל בוא וראה חלוף מחשבתם, מצאנו שבני בבל הקדמונים היה בכחם לקרוא שני נעים רצופים כמו שמובא במה"צ ליטעראטור באחשפ 1864 לד 703 בשם ר' יצחק בן אלעזר בספר הרקמה "ובנפול וי"ו העטף במלה על אות נקודה בשוא תוציא הוי"ו ההוא מוצא הא' כמו וּשְׁמַרְתֶּם, זאת היא קריאת בני ספרד, אבל בני בבל יקראוהו כמשמעו" עכ"ל, באמרו "כמשמעו" ר"ל בשוא על עקרו, ולא בא' געיה, וְשָׁמַרְתֶּם. גם מצאנו שבן נפתלי היה מכשיר קריאת שְׁתֵּי שְׁתַּיִם מבלי א' נגוחה והיה מניע על דגש קל, מזה ראינו שיש בכח המבטא העברי להניע על נע ועל דגש, אלא שהעברים מתקנים כל מה שיכולים לתקן, ובזה הכל אלונת המדקדקים מעל ר' יהודה, דע כי מבטא שני שואים נחים רצופים הוא מבטא כבד מאד, כמ"ש הרב בעל שיח יצחק שיחה פ"ב סי' כ"ד "שני שואים נחים רצופים אין כח לאמר ולחבר אותם ביחד, עד שאמרו קצת מדקדקים שלא תהיינה שני שואים נחים גם בסוה"ת" עכ"ל, ולדעת ר' יהודה — יותר נקל להניע שני נעים רצופים מהניח שני נחים רצופים, ואולם מה שהדגיש המנקד אחרי השוא השני המתנועע — הוא מפני ציור ההתחלקות אשר יתבאר לקמן אות ו' הערה א' עיי"ש, כי אם אמנם בבחינת מרוצת המבטא תתגלגל המלה הראשונה עם השנית, אבל בבחינת הנקוד עלינו לציירם בציור שתי מלות נפרדות.

וכן המלה המוקפת לאחריה תחשב מ"מ למלה בפני עצמה לענין בלא הגה מהבנית מלה בודדת מפני ציור ההתחלקות שלה בערך מלה ההם באמת, כמו שיתבאר לקמן הוה ו' הערה א'. ועי' סברת הרז"ה בקורות אדזים על דבריו בלוה"ת תיבה התנועות אות כ' עיי"ש. זהו מה שרצינו לבאר. —

לשון

Digitized by Google

ג) לשון הרד"ק במכלול ד' פ"ב ע"א „וכן בשאר האותיות שאינם בג"ד כפ"ת ג"כ נקראות חזקות וקלות כשיבואו עליהם אותיות אהו"י, כמו מהעוף למינהו חזקה הלמ"ד, עשה לי רפה הלמ"ד, שלום שלום חזקה השי"ן, דברי שלום רפה, נירא נא נו"ן נירא חזקה ונו"ן נא רפה, וכן דרך שאר אותיות, זולתי היו"ד שהיא קלה לעולם, זולתי אם תדגש" עכ"ל, ובד' ק"פ ע"א כתב „למה קריאת הלמ"ד חזקה, ולמה קריאת הלמ"ד קלה, מפני השוא הנע אשר עליה, שאל קריאת השי"ן חזקה, ושאל קריאת השי"ן קלה, וכן שאר האותיות, זולתי היו"ד וכו'" עכ"ל, וכן דעה בעלי המסרת בקראם לשוא פשוט באחה"ע בשם דגש, אף שיש אחריו אחת משאר האותיות זולתי בג"ד כפ"ת לפי שהוא מדגיש את האות שאחריו בדגש קל, ואמרו „כל לשון העלמה בדגש" רצונם בשוא פשוט, כמו הַעְלֵם יַעְלִימוּ ודומיהם, וכן „כל לשון חסיה דגוש" כמו בצל כנפיך אֶחְסֶה, אומר לה' מַחְסִי „חוץ מן ו"ו רפין" רצונם בחטף, ועי' מש"כ הח' ן' כ"ש במבוא לספר תשובות תלמידי מנחם ודונש צד כ"ט, וכן „מַעְשַׂר ג' דגשין" עי' מסרת המסרת לוחות שניות מאמר ג' ובמבוא לנקוד הבבלי צד 17 ולקמן בשער השוא אות א' הערה ה'; אולם ממה שכלל הגאון השמטת הדגשים הללו עם השמטת שואי אהו"י וסוה"ת ביחד, נראה שהוא חולק על זה ואיננו מבדיל במבטאו בין דגשות לרפיון כלל, ועי' לקמן בכללי הקצרים אות פ"ו ואות כ"א. —

ג, ב) ומצא א' נחה ונסתרת אחרי שוא לְצַוָּארֵי שלל (שופטים ה' ל'), וכן וָאֶמְאָסְאָךְ מכהן לי (הושע ד' ו') ואמרו המדקדקים הא' הזו כאלו איננה, אבל זכור תזכור מה שכתבנו בפתיחה לשער האותיות — כי הא' המתדבק לאותיות זסשר"ץ בבפ"ת רפות והחי"ע יש לו הוצאות גם אחרי השבר עליו הדלת, עיי"ש, לפי"ז איננו רחוק מהיות אלה שני האלפי"ן סימני המשך לקול אות הוי"ו והסמ"ך אחרי הסגרם; ואולם אלפ"י וַיִּרָא חָטָא אינם בקריאה כלל, עיין לקמן בשער הדגש הערה ד' מאות ב'; והנה הגאון כלל גם את האל"ף בכלל מה שאמר „כי אותיות אהו"י תהיינה נחות ונסתרות (רק) לפעמים" נראה מכלל דבריו שגם האל"ף תוכל להיות נחה ונראית לפעמים, ועי' לקמן בשער הדגש אות ב' ציון ד' בבאור הסעיף, ובכלליו הקצרים אות כ"ד, וכ"כ הר"ן ז"ל הובאו דבריו בתשובות מהר"ם אלשאקאר סי' נ"ג ובבנין שלמה בית האותיות חדר ד' חלון א' „כבר הודיענו השר הראשון בדקדוק והוא ר' יהודה חיוג"א שאותיות הנשימה הם שלשה והם אר"י, ונקראו אותיות הנשימה שלא נוכל כלל להוציא שום תנועה מבלעדיהן (עי' לקמן אות ה' סוף הערה א') ועל"ז אמר בעל ספר יצירה שלש אמות אר"י, ואלה שלשת האותיות נחלקו בנוחם משאר האותיות, כי כל האותיות לבד אלה יש להם מין נח נראה לבד ואלה השלשה יש להם מין נח נסתר ונח נראה" עכ"ל, מבואר מדבריו שגם האל"ף יש לה דין נח נראה לפעמים, שלא כדעת הח' בן זאב בהל"ע § ח „מה שנמצא נֶאְדָּר יַאְדִּימוּ יֶאְשְׁמוּ שהאל"ף בכל אלה בשוא, משפט האל"ף הזאת כאלו איננה ואין דין נח נראה נוהג באל"ף עכ"ל; ודע שלא נמצא א' בשוא נח רק כשהיא פ"א הפעל, כמו תֶּאְטַר יֶאְפַד לֶאְסֹר נֶאְזָר יֶאֱהַב, ועי' לקמן בשער השוא אות א' הערה ה'. —

ג) עי' בחור הסעיף, ועי"כ בְּנוּי עֲשׂוּי נשתנה הס' ליו"ד, ותשמש במשקל נְקִי קְלִי הנערך אל פָּעִיל בשלמים. —

ד) הגאון השתדל בשלילת בוא היו"ד נח נסתר אחרי תנועות בזולת החרק והצר"י, ולא עשה כן אבל משפט הוי"ו? נראה שבא להצילנו משגיאות לבל נטעה לחשוב שהיו"ד באה נסתרת גם אחרי קמץ בכנוי הנסתר בָּנָיו, ודעתו בזה כדעת הרז"ה ביסוד הנקוד שער התנועות יסוד ד' וז"ל „לכך אני אומר שאין היו"ד נמשכת מן הקמץ שלפניה, אך הקמץ מושך א' כמשפטו, והיו"ד איננה במבטא לגמרי, ואע"פ שהיא כתובה משפטה כמשפט כתיבן ולא קריין, ונכתבה להורות על לשון רבים" עכ"ל, והמנהג הזה שהַרְאוֹת מקור סגלה נוהג הרבה בלשון העבריה כמו שיתבאר

שיתבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז' עיי"ש; ומה שלא נמנו המלות הללו בין הנהו דכתיבן ולא קריין? לפי שנהג כן בכל הלשון, וכמו שכתב הרב רמ"א בספרו דקדוק קטן משפט הנקודות אות ס"ז בטעם השמות הוי"ה ישכר ירושלם עיי"ש ובמבין לתלמוד לשון עברי § יז; והיו"ד הנמשך מן הסגול בכמו בָּנֶיהָ בָּנֶיךָ הוא באמת אחר נרי, כי הנגינה תעלה את התנועה הקטנה למדרגת והברת התנועה הגדולה אביה, כמ"ש בפתיחת השער, ועי' בחלק שני מאמר שני אות ו"ז ציון י"א, ובהערות הרוו"ה למאזנים הערה מ"ה, ובבאור הרמ"ה להמכלול ליק ק"ב ע"א סי' ד', ובנימוקי הרא"ב שם כ"ו ע"א. —

ה) והטעם, לפי שהברת הה"א כבדה על המבטא כמו שאמר פרחון בשרשים ד' ל' ע"א בשער הדיגש „אות ה"א תצא בכח מן הגרון" עכ"ל, לכן לא רצו להניחה באמצע הסיבה הדורש קלות ומרוצה; ויאמר הראב"ע במאזנים אויפיבאך י"ג ב' „ואם נמצא מלה שיהא באמצעיתה ה"א נעלם — מקום אל"ף הוא מהשמות שהם מורכבים משנים עֲשָׂהאֵל פְּדַהאֵל" עכ"ל. —

ד. א) ונמצא תְּבוּאָתָה (דברים ל"ג פ"ז), וְתְבוּאֶנָה (ירמיה ס' ס"ז), ואמרו כי מלת תבואתה מורכבת מן תָּבוֹא ומן בָּאָתָה בהראות הס', או שהה"א והתי"ו נוספות לגמרי ועל הרוב אין בכח האותיות הנוספות לשנות המלה ממה שהיתה ראויה להיות בזולתם, כמ"ש הרב הרמ"א במבין לתלמ"ע § טו ועי' במכלול ק"י ע"א. ומלת תְּבוֹאֶנָה מורכבת משתי הגזרות תָּבֹאנָה תְּבוֹאֶינָה; ודע שלפעמים תשמש התנועה הגדולה מאות אהו"י והעלה על האות השואית שלפניה באופן שיבואו אחריה שני נחים באמצע המלה, כמו חַטָּאוֹת בעשא (מ"א ט"ז י"ג), ובְחַטֹּאות בית ישראל (מיכה א' ה'), וְחַטֹּאותֵינוּ ענתה בנו (ישעיה נ"ט י"ב), וְחַטֹּאותֵיכֶם מנעו הטוב (ירמיה ה' כ"ה), יפקד חַטֹּאותָם (הושע ט' ט'), משפטם חַטָּאוֹת וּבְחַטָּאוֹת וכו', חוֹטְאִים לה' (ש"א י"ד ל"ג) משפטה חוֹטְאִים, ויורו הַמּוֹרְאִים (ש"ב י"א כ"ד) משפטה הַמּוֹרְאִים, כל הוּבָאִישׁ על עם (ישעיה ל' ה') משפטה הֶבְאִישׁ, לָרְאוּבֵנִי (יהושע י"ב ו') משפטה לָרְאוּבֵנִי, בכל אלה היה משפט הנח להשמע לגמרי ע"ד שְׁלַתֵךְ יוֹנָתָן מן שְׁאֵלָתֵךְ יְהוֹנָתָן כמו שיתבאר לקמן בשער השוא אות ב', וגם עכשו שהוא כתוב הרי הוא כמאן דליתא ואין זה נחשב לשני נחים באמצע המלה הואיל ואין בה נפקא מינה לענין הקריאה, משא"כ במלת תְּבוּאָתָה תְּבוֹאֶנָה הנזכרות. —

ב) עי' באור הסעיף, וכבר באהרנו בפתיחת השער הזה שכל תנועה גדולה אשר תמשך יותר מרעותה — הברת רעותה מרחבת ממנה, מזה נוכיח במישור — כי הצרי והחולם שבהם אין שמה עקרי כ"כ מרחיבים יותר מן החרק והשרק, ועי' לקמן באות ה' הערה א'; ויאמרו המדקדקים שהתנועה הגדולה איננה מספדת מספיקה לרגלי חסרון הנח; ויאמר הח' רייכערסזאהן במאמרו פאת החלקה בהסרון שנה חמישית צד 76 „הה' לא תכתב אחרי תי"ו וך' קמוצים לנכח פְּקֻדָּת יָדֶךָ, ואחרי ה' קמוצה המשמשת יָדֶיהָ פְּקֻדָּהּ, וכל זולת זה תכתב לעולם אחרי קמץ שבסוף התיבה" ע"ש. —

ה. א) עי' באור הסעיף, ויש להוכיח מן השיטה הבבלית שהתנועה המוגבלת בדגש חזק נמשכת יותר מן התנועה המגבלת בשוא נח, שהרי בחרה בהפתח חטוף נחי ובהצרי חטוף נחי ובהקמץ חטוף נחי לשומם במקום חטף פתח חטף סגול חטוף קמץ אשר בהנקוד הטברני, ובלא ספק היו בוחרים לשום במקום החטפין בהתנועות היותר קצרות ונמהרות לפי שהחטפין אינן תנועות כלל רק שואים נעים מרחבים קצת, ואם היה כח הנחיים והדגושיים שוה — היו מחליפים אותם פעם זה ופעם זה, ועי' לעיל אות ב' ריש הערה א', מוכח מזה — שהחטוף הנח מהיר יותר מן החטוף הדגושי; והנה לפי"ז אנחנו מוכרחים להחליט על כל פנים שהחולם לפי שהוא מהיר מן החרק הרי הוא מרחב ממנו בהרחבה המבטא, בהפך ממה שהעלינו בפתיחת השער

שהחרק

Digitized by Google

שהחרק להיותו פנימי מן החולם הוא מרחב ממנו עיי"ש ? אולם כאשר תתבונן היטב אז יתברר לך צדקת שני המשפטים יחדו , דע כי אני לא אמרתי רק שהצרי והחולם מרחבים מן החרק והשרק כל אחד במוצאו , וזה אמת , ר"ל שהצרי מרחב מהחרק במוצא החיך וכן החולם מרחב מהשרק במוצא השפתים , אבל מ"מ גם הצרי גם החרק מרחבים גם מהחולם , לפי שכל מוצא פנימי מרחיב תנועותיו יותר מן המוצאות החיצונים ממנו כמו שהתבאר שמה , ולכן מוצא השפה בכלל ממשיך תנועותיו יותר ממוצא החיך , באופן שכל תנועה המתיחסת לנח נסתר שפתיי אם גם אין הנח כתוב אחריה בפעל — הרי היא נמשכת מכל מקום יותר מהתנועה המושכת בפעל נח נסתר חכיי . עתה תחזה כי מה שאין החולם מושך נח נסתר בפעל — היינו נח נסתר במדרגת נחות הוי"ו , אבל מושך הוא בלא ספק נח נסתר במדרגת נחות היו"ד ויותר ממנו , וזהו ג"כ הטעם למה שהחרק הקטן מוכשר יותר להיות מגבל בד"ח והקמ"ץ החטוף בשוא נח , אע"ג שהחרק הקטן מהיר מהק"ח כאמור , כי השוא והדגש מגבילים את התנועות הקטנות כל אחת לפי ערכה , יקצרו את התנועות השפתיות לפי טבע מוצא השפה , ואת התנועות החכיות לפי טבע מוצא החיך , באופן שהקמץ החטף המגבל בשוא נח עדיין הוא נמשך יותר מהחרק הקטן המגבל בדגש חזק בעבור אשר מוצא השפה בכלל ממשיך תנועותיו יותר ממוצא החיך מבלעדי גבולי השואים והדגושים ; ומש"כ הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 70 „הקמץ חטף הוא יותר רפה בהברתו מן הקבוץ , והראיה חָקְי לפני דגש חֻקָּה לפני רפה" עכ"ל , יש לפרש כונתו לענין ההמשכה , ור"ל שהקמץ החטף המשכתו מעטה מהמשכת השרק הקטן כאמור ; ויאמר הח' ריסטענבערג בנוספות להמכלול ליק מאמר ג' „גם התנועות הקטנות מושכות אחריהן אחת מאותיות או"י כמו התנועות הגדולות ,, רק בזאת יבדלו , כי התנועה הגדולה מושכת אחריה נח שלם והברתה שלמה , וע"כ רפה אחריה לעולם , והתנועה הקטנה רהוטה בהברתה אל התנועה שאחריה וע"כ דגש אחריה" עכ"ל , וכ"כ הרד"ק במכלול ד' ע"ח ע"א „לא תוכל להוציא לא תיבה ולא אות בעולם מבלי אחת מאותיות או"י , והן אותיות הנשימה" עכ"ל , וזה הנח הנמשך מן התנועה הקטנה איננו במדרגת שיכתב לעולם בפעל , ומה שמצאנו כַּאַבִּיר (ישעיה י' י"ג) בְּסַאסְּאָה (שם כ"ז ח') בִּיקְּרוֹתֶיךָ (תהלים מ"ה) , הנחים הללו אינם נמשכים מן התנועה הקטנה שלפניהם , והרי הם כמאן דליתנהו כלל , ולא נכתבו אלא להראות מקור גזרת המלה , כי העקר בהם = כַּאַבִּיר בְּסַאסְּאָה (בְּסְאָה סְאָה) בִּיקְּרוֹתֶיךָ , ועי' לעיל אות ד' הערה א' . וכן אֱלֶה טֻּנָא בֻּכָא יִדְאָ יִרְאָ , הנחים הללו אינם נחי הַמֶּשֶׁךְ מהתנועה הקטנה רק הם אותיות שרשיות עומדות בפני עצמן להראות מקור גזרת המלה . —

ב) הגאון האריך בלשונו לשלול את הנח הנראה מאחרי תנועה גדולה יותר ממה שהשתדל לחייבהו אחרי תנועה קטנה ? ישמיענו בזה — שאין להקפיד כ"כ על מציאות תנועה קטנה בסוף התיבה בלתי מוגבלת לגמרי , כמו שיש להקפיד על מציאות הנח נראה אחרי תנועה גדולה , כי הכרח הוא שהנח נראה מקצר משך התנועה הגדולה אבל אין הכרח שיהיה העדר הנח הנראה מאריך את התנועה הקטנה עד כדי שעור תנועה גדולה , ולכן מה שמצאנו פעמים רבות ת"ג ואחריה נ"ר או ד"ח אין עוד שם ת"ג עליה שכבר נתקצרה ע"י הנח הנראה , והברתה ממש כהברת התנועה הקטנה שלה , עי' לעיל אות ב' הערה א' ובמכלול ע"ח ב' , ונכתבה צורת התנועה הגדולה להראות מקור גזרתה שכן עקרה בת"ג , כמו שנכתבה גם צורת התנועה הקטנה בהיות עליה נגינה אם כי הברתה כהברת התנועה הגדולה אביה כנ"ל באות ג' הערה ד' כמו שיתבאר בשער הדגש אות ב' הערה ז' עיי"ש , ואולם מה שמצאנו ת"ק בלתי מגבלת לגמרי בסוה"ת כמו בָּכָה טְּנָא הָגָה כָּלָא יִרְאָ יָרָא אֵלֶה ודומיהם עדיין לא הגיעו למדרגת משך תנועה גדולה ועוד שם ת"ק עליהם לפי שעקרם בשוא בְּכֶה טֶּנֶא וכו' (כמקור כל המשקלים הסגוליים) יִלְאֶה

ילאה

Digitized by Google

יִרְאֶה יֵרָאֶה ואין ראוי להמשיך ח"ק כזו עד שיעור ת"ג, ובכל זאת לפי שהתנועה הזו היא בלתי מגבלת ובסוף התיבה (עי' לקמן הערה ח') ממשיכין בה מעט יותר מתנועה קטנה מגבלת, וההמשכה הזאת מספקת להרפות בג"ד כפ"ת שאחריה, כמו אֵלֶּה בְנֵי חם (בראשית י' כ'), אֵלֶּה בָרֶכֶב וְאֵלֶּה בַסּוּסִים (תהלים כ' ח'), ועי' לעיל אות א' ציון ב' בבאור הסעיף; ודע כי בנקוד הבבלי ינקדו מלות אֵלֶּה קָצֶה הָגֶה ודומיהם בפתח חטוף נחי לפני הה' וקריאתם אַלָּה קַצָּה עיי"ש מש"כ הח' פינסקער בצד 109, והוא כדעת הרז"ה ביסוד הנקוד שער התנועות יסוד מ"ב שהיא עוד פחותה משאר תנועה קטנה עיי"ש, ואין דבריו נראים. —

ג) הגאון לא שנה את ההלכה הזו בדרך החלט לאמר „אינו בא רק נח נראה" נראה מזה שנגש דעתו כדעת הח' בן זאב בתל"ע § י „אפשר לבוא אחרי תנועה גדולה עם נגינה שוא"נ או ד"ח וכו' אבל בלתי מחויב וכו'" עכ"ל, וכונת הגאון בכלל שאחר ת"ג עם נגינה אין הנח נראה זר בטבע הלשון כמו שהתבאר בבאור הסעיף, אבל בחמשת המבטלים ההם ישוב הכלל הראשון משלילת בוא ננ"ל אחרי ת"ג על מקומו לטעמים שהתבארו שם כי אין העברים רגילים להאריך בנגינה כזו הרבה. —

ד) ועי' מש"כ הרר"ש ארקוואלטי בספרו ערוגת הבשם והמנחת שי בראשית י"ט ט'. ור' יהודה בן בלעם אומר „תנאי לשון ברכה אם יהיה הטעם על הבי"ת יהיה שוא שוכן, כמו בָּרְכוּ נא (דה"א כ"ט כ'), ואשר יהיה על הכ' יהיה שוא מניע, כמו תְּבָרְכַנִי נפשך (בראשית כ"ז י"ט)" עכ"ל, וכ"כ המנחת שי בראשית י"ב ג' בשם מסרה כת"י „וכל ל' ברכה דטעמא בבי"ת נקראת לעולם הרי"ש בשוא בלא פתח, וכל לשון ברכה דטעמא בכ' נקראת לעולם הרי"ש בשוא ופתח" עכ"ל, בשוא בלא פתח ר"ל בשוא נח, בשוא ופתח ר"ל בשוא נע, וכ"כ בעל לוית חן בפרק ח' מהשער השני עיי"ש, דעת המדקדקים הללו — שכל שוא שאחרי נגינה הוא שוא נח אע"ג שהנגינה נסוגה אחור. אבל המדקדקים האחרונים נמנו וגמרו שלא יבוא לעולם שוא"נ או ד"ח אחרי נס"א, וכן נ"ל.

ה) כתב הרז"ה בספרו שערי זמרה שער ג' פתח א' „ועל דרך כלל אומר לך, כי כאשר תהיה הנגינה הראשונה סמוכה מסרת אז יונגנו שתי הנגינות במקומות מושבותיהן ויהיה כח הנגינה הראשונה ככח מתג, אולם כאשר תהיה נגינה הראשונה מפסקת אזי לא תהיה המלה ראוי להנחת המתג ע"כ ראוי שתדע כי שהיתן יונגנו במקום הנחת הטעם במלה זו" עכ"ל, וז"ל בספרו יסוד הנקוד שער התנועות יסוד מ"א „איברא אנחנו חקרנו ודקדקנו היטב ומצאנו שזה המשפט כולל שלא יתכן מציאות שום תנועה קטנה לפני אות הגרון המנוקדת בתנועה גדולה אביה, ומה שמצאנו שְׁאַל יעקב (תהלים קמ"ו ה'), שְׁאֵין לו תשועה (שם שם ג'), שְׁהֵם הרהיבוני (שה"ש ו' ה', איכה ד' ט'), שיש בהם סגול לפני אות גרונית המנוקדת בצרי? אומר אני כי בעבור זה הפיכה המלות האלה בתרין טעמי מה שהוא בלתי נהוג בטבע הלשון שתהיינה שתי נגינות בשתי תנועות רצופות (ותהיה הנגינה הראשונה מן המלות הללו נערכת אל הגעיה אשר אנחנו עתידים להזכירה לקמן אות ו' הערה א' עיי"ש), ויש לומר שלזאת הסבה תהיה הא' דגושה במלת לא רָאוּ (איוב ל"ג כ"א), כי לא יתכן שרק קטן לפני שרק גדול באות גרונית" עכ"ל, והרב ר' שמואל ארקואלטי גזר אומר בספרו ערוגת הבשם שכל מלה בתרין טעמי הסמוכים זה לזה יונגנו בנגינה ממוצעת לא מלעיל ולא מלרע, והח' פינסקר כתב במבוא לנקוד הבבלי צד 157 „טעמים רבות חשבו להעיר את אזן הקורא על ידי שנוי הנקוד בטעמים על דבר מה, כגון מלת אָנָּא הבאה בספרינו בתרין טעמי (יעוין מנחת שי תהלים קט"ז ד') בכונה עשו זאת בכדי לרמז שיש פלוגתא בספרים שקצתם טעמו אותה מלעיל וקצתם מלרע, עמדו וטעמו אותה מלעיל ומלרע יחד כלומר אין להחליט איך הוא הנכון, והקש בזה על שאר המלות הבאות אצלנו בתרין טעמי וכנגו

שבבלי בחד טעמא" עכ"ל, ולי אין דבריו נראים, והארכתי בזה במקום אחר, ועיי"ש עוד בצד 184 ד"ה אמנם. —

ו) ובזה נכון מה שטען עליו הרב בעל אהל משה בספרו סי' ל"ה ממלת וְאָעִידָה בָּם (דברים ל"א כ"ח) שמלת בָּם דגושה בעלילת דחיק ולשיטת הרז"ה אין דין דחיק נוהג כלל בהיות הטעם הראשון נסוג אחור, כמו שיתבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז', אבל איננה רק בדמיון נסוג אחור ולא נסוג אחור ממש; והרז"ה התנה בזה דוקא אם המלה היתה מלרע בזולת האות הנוספת אבל אם גם אז היתה מלעיל אזי איננה בדמיון נסוג אחור, כמו מן נֶגֶב קֶדֶם קֹדֶשׁ = נֶגְבָּה קֵדְמָה קָדְשָׁה. ומלות בַּיְתָה מוּתָה שואיהם נחים, ומ"מ בג"ד כפ"ת שאחריהם רפה, עי' לקמן בשער הדגש אות ד' הערה א', ובכללים הקצרים אות י"ד, ובתקון סופרים להח' מהורש"ד בראשית י"ט כ"ג. ומלות הָאֹהֱלָה צֹעֲרָה נעים בסבת אות גרונית; וזה הטעם שכתבתי הוא טעמו של הרז"ה, ולפי הטעם הזה תהיה סבת ההלכה הזו שוה לסבת יתר ההלכות, ר"ל שהגרעון העצמי אשר בהנגינות הקן מבטל מאחריהן את הדגשות; ולי עוד טעם אחר בדבר זה המסכים יותר עם לשון הגאון. על פי מה שהבאתי לעיל באות ד' הערה א' משמו של הרב רמ"א שעל הרוב אין כח בהאות הנוספת לשנות בהמלה שנויים רבים להכביד עליה, לכן אין כח בידו להוליד דגש במקום שהיה רפה בזולתו, ובזה אני מבין לשון הגאון „מלה שסופה נח נראה" מדוע תלה את הדין בהיות דוקא נח נראה בסוף התיבה אם הוא נוהג ג"כ בנח נסתר, כמו מן עֶזְרָה בְּצָרָה = עֶזְרָתָה בְּצָרָתָה ודומיהם? אבל נראה לי כי לרבותא נקט נח נראה, כלומר, לא מבעיא אם מקודם היה אחריה נח נסתר שאין בכח האות הנוספת לגרום דגש להכביד על המבטא, אלא אפי' אם היה אחרי הנגינה נח נראה כמו מן סְבֹות סְבוֹתָה באופן שגם אז היה כבד על המבטא — מ"מ אין בכח האות הנוספת להוסיף אפי' קצת כבדות על מה שהיה בזולתה, ועי' בשער המקרא אות ג' הערה ז'. וגדולה מזו כתב הח' ריטטענבערג בהוספה לשנת שתים עשרה גליון 27 „כל תיבה הצריכה להדגש אם לחסרון אות או למשקל רק שהאות הראויה להדגש לא תתכן להדגש להיותה בשוא נח בסוף התיבה (ז"ל הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 92 בהערה „ברוב פעמים אין מנהג הלשון להדגיש האות האחרון מן המלה אפי' כשהוא לצרך, כגון בכפולים סַב יָסֹב" עכ"ל, וכ"כ שם בצד 181 עיי"ש, ועי' לקמן בשער הדגש אות א' הערה א' ובחלק שני מאמר שני אות ו' ציון ד') ונוסף עליה אות עד שבעבור זה נוספה גם תנועה לפניה באופן שיתכן עתה לבוא הדגש בהאות התנועית שלפני האות הנוספת, עכ"ז אין האות הנוספת מביאה דגש, כמו תֵּשִׁי גְבֹהָה חֵצִי אֹרְחָה קֻבָּה גַּגָּה כַּרְמְלָה סֶלָה, כי משרשם — תֵּשׁ גְּבֹהַּ חֵץ אֹרַח קֹב כַּרְמֶל סֶל, לכן גם עם האות הנוספת בטל הדגש, ומצאו מבטלים לזה הכלל, א) אם התנועה שלפני האות הראויה להדגש היא פתח אז לא יבטל הדגש כי הפתח מרגיש תמיד בטבעו (עי' לקמן בשער המקרא אות ג' הערה ב' ובחלק שני מאמר שני אות ו' ציון י"א) ולכן אם המלה צריכה להדגש להורות על דבר מה אז טבע הפתח מכריח להדגיש מה שאחריו גם באות נוסף, כמו במלות אַחְתָּה גַּתָּה מִטָּה ודומיהם, אבל גַּנָּה יָמָּה הנפרד הוא גַּג יָם בקמץ, ב) בהפסק מאמר מדרך העברי להדגיש לפעמים במקום שאין צרך לדגש ולא יורה על דבר מה, ולכן מלת תְּרֻפָּה בדגש באס"פ" עכ"ל, מבואר מזה שאין בכח האות הנוספת להביא גם דגש המורה על ענין הכרחי, ודבריו נכונים, ובחנם פגעו בו הקנאים והשיגוהו; ולפי הטעם הזה — לא היתה הנגינה סבת העדר הדגשות כי העדר הדגשות הוא מפאת עצמו לא מפאת הנגינה, אמנם נֶגֶב נֶגְבָּה מהבג אות הנוספת לשנות אחת מתנועות המלה לשוא להקל, כמו אֶשְׁמְרָה מן אֶשְׁמֹר. —

ז) עי' באור הסעיף ציון ג'. וז"ל הרז"ה בטעם זה הדין „כי מה שאמרו המדקדקים שאחרי תנועה גדולה מנוגנת יתכן להיות נח נראה (להיותה נמשכת ברוח כביר) אינו ענין אלא כאשר

שבים

Digitized by Google

תהיה עוד ת"ג אחרת אחרי התנועה הגדולה המונגה, לפי שאז המנהג להאריך בת"ג זו יותר ממה שמאריכין בה"נ שאחריה הרבה כדי להכיר מקום הנגינה שהוא מלעיל, ע"כ נכון מה שאחריה שוא"ח או ד"ת, אולם כאשר תהיה אחריה ת"ק אז אין צרך להאריך כ"כ בהתנועה המונגת כיון שבלא"ה נכר שהנגינה מלעיל, לכן אין העברי מחשיב כ"כ נגינה כזו" עיי"ש. —

ח) ובסוף התיבה המנהג להאריך הרבה יותר מבאמצעה כדי להחס הדבור בהפסקה, ויוכל לבא נח נראה גם אחרי נגינה כזו, כמו שׁוּב הַפָּקִיד; והרז"ה בצוה"ת י"ם מתנועות הוסיף דין שני, שלא יבוא נח נראה אחרי ת"ג תמורת שוא, כמו מן וְשָׁמְרוּ הַקִּים = וְשָׁמְרוּ הֲקִימֹתִי, ואולם לזה כיון הגאון בשנותו את הדין בציון ג' שלא בדרך החלט. ועי' בחלק השני מן המחברת מאמר שני אות ו' ציון ל"ה. —

ט) וכן הדין במתג שהתנועה הקטנה והתנועה הגדולה שוים בו, עי' לקמן אות ו'. —

י. א) דעת הרז"ה בצוהר התיבה תיבת התנועות אות כ"ו כי תנועת אית"ן באלה השרשים היא תנועה שואית, והמתג משלימה לתנועה קטנה גמורה, עיי"ש, ודברים בשנים הם, וכבר יפה השיגו הרב בעל אהל משה בסי' ל' כי משקל יִהְיֶה תִּחְיֶה הוא משקל הנפרד, ודעתו בהם שם בסי' מ"ם „מה שאמרו כי לעולם לא יהיה שוא נע תחת אחה"ע כ"א בהצרפו עם אחד משלשת החטפין — היינו לפני שאר האותיות, אבל לפני יו"ד מרגשת בוא יבוא לפעמים שוא נע לבד ואין צרך לחטף כיון שיש לו נטיה לחרק, ולכן יִחְיֶה יִהְיֶה בשוא נע לבד וכו'" עכ"ל וכ"כ הה' רייכערסזאהן בהערה 2 למאמר ו' מחלקת הנקוד ובפאת החלקה בהשרון שנה חמישית צד 93 עיי"ש, וכן נראה מהשיטה הבבלית, מזה שנקדה לעולם אותיות אית"ן בשני השרשים הללו בהברה פשוטה כדרך שנקדה כל תנועה מתוגה במתג גמור בהנקוד הספרדי, ולוא חבבה את השוא לנח ע"ד יִבְכֶּה יְהוּדָה — היתה מנקדת אותם בחרק חטוף נחי, עי' במבוא לנקוד הבבלי צד 50 וצד 108 סי' 4, ועי' בכללי הגעיות מהמפרש שבסוף ספר דקדוק אליהו ד' י"ת ע"א, ולקמן בשער המקרא אות ד' הערה ג'; אולם לפי דעתי נראית דעת הגאון שהשואים הללו הם שואים נחים, ואולם סבת המתג בשני אלה השרשים, היא מפני שהה' והחי"ת קרובים זה לזה בהברה ובתמונה וקרובים להתחלף במרוצת הדבור והכתב, לכן שמו עליהם סימן כעין מתג או געיא להזכירנו שיש לבטא בשפתים אלה שתי האותיות בחתוך ההברה, באופן שזאת ההברה הנחתכת מביאה צורת הסימן הזה, ולדעתי זוהי ג"כ סבת הגעיה הנמצאת בספרים מדויקים במלת תַּהְפֻּכוֹת (דברים ל"ב כ'), גם בני נוף וְתַחְפַּנְחֵס (ירמיה ב' ט"ז), כי הנו"ן דרכה להתבלע במבטא מעדות תשלום הדגש, וזה המתג ראוי להקרא געיא ולא מאריך עי' מ"ש לקמן בשער המקרא אות וי"ו בשם הרז"ה בצ"ס, כי הוא נקרא בהרמת הקול להשמיע את האזן היטב, וצורת המתג (ו) בכלל — מורה בהאות המסומנת בו מסוימת מזולתה אם בהפסקה או בהרמת הקול ותחוך ההברה, עי' לעיל אות ב' הערה א' בשם הרב רמ"א, והיה בדין שתבוא הגעיה הזו על אותיות ה"ח בעצמן, אך לא הבוא שום געיא על אות נקודה בשוא נח ומחוברת למה שלפניה; ויאמר הרוו"ה במשפטי הטעמים שער ד' פ"ב „כל לשון הויה וחיות כשנתוסף אות שמוש בראשם בחרק או בסגול האות הנוספת בגעיא בכל ספרינו, אכן ביהב"י לא נרשמה הגעיא כי אם כשהם מטוגים במלך דוקא או כאשר התיבה סמוכה למלה זעירא במקיף המונגת במלך, וכל זולתם בלא געיא" עכ"ל, וכפי הנהוג בספרינו נראה עקר, ועי' עוד מה שכתב הגאון בהכללים הקצרים שבסוף החלק הראשון אות ל"ז; ומה שיש להתבונן בדברי הגאון, שלא דבר כלל מהמתג הבא לפני נח נראה בסוף התיבה כמו קוּם־נָא (בראשית כ"ז י"ט), הִשְׁאִיר־לוֹ (במדבר כ"א ל"ה), וכל מלה מוקפת לאחריה המסיימת בתנועה גדולה לפני נח נראה יבוא עליה מתג במקום נגינה לדעת המדקדקים האחרונים ואמרו עליו שדינו כנגינה, והרז"ה בצוהר התיבה

תיבת

תיבת התנועות אות פ"ו כתב „בעלי המסרת כבר הזכירו את המתג הזה במסרה גדולה בראשית ל"ה פ"ז „בֵּית־אֵל שלשה בטעם שופר מונח וכו' ושארא בגעיא" ע"כ, רצו לומר במתג" עכ"ל הרז"ה, האמנם אין כ"כ ראיה מזאת המסרת, מפני שיש לומר דאתיא כמ"ד במס' סופרים פרק ה' שמלת בֵּיתְאֵל נכתבת ונקראת מלה אחת, ועי' במנחת שי בראשית י"ב ח', במדבר ל"ד ג', יהושע י"ח כ'. ונראה ברור לדון בשיטת הגאון דבר חדש, כי אלה המתגים הבאים בסוף המלה המוקפת אינם באים כלל לפני שוא נח אבל הנה הנראה אחריהם יתהפך לשוא נע בהיות. המלה ההיא מתגלגלת בגלגול הדבור אל המלה השנית, וראוי לקרוא לפי"ז הַצְּדְ־צִיד (בראשית כ"ז ל"ג) כאלו היה כתוב הַצְּ־צִיד בשוא נע, וכן כלם, ומה שלא בא השוא הנע במכתב? כבר חקרתי לעיל אות ב' סוף הערה א' שהמלה המוקפת עם היותה נחשבת עם המלה המקפת למלה אחת לענין כמה דברים כמו לענין הנגינה שיתבאר לקמן ריש שער המקרא ולענין רשימות המבטא שיתבאר לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ו', בכל זאת עלינו לציירם בציור מלות נפרדות גם כן, וראיה לזה ממש"כ הרד"ק במכלול ליק ד' ע"א ע"ב ד"ה וכאשר נכתבו — שהזהיר את ההבלעה בראשונה מהדומות במלה אחת וצוה לקרוא כל הַגְּנֵי רִבְבוֹת קְלָלַת (בלא מאריך) באות אחת לבד, וכד' ע"ג ע"א הזהיר מאד לתת ריוח בין האותיות הדומות מתיבה לתיבה אף בהיותן מוקפות יחד, וז"ל „צריך האדם להזהר וכו' לבאר התיבות והאותיות ולהפריש בין הדומות בשתי תיבות עם מקף אע"פ שנקראות בחטיפה צריך לבאר כדי שידמה ששתי אותיות קרא אע"פ שנקראת באחת" עכ"ל, ודע כי לשונו שם צריך תקון קצת, ואני עתיד לתקנו לקמן בשער השוא אות ה' הערה ג' עיי"ש, עכ"פ מוכח מדבריו כי שתי מלות מוקפות אע"פ שנקראות באחת אינם מאבדים לגמרי כל ציור מלות נפרדות, ור' משה הנקדן כתב בדרכי הנקוד שער הנגינות אות ו' „שתי תיבות מוקפות אינן חשובות כשתים רק כאחת" עכ"ל, ומ"מ כתב בד"ה עתה אדבר על המקף י"ב ע"ב „פה הואיל והם שתי תיבות אין כח לבעל הקמץ" עכ"ל; והעקר מה שאתה צריך לדעת — כי אם אמנם ההקפה גורמת שנוים לאחדות המלות, אבל השנוים הללו יש להם גבול, והוא — שלא יהיו מופתים על היות שתי המלות אחודים ודבוקים לגמרי כאחד, ולכן כל השנוים שההקפה גורמת בנקוד המלה הם רק שנוים כאלה שנמצאו לפעמים גם בהליכות מלה בלתי מוקפת, לא ובדוק. הנה תבנית ההקפה מצרי לסגול — מצאנו על גוזליו יְרַחֵף (דברים ל"ב י"א) בסגול בס"מ ובדפוס רעדעלהייס, וכן הַשֹּׁמֶר פ"ז פעמים, וכן מה יָּגֶל מאד (תהלים כ"א ב') עיי"ש בבאור לת"א, וכן אל תָּשֶׁת ידך (שמות כ"ג א'), וכן נוכל לומר תָּשֶׁב אלי אם נצרך להקל, כתבנית ההקפה מחולם לק"ח אבל לא מצאנו ולא שמענו שתהיינה אותיות מנצפ"ך כפופות בסוף מלה, או שיהיה שם השוא בזולת התנאים שזכרנו לעיל באות ב' ציון א' בבאור הסעיף, ושנוים כאלה המוציאים את המלה לגמרי מתמונת מלה בלתי מוקפת ועומדת בפני עצמה — אין בכח ההקפה להציאם, על כן אין מקום לשאול עוד מפני מה לא יכתב השוא החדש הזה. —

האמנם מרחוק אריח מלחמה על השיטה החדשה הזו, מהרבה מלות מוקפות אל בוא ואל דגש קל, כמו בֶּן־תַּעֲשֶׂה (שמות כ"ג י"א), והוליד בֶּן־פָּרִיץ (יחזקאל י"ח י'), בֵּין־דָּם לדם ובֵין־דִּין לדין (דברים י"ז ח'), שָׂם־דָּ' (שם ה' י"א), שִׁיר־דָּ' (תהלים קל"ז ח') ודומיהם. אולם תודות לה' מצאתי לי בדבר הזה את נבחר מקרית עז אשר כביר כח ידו ללחום את לוחמי ולהשיב המלחמה שערה, הוא ר' יהודה חיוג אביר הדייקנים נ"ע, וכבר דברתי לעיל אות ב' הערה א' דברים שיש בהם דֵּי הַפִּים מחשבות המעיין בחקירה זו, שמה באַרתי שיש בכח טבע המבטא להניע שני שואים נעים רצופים ולהניע על דגש קל, והנה על דבר צרך והכרח הדגשות הקל יכול להבין מכלל הדברים האמורים שם וכאן, לבל יהיה הרפיון מופת על הֶדְבֵּק שתי

המלות

המלות לאחדים לגמרי, כי לא נמצאו בג"ד כפ"ת רפוים במקום שלא יקדם להם נח נסתר, אולם מה שלא שנו את התנועה הגדולה לת"ק (בתמונה, או למצער בהברה, עי' לעיל אות ה' הערה ב') ואז היו יכולים להקים את השוא הנח על מכונו כדי להמלט מהגעה על דגשות ומפגישת שני נעים? דע כי לא תמיד היה נראה בעיני העברים לשנות תנועה גדולה לתנועה קטנה, אבל פעמים ראו צרך להשאירה על עקרה מבלי לנגעה בה, ובפרט במקום שהנח לצרך כמו קוּם שִׁית הַשְׁאִיר. —

והנני חוזר על כל הענין במלים קצרים. דע כי שתי מלות מוקפות אחודות ודבוקות זו לזו יותר ממלה אחת, כמו שנבאר בשער הדגש אות ב' הערה ו', ושתי מלות מחוברות במשרת תוכלנה ג"כ להיות לפעמים דבוקות זו לזו, ולכן בשלשתן אפשר להשוא להתנועע למה שאחריו (וצריך אתה לדעת שלשיטת רבינו שני נחים קלים על המבטא משני נעים) ואולם סדר אחר להם בהתבוננות ההפרדה ובציור ההתחלקות שביניהם, ועל ברכי זה הציור נולדו איפוא כל השנויים מה שהם שונים במנהגיהם, **מלה אחת** — אין לה ציור התחלקות כל עקר, **שתי מלות מוקפות** — יש להן מדרגה מן הציור הזה, ובבחינת המדרגה ההיא — תדגש המלה השנית בדגש קל אחרי השוא המתנועע אליה, ואותיות מנצפ"ך פשוטות בסוף המלה הראשונה, והשוא החדש לא יבוא במכתב, ותעצור מעט בעד מרוצת מבטא המלה הראשונה בהפגש הכפל כמו שזכרתי לעיל. מוסיפות עליהן **שתי מלות מחוברות במשרת** — שמדרגת ציור ההתחלקותן גבוהה מהן, זהו מה שרצינו לבאר; וזאת היא כונת הגאון במה שהאריך בלשונו „**מתג, לא יהיה אחריו לא שוא נח ולא דגש חזק, וכל שוא שאחרי מתג שוא נע**" האי כל לאתויי מאי? לאו לאתויי כל שוא שאחרי מתג בין באמצע התיבה ובין בסופה. —

ב) בזה שפתח נאמרו בין המדקדקים שתי שיטות, 1) יש קוראים אותו על אות אה"ע הנמשך מן התנועה הגדולה שלפניו, כמו רֵיחַ גָּבֹהַּ רוּחַ, ויאמר הרמ"ה ז"ל „ואתה עיף וְיָגֵעַ (דברים כ"ה י"ח) חסר יו"ד דקרי ולא כתיב" עכ"ל, ממה שאמר דקרי נראה שהוא קורא את האות כאלו נמשכת מן התנועה הגדולה שלפני אה"ע בקריאה גמורה, אכן הבלמסי בספר מקנה אברם שער ג' כתב בשם רבו שהיא רפויה עד שתדמה כמעט נחה, עיי"ש, וכן נראה מלשון הרדב"א שהבאתי לעיל בסוף פתיחתו לשער האותיות „תהיה יציאתו **בנחת** מבין השפתים" עכ"ל, עיי"ש; 2) הרבה מדקדקים קוראים את הפתח הזה על אל"ף גנובה כדעת הגאון, וכן עקר, וטעם הפתח, לפי שארבעת התנועות הללו **צרה חרק חולם שרק** קצרות הנה בהרחבת המבטא בערך אל הקמץ, ובהצטרף לזה משך הנגינה בסוף התיבה (עי' לעיל אות ה' הערה ח') אשר כבר ידעת ממה שכתבנו בפתיחת השער שהתנועות הולכות ומתקצרות לרגלי הַמְּשָׁכָן, ואותיות האח"ע אוהבות לנוח אחרי תנועה רחבה, לכן ראו העברים להרחיב סוף משך התנועות האלה (שהוא אל"ף כידוע) עם **פתח**, אבל הקמץ יוצא מן הגרון שהוא המוצא המרחב בכל המוצאות להיותו פנימי מכלן כמ"ש לעיל באות ה' הערה א', לכן אין צרך להרחיב אחריו בפתח, ועי' עוד בצה"ת תיבת התנועות אות ל"ז ובחלקת הנקוד § נח מש"כ בזה; ומה שהביא את המדקדקים לחשוב מחשבות בזה הפתח ולהוציאנו מחזקת האות שהוא מנוקד בו? לפי שלא נמצא בכל המקרא פתח באות האחרונה מבלי שיהיה אחריו אחד הנחים (לשון פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 92 בהערה „אין מנהג להניע האות האחרון בתנועה אם אין אחריו נח נעלם" עכ"ל, וכ"כ הת' רייכערסזאהן בחלקת הנקוד מאמר ב' הערה 46 „לא נמצא יוצא מזה רק כנויי פְּקֻדַּת אֵלֶיךָ פְּקֻדוֹהָ יְבִיאֶהָ" עיי"ש), גם לא נמצא מפיק בה' המנוקדת באחת התנועות, מזה יש לשפוט שלא כיון בעל הלשון לקרוא את הפתח בהאות המנוקדת בו; ובאמצע המאמר נשמטה לפעמים התנועה הגדולה ותבוא הפתח על מקומה כמו רְקַע (ישעיה מ"ב ה'), תִּשְׁמַע (שופטים י"ח כ"ה), גְּבַהּ (משלי

ט"ז

ס"א ה'), תמורת רוֹקַע תַּשְׁמִיעַ גֹּבַהּ, ובשרק לא מצאנו. ועי' בחלק שני מאמר שני אות ו' ציון ס"ו. —

ג) משפט אותיות וכל"ב המשמשות להנקד בשוא, וְדָבָר כְּדָבָר לְדָבָר בְּדָבָר, וכאשר תבאנה לשמש במלה המתחלת בשוא, ישתנו לחרק, כִּדְבַר לִדְבַר בִּדְבַר. והוי"ו בבואה לשמש במלה המתחלת בשוא או באחת מאותיות במ"ף תשתנה למלאפום, וּבָרֵךְ וּמֹשֶׁה וּפַרְעֹה וּדְבַר. וכתב הרד"ק במכלול פ"ט א' „קריאת הוי"ו הזאת א' שרוקה בקבלה, כמו שכתב המורה ר' יהודה חיו"ג ז"ל" עכ"ל, ועי' מנחת שי בראשית א' י"ד. וכאשר תבאנה אותיות וכל"ב לשמש במלה המתחלת באחד החטפין תנא תנועתן על פי טעמת החטף, כמו וַאֲשֶׁר וֶאֱמֶת כֶּאֱכֹל לֶאֱכֹל בָּאֳנִי, ויאמר ר' יונה המדקדק בהקדמה צד 103 „וַאֲסַרְתֶּם הדין בווין האלה שיהיו בשרק, והיה כבד להניע מה שלאחריה בשוא ופתח עם האות הגרונית, ואלו לא היתה גרונית לא היה בזה כבד אע"פ שתהיה מונעת בשוא ופתח כמו וּתְבַקְשִׁי וּשְׁבָה וזולתם רבים" עכ"ל, ועיי"ש בצד 119. וכאשר תבאנה לשמש במלה המתחלת ביו"ד שואית ינקדו בחרק, והיו"ד אחריהם נחה, כמו וִימֵי בִּימֵי לִימֵי כִּימֵי, וזה נוהג גם במ"ם המשמשת מִימֵי. ולפעמים תהיינה אותיות כל"ב בפתח ואחריו דגש לסימן הפסק המאמר, כַּיּוֹנָה (תהלים נ"ה ז'), בַּקַּרְקַע (שופטים ח' י'), כָּאָבֶן (שמות ט"ו ט"ז), בְּעָרֵינוּ (עזרא י' י"ד), לַמַּעֲנֵהוּ (משלי ט"ז ד'), וכאשר תהיה נגינה מפסקת בתנועה שאחרי הוי"ו המחברת שיבוא אז הוי"ו בקמץ, וקור וָחֹם וקיץ וָחֹרֶף ויום וָלַיְלָה (בראשית ח' כ"ב), ולבבו יבין וָשָׁב (ישעיה ו' י'), ואף לפני במ"ף, מי וָמִי (שמות י' ח') קבורים וָבָאוּ (קהלת ח' י'), ועי' בספר להם החרב להח' ר' מוניהו פעדער מאמר ה' סי' ו' ובהערות הבוו"ה למאזנים הערה קס"ח ובמכלול ליק ד' ל' ע"א ובתוס' מנחות כ"ח ע"ב ד"ה אין לוקין ובהערת הס' בשער להקדמה צד 119, ועוד עי' בספר תשובות תלמידי מנחם חלק ראשון צד 51 ובהערת הח' ן' ב"ש שם. —

והנה הגאון לא זכר פה את האל"ף הנוספה אצל בן אשר במלות שְׁתֵּי שְׁתַּיִם = אֶשְׁתֵּי אֶשְׁתַּיִם, ונראה מזה שדעתו כדעת הרב רמ"א בדקדוק קטן משפט הנקודות אות ט' ובמבין לתל"ע § קל"ב — שהא' הנגובה במלות שְׁתֵּי שְׁתַּיִם שתוחה בהרחבת המבטא מאלה שתי האלפין, לפי שבכן נראה למנער את נורת התנועה משא"כ שְׁתֵּי שְׁתַּיִם נעלמו הא' עם התנועה יחדו, עיי"ש, ולכן לא כללם הגאון ביחד, וכן משמע מדברי ר' שלמה ן' פרחון בספרו מחברת הערוך חלק הדקדוק שער נקוד הפעלים ד' ד' ע"ג „וכן שוא (נע) כל המקרא תרשה, חוץ ממלת שְׁתַּיִם, ולמה? לפי שהם צריכים לנו"ן של שְׁנַיִם כי לא יכלו לומר זה הנו"ן מפני הפרת שְׁנְתַּיִם, מה עשו? הפילו זה הנו"ן, וכשהפילוהו עשו תו דגושה אחרי השוא, מה עשו עוד לתקן הדבור? רצו להוסיף נעיא לפני השי"ן של שְׁתַּיִם כלומר אֶשְׁתַּיִם אע"פ שאינה כתובה וכו'" עכ"ל, וקרא לזאת הא' הנגובה בשם נעיא בעניינה נעקה שתמיה מבני הברה מבוררת כמו שיתבאר בשער המקרא אות ו' עיי"ש, (ועי' בשער הדגש אות ב' הערה ז'), ועיי"ש בחלק השרשים ערך שנה. וכן מצאנו לבעל הטעמים שהטעים שְׁתַּיִם מסבות דלתות שְׁתַּיִם לדלת אחת (יחזקאל מ"א כ"ד) שתיהן בטעם יתיב, ואלו היתה הקריאה הנכונה אֶשְׁתַּיִם בא' תנועה גמורה היו ראוים להיות בתרין פשטין, כי בודאי אמתת ההברה גורמת ולא תבנית המלה, כמו שכתב הרב רמ"א במבין לתל"ע § מה „שכל הנגינות הם על דרך התולדה" עכ"ל, ומה שנמצא שְׁתַּיִם שני עשרונים (ויקרא כ"ג י"ז), שְׁתַּיִם חוברות איש (יחזקאל א' י"א) בטעם פשטא — שבאר אי"ס בשער הנגינות אות ז' שזה יורה על חסרון מלה בתוך המאמר; גם מצאנוהו שהטעים מַזְרִיעַ זֶרַע (בראשית א' י"ב) במהפך משרת לפשטא ולא במרכא, וַיִּשַּׁר נֹחַ בתרין פשטין כדין מלה מלעיל, מוכח מזה שהיא תנועה גמורה. וכן שטעים וּבָא (ויקרא

י"ד

Digitized by Google

י"ד ל"ה) בספסה ולא ביתיב כדין התנועה השניה, מזה נוכיח במישור כי תנועתן מבוררת מתנועת הנעיה של שְׁתַּיִם; עוד נמצא מין אות נטבה במלת יְרוּשָׁלַיִם והיא יו"ד גנובה, ועי' בהכללים הקצרים אות י"ט וכ"ט; ודע כי בהנקוד הבבלי אין השרק הגנובה נוהגת כי אם לפני שוא ולא לפני במ"ף כמו ומשה קורא׳ם וּמֹשֶׁה, ומלות שתי שתים קורא׳ם שְׁתֵּי שְׁתַּיִם בחרק חטוף דגושי על השי"ן, עי' בספר המבוא להח' פינסקער צד 142; ודע כי השוא שאחרי השרק הגנובה שוא נח כמשפט אחרי תנועה שואית לשיטת הגאון בשער הדגש אות ד', וכ"כ הרוו"ק במאזנים דפוס אויפיבאך הערה כ"ו, עיי"ש. —

נשלמו ההערות לשער התנועות

הערות לשער השוא

א. א) השיטה הזאת הגיעה אל שלימותה ע"י המדקדקים הקמחיים ז"ל ומהם נתקבלה בסבר פנים יפות בכל ספרי המדקדקים האחרונים, אכן הקדמונים היו מקמצים מאד בהנעת השוא, ולא היו מנענעים רק באות הגרון ובאות הכפל ובכל בנין פִּקֵּד הדגוש, כמו רַחֲקוּ הַלְלוּ דִּבְּרוּ בָּרְכוּ, ועוד מעטים, כי לפי דעתם האות השואית בעצמה גורמת להתנועע אם היא גרונית או כפולה ולפעמים גם אות שרוקה, אבל אין השוא מתנועע בסבת המתג שלפניו, והיה מנהג הקדמונים לצרף אל כל שוא נע באמצע התיבה פתח כמנהג אותיות הגרון אצלנו, ולא היה שום שוא נמלט מזאת ההרכבה רק השוא הנע שבראש התיבה והשוא השני משני שואים באמצע התיבה לסבה הזכירה הרז"ה בבנין שלמה בית השוא חדר רביעי חלון ד' „מפני שאין צרך לגדור בו גדר דודאי לא אתו למקרי בשוא נח שהרי אין אות לפניו בתמעה להתדבק בה" עכ"ל, וזהו מה שאמר פרחון בחלק הדקדוק ד' ד' ע"ד „וכשתפגע השוא באות מאותיות אחה"ע יוסיפו עמה פתח וקורין אותה פתח חטף, כגון אֲמָרִים עֲבָדִים או נמי עם סגול כגון אֱלֹהִים אֱמוּנָה זהו חטף סגול, אבל קמץ חטף לא שנה אחה"ע. ולא שנה שאר האותיות כגון קֳדָשִׁים חֳדָשִׁים גֳּרָנוֹת מפני שבלשון יחיד קֹדֶשׁ חֹדֶשׁ גֹּרֶן וכו'" עכ"ל, וכ"כ ן' עזרא במאזנים אויפיבאך י' ע"ב „ויהי קמץ חטף עם שוא נע בכל האותיות כגון קֳדָשִׁים" עכ"ל, ויש לתמוה, הלא גם חטף פתח בא בכל האותיות בעלי שוא מניע? אבל ברור הוא שלא דברו כי אם מהשוא הנע שבראש התיבה כאמור, וטעם ההרכבה הזאת, לפי שהקדמונים היו מפיס קריאת כל שוא נע שיש להברת הפתח, עי' לעיל בשער התנועות אות א' הערה א', והיתה זאת ההרכבה נורת השפיה שלהם, ואולם הרכבת הקמץ איננה מסבת השפיה כי אם להיותו מוחלף מחולם עי' לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז'. כן היתה שיטת הקדמונים; לשון תאר הח' רייכערזאהן בחלקת הנקוד טספוס למאמר שני הערה 35 להביא את בן אשר ובן נפתלי משיטה זו, כי ברור לכל הוגה בספריהם שכן היתה שיטתם בלי שום ספק עד זמנו של ר' יוסף קמחי ז"ל; ז"ל החבר למלך אלכוזר בסי' פ' שני „כי העברית קשה לה רדיפת שלש תנועות (השוא המתנועע יחשב אצלם לתנועה), אלא בפגישת הכפל כמו שְׁבָבֵךְ או אותיות אחה"ע כמו נַהֲרֵי נַחֲלֵי, ואם תרצה תסבוך ואם תרצה תחבר (שלפעמים ממהרים גם בהם לקראם נח כמו הִנְנִי נֶעְלָם)" עכ"ל, וז"ל תלמידו ן' פרחון שם „וגם זה ממדות לשון הקודש, ולא יתכן שיהיו ג' אותיות מנועעות לעולם אלא אם כן יהא בהן מאותיות אחה"ע כמו יְחַדֵּד יַהֲרֹג או נמי אותיות כפולות כמו סַלְלִי גַּלְלֵי

Digitized by Google

רְבָבוֹת וכו' מפני שלשון הקדש אינה כלשונות אחרות כי כל הלשונות מנענעין כל האותיות וישראל אינן מנענעין אלא אחה"ע ואות כפולה כמו שאמרנו וכו'" עכ"ל, וכן אמר ר' יהודה חיו"ג בספר אותיות הנוח והמשך צד 20 „שהעברים אינם מקבלים ביניהם בין שלש נחים בכל מלה נמלטת מאחה"ע והשנם הכפל" עכ"ל, וז"ל תלמידו ר' יונה ן' גנא"ח בספר הרקמה צד 98 „ממה שמקבלים בו העברים בין שלש אותיות נעות במלה אשר תבאנה בה שתי אותיות דומות זו לזו וכו', וכבר שמצאנו שנתנו בספר הקרוב והישר מלות רבות קבלו בהן בין שלש הנועות והמלות ההן נמלטות מאחה"ע ומאותיות הכפל (כמו וְתַבְקְשִׁי יחזקאל כ"ו כ"א, וְשָׁבָה שופטים ה' י"ב) אלא שתנועת האות הגרונית ותנועת הכפל המונע חוטף, ותנועת האות אשר איננה גרונית ולא כפולה איננה חוטף" עכ"ל, וכן הוכיח הרוו"ה בהערותיו למאזנים אופיבאך הערה רי"ו והערה ר"מ שכן היא גם שיטת הראב"ע להניח השוא שאחרי מתג, והוא גלוי ומפורסם בדברי הקדמונים במקומות אין מספר נלאיתי להעתיקן, גם מה שבקש שם הח' רמ"ר עוד לחלק בין שוא בָּרְכוּ לשוא בָּרְכוּ בצרוף הפתח — לא התבונן יפה שהראשונים היו מרכיבים פתח עם כל שוא נע שלהם באמצע התיבה ע"פ שיטת הפיתם כאמור לעיל, באופן שהנעת השוא תסבב את ההרכבה, ואלו היו מנענעין לשוא שאחרי מתג כבר היו מגרפים גם אליו את הפתח החטף כדי שלא נטעה להניחו, וזה החלוק בין שוא"ע קטן לשוא"ע גדול לא ראינו ולא שמענו בכל דברי הראשונים ולא דברו ממנו מאומה, ואין רצוני להאריך בזה; ועוד יש להוכיח מן המסרה הגדולה שמות כ"א ל"ה „י"ב זוגין מתחלפין בטעמא, פירוש בי"ג מקומות המסרת דרגא אע"פ שאין בין המסרת לתביר רק מלך אחד או מלך וחטף מובלע (כן קראה המסרת לשוא שוכן), וסימנם: ואברהם הָיוֹ יִהְיֶה (בראשית י"ח י"ח) (מכאן סתירה לשיטת המניעים שואי היה חיה זכרתיה לעיל בשער התנועות אות ו' הערה א') וכי יִגֹּף שׁוֹר־אִישׁ (שמות כ"א ל"ה), לוֹ תִהְיֶה שוק הימין (ויקרא ז' ל"ג), וכל אֲשֶׁר אֵין־לוֹ (דברים י"ד י') בֵּין בֵּית־אֵל דויעלאם (יהושע ח' ט'), וחברו י"ב (מן המחגים הללו סתירה למה שהעליתי לעיל שם שהשואים האלה שאחריהם נעים), וקאם שאון בעמך (הושע י' י"ד), ואיש משך בקשת (דה"ב י"ח ל"ג), הִפֵּךְ יָדוֹ (מ"א כ"ב ל"ד), כי לֹא יָכְלוּ (דה"ב ל' ג'), וכל אשר תִּמְצָא יָדְךָ (קהלת ט' י'), וכל פסק דכוו" עכ"ל, מזה נראה עין בעין שקראה לשואי יָדוֹ יָכְלוּ „חטף מובלע" והכניסתם בכלל הזרים, ודברי הרז"ה בספר שערי זמרה שער ד' פתח א' מה שרצה להבדיל בין שוא נע לשוא נע אין בהם טעם, כללו של דבר, הקדמונים לא ידעו מהנעת השוא שאחרי מתג כל עיקר, ואין להתעקש בזה; אולם סביב לדורו של הריק"ס ז"ל החלו להרגיש בהנעת זה השוא גם אלה המדקדקים אשר לא עמדו עוד על חלוקת התנועות לגדולות וקטנות; הרשב"ם בפירושו לתורה שמות ט"ו י"ז כותב כדברים האלה „מִקְּדָשׁ, קו"ף של מקדש דגושה והדל"ת רפויה, וכן הַצְפִּינוּ מִשְׁתֵּי עיני, הדגש שבקו"ף מקדש עושה את החטף מניע, ולכן הדל"ת שאחריו רפה" עכ"ל, הלא רפיון הדל"ת בהנעת השוא שלפניו, כלומר, שאם היה השוא נח לא היתה הדל"ת יכולה להתרפות, ואם היה חושב לשואי יָלְדָה פָּקְדוּ נחים — כבר היה מוצא שגם אחרי שוא נח בג"ד כפ"ת רפוים לפעמים, ומאי ולכן דקאמר? אלא שלפי"ז הוא מניע ג"כ לכל שוא שלפני רפה גם אחרי תנועה שוחית כמו מַלְכֵי פָּקְדוּ; הרב ר' משה הנקדן מלונדרי"ש אשר כפי הנראה היה בדורו של הריק"ס, כי לא הזכיר בספרו דרכי הנקוד זולתי להחיו"ג ק' גנא"ח והראב"ע והפרחון ור' שמואל הנקדן, והיה עוד בטרם התפשטה בעולם שיטת הריק"ס החדשה בחלוקת התנועות הגדולות והקטנות, ועדיין לא ידע כי אם מהיחס אשר בין הקמץ הרחב להפתח ובין הצרי להסגול ובין החולם להקמץ החטוף, אלה הידיעות הפשוטות אשר כבר הרגישו בהן זמן רב לפני הקמחיים, כמו שבארתי בפתיחה לשער התנועות, ועי' בתולדות הרשד"ל בהעטפה לשנה רביעית גליון 24, ובקרת לתולדות

הקמצים

הקראים להח' אב"ג צד 119 בהערה, ובהשרון שנה שניה צד 167 ר' משה הנקדן אמר. וכתב בספרו דרכי הנקוד והנגינות ד"ה עתה אדבר על החטף — כדברים האלה „כל שוא שוכן — נח — מבטל קמץ, ועל כן נקרא שוכן כי לא יזוז ממקומו (ר"ל שהוא נח ושוקט, כהברת השוא הנח) כמו בְּכָסְפּוֹ עָבְדוֹ הָרֹדֶעַ, וכהנה רבים, אבל שוא מניע הוא אשר יהפך לאתנחתא וסוף פסוק — אין בו כח לבטל הקמץ, והוא כמו פָּקְדוּ פְּקֻדָּה עבר, כי באס"פ יהפך השוא לקמץ גדול אָמְרוּ שָׁמְרוּ, וכן הִשָּׁמְרוּ וכו', וכלם מתוגים לפני החטף (ר"ל כל אלה השואים הנעים) להפריד בין הקמץ והחטף, וכן הִשָּׁמְרוּ יאמר באס"ף הִשָּׁמֵרוּ (והוא א"כ שוא מניע) וכן בשם דבר יָדְךָ שָׂדְךָ אָמָתְךָ כי יאמר באס"ף יָדֶךָ שָׂדֶךָ אֲמָתֶךָ וכו'" עכ"ל, ובד"ה ואדברה נא על משפט השוא המבטל גרי כותב ג"כ כדברים האלה „וזה הדבר בשוא שוכן דוקא אֶשְׁמֹר חָלְבּוֹ עָרְכּוֹ, ולא בשוא מניע, כמו כל אית"ן לפני חסוס' פ"א פעל (נחי פ"א יו"ד) כאלה אֶשְׁבָּה יֵשְׁבוּ, כי הם מניעים באס"פ נשה לי וְאֶשְׁבָּה ואתנו תֵּשֵׁבוּ, וכן זֵיתְךָ בֵּיתְךָ נאמר זֵיתֶךָ בֵּיתֶךָ" עכ"ל, טעם זה הדין, לפי שהשוא הנח מקבל את הקמץ, אבל השוא המניע רהוט לתנועה שאחריו, והנה באמרו „שוא מניע הוא אשר יהפך לאס"ף" רִמְּזוּ שכל שוא אשר ישוב לתנועה באס"פ הרי הוא שוא נע, וכן יניע לְאָמְרָה ממה שישתנה בהפסק אוֹמֵרָה, כמו תנור בּוֹעֵרָה (הושע ז' ד') (ספחא), ואלה שחשב הרד"ק במכלול י"ב ב' הם ג"כ ע"ד ההפסק, וכמוהו אֹמְרִים אוֹמְרֵי בכדי להשות כל חלקי הבינונים זה לזה ע"פ מדת השחוות המשקלים הנוהגת לרוב בלשון העברית, וכן יניע לשוא הַקְרִיבְכֶם להשוותו אל הַקְרִיבָהּ המשתנה בהפסק הַקְרִיבָהּ, וכן יניע לשוא שׁוֹבְבָה שׁוֹבְבוּ ממה שמשתנים בהפסק שׁוֹבֵבָה שׁוֹבֵבוּ, והוא באמת כלל נכבד, ובסוף ד"ה כל שם שבמקרא בגרי כתב לאמר „והמתג והטעם לא יתחברו לעולם רק לפני שוא נע" עכ"ל, ר"ל אם שוא נע מפסיק ביניהם, כמו גֵּרְשׁוֹן יִשְׁפֶּה פִּינְחָס, וכן בשוא גֵּרְשֻׁנִּי להשוותו אל גֵּרְשׁוֹן כנ"ל, ולפי"ז כל שוא שבין מתג לנגינה הוא שוא נע; הרב הימ"ן בספרו מנחת שי (תהלים פ"ו ב') מעיד דברים לאמר „בספר קדמון כתיבת יד הנקרא לשון למודים המכונה לר' שלמה ירחי מצאתי כתוב לשון זה „אם תרצה לדעת איזהו השוא שאחרי קמץ שהוא נח ראה אם תשחית כונת המלה אם לאו, כמו במלת שָׁמְרָה זאת לעולם (דה"א כ"ט י"ח) שהוא צווי אז השוא נח שאם תקראנו בקמץ רחב יהיה פועל עבר והוא הפוך כונת הפסוק וכו'" עכ"ל, עיי"ש, ועי' בספר תשובות תלמידי מנחם ודונש חלק ראשון צד 48 בהערה 1 להח' ן' כ"ש, ובלקוטי קדמוניות להח' פינסקער צד ק"מ בשער שם . . . עיי"ש; וכן הסכים להלכה ר' שם טוב בר' אברהם בן גאון ספרדי במגדול עז על הרמב"ם פרק ב' מהלכות קריאת שמע הלכה ס' „והחכם ר' דוד קמחי חבר בזה שער אחד קרא שמו שער השוא בתחלת עט סופר וכך קבלנו דרכו: „שכל שוא באמצע התיבה אחרי תנועה גדולה נָדְדָה" עכ"ל, עט סופר ליק תרכ"ד צד ג' ע"א, ובמכלול צד קנ"ו ע"ב „וכראותך תנועה גדולה ובצדה שוא תניע השוא" עכ"ל, ונתקבלה השיטה הזו אצל כל המדקדקים האחרונים באין פוצה פה; ובדור שלפנינו קמו שני אנשים עברים ויבקשו לשלוח יד בהשיטה המוסכמת הזאת להשיבה לקדמותה, הם החכמים רוו"ה בהערתו ויקרא ס' כ"ב (ע"ד המסרת המיוחסת לבן אשר שהעתיק שם עי' בלקוטי קדמוניות צד ק"ל בשער בר . . .) והרב רמ"א במבין לתל"ע § י', והרוו"ה הוכיח שמה ממליצות הטעמים הבנוים בלא ספק על יסוד המסרת הנזכרת לעיל, אולם אנחנו לא נעז מקבלתנו, ואת הישרה לא נעקש אם נאמר שכל אלה אשר הביאם הרוו"ה צריכים להיות לדיון בדרגא. —

ובענין השוא שאחרי ת"ג בלשון ארמית, ראיתי להח' שד"ל באוצר נחמד מחברת שלישית צד 102 וז"ל „יש למדקדק לשאול, איך יתכן לקרוא המלות האלה אֲמָרִית שִׁמְעִית (תי' אֲמָרִתִּי

Digitized by Google

שָׁמַעְתִּי בל"ע) והיכן מצאנו תיבה שסופה ת"ג בהברה מרכבת ויהיה טעמה למעלה? לזאת אשיב שאין להביא ראיה מלשון אחת ללשון אחרת (עי' לקמן אות ב') וכן מצאנו בדניאל ועזרא מְדִינְתָּא (עזרא ה' ח'), עֲבִידְתָּא (דניאל ב' מ"ט), גְּבוּרְתָּא (שם שם כ"ג), שְׁאֵלְתָּא (שם ד' י"ד), בדגש אחר שוא שלפניו ת"ג, ומצאנו אָמְרִין לְעָלְמִין (שם ו' ז'), בקמץ רחב ואחריו שו"נ" עכ"ל, ואולם הגאון בהגהותיו הנספחות לבאורו על או"ח סימ' רמ"א הגיה בנוסח קדושא דסדרא לאמר „צ"ל גְּבוּרְתֵּהּ שְׁכִינְתֵּהּ התי"ו רפויה" עכ"ל, נראה שדעתו להניע כל שוא שאחרי תנועה גדולה גם בארמית, שאם לא כן — מנין הרפה התוי"ן? ומה שהביא הרשד"ל מְדִינְתָּא עֲבִידְתָּא גְּבוּרְתָּא שְׁאֵלְתָּא יְקִידְתָּא שֵׁשְׁבַּצַּר סוּמְפֹּנְיָא בֵּלְטְשַׁאצַּר, דע שגם בעברית נמצאו הרבה תנועות גדולות ואחריהם נח נראה מבלי שתבוא עליהן הגעיה, ואולם הברתן כהברת התנועה הקטנה המיוחדת לכל אחת מהן לתולדה, כמ"ש לעיל בשער התנועות אות ב' הערה א' ואות ה' הערה ב', ע"ד מש"כ הרב היש"ן דניאל ו' א' בשם הלוזאטו „דָּרְיָוֶשׁ סָרְכַיָּא קבלנו קריאתן בפתח אע"פ שהן נקודות בקמץ" עכ"ל, עיי"ש. ומה שהביא ממלות אָמְרִין לְעָלְמִין, דע שהקמץ הזה הוא קמץ חטף מוחלף מחולם אשר בעברית, שכן המנהג, כמ"ש הרשד"ל בעצמו בהערתו להרקמה צד 205 „בלה"ק הקמץ הארמי ישתנה לחולם על הרוב" עכ"ל, עיי"ש, וכ"ה במלות אלו מן אוֹמְרִים לְעוֹלָמִים יאמר הארמי אָמְרִין לְעָלְמִין, ומה שבא מתג במלה לְעָלְמִין עי' לקמן בשער הדגש אות ב' הערה ז'; סוף דבר, לדעת הגאון השוא שאחרי תנועה גדולה הוא נע בין בעברית ובין בארמית. —

ג) אומר ר' יונה המדקדק בהרקמה צד 140 „שתי אותיות דומות זו לזו כאשר תהיינה סמוכות במלה אחת ותהא הראשונה מהן (ר"ל שצריכה להיות בשוא נח) יתכן להבליעה בשניה, ואם אם תהיינה שתי האותיות הדומות. זו לזו בשתי תיבות ר"ל שתהיה אחת מהן בסוף מלה והשנית בתחלת מלה הסמוכה אליה ואין ספק כי הראשונה מהן נחה וכו' יתכן להבליע הראשונה" עכ"ל, הרד"ק במכלול ליק ע"א ע"ב כתב לאמר „כאשר נכתבו בתיבה שתי אותיות דומות ותקדם להן תנועה קטנה יבליעו האחת ולא יבארו קריאת שתיהן אלא יקראו שתיהן כאחת בחטיפות, כמו רִבְבוֹת (וכ"כ הרוו"ה בהערתו ויקרא פ' כ"ב „ולפעמים ימהרו גם באותיות הכפל לקראם נח כמו כל הִנְנִי הִנְנוּ וכו'" עכ"ל, וכאשר נפגשות שתי אותיות דומות זו לזו בשתי תיבות — כתב הגאון רב סעדיה ז"ל יש מן העברים שקוראים אותם בהבלע וכו' וכן כתב ר' יונה כי יתכן ההבלע וכו', אבל נראה לי, שצריך האדם להזהר עכ"פ בעוד שיקרא בתנ"ך לבאר את התיבות והאותיות ולהפריש בין הדומות אע"פ שהיו מהדומות בתיבה אחת (שאם הותר ההבלע) ותנועה גדולה לפניהם (כנ"ל, עי' מש"כ בשער התנועות אות ו' הערה א') כמו שהקדמנו, או שהיו שתי תיבות עם מקיף (רוצה לאמר אפי' עם מקיף) אע"פ שנקראות בחטיפה (ר"ל שהשוא בסוף המלה הראשונה נח בלא ספק אחרי תנועה קטנה) מ"מ צריך לבאר כדי שידמה כשתי אותיות קרא (בזה הבאור אין כונתו ההנעה, רק הַשְׁהָיָה כל דהו בשעור שידמה כשתי אותיות קרא, וזה לא יתכן בתיבה אחת) אע"פ שנקראת כאחת (ר"ל באופן שאי אפשר להפסיק הרבה, מ"מ יפסיק מעט מזער) כמו עַל־לְבַבְכֶם בְּכָל־לְבַבְכֶם וכו'" עכ"ל; ועל דבר ההבלע מתיבה לתיבה יש להביא מהי דפסקינן במס' ברכות ד' ל"ח ע"ב והילכתא המוציא לחם מן הארץ, וכתבו התוס' בד"ה והילכתא „אף על גב דבמוציא כולי עלמא לא פליגי? מפרש בירושלמי שלא לערב את האותיות" עכ"ל, וז"ל הירושלמי ברכות פרק ו' ה"א „ר' ירמיה בריך קומי ר' זירא המוציא לחם מן הארץ וקלסיה, מה כר' נחמיה? (ולשון בעל החרדים „כלומר אמאי קלסיה, הא שפיר הוה ליה למימר מוציא דלר"ע הוה לשעבר ולא ליעול נפשיה לפלוגתא" עכ"ל) שלא לערב את האותיות — העולם מוציא" עכ"ל, ואע"ג דסוף סוף יוכל לערב האותיות בלחם

מן

Digitized by Google

מן? תירץ בתבודהם „שאני הכא דלא אפשר" עיי"ש, הנה לפנינו שעקשו את היתרה — משום מה? משום שלא יבואו והבליע את האותיות, ואע"פ שאלת העולם מופסקת מאחריה בטעם מפסיק, ואפי' מאן דפליג — היינו דלא חייש לשמא יבליע, אבל מודה הוא שלא יכשר ההבלע על כל פנים, ועי' בתורת' חיים סנהדרין ע' ע"ב, וביפה תואר בראשית רבה פרק ע"ו סי' ה' ד"ה שלא לערב את האותיות, וברש"י מגילה י"ח ב' ד"ה דחייש ליחידאה, וברב אלפס פ"ק דב"ב סוסי' תרנ"ד; וגם דעת הרו"ה בבנין שלמה בית השוא חדר שני חלון ז' שלא יכשר ההבלע, והוכיח מדברי בן אשר שאמר בפסוק בְּכָתֵף פְּלִשְׁתִּים (ישעיה י"א י"ד) שהוא דבוק במשקל הנפרד, ובא כן מפני פ"א פלשתים עיי"ש, וכן כתב הרד"ק במכלול קמ"ע א', ובהקדמה לד 124 הערה 1; וכ"ה דעת הח' וואראשאווסקי במחברת המבקר חלק ראשון. לד 22, והוכיח ממה שנמצא וגם יקב חָצֵב בּוֹ (ישעיה ה' ב') „שהוא פעל יוצא במשקל הגדי וכו', והסבה מפני פגישת שתי אותיות דומות המכבדה על המבטא, ומן הצרך לתת ריוח בין מלת חצב למלת בו שאחריה וכו' ובעבור זה נקדו מלת חָצֵב בצירי ותשאר הנגינה מלרע וכו'" עכ"ד; וגם בתיבה אחת נראה שלא יכשר ההבלע כלל, וראוי להניע את השוא בראשון מהדומות אפי' אחר תנועה שואית, כמו טובים היו חַלְלֵי חרב מֵחַלְלֵי רעב (איכה ד' ט') מן חֲלָלִים, (ודע כי כל שוא שנשמע ממנו הדגש והוא בראשון מהדומות תמיד לפניו מתג בס"ת), והגאון לא יחד במחברתו זו כלל מיוחד לאמר „**שוא שאחרי תנועה שואית הוא נח**" עם שדעתו להניח את השוא הזה כמ"ש לקמן בשער דגש אות ד' עיי"ש, ולא דבר רק מרפיון אותיות בג"ד כפ"ת שאחריו גם בהיותו נח. וכל זה ברור.

ה) אומר הרב היע"ן במנחת שי יהושע ו' י"ז „כל אות אחה"ע דינו להנקד בחטף פתח, כמו שַׁאֲלוּ רַחֲצוּ בַּחֲרוּ, ודומיהם, ולפניו יש מתג, ושלשה מבטלים יש לזה, וסימנם נד"ח, פירוש, נגינה מוקדמת, דגש שאחריו, חרק שלפניו באות השמוש, ושלשתם נמצאו בפסוק אחד, רק רחב הזונה תִּחְיֶה היא וכל אשר אתה בבית כי הֶחְבְּאַתָה את המלאכים אשר שָׁלָחְנוּ, ויש מוסיפים עוד אחד והוא, כל שיש יו"ד לאחריו, כגון יַדְעְיָה רַעְיוֹן אַחְיוֹ" עכ"ל, ועי' בדרכי הנקוד לר' משה הנקדן ד"ה ואבאר דין חטף פתח גדול וחטף פתח קטן, ובהקדמה לד 98, ובהכללים הקצרים להגאון המחבר אות פ"ו; וכתב הח' ר"מ רייכערסזאהן בחלקת הנקוד מאמר ו' בסוף הערה 2 „מלות צָעֲרָה הָאֹהֱלָה לפי שבהם כבר היה פתח וסגול צַעַר אֹהֶל ע"כ אע"ג שנשתנו לשוא לא נשתנו מכל וכל ונשארו בצרוף להשואים, משא"כ במלות נִשְׁבְּעָנוּ שָׁמַעְנוּ" עכ"ל, ועי' עוד במכלול ליק קל"ז ע"א ולעיל בשער התנועות אות ב' הערה ג'; וז"ל המדקדק הקראי בעל ספר פתח תקוה פרק רביעי „הנה הרחבת אותיות **אחה"ע** הוא על ארבעה מדרגות, הא' — נרחבות ומרחיבות, כמו יַחֲלוֹץ יֶאֱסֹף יַעֲשׂ, הב' — נרחבות ואינן מרחיבות, כמו וַיִּחַן וַיִּחַר, הג' — מרחיבות ואינן נרחבות, כמו יַחְמֹד יַחְפֹּץ, הד' — אינן נרחבות ואינן מרחיבות, כמו יִחְיֶה תִּהְיֶה לֶחֶם רֶחֶם" עכ"ל, והנעיה במלות יחיה תהיה, איננה מרחבת את האות רק מטעמת אותו לאזן השומע; וכתב הרב בעל אהל משה סי' ע"ג „אותן הפעלים שהם בלשון יחיד בחטף (אחר אית"ן בקל ואחר נו"ן נפעל) ע"פ רוב יבואו בלשון רבים בתנועה קטנה לבד והשוא נשמע, כמו מן יַעֲבֹד נֶאֱבַל = יַעַבְדוּ נֶאֶבְלוּ, ואותן שהם בלשון יחיד בשוא פשוט יהיו בלשון רביס בשני שואים, כמו מן יַחְבֹּל יַחְפֹּץ = יַחְבְּלוּ יַחְפְּצוּ" עכ"ל, וכ"כ הרז"ה בבנין שלמה בית השוא חדר רביעי חלון חמישי ע"ש, וז"ל בנהר התיבה תיבת השמות אות כ"ח „בשמות ממשקל פֹּעַל אם עי"ן הפעל גרונית כאשר תהיה בחבור הכנוים בחטף פתח אז תהיה בפתח לבד בחבור כנוי הנמצא, וכאשר תהיה בחבור הכנוים בשוא פשוט אז גם בחבור כנוי הנמצא תהיה בשוא פשוט, כמו מן נָעֳרוֹ נַעְרְךָ, ומן לַחְמוֹ לַחְמְךָ" עכ"ל

עכ"ל, וכן הדין במשקל פְּעַל, כמו מן תְּאַרוּ תְּאָרְךָ ומן רְחָבוּ רְחָבְךָ ודומיהם; ויאמר הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 72 „כאשר פ"א הפעל הוא אחת מאותיות א"ע והם הרכים שבאותיות אחה"ע הוא רוצה דרוצא נע, כמו יַעֲמֹד תְּאַגֵּר ודומיהם, אבל כשפה"פ הוא אחד מן האותיות הקשים שבהם והם ה"ח כך דינם, אם עי"ן הפעל אחד מאותיות לנ"ר ולפעמים גם ז"ן אז פה"פ נע כמו יַהֲלֹךְ יַחֲנֹט יַהֲרֹג יֶחֱזַק, וברבים — יַהַלְכוּ יַחַנְטוּ יַהַרְגוּ יֶחֶזְקוּ, אבל כשהוא אחד משאר האותיות הוא נח, כמו יַחְבֹּל יַחְדַּל יַחְמֹד יַחְפֹּץ, והרבים יַחְבְּלוּ יַחְדְּלוּ יַחְמְדוּ יַחְפְּצוּ" עכ"ל, ועי' עוד שם צד 75 סי' 18 וצד 89 סי' 11; ודע כי ה' התמיהה וה' הבנין המנוקדים בח"פ בבואן על מלה שראשיתה אחת מאותיות הגרון ישתנו לפתח, כמו הַאֵל יעות משפט? (איוב ח' ג') במקום הֲאֵל, הַעִידֹתִי בכם היום (דברים ד' כ"ו) במקום הֲעִידֹתִי, וז"ל הגאון בפרושו אדרת אליהו במדבר כ"ג י"ט מהדורא רביעאה „הַהוּא אמר? קאי על השם ב"ה, והוא בלשון תמה, כי הה' הוא ה' התמיהה, ומהראוי היה להנקד בח"פ, אך כשאותיות אחה"ע באים אחריו הוא נקוד בפתח לבד, וכמו הַעֶבֶד ישראל? (ירמיה ב' י"ד) עכ"ל; וקצת מדקדקים השתדלו לתת משקל לרוב השנות החטפין, והנני מביא בזה קצת דבריהם. א) הפתח הוא המורחב שבכל התנועות כמ"ש הרז"ה בצוהר התיבה תיבת התנועות אות ל"ב ע"ש, וכ"כ החטף פתח, לכן תתמיד מציאותו יותר מכלם. ב) הסכימו המדקדקים שהאל"ף לא יהיה נבהל כ"כ אחרי ההרחבה, ועל הרוב הרכיבוהו בחטף סגול, ולשון ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור ד' כ"ו ע"ב „אות א' רגילה יותר בחטף פתח קטן" עכ"ל, עיי"ש. ג) למעלה מכלן העי"ן, כי הוא רודף אחרי ההרחבה יותר מכלם, ולשון ר' משה הנקדן שם ד' ס' ע"ב „אות עי"ן כחה גדול לפתוח יותר מכל שאר אותיות אח"ה" עכ"ל. ד) ישתנה לפעמים מחטף סגול לחטף פתח לסבת העתקת הנגינה למטה, כמו מן אֱמֶת אֱלֵי אֱדוֹם הֶעֱבַרְתָּ = אֲמִתּוֹ אֲלֵיהֶם אֲדֻמִּים וְהַעֲבַרְתָּ, וז"ל הרשב"ם בפי' שמות ח' כ"ה „וְהַעְתַּרְתִּי כמו וְהַחֲרַמְתִּי וְהַחֲזַקְתָּ בו וְהַאֲבַדְתִּי וְהַעֲלִיתִי כלם פתרונם להבא ופתחין, כי אותיות גורמות, אבל לשעבר יאמר הֶעֱבַרְתָּ הֶעֱבַדְתִּי כלם נפתחים בפתח קטן" עכ"ל, ועי' בנוספות להמכלול ליק מאמר ד' ובמורה הלשון להח' לערנער § 6, 87, ובמאור עינים להאדומי פרק שני. ה) על הרוב יהיה החטף הנולד מתנועת קמץ רחב — חטף פתח, ומתנועת צרי — חטף סגול, ומתנועת חולם — חטף קמץ, כמו מן הָשֵׁב אָמַרְתָּ = הֲשִׁיבֵנוּ אֲמַרְתֶּם, ומן הָשִׁיב הֵקִיץ = הֲשִׁיבֹנוּ הֱקִיצֹתִי, ומן חֹדֶשׁ תֹּאֲמֵי = חֳדָשִׁים תְּאֹמִים. ו) הגרי המוטעם ישתנה לח"פ, כמו מן דּוֹאֵג סוֹחֵר דּוֹהֵר פּוֹעֵל = דּוֹאֲגִים סוֹחֲרִים דּוֹהֲרִים פּוֹעֲלִים, ומן חֵפֶץ חֵלֶק = חֲפָצִים חֲלָקִים, ובאוצר נחמד מחברת ראשונה צד 104 הובאו דברי דונש „ואני אומר כי קבוץ אֵבֶר = אֲבָרִים" עכ"ל. ז) כל מלה שאין האות המשמשת שלה נפרדת ממנה — יצא החטף על פי תנועת האות המשמשת, הֶאֱכִיל הֶאֱכַל, וכשהיא נפרדת ממנה — תצא תנועת אות השמוש ע"פ תנועת החטף, כמו כַּאֲשֶׁר לֶאֱנוֹשׁ בָּאֳנִי תַּעֲבֹד לַעֲשׂוֹת בֶּאֱמֹר, וכיוצא בהם. —

ב. א) כן היא דעת רוב המדקדקים, והביאו דוגמאות גם להשמטת אותיות ח"ע מלשונות התלמוד, כמו מסותא ב"מ ו' ב' ת' מסחותא ורחץ מתרגמינן ואסחי, דצה לאתאי (בכורות ח' ב') ראוי להיות דעצה, שוזות ירושלמי (שבת פ"ה) ת' שְׁחוּזוֹת, מאן דמגלי בִּבְקַתָא (ברכות ל"ד ב') כמו בִּקְעָתָא, ודומיהם הרבה, וז"ל הערוך ערך סר ב' דרך לשון הארמי להבליע חי"ת ועי"ן כגון שודא דדיינא (ב"ב ל"ה) שהוא שוחדא, מסותא שהוא מסחותא, שיתא שיחתא, שותיה דמר שעותיה, דפיא דפעיא, ומובא הכין בגמ'" עכ"ל, ועי' רמב"ן על התורה בראשית ל"ב כ"ה „החי"ת תכבד בלשונם והקלו אותה לא', ופעמים רבות יבליעו החי"ת

סוסך

Digitized by Google

אוחך במקום תאוחך משואה במקום משחואה" עכ"ל, ופרחון כתב בסוף שער אותיות המשמשין ובחלק השרשים ערך שגע „כי מלת משמד ראויה להיות בשלימותה משעמד משרש עמד והשי"ן נוספת ע"ד השי"ן במלות משעבד משחרר שכלל ודומיהם, ועי' רמב"ן על התורה שמות י"ב מ"ג „שעורו משמדע מלשון ואישתמדע לאחויי וחסרו העי"ן כמו שהבליעוה במלות רבות ואמרו מדם במקום מדעם, דור קטי במקום דור קטיע, בקי במקום בקיע" עכ"ל, ועי' במחברת כוכבי יצחק חלק 14 צד 16 מש"כ הח' ר"י ווייסע, ושם בחלק 15 צד 47 הראה מנהג השמטת אות עי"ן גם במקרא כמו בַּל = בְּעַל, בִּי = בְּעִי, עיי"ש, ופרחון כתב בערך שגע כי יש אומרים הִקְצוּ (ויקרא י"ד מ"א) כמו הִקְצְעוּ עיי"ש, ועי' עוד מש"כ ר' יונה בהרקמה צד 158; ודע כי גם אותיות ו"י נופלות לפעמים והוטלה תנועתן על האות השואית שלפניהם, כמו וַיְבַשֵׁהוּ (נחום א' ד') במקום וַיְיַבְּשֵׁהוּ, וַיַּגֶּה (איכה ג' ל"ג) במקום וַיְיַגֶּה, בָּתִּים במקום בְּיָתִים, יָמִים = יְוָמִים, גֵּר = גְּוֵר, ודומיהם; ויאמר הח' ר"י ווייסע בבאורו לדה"א ג' י"א „במליצה נהפוך הוא כי יאריך על דרך זה ליופי המאמר, כמו עדות בִּיהוֹסֵף (תהלים פ"א ה'), ודומיהם" עכ"ל, וז"ל הח' ר' חיים קעסלין בהמסלול מסלה הנקוד שביל ל"ז „כמו שדרך אותיות אהו"י להשמט לפעמים והוטלה תנועתן על האות השואית שלפניהם, כן המנהג להפך, שנעתקה לפעמים איזה תנועה על הנח הנמשך ממנה ובמקומה יולד שוא, כמו תְּאֵהֲבוּ פתי (משלי א' כ"ב) משפטו תֶּאֱהָבוּ כדרך אֱהַב (שם ח' י"ז), וכן וגבוה ממרחק יְיֵדָע (תהלים קל"ח ו')" משפטו יֵדַע עכ"ל, והוא בארת המליצה, ועי' מש"כ הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 116 בהערה לחבקוק ב' י"ג, ובספר תורת האדם (ירמיה מ"ט כ"ג) פירש בים דְּאָגָה מענין דָּגִים והים נקרא דְּאָגָה בנוח הא' ובא ע"ד אלה הנזכרים, עיי"ש, ועי' מש"כ בשער האותיות אות ב' הערה א' בשמושי הוי"ו; ודע כי לפעמים אין אותיות אהח"ע נשמטות מן המבטא לגמרי, אלא שנתחלפו התנועות, וז"ל הרשד"ל בהמשה"ל ויקרא כ"ו מ"ג „זה אחד ממשפטי אותיות אהח"ע שלפעמים יבוא בהן השוא הראוי לבוא לפניהן ותבוא לפניהן התנועה הראויה לבוא בהן, כמו לַעְשֵׂר (דברים כ"ו י"ב) ת' לְעַשֵּׂר, מַעְזְרִים (דה"ב כ"ח כ"ג) ת' מְעַזְּרִים" עכ"ד; ודע כי גם הה' המדברת מנהגה להשמט לפעמים והוטלה תנועתה על אות כל"ב השואית שלפניה, כמו כַּדָּבָר לַדָּבָר בַּדָּבָר כָּאָרֶץ לָאָרֶץ בָּאָרֶץ, משפטם כְּהַדָּבָר בְּהָאָרֶץ ודומיהם, וכן הדין בוי"ו כמו וָאָרֶץ (ישעיה כ"ו י"ט) עיי"ש ראב"ע שפירש כמו והארץ, וכן פי' ר' יונה בהרקמה צד 159 וַחֲמוֹר והאריה (מלכים א' י"ג כ"ח) כמו וְהַחֲמוֹר עיי"ש, אולם הר"ש ן' מלך במכלל יופי מאן בזה ויאמר „כי לא יתכן ה' הידיעה עם ו' השמוש" אולם בפי' לישעיה שם הודה לחסרון הה', וכן הרד"ק. —

נשלמו ההערות לשער השוא

הערות לשער הדגש

א. א) אבל מצאנו דגש חזק בראש התיבה כמו שכתבו כל המדקדקים שהדגש הנולד בדין דחיק הוא דגש חזק. תדע, שהרי יבוא גם באותיות זולתי בג"ד כפ"ת? גם מצאנו דגש חזק בסוה"ת בכל גזרת חסרי לה"פ כָּרַתְּ נָתַתְּ אַתְּ ת' אַנְתְּ בארמית? — ונראה לי שהגאון לא יקרא בשם דגש חזק כי אם להדגש אשר באמצע התיבה אחר תנועה, אבל על הדגש החזק שבראש התיבה כבר העיד ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד ד"ה עתה אדבר על המקיף „שאין הדגש שבראש התיבה נדגש בחוזק כמו באמצעיתה" עכ"ל, וכ"כ הדגש החזק שבסוה"ת כבר ידענו שמנהג

סעברי

העברי על הרוב לבלתי הדגיש כלל את האות האחרונה מן המלה כמו סַב יָסֵב גַּל פַּת עי' לעיל בשער התנועות אות ה' הערה ו' בשם פינסקער וריסטענבערג, לכן אם גם ידגישנו לפעמים איננו חזק כ"כ בהברתו לסבת היותו בסוף התיבה קרוב למנוחת הנשימה, לכן היטיב אשר דבר הגאון שהדגש החזק איננו בא כי אם באמצע התיבה; ובזה אני מבין מה ששנה לעיל בשער השוא אות א' „שוא באות הדגושה בדגש חזק הוא נע" מלות בדגש חזק הם לכאורה ללא צרך כלל, אחרי שגם השוא בדגש קל נע כמו כְּתֹב יִכְתְּבוּ, ואם שלא ידבק בדגש קל שבסה"ת כמו יָשַׁבְתְּ יָפִית, הלא על דרך זה גם בדגש חזק לא ידבק כמו בָּרַתְּ שָׁחַתְּ? אולם בכונה הוסיף לזה התנאי, לאמר — שהשוא אשר בדגש חזק והיינו באמצע התיבה הוא נע בהחלט, לא כן השוא בדגשין זולת אלה — הוא לפעמים נע ולפעמים נח ויוצא על פי יתר הכללים הכתובים שמה. באופן שהדגשין החזקים זולת אלה דהיינו שבראש התיבה ושבסוף התיבה אין בכחם רק להכפיל את האות ולא להדגישנו בחזקה כ"כ. —

ב. א) ויש שנקדו דגש באות השניה משתי אותיות דומות בשתי תיבות, כמו וּכָל לְּשׁוֹן (ישעיה נ"ד י"ז), נותן נְּשָׁמָה (שם מ"ב ה') ודומיהם, אבל בספרים שלנו השמיטוהו. —

ב) ודע כי רפיון אותיות גד נשכחו מאתנו לרגלי הזמן, אבל יש מחוקרי הלשון שהורו להיות רפיון הגמ"ל כעין רפיון הכ"ף בחוזק מעט, מראיה הדגשות, וכ"כ רפיון הדל"ת כעין רפיון התי"ו בחוזק מעט, כן כתב המדקדק רל"ה בהלכה למעשה משפטי האותיות אות ג' ד', וכ"כ הראב"ע ביסוד מספר הוצאות הא' פינסקער צד 136 „בעבור היות הדל"ת הרפויה קרובה למוצא התי"ו הרפה" עכ"ל, וכ"כ בספרו הצחות ברלין ד' י' ע"ב „הדל"ת והתי"ו כאשר הם רפים קרובים במוצא" עכ"ל. ועל דבר רפיון הגמ"ל יש להביא ראיה מדברי המדרש במדבר רבה פ"ז „מהו ובבקר זרעך תפריחי וכו' בבקר כנס לראות ומצאה שהפריגה וכו'" וכ' במתנות כהונה „דרשו תפריחי כמו תפריגי הגמ"ל רפויה אחרי היו"ד הנחה" עכ"ל, הא קמן שהיו הוגים את הגמ"ל הרפויה קרובה להברת החי"ת, ועי' בשער האותיות אות א' הערה א' מהתחלפות אותיות ח"ב בדרשות רז"ל; והגה הא' ריב"ל בהערה לפרק כ"ו מספרו בית יהודה והא' שי"ר בבכורי העתים תק"ל תולדות הקליר הערה 10 החליטו כי לרז"ל לא היה הבדל באותיות בג"ד כפ"ת בין רפויות לדגושות, תדע שהרי הזהירו בתלמוד (ברכות ט"ו ב') להבדיל בין עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ ובין הַכָּנָף פְּתִיל ולדידן מה זה הדמיון ביניהם? עיי"ש, ויש להביא ראיה לדבריהם מדברי התוס' בנדה ל"ו ב' ד"ה גדייה „נראה דאיהו א"ל גדייה בדל"ת רפה וכו' והוא סבר נדייה בדל"ת דגושה" עכ"ל, ואם הבדילו בין רפויות לדגושות והברת הדל"ת הרפויה היא בלא ספק כהברת התי"ו הרפויה — איך יתכן לטעות בזה? אולם לא ראו דברי המ"כ במדבר רבה שהבאתי, כי לדבריהם מה היא הסבה להתחלפות הח"ת בג'? ועוד ראיה ברורה מכתובות ס"ו א' אלא מעתה בייש סוסתו וכו' אלא רקק בבגדו וכו', הכונה הפשוטה בזה הוכוח פשוט הוא, שהמקשה היה שואל בייש סוּתָתוֹ בתי"ו רפויה מלה"כ ובדם ענבים סוּתֹה (בראשית מ"ט י"א), ולפי שהברת התי"ו הרפויה קרובה באמת להברת הסמ"ך גם בפי המדקדקים קצת בהברתם לכן אתחלף ליה להשומע בין סותתו לסוסתו, ועכ"פ מוכח מזה שהתי"ו הרפויה אין הברתה כהברת הדגושה, דא"כ איזו היא קצת האחוה ביניה לבין הסמ"ך? ועי' מש"כ בפתיחה לשער האותיות. ועל דבר הבלעת הרפויות בהדגושות במלות הכנף פתיל עשב בשדך — ראה מש"כ הרד"ק במכלול ד' ע"ג ע"א „עשב בשדך הכנף פתיל, אע"פ שהאחת רפה והשנית דגושה צריך לתת הבדל ביניהם בלשון, שאם לא יעשה כן ידמה שלא קרא אלא אחת, כי הרפה נבלעת בדגושה" עכ"ל, ועי' מש"כ הרז"ה בבנין שלמה בית הדגש חדר שלישי חלון ז'. אחרי כתבי דברי אלה מצאתי להגאון ז"ל בבאורו לתקוני הזהר הנדפס מחדש תיקון שיתסר ד' ל"ח ע"ב ד"ה ושוב בדגש

ר"ע

Digitized by Google

„ר"ל שדגש ורפה בפ"ש שק"ץ נוזלי"כ אינם נכרים כלל, ואף בבג"ד כפ"ת כפי קריאת הספרדים שהיא הנכונה כמ"ש עשב בשדך הבנף פתיל ועוד ראיות הרבה וכו'" עכ"ל, ואולם הקורא, צריך אתה לדעת כי הרבה דברים נתוספו בפירושי הגאון מאילא מפיו עד שבאו לכלל דפוס, ועי' במבוא למחברת ארץ קדומים בהערה לצד 37; וכתב הח' הנוסע ר' יעקב ספיר בספ: אבן ספיר ד' כ"ד ע"ב „הספרדים יושבי סוריא ובגדד ואנשי תימן יודעים להפריד בין כ"ף דגו: לקו"ף וכו'" עכ"ל.

ד) ונמצאו שלשה רפים אחר מפיק, ונטה עליו קַו תהו (ישעיה ל"ד י"א), שָׁלֵו בָהּ(יחזקאל כ"ג מ"ב), אֲדוֹנָי בָם (תהלים ס"ח י"ח), ואולי יורה על איזה הרכבה, אדני מרכ: מכנוי היחיד והרבים, שלו מרכב מנוף נסתר ונסתרים כמו אויביה שָׁלוּ (איכה א' ה'), קַו מרכב מיחיד ורבים קַוֵּי תהו. וי"ל עוד עפ"מ שהעירותי לעיל בשער התנועות אות ג' הערה ב' שהא' המתדבק לאותיות והחי"ע יש לו תוצאות גם אחרי הסגר עליו הדלת, באופן ש:ה הרפיון יורה על משך המפיק בשעור הראוי להרפות ולא להכתב הנח בפעל, עיי"ש אות ה' הערה ב', כן נראה לי. —

ה) לשון הרא"ב בספר טוב טעם פרק חמישי „המונח המאיילא הוא קו אחד בדמות הטפחא, ולא יבוא יחידי בתיבה רק עם האתנח או עם הסו"פ או עם הטפחא, עם האתנח ישרת בי"א מקומות, אך בתנאי שיהיה בין המאיילא והאתנח תנועה אחת פעם בתיבה אחת פעם בשתי תיבות, כמו ויצא נח (בראשית ח' י"ח) בשבועותיכם (במדבר כ"ח כ"ו), ובה' מקומות ישרת עם הסו"פ כמו במלא להחלו (ויקרא כ"א ד'), ובי"ח מקומות בא המאיילא בתורה בין קדמא לזרקא; המונח הלגרמיה הוא מקל אחד בין שתי תיבות כמו המפסיק, והוא אחר מונח, ונקרא לגרמיה כי כל שאר מונחים הם משרתים וזה לבדו מלך, ועל הרוב אחר המקל מונח רביעי, ובי"א מקומות בא אחריו אזלא עם הקדמא לפניו, נמסר (בראשית כ"ח ט')" עכ"ל, וז"ל הרב מבין חידות אות ט"ם „אחר המאיילא כתאר טפחא, ולהכיר בינו ובין הטפחא הוא זה, כי אם ישרת המאיילא לאתנחתא כמו ויצא נח לא יהיה בין המאיילא לאתנחתא כי אם תנועה אחת, ואם נמצא יותר מתנועה אחת ביניהם אזי הוא טפחא טעם מפסיק" עכ"ל, ונמסר במסרת בראשית ל' ט"ז, במדבר כ"ח כ"ו, ועיי"ש ויקרא כ"א ד', ועי' לקמן בשער הנגינות אות ד'; וז"ל הרד"ק במכלול פ' ע"א „והתלשא, והיא שבסוף התיבה — כלומר ה"ק — אינו מפסיק אע"פ שיש לו נעימה לפי שנקשר ומתגלגל הוא בנעימתו עם התיבה שאחריו, ובמסרת כל כהוציאם בשמעם ודומיהם סמוך לתלשה לבן אשר רפה ודגש לבן נפתלי" עכ"ל, והרשד"ל בבכורי העתים תקפ"ט צד 100 מסר סימן על הטעמים המשרתים ממתקומ"י תשנבני, ר"ת — מרכא מרכא כפולה ת"ק קדמא ודרגא מונח מהפך ירח בן יומו. ואם תרצה לדעת סדר הטעמים המפסיקים והמשרתים בשלשת ספרי אמ"ת עי' בפתיחת הרוו"ה לספר תהלים הנדפסת בהרבה תוצאות. וכתב הרז"ה ביסוד הנקוד שער הדגש יסוד ל"א ובשערי תפלה סי' נ"ט „כל מלה בספרי אמ"ת הסמוכה לאס"פ שהיא באחד מן הטעמים המשרתים כמו מונח או מרכא יהיה בה דין טפחא ויש בה כח הפסק והעמדה המבטא לענין בג"ד כפ"ת ולענין נסוג אחור, ובתנאי שלא יהיה טעם מפסיק לפניו במאמר ההוא וכו', כמו אל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי (תהלים ק"ה ט"ו), וְהַרְבֵּה עִמּוֹ פְדוּת (שם ק"ל ז'), ודומיהם" עכ"ל, והסכים עמו הרשד"ל בבכורי העתים תקפ"ט צד 102, הלא שהתנה שם וז"ל „הנה הוא אומר — כי הנגינה הסמוכה לאס"פ אם אין מפסיק אחר לפניה דינה כטפחא, ואין זה אמ"ת בנגינה הסמוכה לאתנח, כי דין האתנח בספרי אמ"ת כדין זקף בא"ך ספרים, ולפי"ז הנגינה הסמוכה לו דינה כפשטא, והנה ידוע כי הזקף אין לפניו תמיד פשטא אלא שאם אין במלה שהזקף עליה שתי תנועות קודם הנגינה אז ישתנה הפשטא למונח כמו וַיִּ֣שְׁמַ֔ר

אלהים

אֱלֹהִים , א"כ גם באתנח שבאמ"ת אם אין בו שתי תנועות קודם הנגינה אז הטעם שלפניו אינו מפסיק ואין דינו אלא דין מונח , וזה טעם וְיִתְבָּרְכוּ בוֹ שהוא נסוג אחור שזה מופה שאיננו טעם מפסיק , וזה לפי שמלת בוֹ אין בה שתי תנועות קודם הנגינה וכו'" עכ"ל , ועי' תל"ע § שפם 2 . ואולם הרוו"ה לא הסכים לכל זה . —

ו) בטעם זה הדין אמרו המדקדקים — לפי ששתי מלות מוקפות למלה אחת תחשבנה , והה' לא תנוח באמצע התיבה , לכן היא נדחקת מן המלה , ואף שהיא כתובה דומה כאלו איננה , לכן בג"ד כפ"ת דגש כדין אחרי תנועה קטנה באמצע התיבה , ואני שמעתי ולא אבין , התינח פתח וסגול שהם תנועות קטנות אבל קמץ מאי איכא למימר ? תשמע הה' ותבוא א' במקומה בכח המבטא , ונראה לי הטעם לפי שבכל שתי מלות מוקפות מוטל על המדבר למהר ולחטוף את המלה הראשונה כדי לסמכה היטב אל המלה השניה למען הבחן ההבדל בין המקיף והמשרה בזולת בחינת הטעם , על כן תקצר מעט התנועה האחרונה מן המלה הראשונה יותר מאלו היתה באמצע מלה אחת עד עמדה על מדרגת תנועה קטנה וקרובה עוד להתבלע במבטא , לכן החזיקוה בדגש חזק , ומה שאין זה הדין נוהג בתנועות זולתי פתח סגול קמץ — לדעתי לפי שהקמץ התנועה המהירה שבכל התנועות הגדולות להיותו פנימי מכלן כמו שהתבאר לעיל בשער התנועות אות ה' הערה א' , ומן התנועות הקטנות לא נמצאה תנועה קטנה בסוף התיבה שאחריה נח נסתר זולתי פתח וסגול . ועי' בשער התנועות אות ו' סוף הערה א' ; ויאמר הח' ר' משה רייכערסזאהן בחלקת הנקוד § קיט „בקמץ במקיף אין דין הדחיק נוהג כי אם בה' נוספת , אולם אם הוא בה"א עקרית אחריו רפה , כמו נָטָה־שָּׁם (בראשית ל"ג י"ט) , כִּסָּה־בֶגֶד (יחזקאל י"ח ט"ז) , נִגְלָה־לָמוֹ (ישעיה כ"ג א') , ודומיהם" עכ"ל , עיי"ש , ויש לתת טעם לזה ע"פ מה שכ' לעיל בשער התנועות אות ה' ציון ח' בבאור הסעיף כי בכל מקום שהנח עקרי מנהג בעל הלשון להשתדל שלא יתבטל הנח עיי"ש ; ואולם אין זה אלא בקמץ שהוא תנועה גדולה . ומלת עָלִית־שָּׁם (מ"ב א' ו') מוקפה ומודגשת בהנקוד הבבלי , עי' במבוא להח' פינסקער צד 34 , אולי עד"ז ראוי להדגיש גם בהנקוד שלנו לפי שאין הנח הנסתר בפעל וכשהוא נעלם הרי הוא במדרגת נוסף , אכן הגאון לא חלק בכל זה . ועי' מש"כ בהכללים הקצרים אות כ"ו וכ"ז עיי"ש היטב , ומלות מַה־שְּׁתֵּי (זכריה ד' י"ב) נרפתה , לפי שהשוא הנח שבמלת שְׁתֵּי־שְׁתַּיִם ישליט את הפתח שלפניו ; ובאל"ף אין דין דחיק נוהג , לפי שטבע הברת האל"ף להרפות מה שאחריו . —

ז) טעם זה הדין , לפי שהנגינות הסובבות את הקמץ מְבַבּוֹת את המשכתו עד שהוא קרוב להתבלע במבטא , לכן בא אחריו דגש חזק לחזק הברתו , ובזה המין נאמרו הרבה שיטות , וזו היא שיטת הרו"ה , וכן העיקר ; ודע שאין להקפיד רק על הנגינה הראשונה שלא תהיה נסוגה אחור , אבל אין להקפיד כלל על הנגינה השניה , ואף אם אין שם נגינה כלל כי אם מתג בכל זאת יהיה הקמץ נדחק , כמו וְעָשִׂיתָ קְּעָרֹתָיו (שמות כ"ה כ"ט) , וְיָרֵאתָ מֵּאֱלֹהֶיךָ (ויקרא י"ט י"ד) , מִי כָמֹכָה בָּאֵלִים (שמות ט"ו י"א) , לָמָּה תַעֲשֶׂה (שם ה' ט"ו) , ודומיהם . אך הח' שד"ל התנה בזה המתג שלא תהיה אחריו שוא רק תנועה , עי' מה שכתב בבכורי העתים תקפ"ט צד 101 , ואולם לית הילכתא כותיה ; ויאמר הח' רייכערסזאהן בחלקת הנקוד § קב כשיש תנועה ושוא נע בין שתי הנגינות בטל דין הדחיק כמו יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם (שמות ל"ג י"ד) , תִהְיֶיןָ לְאִישׁ (דברים כ"א ט"ו) , ודומיהם , ואם השוא באות שרשית לא יבטל , כמו וַאֲבַלְּגָה מְּעָט (איוב י' כ') , עֹשֶׂה פְּרִי (בראשית א' י"א) , אַרְצָה כְּנַעַן (שם י"ב ה')" עכ"ל , ולא נודע לי ההבדל שביניהם , וז"ל הרד"ק במכלול ע"ש ע"א „קוּמוּ צְּאוּ היא כמו מלה זעירא , כי השוא איננו נחשב , וכן קְּעָרֹתָיו — כי השוא איננו נחשב" עכ"ל , מבואר מדבריו שאין השוא נחשב למאומה בענין הדחיק , וכן עקר , ואולם טעם רפיון המלות הנזכרות יתבאר

לקמן

Digitized by Google

לקמן בשער המקרא אות ו' הערה א'; וז"ל הה' רח"ק במסלול מלת הנקוד שביל ק' „וְחָבַחְתָּ פֶּסַח וכיוצא בו יש להם משפט מלעיל בעלם אע"פ שבזולת קרוב הטעמים הם מלרע מפני וי"ו ההפוך — כבר ידעת שעקר מקור הטעם בהם מלעיל אלא שנעתקה להיות מלרע, ובהיות קרוב הטעמים לא יזוז ממקומו וישאר מלעיל" עכ"ל, עיי"ש. —

והנה פה הגיע המקום אשר יעדתי בשער האותיות אות א' הערה ג' לבאר אמתת מבטא הקמץ הנדחק בדין דחיק, אם יש ממש בדברי הרז"ה והנמשכים אחריו שאוברים אותו כהברת הקמץ החטף תולדת החולם, באמרם שהקמץ הרחב יוכל להשתנות לק"ח ע"פ שווי התמונה? ועתה הנני להגיד להקורא את הנראה בעיני. כבר חקרתי בפתיחה לשער התנועות שכל תנועה גדולה הנפסקת ע"י שוא נח או ד"ח תקצר הברתה ותשאר עומדת על מדרגת התנועה הקטנה המיוחדת לה לתולדה במהירות ובהברה, לפי"ז ראוי והגון לבטא את הקמץ הזה ממש כפי הברת הפתח תולדתו באין הבדל כלל, ויש לקרוא מעתה — אָרוּצָה־נָּא (ש"ב י"ח כ"ב), עָשִׂיתָ זאת (בראשית ג' י"ד), כאלו היה כתוב אֲרוּצָה עָשִׂיתָ וכיוצא בהם. וכן מצאתי אח"כ להרב רמ"א שנגע בזה גם הוא, וז"ל בדקדוק קטן משפט הדגש אות ב' „מה שאמרו כי הקמץ נדחק אין רצונו שנהפך לקמץ חטף שאיננו תולדתו אלא שנקטן ונקצר בקולו" עכ"ל, וכן נראה לי לקרוא מלת בָּתִּים וכל ניטן בפתח כאלו היה כתוב בַּתִּים אע"פ שהוא מנוקד בקמן רחב (עקר השם בַּיִת, וקבוצו היה ראוי להיות בָּיְתִים ע"מ עֲיָרִים מן עַיִר, ונשמטה היו"ד כמנהג אהו"י שזכרנו בסוף שער השוא והוסלה תנועתה על שוא הבי"ת בָּתִים, ובא אח"כ דגש תמורת הנח בָּתִּים) מ"מ אחרי שבא לפנינו בדגש תמורת הנח כבר נקטן הקמץ ונקצר בקולו עד שנשאר פתח תולדתו כאמור, ועי' עוד לעיל בשער השוא אות א' סוף הערה א' בשם הרב היש"ן. ומצאתי אח"כ להח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי לד 72 שכתב „הקריאה הנכונה battim ולא botim" עכ"ל עיי"ש, ונ"ל שהמתג הבא בלישון בַּיִת מורה על זה שהתנועה הזו איננה נקראת כמו שהיא נכתבת, והוא מעשה ידי הנקדנים, באופן שמלות לְבָתִּים לְבַדִּים (שמות ל"ז כ"ז) קריאתם שוה באין שום הבדל; ומה שבאו כל אלה וכיוצא בהם נקודים בקמן עם היות קריאתם האמתית פתח? הוא לדעתי בכדי לרמז על עקר מקורם בתחלה, שכן מנהג העברי לסמן במלה סימנים מובהקים לפעמים בכדי לרמז על מקור מחשבה בתחלה, יש מן הסימנים. שאינם נוהגים רק בכתיבה לבד, ויש שפועלים גם בקריאה (ומ"מ כלם סימני הברה הם) ועי' מה שכתבתי בזה בשער האותיות אות ג' ניון ב' בבאור הסעיף, ובשער התנועות אות ב' הערה א', ושם אות ג' הערה ד', ואות ד' הערה א', ואות ה' סוף הערה א' והערה ב', עיי"ש בכל המקומות הללו, ולשיטת הסוברים שהאות הכפולה במלת הִנְנִי רִבְבוֹת איננה נקראת כלל — מ"מ נכתבה בכדי להראות מקור מחשבתה. וז"ל הרד"ק במכלול קפ"ה ב' „שְׁתַּיִם לנקבות משפטה שְׁנָתַּיִם אלא שנפלה הנו"ן להקל, ונקדו אותה במשקל שנים ונשארה התי"ו דגושה בדגש קל כמו בִּשְׁנָתַּיִם לאות ולסימן שבן משפטה, כי לולא זאת היתה התי"ו רפה וכו'" עכ"ל, וז"ל הח' רווי"ה בהערתו ויקרא י"ט ל"ג „הסופרים נקדו מלה וָאֶשְׁקֳלָה בקמן חטף (עזרא ח' כ"ה), אע"פ שאין אחריו מאותיות הגרון, בכדי להודיע שההרכבה ממשקל אֶפְעַל בחולם לא מן אֶשְׁקַל, וכן ועל נגם אֲכַתְּבָנָּה (ירמיה ל"א ל"ג), ודם יִרְדֳּפֶךָ (יחזקאל ל"ה ו'), לקריאת בן אשר, ונקדו וָאֶשְׁקֲלָה (עזרא ח' כ"ו), וחברו (ירמיה ל"ב ט') בח"פ כי שניהם נגזרים ממשקל אֶשְׁקַל" עכ"ל, וכ"כ הרד"ק במכלול ד' י"ז ע"ב, וכ"כ ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור ד' כ"ד ע"ב אֶשְׁתֳּלֶנּוּ יִקָּבֳנּוּ אומר ר' יהודה חיו"ג כי הם על עקרם ומשפטם (ר"ל לרמז על עקרם) כי בלא תוספת המה בהברת או וכו'" עכ"ל, וכ"כ פרחון בחלק הדקדוק ד' ח' ע"ג כי לא יהיה בקמן חטף אלא פעל שהעתיד שלו במשקל יִפְעֹל כמו אֶשְׁקֳטָה ואביטה, אי נמי וָאֶשְׁקֳלָה, שהעתיד שלו

Digitized by Google

ישקט ישקל" עכ"ל, וכ"כ ר' יונה בהקדמה צד 84 „ויבוא קצת השער הזה בקמץ חטף העי"ן להורות על הוי"ו (ר"ל שנגזר מחולם) יֶהֶדְפֶם אֶצְדָנָה וכו'" עכ"ל, וכ"כ בצד 197 „וזאת ההקשה בכל פעל עתיד על משקל יִפְעֹל שתפול הוי"ו ותעמוד במקומה הקמצות, ולפעמים יפילו הקמצות להקל" עכ"ל, וכ"כ בצד 207 עיי"ש. כל אלה החטפין עקרן שוא. וכן הוא לדעתי טעם הקמצות בשם מָרְדֳּכַי בכל הספרים המדויקים להורות שהוא מגזר משם מָרְדָּךְ (ישעיה ל"ט א') (אח"כ מצאתי שכן היא גם דעת געזעניוס) והיה משפטו להנקד מָרְדְּכַי, אלא שנתחלפו התנועות במצבן (ובא על הדל"ת ח"ק בכדי לרמז על החולם) שכן מנהג הלשון העברית במקומות הרבה להחליף מצב התנועות, האותיות, והמלות, א) האותיות כמו כבש כשב שמלה שלמה קהלה להקה, ועי' בשער האותיות אות א' סוף הערה א' ולקמן בחלק השני מאמר שני אות ו' ציון פ', ובסנהדרין ד' ד' ע"ב בתוס' ד"ה לטוטפות, ובהוספה להמגיד שנה רביעית גליון 34 כ' הרשד"ל בתולדותיו „הבאתי שלש תיבות ראוי לפרשן בהפוך האותיות, והן, שהם גם אתה וְהֵרָעַל = וְהֵעָרֵל, יבש כחרש כֹּחִי = חִכִּי, כי שָׁבַחְתִּי מאכל לחמי = כָּחַשְׁתִּי ענין כחישות וחולשה" עכ"ל, ובהמליץ שנה ששית צד 388 בהערה ובשנה שביעית צד 249 כ' הח' דוד אייזיק לאנדעסבערג כי בוֹחֵר אתה לבן ישי = חָבֵר, ב) התנועות, עי' בשער השוא אות ב' סוף הערה א' בשם הרשד"ל, ולקמן בשער המקרא אות ג' הערה יו"ד צִוְּךָ = צִוָּךְ, ועי' במכלול קל"ג ב', ובד' כ"ו ע"א, ג) המלות, כמו כל תשא עון (הושע י"ד ג') טעמו כל עון תשא, וכן תולעת שני שני תולעת, עי' הל"ע § שה, וז"ל הגאון בפרושו מ"א ו' א' „למלוך שלמה על ישראל, פי' בשנה הרביעית למלוך על ישראל, וכמו וישיגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה וגו' שפרושו וישיגו אותם כל סוס רכב פרעה חונים על הים" עכ"ל, ועי' מכלול ד' פ"ט ע"א עד ד' צ"א ע"א, ובפרחון חלק הדקדוק שער ההפוך, וברקמה צד 121, ושם בשער ל"ב ול"ג, ובאפודי פכ"ט, עיי"ש. —

ואחד ממיודעי התוכח אתי להוכיח התחלפות הקמץ הרחב בקמץ חטף, ממה שמצא אָרָה לי (במדבר כ"ב ו') וכ' עליו הרד"ק במכלול ד' קל"ב ע"ב „יתכן להיותו מן הקל, והיה מבלי תוספת הה' אֹר בפלס סֹב, וכשתוסיף ה' על סֹב תאמר סָבָּה בחטף, ומפני שלא היתה הרי"ש ראויה להדגש הרחיבו תנועת האל"ף והוסבה לקמץ רחב וכו'" עכ"ל, וכן כתב בהגהות לויה חן שער ו' פ"ג כי עֲמָדְךָ (עובדיה א' י"א) בקמץ רחב תמורת קמץ חטף, וכן תאמר לְהָרְגָךְ (ש"א כ"ד) לכן אשר הרי"ש מעמדה בקמץ רחב, עיי"ש, וכן כל בנין הָפְעַל לגזרת אם פ"א הפעל אות גרונית הוסב בו הקמץ החטף לקמץ רחב, מעדות המתג, כי הקמץ החטוף אינו מקבל נגינה ומתג, כמו שכתב ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם בתור ד' כ"ג ע"ב ד"ה התורה כלה דינה להנקד בחולם „זה הכלל לעולם לא יבוא חטף קמץ באות שהנגינה בו" עכ"ל, וכ"פ שם בד' ג' ע"ב, וכ"כ הרוו"ה בהערותיו למאזנים אויפיבאך הערה כ' „כי לא תבוא לעולם נגינת טעם אצל קמץ חטף" עכ"ל, וכ"כ בהערתו דבריב ב' א' עיי"ש, והוא הדין מתג, וכן הָלְאָה ע"מ עָצְמָה ומ"מ יקבל נגינה, ואמרו הקדמונים לפי שהוסב בו הקמץ החטוף לקמץ רחב, והח' פינסקער כתב במבוא לנקוד הבבלי צד 119 „וכן הקמצין חברים להחולם, ולא דוקא הקמץ החטוף כמו מן יְכָלְתִּי = יְכָלְתִּיו, אלא גם הקמץ הרחב יבוא תמורתו כמו מן שָׁכֹלְתִּי = שָׁכָלְתִּי בהפסק שהוא קמץ גדול, וכן יבוא תמורתו במלת תָּאֳרוֹ מן תֹּאַר, פָּעֳלוֹ מן פֹּעַל וכו'" עכ"ל, וכן אמרו המדקדקים כי לבלתי הָפְכִּי (בראשית י"ט כ"א), בְּשָׁכְבְּךָ (דברים י"א י"ט), הנפרד מהם שְׁכֹב הֲפֹךְ פה"פ בקמץ רחב והוסבו לק"ח בנטייתם, וכן מן ראשׁ = רָאשֵׁי ישתנה החולם לקמץ רחב מוסף א' נחה, וכן מן קֹדֶשׁ = קָדָשִׁים; כל אלה הטענות מכריחות לכאורה אמתת ההתחלפות הנזכרת. —

וזאת

Digitized by Google

וזאת היתה תשובתי אליו, דע אהובי! שיש עם לבבי לקעקע את האבן הראשה אשר עליה יסדת פנת טענותיך, לפי דעתי יוכל גם הקמץ החטוף לקבל נגינה ומתג באין מפריע, ואני אינני הראשון בדבר הזה, אבל כבר כתב כן גם הח' דיסטענבערג בנוספות להמכלול ליק מאמר רביעי „אני בעניי לא אדע מה ענין קמץ רחב לפני ק"ח? ואם בעבור המתג שבא תמיד עמו — כבר הראית לדעת שגם בקמץ חטף יבואו מתג ונגינה" עכ"ל, ומלת אָרָה לפי שאין אחריו דגש בא עליו מתג; לא נשארו לפני רק שתי טענות שיש עוד לדבר בם, א — מהתחלפות החולם לקמץ מוסף א' נחה במלת רָאשִׁים, ב' — מהעתקת מקור הקל למשקל שְׁכָבְךָ, ואומר בתשובת הטענה הראשונה, דע שהקבוץ משם ראש היה ראוי להיות רְאָשִׁים, בשקל רְמָחִים כְּפָרִים מן רֹמַח כֹּפֶר, אלא שנעתק הקמץ הרחב מן הא' אל הרי"ש, ונשארה הא' נחה ע"ד אלה הנזכרים בשער התנועות אות ד' הערה א', ונשאר זה הקמץ בכל נטית הקבוץ; ועל דבר הטענה השניה, נראים בעיני דברי הרז"ה בצוהר התיבה תיבת הפעלים אות מ"ד „כל אלה ודומיהם שהעי"ן והלמ"ד בשוא אחרי קמץ חטף כלם שמות מקרים הם ממשקל פֹּעַל, ואינם כנויי המקור, כי הם מהנפרד אֹסֶף שֶׁבֶב הֹפֶךְ, ואולם המקור בחבור הכנוי הוא בְּאָכְלְכֶם והנועם שואית היא, ועם היות שנראה מהם כפי הוראתם שכנויי המקור הם, אין ראיה מהוראתם, כי שם המקרה והמקור מתיחסים זה לזה עד שיבוא זה תמורת זה" עכ"ל. —

ויוסף השואל ויאמר, זה דבר פשוט אצלי שאין הקמץ החטוף מוכשר לקבל נגינה וכמו כן מתג, תדע, שהרי מצאנו — רָנּוּ ליעקב (ירמיה ל"א ז'), רָנִּי עקרה (ישעיה נ"ד א'), גָּזִּי נזרך (ירמיה ז' כ"ט), חָגִּי יהודה (נחום ב' א') ודומיהם, מלרע שלא כמשפט הפעלים להיות הנגינה תמיד על תנועת עי"ן הפעל, כמו צהלי וָרֹנִּי (ישעיה י"ב ו'), קרחי וָגֹזִּי (מיכה א' ט"ז), תָּחֹגּוּ אותו (ויקרא כ"ג מ"א), וכמו שיתבאר בשער המקרא אות ג', אין זה אלא לפי שהקמץ החטוף איננו מוכשר לקבל נגינה ומתג; וזאת היא תשובתי אליו, דע אהובי! כי הענין הוא בהפך ממה שאתה מדמה, ואני אתה אשאלך, הגידה לי: מי זה איפוא הכריח לבעל הלשון לשנות את החולם לקמץ חטף עד שהוכרח בעבור זה להעתיק מצב הנגינה ממלעיל למלרע הפך המשפט? ובעוד שנעלם ממך הטעם — הנך יכול להפוך השיטה ולומר: שהיה עקר רצונו של בעל הלשון להעתיק מצב הנגינה למלרע, ואח"כ הוכרח לשנות את החולם לק"ח לפי שלא יתכן מציאות תנועה גדולה בלתי מנוגנת לפני דגש חזק, ואין להאריך יותר; ועוד אני עתיד להוכיח אי"ה בחלק השני מן המחברת מאמר שני אות י"א שכן היה שיטת הגאון בהכרח, שהקמץ אשר בְּהָאֳבַל הוא קמץ חטף ולא קמץ רחב; ממה שחשב שמה ארבע גזרות בבנין הִפְעַל אשר בהם אית"ן בק"ח עיי"ש, ובהכרח תהיה אחת מהן גזרת נחי פ"א אל"ף הָאֳבַל, וכל זה ברור, ועי' בכללים הקצרים אות ל"ג. —

ח) כן כתב רד"ק במכלול ד"ס ע"א, והביא לדוגמא עֹשֶׂה כָּל עֹשֶׂה פְּרִי, וכ"כ יהב"י הנקדן בעין הקורא בראשית א' י"א עֹשֶׂה פְּרִי דגש בעלילת דחיק" עכ"ל, ודע שזה הדין אחד הוא עם הדין הקודם, וכמו שהדין הקודם נוהג בין באות שרשית ובין בנוספת כמו וָלַיְלָה לְּלַיְלָה (תהלים י"ט ג') כ"ה גם בזה הדין כמו אֵלֶּה לָּךְ (בראשית ל"ג ה'), וכמו שבדין הקודם אם יש שתי תנועות בין שתי הנגינות הרפה קיים, כ"ה גם בזה הדין כמו אֵלֶּה בָרֶכֶב (תהלים כ' ח') וכמו שבדין הקודם נדחק הקמץ בין נגינה למתג, כ"ה גם בזה הדין כמו וְאֵלֶּה לַחֲרָפוֹת (דניאל י"ב ב'), ואין ביניהם שום הבדל זולתי מה שבדין הקודם צריכה הנגינה הראשונה להיות עצמית משא"כ בזה הדין השני, לפי שהסגול תנועה קטנה לכן גם נגינה נסוגה אחור מדחקת אותו, ולפיכך חלקם הגאון לשני דינים, ולא כללם כאחד; והנה באופן הראשון רהיפות הסקפה

מדחקת

Digitized by Google

מדחקת את התנועה האחרונה, ובאופן השני והשלישי שתי הנגינות מדחיקות אותה — עד שהוצרכו להחזיקה בדגש חזק, לכן נקרא זה הדין דחיק. —

ט) ר"ל שתי אותיות בג"ד כפ"ת דומות, או בי"ת ואחריו פ"א שגם הם קרובות בהברתן מאד, וז"ל תלמידו של הגאון המחבר הוא הרב בעל מנחת כליל בכללי הדקדוק שלו שבסוף ספר במדבר „שתי אותיות סמוכות מן בג"ד כפ"ת ממולא במ"ף והיינו בי"ת שואה ואחריו פ"א הבי"ת דגושה" עכ"ל, ולא הבדיל הגאון בין אות שמושית לאות שרשית; ונקרא זה המשפט אתא מרחוק, והטעם, לפי שכבד לבטא שתי אותיות דומות רפויות כאשר תסמוך הראשונה על השניה, לכן צריך המדבר להרחיק את המלה הראשונה מן השניה בעבור שיתכן להדגישה בדגש קל, ודוקא בראש המלה, אבל באמצע המלה לא יתכן לחלק מלה אחת לשתים, ועי' מש"כ ר' שלמה בן אברהם ן' פרחון במחברת הערוך חלק השרשים ערך צית, ובחלק הדקדוק ד' ד', ע"ב; ונמצאו רפוים ודגושים אחרי יהו"א שלא על פי המשפטים הנזכרים, וכמנהג הדגש החזק להיות גם הוא טפל ונגרע לפעמים לאיזה טעם פרטי, עי' מסרה דגולה ס' י"א, מנחת שי שמות כ"א כ"ו, ובמחברת דקדוק קטן להרמ"א משפט הדגש אות ג', ובמבוא לנקוד הבבלי צד 109, עיי"ש. —

ג. א) ר"ל לא דגש חזק ולא דגש קל, וז"ל ר' יונה בהרקמה צד 6 „ודע עוד כי לקצת אותיות ענינים מתיחדים בהם מכל זולתם מן האותיות, כמו שהחי"ת והעי"ן לא ידגשו כלל מבין שאר האותיות" עכ"ל, וכ"כ בצד 104 „ומהענינים שמתיחדות בהם האותיות הגרוניות שלא יהיו דגושות כי אם מעט, אבל החי"ת והעי"ן לא ידגשו כלל" עכ"ל, באור דבריו, שהראשונים יכניסו גם הא המפיק בכלל דגש, ואותיות א"ר מצאנום לפעמים בנקודת הדגש, כמו תְּבִיאּוּ (ויקרא כ"ג י"ז), וַיָּבִיאּוּ (בראשית מ"ג כ"ו), (עזרא ח' כ"ה), הֶרְּאוּ (איוב ל"ג כ"א) (עי' שער התנועות אות ה' הערה ה') הרי"ש והאל"ף דגושות, לא כָּרַּת שָׁרֵּךְ (יחזקאל ט"ז ד') שתי הרישי"ן דגשין, הַרְּאִיתֶם (ש"א י' כ"ד, שם י"ז כ"ה, מ"ב ו' ל"ב), הַרְּעִימָהּ (ש"א א' ו'), שֶׁרֹּאשִׁי (שיר השירים ה' ב'), מָרַּת (משלי י"ד י'), רְּע (ירמיה ל"ט י"ב), אולם אין הנקודות הללו מורות על הברת הדגשות שאנחנו מדברים ממנה, כי אם לאיזה הערה בעלמא, וכ"כ פרחון בחלק השרשים שרש ברר „הרי"ש אינה בת דיגוש, כי לא נמצאת מדוגשת דגש ממש בתוך עקר המלה כי אם מלה אחת שָׁרֵּךְ, רק אם יארע בה שום מאורע כגון הַרְּאִיתֶם שלא יתכן לומר אותה רפויה משום חתימה או שאילה, או הַרְּעִימָהּ שחששו לומר אותה רפויה שלא תסתר העי"ן ותראה כאל"ף, אבל בלי שום מאורע אין לך חוץ מן שָׁרֵּךְ בלבד" עכ"ל, ועי' בהרקמה צד 144; אבל לענין הברת הדגשות האמתית כבר כתב ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור רל"ה ד' ו' ע"א „כל בכל"ה לפני חי"ת וה' מעוררים בפתח כאלו יש בהם דגש כמו הַחֹדֶשׁ הֶחָרֵב כמו הַקֹּדֶשׁ, אבל לפני אר"ע נקמצים כמו הָאֹהֶל הָרְכוּשׁ הָעוֹלָם, כי אין באר"ע דין דגש כלל" עכ"ל, וכ"כ רש"י תהלים ל"ח ג' „דרך החי"ת להתנהג כמנהג דגושות ברוב מקומות, כגון כִּחֶשׁ לו, וממשקל דגש כגון דִּבֵּר וכו', ולא יאמר כִּחֵשׁ כאשר יאמר בֵּרֵךְ, לפי שאין דגושות נכר בר"ש, אבל בחי"ת נכר דגשות וכו'" עכ"ל, רצה לומר, שאותיות ה"ח עם שאין בנות דגשות גמורה כיתר האותיות — מקבלות הן מ"מ הברה פחותה מהברת הדגשות האמתית, וההברה הזו מספקת להשלים את התנועה הקטנה, וגם איננה מבטלת מלפניה המתג להיותה ממוצעה בין דגשות לרפיון, אבל אותיות אר"ע שלולות לגמרי מכל הברת הדגשות האמתית, לכן השלימו תמיד את התנועה הקטנה שלפניהם לתנועה גדולה; ויאמר המבאר לדרכי הנקוד המדקדק רל"ה בבאורו ד' ה' ע"ב „דע כי הטעמים הנמצאים באל"ף ועי"ן ג"כ בלתי השלמה הם זרים גמורים מבלי טעם וסבה כל עקר" עכ"ל, ועי'

בשער

Digitized by Google

בשער התנועות אות ה' ציון א' בבאור הסעיף, ודברי עלי בן יהודה הנזיר שהעתיקם הרד"ק במכלול פ"א ע"ב לא לנו הם, ועי' מש"כ הרב בעל אהל משה סי' ה'. —

ב) הטעם יתבאר בהערה ג', ועי' בחלק שני מאמר שני אות י', וז"ל הח' בן זאב בתלמוד לשון עברי § מג „ונראה לי כי לסבה הזאת (סבת דחיק) באה מלת מה לפני אה"ר בקמץ כדין לתשלום, כמו מָה רָאִיתָ (בראשית כ' י'), מָה אוֹמַר (יהושע ז' ח'), מָה הַדָּבָר (שמות י"ח י"ד), ולפני ח"ע בסגול, כמו מֶה עָשִׂיתָ לנו וּמֶה חָטָאתִי לך (בראשית כ' ט')" עכ"ל, ועי' בנין שלמה בית המלות חדר ג' חלון ב', ובמסרת ס' ויצא; ודע כי גם בשאר אותיות יבוא לפעמים נח תמורת דגש ר"ל שתשתנה תנועה קטנה לתנועה גדולה על דרך זה, כמו וַתֵּקַל גברתה (בראשית ט"ז ד'), הֵקַל בי (שם ל"א ז'), משפטם וַתֵּקַל הֵקַל בשלם וַתִּגַּשׁ דָּבָר; וכן יבוא לפעמים בהפך דגש תמורת נח, שתשתנה התנועה הגדולה לתנועה קטנה בסבת תוספת דגש אחריה, כמו וַיַּסֵּב אלהים (שמות י"ד י"ח), תַּלִּינוּ עלינו (שם ט"ז ז'), משפטם וַיָּסֶב תָּלִינוּ, ובכלל מנהג הדגש להיות נוסף ונגרע לפעמים; ודע כי אותיות הגרון גורמות לפעמים להפיל הדגש משאר אותיות, כמו כל לָמָּה דסמיך לאה"ע רפה ומלרע, בר מן תמשה, עי' בדרכי הנקוד לר' משה הנקדן עם באור ד' ח' ע"א, ובלקוטי קדמוניות צד קל"ה, ובמבוא לנקוד הבבלי צד 182 הוסיף גם דסמיך לאותיות השריקה זס"ש עיי"ש, וכן יפילו הדגש מאות שוית שלפניהם, כמו וַיִּקְרְאוּ וַיִּסְעוּ וַיְקַנְאוּ קִנְאָה (משלי ו' ל"ד). —

ג) זה טעם למה שקדם, כי על כן ישתנה התרק לצרי אחי אביו והשרק לחולם אחי אביו — לפי שלא תנוח שום אות או"י בפעל אחרי תנועה גדולה לתשלום דגש, ואין חרק גדול בלא יו"ד ואין שרק גדול בלא וי"ו; ואחרים חשבו שהנקודה תצטרף אל צורת התנועה הקטנה ונעשית צורת התנועה הגדולה, ודעת לנבון נקל כי דברי לצון הם; ודע שכן לא תניח אות או"י בפעל אחרי תנועה גדולה העתידה להשתנות לתנועה קטנה או לשוא בנטית המלה, כמו סֵפֶר קֹדֶשׁ = סִפְרוֹ קָדְשִׁי, צֵל כֹּל = צִלּוֹ כֻּלָּם, יִשְׁמֹר = יִשְׁמָר" = יִשְׁמְרוּ, וַיָּמֹת = וַיָּמָת, הָסֵב תְּסֹבּוּ = הֲסִבּוּ תְּסֻבּוּהוּ, סֹב = סַבּוּ, פּוֹקֵד פְּקֹד = פּוֹקְדוּ פְּקָדֻנִי, אֵת אֵשׁ = אֶת אִשּׁוֹ, קַרְסֹל אָדֹם עֵירֹם עֲבֹת = קַרְסֻלַּי אֲדֻמִּים עֵירֻמִּים עֲבֻתָּה, פְּקֹד דָּבָר = פִּקְדוּ דִּבְרֵי דְּבָרִים, שָׁכֵן = בְּשָׁכְנְ, ועוד עי' בתלמוד לשון עברי § ז הערה ב' § רנב בעתיד מהקל; ויאמר הח' ר"מ רייכערסאהן בחלקת הנקוד § ם „וי"ו חלומה חסרה לעולם, כמו עֲוֹן מִצְוֹת דוֹת, ובדניאל תְּהַחֲוֹן לֶהֱוֹן זִיוֹהִי" עכ"ל. —

ד. א) עי' לעיל בשער השוא אות א' וסוף הערה ג', וז"ל הרשד"ל במחברת מגד ירחים חלק רביעי צד 7 „מלת וּסְבָא היא נקראת בשוא נח, וכן היא קריאת כל הספרדים ואנשי איטליא, ורפיון הבי"ת לא יוכיח כלום וכו' הרי מבואר כי המשפט אשר שפט הרו"ה שכל שוא שאחריו רפה הוא נע — איננו נכון וקים בכל מקום וכו', וכן קָרְבָה אל נפשי גאלה, עָזְבָה יתומיך, הבי"ת רפה אע"פ שיש לפניה שוא נח, ודלא כהרו"ה" עכ"ל; ולקמן בכללים הקצרים אות י"ד הוסיף הגאון להרפות בג"ד כפ"ת שאחרי שוא נח תמורת שוא נע, ובכלל זה כל שוא שנשמט ממנו הדגש כמו חֻקְּכֶם אֶשְׁכֶם מן חֻקֵּי אִשּׁוֹ, וַיְדַבֵּר וַיְבָרֵךְ, ודומיהם, והטעם כי השמטת הדגש הוא להקל על המבטא ולא להכביד ולהוליד דגש קל באות רפויה. ועי' מאזנים להראב"ע ד' מ"ו ע"ב, ובהערות הרוו"ה הערה רפ"ד, ובהערתו ויקרא י"ט ל"ג, עיי"ש; עוד הוסיף שם הגאון להרפות בג"ד כפ"ת שאחרי נח נראה במקום נח נסתר, כמו הַבַּיְתָה הַמָּוְתָה נְעוּרַיִכִי מן בֵּית פרעה מוֹת ישריה נְעוּרִים, ועי' בשער התנועות אות ה' הערה ו'; ויאמר הרכמ"א בדקדוק קטן משפט הנקודות אות ה' „אם השוא שאחרי התנועה הפואית נופל על אותיות השריקה ש"ס ואחריו חרק גדול או צרי מושך יו"ד בפעל אז בג"ד

כפ"ת

Digitized by Google

כפ"ת שאחריו דגושים, כמו בְּכַפֵּיהֶם נִסְכֵּיהֶם (עי' רשב"ם בראשית מ"ג כ"ה) חַסְדֵי ה' (איכה ג' כ"ב, תהלים פ"ט ב') וכו', חֶשְׂפִּי שבל (ישעיה מ"ז ב'), אִסְפִּי מארץ (ירמיה י' י"ז)" עיי"ש; ודע כי התנועה השואית בזולת רפיון בג"ד כפ"ת הרי היא שוה לשאר תנועה קטנה, אחריה שוא נח, ואם יבוא אחריה שוא שהוא צריך להתנועע בהכרח — אז יבוא עליה מתג על הרוב, כמו צִלְלֵי ערב (ירמיה ו' ד'), בְּהַרְרֵי עד (חבקוק ג' ו'), הַרְרֵי קדם (דברים ל"ג ט"ו), בְּגִלְלֵי (יחזקאל ד' י"ב), כל אלה באו מתוגים בספרים מדויקים זולתי מעטים, כמו טובים היו חַלְלֵי חרב מֵחַלְלֵי רעב (איכה ד' ט') ודומיהם, וכן טָעֲמוּ נַעֲרֵי כַּאֲשֶׁר הַעִירֹתִי הָאַתָּה ודומיהם כלם מתוגים; ודע כי לפעמים ישמש הדגש הקל שאחרי שוא נח בסבת אות כבדה, וביחוד הרי"ש, כמו שַׁרְבִיט מַרְכֹּלֶת יַרְבֶּה מִדְבַּר אַרְבָּא קַרְבַּן הַרְבֵּן צָרְפַת חַרְבוֹנָה צָרְתָן יָקְתְאֵל יָקְדְעָם. —

ה. א) הדגש אשר בכנויי פְּקָדַתְהוּ יִפְקְדֶנּוּ, יש אומרים שאיננו רק להכשר התנועה שלפניו, והיא דעת הרז"ה בבנין שלמה בית הכנוים חדר ראשון חלון שלישי וביסוד הנקוד שער הכנוים יסוד י"ח, והח' רח"ק במסלול מסלת הכנוים שביל ל"ג ושביל כ"א; ויש אומרים שהדגש הזה מורה על חסרון הה"א שאחריו, פְּקָדַתְהוּ יִפְקְדֶנְהוּ, עי' לקמן בחלק שני מאמר שני אות ו' ציון מ"ם, ובבנין שלמה בית הדגש חדר חמישי חלון ס', וכ"כ הרב בעל מנחת יהודה בחדושי ברכות ה' ע"א, וכ"כ הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 84, וכ"כ הראב"ע בצחות ברלין ד' ל"א ע"א „שְׁמָרַתְהוּ בחסרון הה' וְהִבְלַעוּ בדגשות התי"ו שְׁמָרַתּוּ" עכ"ל. ועי' תל"ע § לז. וז"ל הרב ר' עמנואל אש בגיונו בספר לוית חן שער ראשון סו"פ י"ג בהג"ה „כתב בעל לשון למודים וז"ל. וחשבו קצת מדקדקים שלא יבוא לעולם דגש כי אם לתשלום האות שלפניו. ועל כן אמרו שטרם וַיִּסֹּב אלהים וַיִּדֹּם השמש נסב נדם, ואין ספק שזהו נטיה מן האמת, כי שרש אלה סבב דמם, והדגש יכול לבוא לתשלום האות החסרה לפניו או לאחריו" עכ"ל, ודבריו ראוים להאמר. —

ג) על חסרון נו"ן פ"א הפעל, ולפעמים יו"ד פ"א הפעל אם עה"פ צד"י, כמו יצב יצר יצת = אַצִּיב תִּצֹּר יַצַּת; על חסרון עה"פ בשמות, כתב הח' ר' יוסף שיינהאק בתולדות הארץ חלק שני הערה ק"נ „שהדגש בשם שִׁטָּה (ישעיה מ"א י"ט) הוא ג"כ לתשלום נו"ן שִׁנְטָה בלשון ערב" עיי"ש, ועי' ג"כ מש"כ הח' ר' שלמה רובין במחברת גאון יהודה וירושלם חלק שני פרק ששי סי' ג' צד 41 בהערה „סַדִּין בדגש הדל"ת המורה על חסרון נו"ן הממולא בשאר לשונות כמו סַפִּיר בארמית סַנְפִּירוֹן, גִּבּוֹר בסורית גַּנְבְּרָא, וכן סַדִּין מתורגם בשאר לשונות סַנְדִּין" עכ"ל, עיי"ש, וז"ל הח' ריב"ל בהערה לפרק ל"ז מספרו בית יהודה „השם בַּת לקוח מלשון ארמית ושאר כְּנָוָתֵהּ (עזרא ד' ז'), וראוי להיות בֶּנֶת (בַּנְתְּ) אבל עשו תמונה עברית שדרכה להשמיט הנו"ן כנודע, כמו עֵת וראוי עֶנֶת (עֶנְתְּ) וכ"ה בלשון ארמית וּכְעֶנֶת" עכ"ל. וז"ל הח' רא"ה ווייס בהמגיד שנת חמש עשרה צד 5 „מלת אַשָּׁה (ישעיה ו' ד') קרוב אצלי כי אחת היא עם אלשות (יחזקאל מ' ל') ונשמטה אות ל' שכן מתכונת הלמ"ד להיות נדחקת וכו'" עכ"ל. —

ד) ולפעמים גם שאר אותיות, תְּכַסֶּה שנאה במשאון (משלי כ"ו כ"ו), וְתִנַּשֵּׂא מלכותו (במדבר כ"ד ז'), למה תִּשּׁוֹמֵם (קהלת ז' ט"ז), וְנִוַּסְּרוּ כל הנשים (יחזקאל כ"ג מ"ח). ולדעת קצת באו כן להורות שיש בהן הרכבה הנפעל גם כן. — ה) כנ"ל וכן הוא בהכתב יד אשר לפני, ועי' הערה ו'. —

ו) על הרוב נכר ההבדל ביניהם ובין ה' הידיעה, ה' הידיעה לא תקשר בפעלים, ולא בשם ששם הַבַּיִת פרעה או הַבֵּיתִי, וכאשר תבוא לשמש במלה שראשיתה אחת מאותיות בבל"ם

תקדם

Digitized by Google

תקדם האות המשמשת לפני הה׳ בהארץ כהארץ להארץ מהארץ, ואלופיה בה׳ התימה והשאלה, ועי׳ בחלק שני מאמר ראשון עקר ו׳ ציון א׳; ודעת הרז״ה בצוהר התיבה תיבה הדגש אות י״ב שהדגש הבא אחרי ההא״ן המשמשות ישלים נו״ן הֵן עיי״ש, וגיזיניוס אומר שה״א הידיעה נגזרת ממלת אַל־ בערבית המשמשת לידיעה והדגש משלים את הלמ״ד, ועי׳ בספר מספיק לדקדוק לשון ערבי לשה׳ גאלדענטהאל ד׳ ע׳ ע״א; ודע כי מנהג העברי כאשר הכבד עליו אות יפילנה מן המבטא וישלימנה בדגש חזק, והגאון לא חשב רק את הכוללים, לפעמים ישלים הדגש לאות רי״ש דַּמֶּשֶׂק תחת דַּרְמֶשֶׂק כן העיר הה׳ שולמאן, ולדעתי יהיה זה טעם הדגש אחרי השי״ן המשמשת הנגזרת ממלת אשר; ופעמים ישלים את הדל״ת, כמ״ש הרד״ק במכלול ס״ע ב׳ בשם אביו הריק״ם כי מלת אֲגַפֶּיךָ (יחזקאל ל״ט ד׳) היא כמו כנפיך ודינה אֲגַדְּפֶיךָ, ועי׳ ילקוט יש״ר סי׳ ז׳; ולפעמים יפיל העברי לאחת שתי האותיות מבלי תשלום דגש אַחַת לָלֶת תחת אַחַדְתְּ לָלֶדֶת, כחצות הלילה אֲנִי יוצא (שמות י״א ד׳) טעמו אדני, וכן למען תדעו, כי אני ה׳ אלהיכם (דברים כ״ט ה׳) טעמו אדני ה׳ אלהיכם, כי לפי ענין הפרשה הם דברי משה, וכן זכר אני מה חלד (תהלים פ״ט מ״ח) טעמו אדני ע״ש. וכן ראו עתה כי אני אני הוא (דברים ל״ב ל״ט), כלומר אני לבדי אדון כל הארץ״ ופני המן חָפוּ (אסתר ז׳ ח׳) הוא כמו חָפְרוּ, וכן מִשְׂאוֹתֵיכֶם (יחזקאל כ׳ מ׳) פי׳ רש״י כמו משארותיכם״ ל׳ הה׳ רייפמאן בהכרמל שנה ששית צד 275; ולפעמים יבוא דגש נוסף בהפסק הדבור, כ״כ פרחון בחלק השרשים שרש חדל „הדגש של בישראל חָדֵלּוּ (שופטים ה׳ ז׳) משום הפסק הדבור״ עכ״ל, וכן כתב בשרשי יצחק גזל נשת תעה ע״ש; ולפעמים יבוא דגש נוסף להעיר על ברור ההברה שלא להחליף אות באות, כמ״ש ר׳ יונה בהקדמה צד 143 „יש שידגשו העברים את האות לבלי מה שזכרנו אך לגלות האות ההיא הדגושה כאשר יראו שתתערב באחרת הקרובה אליה במוצאה, כדגש קו״ף יִקְּהַת (בראשית מ״ט י׳) וקו״ף עִקְּשׁוּת (משלי ד׳ כ״ד) מיראתם שתדמה לכ״ף, וכדגש צד״י עַצְּבוֹתָם (תהלים ט״ז ד׳) מיראתם שתדמה לסמ״ך״ עכ״ל, וכ״כ פרחון בחלק השרשים בשער הדגוש שבשרש כחד „וגם מדגישין אותיות כדי לחוס עליהן שמא ישתנה המשמע שלהן כגון הַצְּפִינוֹ (שמות ב׳ ג׳) דגשו לצד״י שמא תראה הַסְּפִינוֹ וכו׳״ עכ״ל, וכ״כ בשרשי יקה קרה רעם עיי״ש, וכ״כ הריק״ם בספר רִקְמָה (משלי ד׳ י״ג) „דגשות צד״י נִצְּרֶהָ אינו לענין כי אם להפרים הצד״י מן הסמ״ך״ עכ״ל, וכ״כ הרא״ב בספר הבחור מאמר שני עקר ששי אות ה׳ „ולי נראה הטעם לדגשות יַצִּיעַ יַצִּית לפי שהצד״י והסמ״ך קרובים במבטא לכן מדגשה הצד״י לחזק קריאתה״ עכ״ל; ויאמר הרז״ה ברביעי מדגש שלפעמים יבוא דגש נוסף להפלגת הענין, עיי״ש, וז״ל הרב בעל אהל משה בסי׳ פ״ה „לפעמים יבוא דגש באותיות הכנוים להפלגת הכנוי, אוֹדֶךָּ וִיחָנֶךָּ, ובמלות שאי אפשר להדגש הזה לבוא באותיות הכנוים לסבה מן הסבות יבוא אות נו״ן תחת הדגש להראות ההפלגה ההיא (שכן דרך הנו״ן לבוא תמורת הדגש כמו שדרך הדגש לבוא תמורת הנו״ן, וכן כְּהִנְדֹּף עשן תִּנְדֹּף אין הנו״ן פ״א הפעל רק תמורת הדגש כְּהִדֹּף עשן תִּדֹּף משרש דף) כמו יְסוֹבְבֶנְהוּ יִצְּרֶנְהוּ יְשַׁבְּחֻנְךָ עכ״ל, ועי׳ לעיל בשער האותיות אות א׳ הערה ד׳; וכמו שהדגש נוסף כן הוא נגרע לפעמים להקל מעל המבטא או על הוראת הענין, ועל הרוב הוא נופל מאות שואית, ועי׳ לעיל אות ג׳ הערה ב׳, כמו כל הַלְוִיִּם וכל וַיְבַקְשׁוּ מְבַקְשִׁים וכל שאינם בהיות הקו״ף בשוא, וכן יַעַקְשׁוּ יִנַקְשׁוּ, ועי׳ בנימוקי המכלול להה׳ ריטטענבערג ד׳ כ״ח ע״א, וכל מִלְמַעְלָה מִקְצֵה וכל הַצְפַרְדְּעִים רפוים, וכן ברא״שונה מהדומות כשהיא בשוא כמו הַלְלוּ בְּעַנְנֵי הַמְלַקְקִים בְּהִתְחַנְנוֹ, וכן כל מ״ם הבינוני כשהיא בשוא אחרי ה״א הידיעה רפויה הַמְפַקֵּד הַמְפֻקָּד הַמְבָרֵךְ הַמְבֹרָךְ הַמְשִׁיבָה, ולדעת הרוו״ה בהערתו לתפלה נשמת דוקא אם פ״א הפעל בפתח, ובספרים מדויקים הה״א במאריך והשוא נע, וכן כל יו״ד שואית אחרי ה׳ הידיעה, זולתי

אם

Digitized by Google

אם תהיה אחרי היו"ד אחת מאותיות ע"ה כמו היעצים היונים היהודים ודומיהם, כ"כ במבין לתל"ע § לג. וכן כל יו"ד שואית אחרי הוי"ו המהפכת וידבר ויבל רפויה, וכן יפול הדגש מנטית משקל פעלון כמו מן זכרון שברון הגיון = זכרון שברון הגיון; ויש לזכור מה שכתב ר' יונה בהרקמה צד 157 „ואל תתמה על חסרם קצת המלה כמו אמרם אי נקי במקום איש נקי וזולתו ממה שזכרתיו, כי המלה כאשר היא נוהגת בלשון הרבה יקלו אותה, וגם זולת העברים עושים כעין זה" עכ"ל, והשתמשו בסברה זו מדקדקים רבים; והסכימו המדקדקים שאין בכח דגש אחד להשלים חסרון שתי אותיות, ועי' בספר חקה להריק"ס (משלי ח' כ'), ויאמר הרשד"ל בבכורי העתים הקפ"ח צד 124 „מצאתי הרבה מלות אשר לפי הדקדוק המה מהקל, והסברה נותנת שלא תהיינה כי אם מהנפעל, כמו ויצג תתך חמתי ולא ידח ממנו עד יקום גוי אויביו, הנה בכל אלה לבי אומר לי כי אע"פ שהמדקדקים גזרו אומר שאין דגש אחד עושה שתי שליחיות להורות על הבנין ועל שה"פ יחד ושעל כן אי אפשר לניגש ורעותיה שתהיינה מבנין נפעל כי אם מהקל, ראוי לנסות יותר אחרי הסברה ולומר שלפעמים יסבול בעל הלשון שתחסר אות אחת בלי שיהיה שום סימן מורה על העדרה" עכ"ל, וכן כתב בלקוטי קדמוניות צד קצ"ד אות ד' מתגרות של עב"ם „וכבר יש מי שאמר שמשפט ויז = וינזה וכן המשפט ביזה = ינזה" עכ"ל, ועי' בחלקת הנקוד מאמר שני הערה 24.

נשלמו ההערות לשער הדגש

הערות לשער המקרא

א. א) כ"ה בסכ"י, ולפעמים תשתנה תנועה גדולה לתנועה קטנה בסבת ההקפה, וזה השנוי — אם בתמונה כמו לך־לך (בראשית י"ב א'), שמר־לך (שמות ל"ד י"א). ואם בהברה כמו בן־תעשה (שמות כ"ב כ"ט), עי' בשער התנועות אות ה' הערה ב', ולפעמים תחקים התנועה הגדולה בתמונתה והברתה והגה הנראה ישתנה לשוא נע כמו שבארתי שם אות ו' הערה א', ואז יקדם לו מתג; וסדר השתנות, התנועה הגדולה לתנועה קטנה: החולם והמלאפום ישתנו לק"ח, הצרי והחרק ישתנו לסגול, כי הם מוכשרים יותר לפני שוא נח כמ"ש לעיל שם אות ה' ציון א' בבאור הסעיף. —

ב) הקדים לפרש מלרע לפני מלעיל הפך הסדר הנכון? לפי שרוב מלות השפה העברית מלרע, עי' פתיחת המחברם § י"א, והקדימה תמיד למלרע על מלעיל; ודע שהתנועה הגדולה קודמת לקבל הנגינה מתנועה קטנה, והאות השרשית קודמת לאות שמושית. —

ג) כצ"ל, וכ"ה בהכת"י, ועי' בהכללים הקצרים אות ל"ד, והנה רבינו הזהיר לקרוא גם ששטא על מקומו הראוי אע"פ שכבר נקד בעל הטעמים תרין פשטין בהיות המלה מלעיל? נראה שבא להציל את התרין פשטין מקריאה מוטעת כדרך שיקרא ר' שמואל ארקוואלטי בדוכתא אחרינא לעיל שם אות ה' הערה ה', ועי' מה שאכתוב בשער הנגינות אות ז'. —

ב. א) כצ"ל, וכ"ה בהכת"י, והטעם לכל זה? כי אם לפני הגה הנראה תנועה גדולה — הנגינה בה בהכרח, שלא יתכן נח נראה אחרי ת"ג בלתי מנוגנת, ואם לפניה תנועה קטנה ובה דגש חזק או שוא לפניה שוא נח — ג"כ הנגינה בה בהכרח לפי מה שכתב הגאון לעיל שם אות ה' שלא יתכן להיות שוא נח או ד"ח אחרי נגינה שוא אחריה ת"ק עיי"ש, ואין

מעגה

שנה לשנות את השוא הנח במלה בַּרְזֶל לשוא נע כי אחרי נגינה בעלת חמשת המשקלים יתכן להיות שוא נע, כמ"ש הגאון בשער השוא אות א'? זו אינה שנה, לפי שכן היא גזרת המלה להיות בשוא נח, ומש"כ „שוא כל שהוא" רוצה לומר שוא נח שאחרי תנועה שואית כמו כְּדָבָר בְּדָבָר. —

ג. א) הטעם כתב הרב בעל אהל משה בסי' ל"ס, לפי שתנועת עי"ן הפעל תשתנה על משקלים שונים, פָּעַל פָּעֵל פָּעֹל, הִפְעִיל הִפְעֵל, ע"כ שמו עליה הנגינה. בכדי להרגיש השמי היטב, עיי"ש, ועי' בשער הדגש אות ב' הערה ז', ואם עה"פ בשוא הנגינה בלמ"ד הפעל, שָׁמְרוּ שָׁמְרָה, כי הקדימה למלרע; ובנחי העי"ן וכפולים שנעדרה מהם עי"ן הפעל והוסלה תנועתה על פ"א הפעל הנגינה בפ"א הפעל, קָמוּ קַמְתִּי, ועי' בחלק שני מאמר שני אות ו' ציון י"א; ולפעמים תהיה בהם הנגינה מלרע בסבת אות גרונית שבראש המלה שאחריהם, כמו שָׂמוּ אותי (בראשית מ' ט"ו), תָּרוּ אותה (במדבר י"ג ל"ב), רָמוּ עיני (תהלים קל"א א'), נָעוּ עורים (איכה ד' י"ד), ובוֹשָׁה החמה (ישעיה כ"ד כ"ג), ועי' בנימוקי הח' ריסמענבערג להמכלול ד' ק' ע"ב וד' ק"א ע"ב וד' קכ"ז ע"ב „וְרַבָּה עליך (שמות כ"ג כ"ט) מפני הסמכו לאות גרונית" עכ"ל ועי' לקמן הערה ב' והערה ז' והוא ע"ד מאמר המסרה „כל למה דסמיך לאה"ע רפה ומלרע" שזכרתי לעיל בשער הדגש אות ג' הערה ב', ועי' מש"כ הח' לערנער במורה הלשון טוספות § 86 ד, והח' רייכערסואהן בחלקת הנקוד § קל"ד ב'. וזה הכלל מבוא הנגינה על תנועת עי"ן הפעל הוא רק בפעלים ולא בשמות.

ב) כל פעל עתיד שהנגינה בו מלרע בעי"ן הפעל וכו' לבד אם לפניה, ר"ל לפני תנועת עי"ן הפעל, שוא נח או דגש חזק, לפי שהנגינה בדמיון נסוג אחור, ובא' איתן תשאר הנגינה מלרע גם בוי"ו ההפוך, כמו וְאָקוּם וָאֵשֵׁב וְאוֹמַר וָאֲגָרֵשׁ, זולתי בגזרת נחי למ"ד ה' תשוב מלעיל, כמו וָאֵפֶן וָאַעַל וָאַעַשׂ וָאֵרֶא; וז"ל הח' בן זאב בתל"ע § נא „כל גזרת נחי פ"א יו"ד שאית"ן בחרק מושך יו"ד בפעל ג"כ מלרע אף בוי"ו ההפוך כמו וַיִּישַׁן וַיִּיטַב, וזה בבנין הקל" עכ"ל, ויאמר הרוו"ה בראשית מ"א ח' „כבר אמרו הקדמונים שמדרך ההתפעל להניח את הדבור בתיבתו מלרע בבוא וי"ו פתוחה בריש תיבתו, כמו וַיִּתְנַכֵּר אליהם (בראשית מ"ב ז') וַיִּתְמוֹדֵד על הילד (מ"א י"ז כ"א) וַיִּתְגָּעַשׁ (ש"ב כ"ב ח'), ודומיהם, ובנפעל תשוב הנגינה מלעיל כמו וַיִּנָּגֶף וַיִּלָּחֶם וַיִּצָּמֶד, וכן כל וַיִּנָּחֶם מלעיל, בר מן ב' מלרע, ואמרו ששני אלה הם באמת מן ההתפעל הקל כי כבר מצאנו התפעל קל, וַיִּתְפָּקְדוּ הָתְפָּקְדוּ, וכן דעת רש"י שהרי חבר יחד וַתִּתְכַּס (בראשית כ"ד כ"ה) עם וַתִּקָּבֵר וַתִּשָּׁבֵר, והורה בזה שגם הם מן ההתפעל להיותם מלרע, ומלת וַתִּתְפָּעֶם מרכבת מן הוראת הנפעל וההתפעל" עכ"ל, ועי' בחלק שני מאמר שני אות וי"ו, ועי"י העתקת הנגינה בעלילת וי"ו ההפוך תשתנה התנועה הגדולה שבסוף התיבה לפני נח נראה לתנועה קטנה, וסדר ההשתנות ע"ד שהתבאר לעיל אות א' הערה א', עיי"ש, כמו מן יָקוּם יָסֹב = וַיָּקָם וַיָּסָב, ומן יָקִים יָסֵב = וַיָּקֶם וַיָּסֶב, והשתנה התנועה הקטנה לפתח להרחבת אות הגרון, כמו וַתָּנַח וַתָּנַע וַיָּעַף וַיָּעַד; ובנחי העי"ן יבואו לפעמים ע"ד וי"ו ההפוך גם בזולתו, כמו אל תָּשֶׁת ידך (שמות כ"ג א'), מה יָּגֶל מאד (תהלים כ"א ב'); ואופן העתקת הנגינה בוי"ו ההפוך בגזרת נחי למ"ד ה', בבנין הקל — תשמט הה' לה"פ ותנועת עה"פ הוסלה על פה"פ, כמו מן יִקְנֶה תִּבְנֶה = וַיִּקֶן וַתִּבֶן, ובבנין הפעיל — ישתנה פתח אית"ן לפתח קטן כמו מן יַפְנֶה = וַיֶּפֶן, כדי שלא להוליד דגש בפ"א הפעל, כי טבע הפתח להדגיש מה שאחריו גם בנגינה, כמו שכתבתי בשער התנועות אות ה' הערה ו' בשם הח' ריסמענבערג, ובחלק שני מאמר שני אות ו' ריש ציון י"א, עיי"ש, ואם פ"א הפעל אות הגרון אז אין לחוש לזה ויתקיים הפתח על עקרו, כמו וַיַּחַר וַיַּעַל, ולדעתי זהו הטעם ג"כ לסגול פה"פ במשקל פֶּעֶל מֶלֶךְ עֶבֶד, שעקרו בפתח מַלְךְ עַבְדְ כמו שיתבאר בשער השמות,

Digitized by Google

ונשתנה לסגול שלא להוליד דגש, ואם עה"פ גרוניה יהקים הפתח, נַעַר שָׁחַר, ועי' לקמן בחלק שני שם ציון ה', ובבנין נפעל וכן בהבניינים הדגושים שהפ"א מנוקדת בתנועה נשמטה הה' עם תמעת עה"פ, כמו יִקָּרָה יִצָּוֶה יִתְגַּלֶּה = וַיִּקַּר וַיְצַו וַיִּתְגַּל, ובגזרה זאת יבואו פעלים רבים ע"ד וי"ו ההפוך גם בזולתו, כמו יְרֶב בארץ (בראשית א' כ"ב), אל תֵּפֶן (במדבר ט"ז ט"ו), אל תֶּרֶף (תהלים קל"ח ח'), יַפְתְּ אלהים (בראשית ט' כ"ז), וכן בצווי השוה אל העתיד, כמו גַּל עיני (תהלים קי"ט י"ח), הַעַל את העם (שמות ל"ג י"ב), וְהִתְגָּר בו (דברים ב' כ"ד). —

ג) לשון המדקדק רח"ק במסלול מסלת הנקוד שביל כ"ד „כאשר תכנס וי"ו ההפוך במלות שסופם תִּי תָּ תהיה בהם הנגינה מלרע, כמו וְשָׁמַרְתָּ כל חקיו (שמות ט"ו כ"ו), וְדִבַּרְתִּי אתך (שם כ"ה כ"ב)" עכ"ל, וז"ל הח' לערנער במורה הלשון § 86 „בפִּעֵל וְהִפְעִיל מנחי למ"ד ה' אם עה"פ בגרי הנגינה מלרע כמו וְכִסֵּיתִי (יחזקאל ל"ב ז'), וְגִלֵּיתִי (ירמיה ל"ג ו'), ואם עה"פ בחרק הנגינה מלעיל, כמו וְהִכִּיתָ (שמות י"ז ו'), וְהַעֲלִיתָ (שופטים ו' כ"ו), אולם אם הם סמוכים במפרת למלה שהתחלתה א"ה אז גם בחרק עה"פ מלרע, כמו וְצִפִּיתָ אותם (שמות כ"ה י"א — י"ג — כ"ד), וְהִשְׁקִיתָ את אותם (במדבר כ' ח', ירמיה ל"ה ב') (וכ"כ הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 179 „וְהִשְׁקִיתָ ד', ג' מנהון מלרע וחד מלעיל, כ"ל שהמלרעיים הם דסמיכין למלה שתחלתה א' דסייט את אותם אותו, והמלעיל ברגלך" עכ"ל) ויוצא מאלה וְהִרְבֵּיתָ את (דה"א ד' י') מלעיל לתנאי, וְצִוֵּיתִי את (ויקרא כ"ה כ"א), וְכִסִּיתָ (דברים כ"ג י"ד), ונוכל לומר שמוריה ג"כ לתשובת התנאי, הא' על וכי תאמרו, הב' על והיה בשבתך חוץ, כי הבאים לתנאי על הרוב הם מלעיל, כמו וְאָכַלְתִּי חטאת (ויקרא י' י"ט), וְאָמַרְתִּי חי אנכי (דברים ל"ב מ')" עכ"ל; ויאמר הראב"ע במאזניו אויפיבאך ד' ל"ז ע"ב ד"ה היורדים „אותו השתית וְבָרַתָּ (דברים כ' כ') היה ראוי להיות מלרע, ובעבור היותו באתנחתא שב מלעיל, וכמוהו פן אורש וְגָנַבְתִּי (משלי ל' ט'), ואולי בעבור היות וְגָנַבְתִּי מלעיל היה הבא אחריו ג"כ מלעיל וְתָפַשְׂתִּי, כענין מוֹצָאָיו וּמוֹבָאָיו (יחזקאל מ"ג י"א) שהיה ראוי להיות וּמְבוֹאָיו, ובא כן בעבור זווג המלות" עכ"ל, וזה המנהג מן הזווג הוא עקר גדול בלשון עבר, וז"ל הרד"ק במכלול קנ"ב ב' „ובא בשרק תחת חולם במלת תהומות יְכַסְיֻמוּ (שמות ט"ו ה'), ואמרו כי בא כן לזווג עם השרק אשר ביו"ד", עכ"ל, ובחלק הענין שרש הגה כתב הורו וְהוֹגוּ (ישעיה נ"ט י"ג) מקור, ובא בחולם הה' לזווג המלות, כי הורו בחולם על המשפט כי הוא מן ירה ובא הוגו כמו כן בחולם לזווג המלות, כמו את מוֹצָאֲךָ, ואת מוֹבָאֲךָ, כן כתב אדוני אבי ז"ל" עכ"ל, וז"ל ר' יונה המדקדק בהקדמת הרקמה צד X „אמרם מדיח ומליח ומדיח (חולין קי"ג א') רצו בזה השוות המלות וזיווגם כי ממנהג העברים לעשות כן כאמרם את מוצאך ואת מובאך (ש"ב ג' כ"ה) ומוצאיו ומובאיו, ועקר מוֹבָא מָבוֹא" עכ"ל, ושם בצד 187 „אמרו תהומות יְכַסְיֻמוּ בשרק מפני שהוא אצל השרק אשר ביו"ד" עכ"ל, ושם בצד 199 „ואני סובר שהיה דעתם בשתי המלות לרדוף מה שלפניהם והיא סברת ר' יהודה בהם כ"ע" עכ"ל, וז"ל הראב"ע בפי' התורה (דברים ח' א') „וִירִשְׁתֶּם בעבור שבר הוי"ו נשבר גם הרי"ש" עכ"ל, וז"ל פרחון בחלק הדקדוק ד' ט' ע"א „וַתִּגְבְּהֶינָה וַתַּעֲשֶׂינָה (יחזקאל ט"ז נ') פי' וַתִּגְבַּהְנָה אבל משום זווג המלה לשום אותה כמשקל וַתַּעֲשֶׂינָה (יחזקאל ט"ז נ') עכ"ל, ושם בחלק השרשים שרש בזה עיי"ש, וז"ל הרוו"ה בהערותיו למאזנים הערה ש"ט „הַבֹּגֵי הַבְּנֵי (ישעיה ס"ה א') השני בזקף ובצרי כדין ובעבורו בא גם הראשון בצרי" עכ"ל; ולפעמים מנהג העברי להרחיק הזווג ולרדוף אחרי השנוי, וכך יפה לו, כמ"ש פרחון בחלק הדקדוק ד' ד' ע"א „וכן שנו הַזְּבוּלֹנִי (במדבר כ"ו כ"ז), כי משפטו הַזְּבוּלֻנִי מן זְבוּלֻן, אבל אמרו נצריך ממין

אחד

Digitized by Google

אחר יתנגן הדבור, ראוי לשנוהו כדי ליפותו" עכ"ל, וז"ל בד' פ' ע"א „יאבַל יאחֵז משפט שיהיו כמשקל יִפְעַל, וכשבאו להחליף הא' בוי"ו להקל הדבור שנעו בשני חולמים הוצרכו לפתוח האחרון ולשומם יִפְעַל" עכ"ל, וכ"כ ר' יונה בהרקמה צד 203 „יאבַל יאמַר עקרם להיות על דמיון יִפְעַל אבל בעבור שבחרו בפעלים האלה רפיות הפאים עם הראותם כבד עליהם שיניחום על יִפְעֹל מפני הקבוץ שני קְבוּצִים בכל פעל מהם אלו היו אומרים יאבֹל יאמֹר והעתיקו אל יִפְעַל" עכ"ל, וכ"כ הרד"ק במכלול ליק ד' פ"ד ע"ב עיי"ש, ובעבר מבנין נפעל לגזרת נחי העי"ן נאמר מן נָסוֹג = נְסוּגֹתָ נְסוּגוֹתִי נְסוּגוֹנוּ, וכן בשמות מלא וחסר אוהב הוא את השנוי, כמו זְבֻלוּן (בראשית ל' כ') זְבוּלֻן (שמות א' ג'), מוטות עץ שברת ועשית תחתיהן מֹטוֹת ברזל (ירמיה כ"ח י"ג), על אודֹת בנו (בראשית כ"א י"א) על אֹדות באר המים (שם שם כ"ה), ועי' היטב בחלקת הנקוד מאמר שני הערה 17, ועי' מה שכתבתי בפתיחה ראש דבר הנקרא מאמר הזרות, —

ד) דוקא שמוש בסוה"ת אבל לא שרש כמו שֻׁבָם בֹּהֶן רָתֹם; וטעם זה הדין כתבו המדקדקים כדי להטעים לאזן השומע בין לשון זכר ללשון נקבה, כי המ"ם והנו"ן קרובים במבטא על פי המשפט כידוע, ולא חששו בכנויי פְּקַדְתֶּם פְּקַדְתֶּן והניחום מלעיל ? לדעתי הוא לפי שטבע הפתח להטעים היטב כל אות המנוקדת בו והבאה אחריו נח נראה כמ"ש הרז"ה בצוה"ת תיבת התנועות אות ל"ב, ויסוד לאיתנו הכלל הראשון שהאות השרשית מוכשרת יותר אל הנגינה מן האות השמושית, כמבואר לעיל באות א' הערה ב'. —

ה) הטעם לפי שהאות השרשית מוכשרת יותר אל הנגינה מן האות השמושית כמבואר לעיל הערה ד', ודוקא שמוש בסוה"ה, אבל לא שי' המשקל עם תוספת הכנוי, כמו קָרְבָּנִי גְּבִרְתִּי, הנו"ן במלת קָרְבָּן היא שי' התואר ושבה להיות כאות שרשית, כמ"ש ר' משה הנקדן בדרכי הנקוד עם באור ד' ח' ע"ב „אבל עֲנִי קָרְבָּנִי שֻׁלְחָנִי אשר הנו"ן בהם שרש הם קמוצים" עכ"ל, והתי"ו בשם גְּבֶרֶת היא שי' הנקבה והשרישה בעל הלשון בעקרי השמות כנראה מלשון רש"י שמות ט"ו כ"ג „והתי"ו של מָרָתָה היא במקום ה' הנשרשת בתיבת מרה" עכ"ל, ולכן תהיה בהם הקדימה למלרע. —

ו) כמו פְּקָדְךָ חָכְמָתְךָ יִפְקָדְךָ אֲרוֹמִמְךָ, והטעם כי הכנוים הכבדים ךָ כֶם רפים לעולם להקל מכבד הכנוי, ולפניהם שוא בלתי מתחלק מאות בג"ד כפ"ת שאחריו, ואם היתה הנגינה באלה באות השרשית — כבר היה השוא הנח שאחריה מתחלק ממה שאחריו, כמשפט השוא שאחרי נגינה עצמית, לכן הנגינה מלרע באות המשמשת, וְכָפֵ"י שׁוֹרְךָ הִפְקִידְךָ היו יכולים להיות מלעיל והשוא היה מ"מ נע כמשפט אחרי נגינה בתנועה בעלת נח לצרך, עי' לעיל באות ב' הערה א', אבל היתה סגולת הלשון להשוות כל כנויי הכפי"ן יחדיו. ומלות יְשָׂאוּנְךָ (תהלים צ"א י"ב) יְשַׁבְּחוּנְךָ (שם ס"ג ד') וכן כנוי פְּקַדְתִּךָ הם מלעיל כדין שלא להרחיק את הנגינה מן האותיות השרשיות בעבור שתי אותיות משמשות, ואין זה דומה לחָכְמָתְךָ — כי שם נשרשה הה' בעקר השם כאמור בהערה ה', ואולם הכ' במלות יְשָׂאוּנְךָ יְשַׁבְּחוּנְךָ הוא רפה כדין אחרי שוא נע כי הנח לצרך, אבל בכנוי פְּקַדְתִּךָ הוא רפה שלא כדין אחרי שוא נח מתחלק; וז"ל המבאר לדרכי הנקוד ד' ד' ע"א „כל כנויי פְּקָדְךָ הם לעולם מלעיל, כמו פְּקַדְתִּךָ וכן לנקבה פְּקַדְתֵּךְ וכן פְּקַדְתֶּם" עכ"ל, וזולתי פְּקַדְתִּכֶם כֵּן. —

ז) שסופה אחת מאותיות אהו"י הנחות וכו', כבר כתבתי בשער התנועות אות ה' הערה ו' בשם הרב רמ"א שעל הרוב אין בכח האות הנוספת לפעול שנוים בהמלה ממה שהיתה בזולתה, עיי"ש, ויאמר הח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 184 „הפעלה זו שפועל קרוב אותיות אהו"ע שבראש התיבה הסמוכה על הנגינה במלה שסופה ה"א הנוסף לעשותה מלרע, אי

אפשר

Digitized by Google

אפשר שיש לה מקום אלא דוקא במקומות שנגינה זו היא משרתת כמו שהיא בכל המקומות במלת לָמָּה, אבל כשהיה מפסקת בודאי תשאר מלעיל אע"פ שיש אחריה אה"ע, לפי שאז שתי התיבות נפרדות זו מזו והם כחן של אותיות הגרון לפעול עליה, כמו שׁוּבָה העיר (ש"ב ט"ו כ"ז) וְשֻׁבָה אל גדליה (ירמיה מ' ה'), מלעיל בעבור הפזר, אֵיכָכָה אוכל (אסתר ח' ו') מלרע אֵיכָכָה אלבשנה (שיר השירים ה' ג') מלעיל מפני הפסקא" עכ"ל, ועי' לעיל הערה א' והערה ג'; ומלות הַמַּגְבִּיהִי הַמַּשְׁפִּילִי מְקִימִי מוֹשִׁיבִי חַכְלִילִי מלרעיים ביו"ד נוספות? דע שהיודי"ן האלה אינם נוספות כ"א סימני התואר כמו שכתבנו בשער האותיות אות ג' הערה א' בתוספת היו"ד, וז"ל הריק"ם בספר רִקְמָה (משלי כ"ח כ"ג) „אַחֲרַי שם התואר, וכמו זאת היו"ד מרגילין רז"ל בלשון חכמים אַשְׁפַּי זַנַּאי, וכן בשמות מַהֲרִי חֲצֵרִי פְּעֻרִי" עכ"ל, וז"ל האפודי בפרק ט' „כבר היה מנהג העברים להוסיף יו"ד על שמות התואר כמו חַכְלִילִי עֲדִירִי אוֹיַבְתִּי (מיכה ז' ח'), שׁוֹכְנִי סנה (דברים ל"ג ט"ז), ואני קורא להיו"ד הזאת יו"ד התואר, אבל כל המדקדקים ישימוה נוספות, ואין הענין כן, ומפני זה כתב ראב"ע על ורצון שוכני סנה „כי לא יאמר שוכני על רגע אחד" הנה כבר הורה כי היו"ד בשוכני תורה על ההתמדה וכי שוכני הוא תואר, וכן אני חושב בהיודי"ן הבאים בהמגביהי המשפילי מקימי מושיבי שהם כלם תוארי הפעולות להבורא, והאומר שאלה היודי"ן הם נוספות לא הבינו הענין הזה" עכ"ל, ומלות רַבָּתִי שָׂרָתִי היו"ד יתירה לכן נשארה בהם הנגינה על מקומה הראשון, ואין צרך למה שמדחק בהם הח' רייכערסזאהן בספר החלקה בהסרון שנה חמישית צד 91; ומלות אָשְׁמְרָה אֶשְׁקָה מלרע, כי אחרי נגינה בעלת חמשת המבטלים לא יהיה שוא נח או ד"ח, עי' בשער התנועות אות ה', והטעם האמתי בזה — כי אחרי שבלא"ה נעתקה הנגינה ממקומה הראשון לסבת השתנותו לשוא, והרי אנחנו דנים מחדש אם להניחה מלעיל או מלרע, לכן תהיה הקדימה למלרע, ועי' עוד במכלול מכלת השמות שביל מ"ו; וטעם היות הכנוים מלרע בין בשמות ובין בפעלים ולא משגיחין על תנועת עי"ן הפעל כמו פְּקָדוֹ? כי הפעלים בחבור הכנוים נחשבים למין בפני עצמו מן הפעלים בזולת חבורם. —

ח) ר"ל אע"פ שאות אה"י בסופה לצרך מ"מ הנגינה מלעיל, כמו כָּלָא טָנָא בָּבָא הָנָה קָרִי מָשִׁי, והטעם, בכדי להשלים את התנועה הקטנה שבפ"א הפעל, וכל משקלי פָּעַל פָּעֵל פַּעַל פָּעֵל לעולם מלעיל, והטעם, כי אם פה"פ בתנועה קטנה הנגינה בה בהכרח כאשר, ואם הוא בתנועה גדולה הנגינה בה ראויה, לפי שהתנועה הגדולה מוכשרת יותר אל הנגינה מן התנועה הקטנה, כדלעיל אות א' הערה ג'. —

ט) אין כונתו באמרו „שנשתנה" כדרך שכתבו המדקדקים, רק כונתו שבאה התי"ו במקום הה', כמ"ש בשער האותיות אות א' הערה ג' סי' ג' ובחלק שני מאמר שני אות ו' ציון ט' עיי"ש; והנה הגאון דבר על הפרט וכונתו ע"ד כלל, כל תיבה שנשתנה בה תנועה גדולה לתנועה קטנה לאיזה סבה בזולת סבת העתק הנגינה, הנה אם היתה הנגינה על התנועה ההיא לפני השנוי תשאר עליה גם אחרי השנוי לפי שכבר קנתה הנגינה שמה את מקומה, ואין להקפיד במה שיש לפני התנועה הקטנה שהיא תנועה גדולה המוכשרת יותר אל הנגינה, כמו צָרָה צָרַת זַעֲוָה זַעַת, וכן צְלָצַל וָעַד לָחֶם שערים (שופטים ה' ח') בָּבֶל אַמְרָפֶל עֲרָפֶל סְמָדַר סְפָרַד חֶרֶשׁ אבן. —

י) כ"כ בהכת"י אשר לפני, והטעם כתבו כל המדקדקים בכדי להטעים שנוי ההפסקה היטב, ועי' במבין לתלמוד לשון עברי § רנט עיי"ש; ויאמר הח' רשד"ל בבכורי העתים תקפ"ח צד 102 „הנקודות משתנות בהפסק מאמר, והפסק המאמר הוא ע"ד הרוב באתנח וסוף פסוק, אבל ישנם מאמרים העשויים תלוים תלוים ופסקי פסקי שאי אפשר שיבוא אע"פ בכל חלק

מחלקיהם

Digitized by Google

מחלקיהם, ומ"מ יש בהם הפסק מאמר כאלו היה בהם אס"פ, ע"כ דינם כאס"פ לענין השתנות הנקודות גם כי יש בהם זקף ושאר טעמים מפסיקים זולת אתנחתא וסו"פ, וכו'" עכ"ל; וסדר השתנות התנועות בסבת ההפסק, כל פעל שנשתנה בו תנועת עי"ן הפעל לשוא תשוב התנועה למקומה בהפסק מאמר, כמו מן פָּֽקְדָה חָֽפְצוּ יָכְלוּ = פָּקָֽדָה (נשתנה הפתח לקמץ) חָפֵֽצוּ יָכֹֽלוּ, ומן פִּקְדֵי שִׁכְבִי = פִּקֻּֽדֵי שְׁכָֽבִי, ומן יִפְקְדוּ יִשְׁכְּבוּ = יִשְׁכָּֽבוּ יִפְקֹֽדוּ; שוא שלפני ךָ הנוכח ישתנה לסגול, כמו מן דְּבָרְךָ יִפְקְדְךָ = דְּבָרֶֽךָ יִפְקְדֶֽךָ, ולפעמים יתהפכו הנקודות, כמו מן צַנְךָ פְּאֵרְךָ = צֹאנֶֽךָ פְּאֵרֶֽךָ (ישעיה נ"ה ה'), וכן בְּךָ לְךָ מִמְּךָ = בָּֽךְ לָֽךְ מִמֶּֽךָּ, ועי' בשער הדגש אות ב' הערה ז'; כל תנועה גדולה שנשתנה לת"ק בעלילת וי"ו ההפוך תשוב התנועה הגדולה למקומה בהפסק מאמר, כמו מן וַיָּקָם וַיֵּשֶׁב = וַיָּקֹם וַיֵּשַׁב; הפתח ישתנה לקמץ אביו, כמו מן אֲבַל יֵשְׁבַב יִתְפַּאַר = אָבָל יִשְׁכָּב יִתְפָּאָר (ישעיה מ"ד כ"ג), או לצרי „מן אָהַב (בראשית ל"ז ג'), אָשַׁם (ויקרא ה' י"ט), דָּבַק (איוב ל"א ז') = אָהֵב (תהלים י"א ז'), אָשֵׁם (ויקרא ד' כ"ב), דָּבֵֽקָה (איוב כ"ט י'), ודומיהם" הח' כ"י ווארשאווסקי מחברת המבקר א' צד 16; הפתח הקטן ישתנה לפעמים לקמץ גדול, מן עֶבֶד (עַבְדְּ) עָֽבֶד, ולפעמים לקמץ קטן אביו, מן דֶּבֶר כֶּפֶר = דָּבֶר כָּפֶר; הקמץ הקטן (צרי) ישתנה לפעמים לקמץ גדול, מן סֵתֶר = סָֽתֶר, ולפעמים לפתח גדול, מן קֵטֶל יְחִיתֵן וַיֵּלֶךְ וַיִּנָּפֵשׁ = קָטֶל (ישעיה ל"ג ס'), יְחִיתַן (חבקוק ב' ז'), וַיֵּלַךְ (בראשית כ"ד ס"א), וַיִּנָּפַשׁ (שמות ל"א י"ז), וכבר האריכו בזה ר' יונה בהרקמה צד 41 וצד 136 והח' פינסקער במבוא לנקוד הבבלי צד 118, ואין להאריך בזה יותר. —

ד. א) ואם המלה הראשונה בטעם מפסיק תאחר מלרע, כמו שיכתוב הגאון בסמוך, ודע כי המרכא לפני פשטא לא ישוג אחור, כי אם היה נסוג אחור היה מתהפך למהפך, כמו יָדַע שׁוֹר (ישעיה א' ג'), כֹּרַע בֵּל (שם מ"ו א'), הָיְתָה תֹהוּ (בראשית א' ב') אֲדֹנָי בֶּן (שם כ"ד ל"ו), עֹלַת חֹדֶשׁ (במדבר כ"ח י"ד), עֹשֵׂה אֶרֶץ (ירמיה י' י"ב), עֹשֵׂה שַׁחַר (עמוס ד' י"ג), ודומיהם; ויאמר הרז"ה בשערי זמרה שער ז' פתח י"ב „ראוי שתדע כי מצאנו לפעמים טעם משרת במקום טעם מפסיק, או טעם מפסיק במקום משרת, להורות על קלות הענין או על הפלגת הענין" עכ"ל, עיי"ש, וכ"כ הרב רמ"א במבין לחל"ע § שצז בהערתו להערה ב', ועל פי זה לא ישוג לפעמים גם טעם משרת ובזה השמיענו המטעים שדעתו להפסיק המלה בצד מה. —

ג) ונמצא וכל שריה יִהְיוּ אָפֶס (ישעיה ל"ד י"ב), נסוג אחור לפני שוא נח, עי' לעיל בשער התנועות אות ו' הערה א'. ויאמר הח' בן זאב בתל"ע § ם „לפעמים נשמט הדגש והנגינה נסוגה אחור כמו מְחֻלְלֵי חרב (יחזקאל ל"ב כ"ו), ובמלה בת שלש הברות והראשונה היא פשוטה הנגינה נסוגה אחור לתנועה ההיא, כמו נֶעֶמְדָה יחד (ישעיה נ' ח') נֶעֶרְמוּ מים (שמות ט"ו ח') עכ"ל. —

ד) והבינונים דינם כשמות, אבל בפעלים תשוב הנגינה לאחור ותשתנה התנועה הגדולה לתנועה קטנה, כמו תִּכָּתֶב זאת (תהלים ק"ב י"ט), וַיָּקָם לך (איוב כ"ב כ"ח), ועי' פרתון שרש דתל ובהערה. —

ה) כתב הח' ריטטענבערג בנימוקי המכלול ד' ז' ע"ב „בנחי למ"ד ה' ישוב אחור מקרבת הטעמים, כמו וִהְיִיתֶם לי (שמות י"ט ה', ירמיה י"א ד'), וַעֲשִׂיתֶם לו (דברים י"ט י"ט), וַעֲשִׂיתֶם פסל (שם ד' כ"ד), וּשְׁתִיתֶם דם (יחזקאל ל"ט י"ז), הֱיִיתֶם לו (איוב ו' כ"א)" עכ"ל, והטעם כתב הח' רייכערסזאהן בחלקת הנקוד מאמר ה' הערה 37 „כדי להרגיש יותר" עכ"ל עיי"ש; כ' הח' רמ"ר בחלקת הנקוד § קמז „תנועה הצריכה להתקים לפי שהיא

מוסכת

Digitized by Google

מושכת אחריה נח לצרך השרש והיא הברה מרכבת ג"כ אין נסוג אחור נוהג בה, כמו מַעֲשׂוֹת (הנה לפ"ד הפעל) פְּרִי (ירמיה י"ז ח'), עֶרְיַת עדי (יחזקאל כ"ג מ'), אָחִיךָ הוא (ש"ב י"ג כ')" עכ"ל; והרז"ה כתב ביסוד הנקוד שער המקרא יסוד י"ט „אם מלה מוקפת להמלה הראשונה יתבטל ג"כ דין נס"א, כמו בַּל־לָמַד צדק (ישעיה כ"ו י'), לֹא־יֵעָשֶׂה כן (בראשית כ"ט כ"ו), כָּל־הָעוֹשֶׂה בו (שמות ל"ה ב')" עכ"ל עיי"ש הטעם; והרב בעל הלכה למשה כתב במשפטי הקריאה אות ד' „אם סוף המלה הראשונה ה' שמושית ואחריה מלה המתחלת באות גרונית ג"כ בטל הנס"א, כמו שְׁמוֹנָה אלה (בראשית כ"ב כ"ג), עֹלָה הוא (ויקרא א' י"ג)" עכ"ל, ועי' מה שכתבתי לעיל באות ג' הערה א' והערה ז'. —

ה. ד) ויאמר הרוו"ה במשפטי הטעמים שער ד' פרק ב' „כל וי"ו שרוקה המשמשת בראש המלה אשר תחלתה במ"ף כמו וּבָרֵךְ וּמָהֵר וּפִתְאֹם כלם בלא געיא; כל ה' המבררת המשמשת לתיבה שתחלתה אות שואית ורפה היא מעמדת בגעיא, כמו הַמְכַסֶּה הַמְרַצֵּחַ כלם רפויי המ"ם וסמוכי הה' בגעיא, וכן הַצְפַרְדְּעִים כלם רפויי הצד"י, וכן כל הַלְוִיִּם שבמקרא רפויי הלמ"ד וסמוכי הה' בגעיא, וכן הדין באותיות בכ"ל הבאים בכח הה' כמו לַמְסִלָּה לַמְמִיתִים כלם והדומים להם האות הנוספת בגעיא (ועי' לעיל בשער הדגש אות ה' הערה ו'); כל שתי תיבות מוקפות משפט תיבה אחת להן להשכין המתג בתנועה השלישית לנגון אם אין שוא או דגש סמוך לה, כמו „קָבָה־לִּי הֲגִיחָה־לִּי" עכ"ל, עיי"ש. —

ו. א) הנה המדקדקים המנים את השוא לאחת התנועות כמבואר בריש שער התנועות — היו רגילים להשותו לתנועה גמורה בהיות עמו געיא, כמו שאמר ן' בלעם בטעמי המקרא שלו שער השוא „השוא המניע שוא מודיע לאופני הנקוד, באופן הראשון הוא שיהיה לו מתקן אותיות אחה"ע וכו' אבל אם היה עמו געיא נחשב אותו שוא כמו מלך כגון וְאֵם יותר וכו'" עכ"ל, ועי' מש"כ הבחור בספר טוב טעם סוף"ז, ובספר אהל משה סי' כ', וכן היה מנהג המשוררים הקדמונים להעמיד אצל השוא געיא להורות שיש לחשבו כתנועה, עמ"ש הרשד"ל בהערותיו לדיואן של ר' יהודה הלוי ז"ל שיר י"ג ע"ש; אבל מאד נראים לי דברי הרז"ה בבנין שלמה בית השוא חדר ראשון חלון ה' „לכך אני אומר שאין כח שום געיא ככח תנועה כלל, ויתכן בעיני שתהיה קריאתן בהרמת הקול לבד מבלי שיובן ממנו שום נטיה להטעה כלל, והוא ענין הצעקה הנופל על בעל חי בלתי מדבר אשר לא יוכל להוציא שום טעם תנועה זולתי קול, כמו אם יִגְעֶה שור על בלילו (איוב ו' ה') עכ"ל, ולפעמים יבוא קו נגד כעין מתג בתנועה הנכונה להתקצר במבטא בכדי להשיב אליה רוחה, כמו נִהְיֵיתָ לְעָם (דברים כ"ז ט') יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם (שמות ל"ג י"ב), הם געיין בכדי להגין מדין דחיק; והגאון לא גרס את המתגים מבחוץ אשר זכר הרוו"ה במשפטי הטעמים שם ז"ל „כל ה' התמה ושאלה המשמשת בתיבה שתחלתה אחה"ע היא בגעיא אע"פ שאיננה שלישית לנגון, כמו הַאִישׁ כמוני? הַאֵל יעות? הַאֵם תמנו? ואין צ"ל אם הה' שלישית לנגון שהיא בגעיא, כמו הֶחָזָק הוא? הַהֵמִיר גוי? אך אם הה' רביעית לנגון ישאר הגעיא בשלישית, כמו הַאַחֵיכֶם? הַאָנֹכִי? ואם אין השלישי ראוי לגעיא — תדלג הגעיא אל הרביעי כמשפט, כמו הַחִיִּיתֶם? ויאמר הר"מ הנקדן (בדרכי הנקוד עם באור ד' י"א ע"ב) כי כל אלה ההא"ן הם מתוגים מבחוץ להראות כי הפתח מקום חטף הוא, וכן הַמְכַסֶּה אני? מתוג מבחוץ, כי היה ראוי להיות בשוא לולא התחברות שני שואים, עכ"ל וכל ה' תמה ושאלה שאחריה אות שואית ורפה גם היא בגעיא, כמו הַבְרָכָה אחת היא לך? (בראשית כ"ז ל"ח), הַדְרָכַי לא יתכנו? הַכְזוֹנָה יעשה? (בראשית ל"ד ל"א), בכלם הה' בגעיא ואחריה רפה, אבל כשהאות דגושה והיא שואית תשמט הגעיא, כמו הַשְּׁמֵנָה היא? (במדבר י"ג כ'), הַכְּתֹנֶת בנך היא? (בראשית ל"ז ל"ב), ואם היא יו"ד לא ידגישוה וישוב

השוא

Digitized by Google

השוא שהוא נע להיות נח, כמו הֲיְדַעְתֶּם את לבן? (שם כ"ט ה'), אמנם כשהאות שאחר הה' היא שמושית הה' בנעיה אפי' בדגש, כמו הַכְּמוֹת נבל? (ש"ב ג' ל"ג)" עכ"ל הרוו"ה. —

נשלמו ההערות לשער המקרא

הערות שונות

א) מנהג לשון הקדש שיבוא פעמים רבות העבר המהופך במקום עבר ישר, כמו ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב וגו' (שמות ט' כ"א) במקום עזב, אף הוא ויכה את המים (מ"ב ב' י"ד) במקום הכה, אל ה' ויאר לנו (תהלים קי"ח כ"ז) במקום האיר, ביום קראתי ותענני (שם קל"ח ג') טעמו עניתני, למען ה' אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך (ישעיה מ"ט ז') הקון שמקרא למען ה' הנאמן [כי ה' הברור נופלת לפעמים, כמו כי המלך בוטח בה' (תהלים כ"א ח') שעורו הבוטח ע"ש, הוא דמשק אליעזר (בראשית ט"ו ב') שעורו אליעזר הדמשקי] קדוש ישראל אשר בְּחָרָךְ, כי בכל כתבי הקדש לא מצאנו שם אחרי מלת אשר. כי גז חיש ונעופה (תהלים צ' י') טעמו עָפְנוּ, יחד סביב וַתְּבַלְּעֵנִי (איוב י' ח') טעמו בִּלַּעְתָּנִי.

ב) לשון הרוו"ה (בראשית ד' א') „דע שמדרך העברי להשתמש בפעלים העתידים עם וי"ו בראשו להפך העתיד לעבר, כמו ויאמר, וזה דוקא במאמרים הבאים ע"ד ספור בשמרו הסדור בקדימה ואחור כפי הזדמנות הענינים, ונכון לקרוא אותו בשם עבר מסודר, אולם כאשר ירצה לספר ענין אשר התחיל ונזדמן קודם הענין שיספר עליו בין שיהיה הענין מן הנושא ההוא בעצמו בין שיהיה מנושא אחר, הנה אז ישמש בפעל לבד, ולעולם בקדימת השם אל הפעל, כמו והאדם ידע את חוה הקדים הנושא והשתמש בפעל עבר לבד, וענין העבר הזה נכון לקרוא בשם עבר מוקדם, וזהו שאמר רש"י „אלו היה כתוב וידע האדם היה משמע לאחר שנטרד וכו'" ע"כ עכ"ל הרוו"ה, והן הן דברי הרשב"ץ בתשובה חלק שני ענין רכ"ב „כונת רש"י ז"ל היא שאלו כתב וידע היה מתפרש כחבריו — הנמצאים במקרא — שהוא נמשך לספור שלפניו! כמו וילך משה וישב אל יתר חותנו, אבל כיון שאמר והאדם ידע הרי הוא מתפרש כחבריו הנמצאים במקרא שהוא קדם הספור של מעלה כמו ומשה היה רועה שהוא קדם הספור שלמעלה בזמן גדול, וזהו מדרך סדור הדברים לא מצד הדקדוק" עכ"ל.

ג) מנהג העברי כאשר יספר פעל משני נושאים שונים לא יקפיד ליחד לכל אחד מהם את הפעל המתיחס ונופל עליו, אבל יכלול שניהם בפעל אחד על דרך ההכרח, אמר ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך תירושך וגו', (דברים י"ד כ"ג), אף כי התירוש לא יאכל. וכן למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו (בראשית מ"ז י"ט), האדמה לא תמות אבל תֵּשָׁם, באמרו בסמוך ונחיה ולא נמות והאדמה לא תשם. וכמוהו ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, האדמה לא תעבוד רק עובדים אותה, בכתבי הקדש. ועוד מגן וכובע תלו בך (יחזקאל כ"ז י'), הכובע לא יתלה רק לובשים אותו, וכמוהו ונסב חומה ומגדלים (דה"ב י"ד ו'), אין המגדלים סובבים את העיר רק החומה, ועי' בהקדמה צד 193.

ד) מצאנו שהכתובים מחליפים פעמים רבות שמות המקרה והתואר זה בזה, כמו מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע, הכונה כמו שבארו חז"ל בילקוט כשם שאפשר למעין להרפש ולמקור להשחת כך אפשר לצֶדֶק שימוט לפני רֶשַׁע, וכן ושמתי פקודתך שלום ונגשיך צדקה (ישעיה ס') במקום פְּקִידַיִךְ, ונתתי נערים שריהם ותעלולים ימשלו בם (שם ג') במקום

ועוללים

Digitized by Google

ועוללים. והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו (עובדיה א׳) במקום חכמה, וכן ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים (איוב ל״ג) במקום למות, והקוסמים חזו שקר וחלומות השוא ידברו (זכריה י׳) במקום והחולמים. ועי׳ במחברת מינים ועונג להא׳ נווייסעל צד 24.

ה) העבר לנמצאים ומדברים בגזרת נחי פ״א יו״ד מבנין הפעיל על שני משקלים, הוֹשַׁבְתִּי הוֹשַׁבְתָּ וכו׳ או הוֹשִׁיבֹתִי הוֹשִׁיבֹתָ וכו׳, הֵיטַבְתִּי הֵיטַבְתָּ וכו׳ או הֵיטִיבֹתִי הֵיטִיבֹתָ וכו׳, כמו וְהֵטִיבֹתִי (יחזקאל ל״ו י״א), וְהוֹשְׁבוֹתִים (זכריה י׳ ו׳), דוגמת שני המשקלים הנוהגים בגזרת נחי העי״ן הֲשִׁבֹתִי וַהֲשִׁיבֹתִי, ומלת וְהוֹשְׁבוֹתִים היא עקרה וְהוֹשַׁבְתִּים העי״ן בצרי, אך סגולת הלשון העברית שצרי עה״פ ישתנה על הרוב לשוא, כמו מן יַדְרֵךְ ענוים (תהלים כ״ה) יַדְבֵּק ה׳ (דברים כ״ח) נאמר וַיַּדְרְכוּ את לשונם (ירמיה ט׳) וַיַּדְבְּקוּ פלשתים (ש״א ל״א), ועי׳ בפנים המחברת חלק שני מאמר שני אות א׳ ציון ב׳.

ו) כמו שמצאנו משקל פֶּעֶל יסמך לפעמים ע״ד סמיכות משקל פֶּעָל, כמו מן גֶּדֶר יֶרֶךְ כֶּתֶף נאמר וְגֶדֶר אבניו (משלי כ״ד ל״א), יֶרֶךְ המשכן (שמות מ׳ כ״ב), כֶּתֶף היבוסי (יהושע ט״ו ח׳), כן מצאנו בהפך משקל פֶּעֶל יסמך לפעמים ע״ד סמיכות משקל פֶּעֶל, כמו מן הֶבֶל חֶדֶר נאמר הֲבֵל הבלים (קהלת א׳ ב׳), וּבַחֲדַר משכבך (שמות ז׳ כ״ח).

ז) קצת הערות בערכי השמות החסרים והנחים לעומת השלמים. — מַגֵּפָה מַצֵּבָה, ובסמיכות מַגֵּפַת הסוס (זכריה י״ד ט״ו), מַצֶּבֶת הבעל (מ״ב ג׳ ב׳), ראוים בתשלומם מַנְגֵּפָה מַיְצֵבָה, ונסמכו ע״ד אֲבֵדָה אֲבֵדַת נְבֵלָה נִבְלַת. — שֶׂה, ע״מ בַּיִת (כי הפתח גדול והפ״ק אחים), ובנטיתו שֵׂה כשבים (דברים י״ד ד׳), שֵׂיו (שם כ״ב א׳), כמו בֵּית בֵּיתוֹ; פֶּה, ע״מ עַיִר, ובנטיתו פִּי הבאר (בראשית כ״ט ב׳), ועם פִּיהוּ (שמות ד׳ ט״ו), כמו עִירֹה (בראשית מ״ט י״א). — יוֹם שׁוֹר, ע״מ פֹּעַל, ובקבוץ שְׁוָרִים יָמִים (ראוי בתשלומו יְוָמִים ונשמטה הוי״ו כמנהג אותיות אהו״י) כמו מן בֹּקֶר בְּקָרִים; אוֹר בּוֹר, ע״מ פָּעוֹל, ובקבוץ אוֹרוֹת בּוֹרוֹת כמו מן גָּדוֹל גְּדוֹלוֹת, עי׳ בשער השוא אות ב׳ הערה א׳. — שָׂדֶה קָנֶה, ע״מ דָּבָר, ובנטיה עלתה תנועת עה״פ על פה״פ ותנועת לה״פ על עה״פ, שָׂדְךָ ראוי בתשלומו שְׂדֶהְךָ כמשקל דְּבָרְךָ, ובקבוץ קָנִים במשקל דְּבָרִים, קְנֵי ראוי קְנְהֵי במשקל דִּבְרֵי. — יָד, ע״מ פֶּעָל, וכנ״ל. — בֵּן, ע״מ סֵפֶר, וכנ״ל, בְּנִי בְּנוֹ ראוי בְּנְהִי בְּנְהוֹ כמו סִפְרִי סִפְרוֹ, בָּנִים ע״מ סְפָרִים, בְּנֵי = בִּנְהֵי ע״מ סִפְרֵי; עֵץ, ע״מ זָקֵן או עָקֵב, וכנ״ל, עֵצִי עֵצוֹ = עֲצְהִי עֲצְהוֹ כמו זְקֵנִי עֲקֵבוֹ, ובקבוץ עֵצִים ע״מ זְקֵנִים, עֲצֵי = עֲצְהֵי ע״מ זִקְנֵי; שֵׁם, בנטית היחיד דומה שיוצא ממשקל סֵפֶר וע״כ שְׁמִי שְׁמוֹ, וקבוצו דומה שיוצא ממשקל פֶּעָל וע״כ שֵׁמוֹת במשקל זְקֵנוֹת ובסמיכות שְׁמוֹת במשקל חַצְרוֹת. — יֵשׁ, מהכפולים ע״מ אֵשׁ, ובנטיה בא נו״ן המורה הדגש יֶשְׁנוֹ יֶשְׁנֵי יֶשְׁנָהּ, עי׳ בשער האותיות אות א׳ הערה ד׳, ובנמצא ונמצאים נשמט הדגש לגמרי, יֶשְׁךָ יֶשְׁכֶם ע״מ לכו באור אֶשְׁכֶם (ישעיה נ׳ י״א). — אָב אָח, ע״מ נָקִי, ובנטיתם אֲבִי אֲחִי אָבִיו אָחִיךָ, והיה ראוי להיות אֲבִיו אֲחִיךָ במשקל נְקִיו נְקִיָּה אלא שהוקל, בנוח היו״ד. — השמות שַׁד ושופט (שמות ב׳ י״ד), גַּן בעדן (בראשית ב׳ ח׳), הַר יקראו (דברים ל״ג י״ט), חַג לה׳ (שמות י״ב י״ד), ובאבנט בַּד (ויקרא ט״ז ד׳), תם בַּז (ישעיה ח׳ א׳), עַם אשר לא ידעת (דברים כ״ח ל״ג), פַּר אחד (שמות כ״ט א׳), כלם מהכפולים, וסגולתם להשתנות לקמץ בבוא עליהם ה׳ הידיעה, כמו שמעיה הַשָּׂר (דה״א ט״ו ה׳) עץ הַגָּן (בראשית ג׳ ב׳), הָהָר הזה (שמות ג׳ י״ב), את הֶחָג (מ״א ח׳ ס״ה), מכנסי הַבָּד (שמות ל״ט כ״ח), יתר הַבָּז (במדבר ל״א ל״ב), כל הָעָם (בראשית י״ט ד׳), את הַפָּר (ויקרא ד׳ ד׳). וכמו שמצאנו אצל שני השמות אֲרוֹן אֶרֶץ שיקמצו בשבת ה׳ הידיעה, וחיתו אֶרֶץ (בראשית א׳ כ״ד), אֲרוֹן אחד (מ״ב י״ב י׳, דה״ב כ״ד ח׳), ובחבור ה׳ הידיעה ואת הָאָרֶץ (בראשית א׳ א׳), בטבעות הָאָרֹן (שמות כ״ה ט״ו). —

שלמים

	מדברים	קַל	נִפְעַל	פִּעֵל	פֻּעַל	הִפְעִיל	הָפְעַל	הִתְפַּעֵל
עבר	נסתר	פָּקַד	נִפְקַד	פִּקֵּד	פֻּקַּד	הִפְקִיד	הָפְקַד	הִתְפַּקֵּד
	נסתרת	פָּקְדָה	נִפְקְדָה	פִּקְּדָה	פֻּקְּדָה	הִפְקִידָה	הָפְקְדָה	הִתְפַּקְּדָה
	נסתרים זו"נ	פָּקְדוּ	נִפְקְדוּ	פִּקְּדוּ	פֻּקְּדוּ	הִפְקִידוּ	הָפְקְדוּ	הִתְפַּקְּדוּ
	מד"ב זו"נ	פָּקַדְתִּי	נִפְקַדְתִּי	פִּקַּדְתִּי	פֻּקַּדְתִּי	הִפְקַדְתִּי	הָפְקַדְתִּי	הִתְפַּקַּדְתִּי
	מד"ב זו"נ	פָּקַדְנוּ	נִפְקַדְנוּ	פִּקַּדְנוּ	פֻּקַּדְנוּ	הִפְקַדְנוּ	הָפְקַדְנוּ	הִתְפַּקַּדְנוּ
	נכח	פָּקַדְתָּ	נִפְקַדְתָּ	פִּקַּדְתָּ	פֻּקַּדְתָּ	הִפְקַדְתָּ	הָפְקַדְתָּ	הִתְפַּקַּדְתָּ
	נכחת	פָּקַדְתְּ	נִפְקַדְתְּ	פִּקַּדְתְּ	פֻּקַּדְתְּ	הִפְקַדְתְּ	הָפְקַדְתְּ	הִתְפַּקַּדְתְּ
	נכחים	פְּקַדְתֶּם	נִפְקַדְתֶּם	פִּקַּדְתֶּם	פֻּקַּדְתֶּם	הִפְקַדְתֶּם	הָפְקַדְתֶּם	הִתְפַּקַּדְתֶּם
	נכחות	פְּקַדְתֶּן	נִפְקַדְתֶּן	פִּקַּדְתֶּן	פֻּקַּדְתֶּן	הִפְקַדְתֶּן	הָפְקַדְתֶּן	הִתְפַּקַּדְתֶּן
בינוני	יחיד	פּוֹקֵד		מְפַקֵּד		מַפְקִיד		מִתְפַּקֵּד
	יחידה	פּוֹקְדָה		מְפַקְּדָה		מַפְקִידָה		מִתְפַּקְּדָה
	רבים	פּוֹקְדִים		מְפַקְּדִים		מַפְקִידִים		מִתְפַּקְּדִים
	רבות	פּוֹקְדוֹת		מְפַקְּדוֹת		מַפְקִידוֹת		מִתְפַּקְּדוֹת
פעול	יחיד	פָּקוּד	נִפְקָד	מְפֻקָּד	פֻּקָּד	מָפְקָד	הָפְקָד	
	יחידה	פְּקוּדָה	נִפְקָדָה	מְפֻקָּדָה	פֻּקָּדָה	מָפְקָדָה	הָפְקָדָה	
	רבים	פְּקוּדִים	נִפְקָדִים	מְפֻקָּדִים	פֻּקָּדִים	מָפְקָדִים	הָפְקָדִים	
	רבות	פְּקוּדוֹת	נִפְקָדוֹת	מְפֻקָּדוֹת	פֻּקָּדוֹת	מָפְקָדוֹת	הָפְקָדוֹת	
מקור		פָּקֹד פְּקֹד	הִפָּקֵד	פַּקֵּד	פֻּקַּד	הַפְקֵד	הָפְקֵד	הִתְפַּקֵּד
צווי	יחיד	פְּקֹד	הִפָּקֵד	פַּקֵּד		הַפְקֵד		הִתְפַּקֵּד
	יחידה	פִּקְדִי	הִפָּקְדִי	פַּקְּדִי		הַפְקִידִי		הִתְפַּקְּדִי
	רבים	פִּקְדוּ	הִפָּקְדוּ	פַּקְּדוּ		הַפְקִידוּ		הִתְפַּקְּדוּ
	רבות	פְּקֹדְנָה	הִפָּקַדְנָה	פַּקֵּדְנָה		הַפְקֵדְנָה		הִתְפַּקֵּדְנָה
עתיד	מד"ב זו"נ	אֶפְקֹד	אֶפָּקֵד	אֲפַקֵּד	אֲפֻקַּד	אַפְקִיד	אָפְקַד	אֶתְפַּקֵּד
	נסתר	יִפְקֹד	יִפָּקֵד	יְפַקֵּד	יְפֻקַּד	יַפְקִיד	יָפְקַד	יִתְפַּקֵּד
	נסתרת ונכח	תִּפְקֹד	תִּפָּקֵד	תְּפַקֵּד	תְּפֻקַּד	תַּפְקִיד	תָּפְקַד	תִּתְפַּקֵּד
	נכחת	תִּפְקְדִי	תִּפָּקְדִי	תְּפַקְּדִי	תְּפֻקְּדִי	תַּפְקִידִי	תָּפְקְדִי	תִּתְפַּקְּדִי
	מד"ב זו"נ	נִפְקֹד	נִפָּקֵד	נְפַקֵּד	נְפֻקַּד	נַפְקִיד	נָפְקַד	נִתְפַּקֵּד
	נסתרים	יִפְקְדוּ	יִפָּקְדוּ	יְפַקְּדוּ	יְפֻקְּדוּ	יַפְקִידוּ	יָפְקְדוּ	יִתְפַּקְּדוּ
	נכחים	תִּפְקְדוּ	תִּפָּקְדוּ	תְּפַקְּדוּ	תְּפֻקְּדוּ	תַּפְקִידוּ	תָּפְקְדוּ	תִּתְפַּקְּדוּ
	נכחות ונסתרות	תִּפְקֹדְנָה	תִּפָּקַדְנָה	תְּפַקֵּדְנָה	תְּפֻקַּדְנָה	תַּפְקֵדְנָה	תָּפְקַדְנָה	תִּתְפַּקֵּדְנָה

Digitized by Google

נחי למ"ד אל"ף

	מדברים	קַל	נִפְעַל	פִּקֵּד	פֻּקַּד	הִפְעִיל	הָפְעַל	הִתְפַּקֵּד
עבר	נסתר	מָצָא	נִמְצָא	מִלֵּא	מֻלָּא	הִמְצִיא	הָמְצָא	הִתְמַלֵּא
	נסתרת	מָצְאָה	נִמְצְאָה	מִלְּאָה	מֻלְּאָה	הִמְצִיאָה	הָמְצְאָה	הִתְמַלְּאָה
	נסתרים זו"צ	מָצְאוּ	נִמְצְאוּ	מִלְּאוּ	מֻלְּאוּ	הִמְצִיאוּ	הָמְצְאוּ	הִתְמַלְּאוּ
	מד"ב זו"נ	מָצָאתִי	נִמְצֵאתִי	מִלֵּאתִי	מֻלֵּאתִי	הִמְצֵאתִי	הָמְצֵאתִי	הִתְמַלֵּאתִי
	מד"ב זו"צ	מָצָאנוּ	נִמְצֵאנוּ	מִלֵּאנוּ	מֻלֵּאנוּ	הִמְצֵאנוּ	הָמְצֵאנוּ	הִתְמַלֵּאנוּ
	נכח	מָצָאתָ	נִמְצֵאתָ	מִלֵּאתָ	מֻלֵּאתָ	הִמְצֵאתָ	הָמְצֵאתָ	הִתְמַלֵּאתָ
	נכחת	מָצָאת	נִמְצֵאת	מִלֵּאת	מֻלֵּאת	הִמְצֵאת	הָמְצֵאת	הִתְמַלֵּאת
	נכחים	מְצָאתֶם	נִמְצֵאתֶם	מִלֵּאתֶם	מֻלֵּאתֶם	הִמְצֵאתֶם	הָמְצֵאתֶם	הִתְמַלֵּאתֶם
	נכחות	מְצָאתֶן	נִמְצֵאתֶן	מִלֵּאתֶן	מֻלֵּאתֶן	הִמְצֵאתֶן	הָמְצֵאתֶן	הִתְמַלֵּאתֶן
בינוני	יחיד	מוֹצֵא		מְמַלֵּא		מַמְצִיא		מִתְמַלֵּא
	יחידה	מוֹצְאָה		מְמַלְּאָה		מַמְצִיאָה		מִתְמַלְּאָה
	רבים	מוֹצְאִים		מְמַלְּאִים		מַמְצִיאִים		מִתְמַלְּאִים
	רבות	מוֹצְאוֹת		מְמַלְּאוֹת		מַמְצִיאוֹת		מִתְמַלְּאוֹת
פעול	יחיד	מָצוּא	נִמְצָא	מְמֻלָּא	מֻלָּא	מַמְצָא.	הָמְצָא	
	יחידה	מְצוּאָה	נִמְצָאָה	מְמֻלָּאָה	מֻלָּאָה	מַמְצָאָה	הָמְצָאָה	
	רבים	מְצוּאִים	נִמְצָאִים	מְמֻלָּאִים	מֻלָּאִים	מַמְצָאִים	הָמְצָאִים	
	רבות	מְצוּאוֹת	נִמְצָאוֹת	מְמֻלָּאוֹת	מֻלָּאוֹת	מַמְצָאוֹת	הָמְצָאוֹת	
מקור		מְצֹא	הִמָּצֵא	מַלֵּא	מֻלָּא	הַמְצִיא	הָמְצָא	הִתְמַלֵּא
ציוי	יחיד	מְצָא	הִמָּצֵא	מַלֵּא		הַמְצִיא		הִתְמַלֵּא
	יחידה	מִצְאִי	הִמָּצְאִי	מַלְּאִי		הַמְצִיאִי		הִתְמַלְּאִי
	רבים	מִצְאוּ	הִמָּצְאוּ	מַלְּאוּ		הַמְצִיאוּ		הִתְמַלְּאוּ
	רבות	מְצֶאנָה	הִמָּצֶאנָה	מַלֶּאנָה		הַמְצֶאנָה		הִתְמַלֶּאנָה
עתיד	מד"ב זו"צ	אֶמְצָא	אֶמָּצֵא	אֲמַלֵּא	אֲמֻלָּא	אַמְצִיא	אָמְצָא	אֶתְמַלֵּא
	נסתר	יִמְצָא	יִמָּצֵא	יְמַלֵּא	יְמֻלָּא	יַמְצִיא	יָמְצָא	יִתְמַלֵּא
	נכח ונסתרת	תִּמְצָא	תִּמָּצֵא	תְּמַלֵּא	תְּמֻלָּא	תַּמְצִיא	תָּמְצָא	תִּתְמַלֵּא
	נכחת	תִּמְצְאִי	תִּמָּצְאִי	תְּמַלְּאִי	תְּמֻלְּאִי	תַּמְצִיאִי	תָּמְצְאִי	תִּתְמַלְּאִי
	מד"ב זו"צ	נִמְצָא	נִמָּצֵא	נְמַלֵּא	נְמֻלָּא	נַמְצִיא	נָמְצָא	נִתְמַלֵּא
	נסתרים	יִמְצְאוּ	יִמָּצְאוּ	יְמַלְּאוּ	יְמֻלְּאוּ	יַמְצִיאוּ	יָמְצְאוּ	יִתְמַלְּאוּ
	נכחים	תִּמְצְאוּ	תִּמָּצְאוּ	תְּמַלְּאוּ	תְּמֻלְּאוּ	תַּמְצִיאוּ	תָּמְצְאוּ	תִּתְמַלְּאוּ
	נכחות ונסתרות	תִּמְצֶאנָה	תִּמָּצֶאנָה	תְּמַלֶּאנָה	תְּמֻלֶּאנָה	תַּמְצֶאנָה	תָּמְצֶאנָה	תִּתְמַלֶּאנָה

Digitized by Google

חסרי פ"א נו"ן

	קַל	נִפְעַל	הִפְעִיל	הָפְעַל
עבר	שלמים	נִגַּף	הִגִּישׁ	הֻגַּשׁ
		נִגְּפָה	הִגִּישָׁה	הֻגְּשָׁה
		נִגְּפוּ	הִגִּישׁוּ	הֻגְּשׁוּ
		נִגַּפְתִּי	הִגַּשְׁתִּי	הֻגַּשְׁתִּי
		נִגַּפְנוּ	הִגַּשְׁנוּ	הֻגַּשְׁנוּ
		נִגַּפְתָּ	הִגַּשְׁתָּ	הֻגַּשְׁתָּ
		נִגַּפְתְּ	הִגַּשְׁתְּ	הֻגַּשְׁתְּ
		נִגַּפְתֶּם	הִגַּשְׁתֶּם	הֻגַּשְׁתֶּם
		נִגַּפְתֶּן	הִגַּשְׁתֶּן	הֻגַּשְׁתֶּן
בינוני			מַגִּישׁ	
			מַגִּישָׁה	
			מַגִּישִׁים	
			מַגִּישׁוֹת	
פעול		נִגָּף	מֻגָּשׁ	הֻגָּשׁ
		נִגָּפָה	מֻגָּשָׁה	הֻגָּשָׁה
		נִגָּפִים	מֻגָּשִׁים	הֻגָּשִׁים
		נִגָּפוֹת	מֻגָּשׁוֹת	הֻגָּשׁוֹת
מקור	נְגֹף , גֶּשֶׁת	שלמים	הַגֵּשׁ	הֻגֵּשׁ
צווי	גֹּף		הַגֵּשׁ	
	גְּפִי		הַגִּישִׁי	
	גְּפוּ		הַגִּישׁוּ	
	גֹּפְנָה		הַגֵּשְׁנָה	
עתיד	אֶגֹּף		אַגִּישׁ	אֻגַּשׁ
	יִגֹּף		יַגִּישׁ	יֻגַּשׁ
	תִּגֹּף		תַּגִּישׁ	תֻּגַּשׁ
	תִּגְּפִי		תַּגִּישִׁי	תֻּגְּשִׁי
	נִגֹּף		נַגִּישׁ	נֻגַּשׁ
	יִגְּפוּ		יַגִּישׁוּ	יֻגְּשׁוּ
	תִּגְּפוּ		תַּגִּישׁוּ	תֻּגְּשׁוּ
	תִּגֹּפְנָה		תַּגֵּשְׁנָה	תֻּגַּשְׁנָה

נחי פ"א יו"ד

	קַל	נִפְעַל	הִפְעִיל	הָפְעַל	מדברים
עבר	שלמים	נוֹלַד	הוֹלִיד	הוּלַד	נסתר
		נוֹלְדָה	הוֹלִידָה	הוּלְדָה	נסתרת
		נוֹלְדוּ	הוֹלִידוּ	הוּלְדוּ	נסתרים זו"נ
		נוֹלַדְתִּי	הוֹלַדְתִּי	הוּלַדְתִּי	מד"ב זו"נ
		נוֹלַדְנוּ	הוֹלַדְנוּ	הוּלַדְנוּ	מד"ב זו"נ
		נוֹלַדְתָּ	הוֹלַדְתָּ	הוּלַדְתָּ	נכח
		נוֹלַדְתְּ	הוֹלַדְתְּ	הוּלַדְתְּ	נכחת
		נוֹלַדְתֶּם	הוֹלַדְתֶּם	הוּלַדְתֶּם	נכחים
		נוֹלַדְתֶּן	הוֹלַדְתֶּן	הוּלַדְתֶּן	נכחות
בינוני			מוֹלִיד		יחיד
			מוֹלִידָה		יחידה
			מוֹלִידִים		רבים
			מוֹלִידוֹת		רבות
פעול		נוֹלָד	מוּלָד	הוּלָד	יחיד
		נוֹלָדָה	מוּלָדָה	הוּלָדָה	יחידה
		נוֹלָדִים	מוּלָדִים	הוּלָדִים	רבים
		נוֹלָדוֹת	מוּלָדוֹת	הוּלָדוֹת	רבות
מקור	יְלֹד , לֶדֶת	הִוָּלֵד	הוֹלִיד	הוּלַד	
צווי	לֵד	הִוָּלֵד	הוֹלִיד		יחיד
	לְדִי	הִוָּלְדִי	הוֹלִידִי		יחידה
	לְדוּ	הִוָּלְדוּ	הוֹלִידוּ		רבים
	לֵדְנָה	הִוָּלַדְנָה	הוֹלֵדְנָה		רבות
עתיד	אֵלֵד	אִוָּלֵד	אוֹלִיד	אוּלַד	מד"ב זו"נ
	יֵלֵד	יִוָּלֵד	יוֹלִיד	יוּלַד	נסתר
	תֵּלֵד	תִּוָּלֵד	תּוֹלִיד	תּוּלַד	נכח ונסתרת
	תֵּלְדִי	תִּוָּלְדִי	תּוֹלִידִי	תּוּלְדִי	נכחת
	נֵלֵד	נִוָּלֵד	נוֹלִיד	נוּלַד	מד"ב זו"נ
	יֵלְדוּ	יִוָּלְדוּ	יוֹלִידוּ	יוּלְדוּ	נסתרים
	תֵּלְדוּ	תִּוָּלְדוּ	תּוֹלִידוּ	תּוּלְדוּ	נכחים
	תֵּלַדְנָה	תִּוָּלַדְנָה	תּוֹלֵדְנָה	תּוּלַדְנָה	נכחות ונסתרות

Digitized by Google

נחי למ"ד ה"א

	מדברים	קַל	נִפְעַל	פִּקֵּד	פֻּקַּד	הִפְעִיל	הָפְעַל	הִתְפַּקֵּד
עבר	נסתר	גָּלָה	נִגְלָה	גִּלָּה	גֻּלָּה	הִגְלָה	הָגְלָה	הִתְגַּלָּה
	נסתרת	גָּלְתָה	נִגְלְתָה	גִּלְּתָה	גֻּלְּתָה	הִגְלְתָה	הָגְלְתָה	הִתְגַּלְּתָה
	נסתרים זו"נ	גָּלוּ	נִגְלוּ	גִּלּוּ	גֻּלּוּ	הִגְלוּ	הָגְלוּ	הִתְגַּלּוּ
	מד"ב זו"נ	גָּלִיתִי	נִגְלֵיתִי	גִּלִּיתִי	גֻּלֵּיתִי	הִגְלִיתִי	הָגְלֵיתִי	הִתְגַּלֵּיתִי
	מד"ב זו"נ	גָּלִינוּ	נִגְלֵינוּ	גִּלִּינוּ	גֻּלֵּינוּ	הִגְלִינוּ	הָגְלֵינוּ	הִתְגַּלֵּינוּ
	נכח	גָּלִיתָ	נִגְלֵיתָ	גִּלִּיתָ	גֻּלֵּיתָ	הִגְלִיתָ	הָגְלֵיתָ	הִתְגַּלֵּיתָ
	נכחת	גָּלִית	נִגְלֵית	גִּלִּית	גֻּלֵּית	הִגְלִית	הָגְלֵית	הִתְגַּלֵּית
	נכחים	גְּלִיתֶם	נִגְלֵיתֶם	גִּלִּיתֶם	גֻּלֵּיתֶם	הִגְלִיתֶם	הָגְלֵיתֶם	הִתְגַּלֵּיתֶם
	נכחות	גְּלִיתֶן	נִגְלֵיתֶן	גִּלִּיתֶן	גֻּלֵּיתֶן	הִגְלִיתֶן	הָגְלֵיתֶן	הִתְגַּלֵּיתֶן
בינוני	יחיד	גּוֹלֶה		מְגַלֶּה		מַגְלֶה		מִתְגַּלֶּה
	יחידה	גּוֹלָה		מְגַלָּה		מַגְלָה		מִתְגַּלָּה
	רבים	גּוֹלִים		מְגַלִּים		מַגְלִים		מִתְגַּלִּים
	רבות	גּוֹלוֹת		מְגַלּוֹת		מַגְלוֹת		מִתְגַּלּוֹת
פעול	יחיד	גָּלוּי	נִגְלֶה	מְגֻלֶּה	גֻּלֶּה	מָגְלֶה	הָגְלֶה	
	יחידה	גְּלוּיָה	נִגְלָה	מְגֻלָּה	גֻּלָּה	מָגְלָה	הָגְלָה	
	רבים	גְּלוּיִם	נִגְלִים	מְגֻלִּים	גֻּלִּים	מָגְלִים	הָגְלִים	
	רבות	גְּלוּיוֹת	נִגְלוֹת	מְגֻלּוֹת	גֻּלּוֹת	מָגְלוֹת	הָגְלוֹת	
מקור		גָּלֹה, גְּלוֹת	הִגָּלֵה־וֹת	גַּלֵּה־וֹת	גֻּלֵּה־וֹת	הַגְלֵה־וֹת	הָגְלֵה־וֹת	הִתְגַּלֵּה־וֹת
צווי	יחיד	גְּלֵה	הִגָּלֵה	גַּלֵּה		הַגְלֵה		הִתְגַּלֵּה
	יחידה	גְּלִי	הִגָּלִי	גַּלִּי		הַגְלִי		הִתְגַּלִּי
	רבים	גְּלוּ	הִגָּלוּ	גַּלּוּ		הַגְלוּ		הִתְגַּלּוּ
	רבות	גְּלֶינָה	הִגָּלֶינָה	גַּלֶּינָה		הַגְלֶינָה		הִתְגַּלֶּינָה
עתיד	מד"ב זו"נ	אֶגְלֶה	אֶגָּלֶה	אֲגַלֶּה	אֲגֻלֶּה	אַגְלֶה	אָגְלֶה	אֶתְגַּלֶּה
	נסתר	יִגְלֶה	יִגָּלֶה	יְגַלֶּה	יְגֻלֶּה	יַגְלֶה	יָגְלֶה	יִתְגַּלֶּה
	נכח ונסתרת	תִּגְלֶה	תִּגָּלֶה	תְּגַלֶּה	תְּגֻלֶּה	תַּגְלֶה	תָּגְלֶה	תִּתְגַּלֶּה
	נכחת	תִּגְלִי	תִּגָּלִי	תְּגַלִּי	תְּגֻלִּי	תַּגְלִי	תָּגְלִי	תִּתְגַּלִּי
	מד"ב זו"נ	נִגְלֶה	נִגָּלֶה	נְגַלֶּה	נְגֻלֶּה	נַגְלֶה	נָגְלֶה	נִתְגַּלֶּה
	נסתרים	יִגְלוּ	יִגָּלוּ	יְגַלּוּ	יְגֻלּוּ	יַגְלוּ	יָגְלוּ	יִתְגַּלּוּ
	נכחים	תִּגְלוּ	תִּגָּלוּ	תְּגַלּוּ	תְּגֻלּוּ	תַּגְלוּ	תָּגְלוּ	תִּתְגַּלּוּ
	נכחות ונסתרות	תִּגְלֶינָה	תִּגָּלֶינָה	תְּגַלֶּינָה	תְּגֻלֶּינָה	תַּגְלֶינָה	תָּגְלֶינָה	תִּתְגַּלֶּינָה

Digitized by Google

נחי ע"ן וי"ו

	מדברים	קל	נפעל	הפעיל	הפעל
עבר	נסתר	שב	נשוב	השיב	הושב
	נסתרת	שבה	נשובה	השיבה	הושבה
	נסתרים זו"נ	שבו	נשובו	השיבו	הושבו
	מד"ב זו"נ	שבתי	נשובותי	השיבתי	הושבתי
	מד"ב זו"נ	שבנו	נשובנו	השיבנו	הושבנו
	נכח	שבת	נשובת	השיבת	הושבת
	נכחת	שבת	נשובת	השיבת	הושבת
	נכחים	שבתם	נשובתם	השיבתם	הושבתם
	נכחות	שבתן	נשובתן	השיבתן	הושבתן
בינוני	יחיד	שב		משיב	
	יחידה	שבה		משיבה	
	רבים	שבים		משיבים	
	רבות	שבות		משיבות	
פעול	יחיד	שוב	נשוב	מושב	הושב
	יחידה	שובה	נשובה	מושבה	הושבה
	רבים	שובים	נשובים	מושבים	הושבים
	רבות	שובות	נשובות	מושבות	הושבות
מקור		שוב	השוב	השיב	הושב
ציווי	יחיד	שוב	השוב	השב	
	יחידה	שובי	השובי	השיבי	
	רבים	שובו	השובו	השיבו	
	רבות	שבנה	השבנה	השבנה	
עתיד	מד"ב זו"נ	אשוב	אשוב	אשיב	אושב
	סתר	ישוב	ישוב	ישיב	יושב
	נכח ונסתרת	תשוב	תשוב	תשיב	תושב
	נכחת	תשובי	תשובי	תשיבי	תושבי
	מד"ב זו"נ	נשוב	נשוב	נשיב	נושב
	נסתרים	ישובו	ישובו	ישיבו	יושבו
	נכחים	תשובו	תשובו	תשיבו	תושבו
	נכחות ונסתרות	תשבנה	תשובבנה	תשבנה	תושבנה

כפולים

	קל	נפעל	הפעיל	הפעל
עבר	סב	נסב	הסב	הוסב
	סבה	נסבה	הסבה	הוסבה
	סבו	נסבו	הסבו	הוסבו
	סבתי	נסבתי	הסבתי	הוסבתי
	סבנו	נסבנו	הסבנו	הוסבנו
	סבת	נסבת	הסבת	הוסבת
	סבת	נסבת	הסבת	הוסבת
	סבתם	נסבתם	הסבתם	הוסבתם
	סבתן	נסבתן	הסבתן	הוסבתן
בינוני	סב		מסב	
	סבה		מסבה	
	סבים		מסבים	
	סבות		מסבות	
פעול	סבוב	נסב	מסב	הוסב
	סבה	נסבה	מוסבה	הוסבה
	סבים	נסבים	מוסבים	הוסבים
	סבות	נסבות	מוסבות	הוסבות
מקור	סב	הסב	הסב	הוסב
ציווי	סב	הסב	הסב	
	סבי	הסבי	הסבי	
	סבו	הסבו	הסבו	
	סבינה	הסבינה	הסבינה	
עתיד	אסב	אסב	אסב	אוסב
	יסב	יסב	יסב	יוסב
	תסב	תסב	תסב	תוסב
	תסבי	תסבי	תסבי	תוסבי
	נסב	נסב	נסב	נוסב
	יסבו	יסבו	יסבו	יוסבו
	תסבו	תסבו	תסבו	תוסבו
	תסבינה	תסבינה	תסבינה	תוסבינה

Digitized by Google

בִּנְיַן הַמְרֻבָּע נחי ע״ן וכפולים שוים

	מדברים	פִּקֵּד	פֻּקַּד	הִתְפַּקֵּד
עבר	נסתר	קוֹמֵם	קוֹמַם	הִסְתּוֹבֵב
	נסתרת	קוֹמְמָה	שוה	הִסְתּוֹבְבָה
	נסתרים זו״נ	קוֹמְמוּ		הִסְתּוֹבְבוּ
	מד״ב זו״נ	קוֹמַמְתִּי		הִסְתּוֹבַבְתִּי
	מר״ב זו״נ	קוֹמַמְנוּ		הִסְתּוֹבַבְנוּ
	נכח	קוֹמַמְתָּ		הִסְתּוֹבַבְתָּ
	נכחת	קוֹמַמְתְּ		הִסְתּוֹבַבְתְּ
	נכחים	קוֹמַמְתֶּם		הִסְתּוֹבַבְתֶּם
	נכחות	קוֹמַמְתֶּן		הִסְתּוֹבַבְתֶּן
בינוני	יחיד	מְקוֹמֵם		מִסְתּוֹבֵב
	יחידה	מְקוֹמְמָה		מִסְתּוֹבְבָה
	רבים	מְקוֹמְמִים		מִסְתּוֹבְבִים
	רבות	מְקוֹמְמוֹת		מִסְתּוֹבְבוֹת
פעול	יחיד	מְקוֹמָם	קוֹמָם	
	יחידה	מְקוֹמָמָה	קוֹמָמָה	
	רבים	מְקוֹמָמִים	קוֹמָמִים	
	רבות	מְקוֹמָמוֹת	קוֹמָמוֹת	
מקור		קוֹמֵם		הִסְתּוֹבֵב
צווי	יחיד	קוֹמֵם		הִסְתּוֹבֵב
	יחידה	קוֹמְמִי		הִסְתּוֹבְבִי
	רבים	קוֹמְמוּ		הִסְתּוֹבְבוּ
	רבות	קוֹמֵמְנָה		הִסְתּוֹבֵבְנָה
עתיד	מד״ב זו״נ	אֲשׁוֹבֵב	אֲקוֹמַם	אֶסְתּוֹבֵב
	נסתר	יְשׁוֹבֵב	יְקוֹמַם	יִסְתּוֹבֵב
	נכח ונסתרת	תְּשׁוֹבֵב	תְּקוֹמַם	תִּסְתּוֹבֵב
	נכחת	תְּשׁוֹבְבִי	תְּקוֹמְמִי	תִּסְתּוֹבְבִי
	מר״ב זו״נ	נְשׁוֹבֵב	נְקוֹמַם	נִסְתּוֹבֵב
	נסתרים	יְשׁוֹבְבוּ	יְקוֹמְמוּ	יִסְתּוֹבְבוּ
	נכחים	תְּשׁוֹבְבוּ	תְּקוֹמְמוּ	תִּסְתּוֹבְבוּ
	נכחות ונסתרות	תְּשׁוֹבֵבְנָה	תְּקוֹמַמְנָה	תִּסְתּוֹבֵבְנָה

נחי פ״א אל״ף

קַל	נִפְעַל	הִפְעִיל	הָפְעַל
שלמים	נֶאֱכַל	הֶאֱכִיל	הָאֳכַל
	נֶאֶכְלָה	הֶאֱכִילָה	הָאָכְלָה
	נֶאֶכְלוּ	הֶאֱכִילוּ	הָאָכְלוּ
	נֶאֱכַלְתִּי	הֶאֱכַלְתִּי	הָאֳכַלְתִּי
	נֶאֱכַלְנוּ	הֶאֱכַלְנוּ	הָאֳכַלְנוּ
	נֶאֱכַלְתָּ	הֶאֱכַלְתָּ	הָאֳכַלְתָּ
	נֶאֱכַלְתְּ	הֶאֱכַלְתְּ	הָאֳכַלְתְּ
	נֶאֱכַלְתֶּם	הֶאֱכַלְתֶּם	הָאֳכַלְתֶּם
	נֶאֱכַלְתֶּן	הֶאֱכַלְתֶּן	הָאֳכַלְתֶּן
		מַאֲכִיל	
		מַאֲכִילָה	
		מַאֲכִילִים	
		מַאֲכִילוֹת	
	נֶאֱכָל	מָאֳכָל	הָאֳכָל
	נֶאֱכָלָה	מָאֳכָלָה	הָאֳכָלָה
	נֶאֱכָלִים	מָאֳכָלִים	הָאֳכָלִים
	נֶאֱכָלוֹת	מָאֳכָלוֹת	הָאֳכָלוֹת
	הֵאָכֵל	הַאֲכֵל	הָאֳכֵל
	הֵאָכֵל	הַאֲכֵל	
	הֵאָכְלִי	הַאֲכִילִי	
	הֵאָכְלוּ	הַאֲכִילוּ	
	הֵאָכַלְנָה	הַאֲכֵלְנָה	
אוֹכַל	אֵאָכֵל	אַאֲכִיל	אָאֳכַל
יֹאכַל	יֵאָכֵל	יַאֲכִיל	יָאֳכַל
תֹּאכַל	תֵּאָכֵל	תַּאֲכִיל	תָּאֳכַל
תֹּאכְלִי	תֵּאָכְלִי	תַּאֲכִילִי	תָּאָכְלִי
נֹאכַל	נֵאָכֵל	נַאֲכִיל	נָאֳכַל
יֹאכְלוּ	יֵאָכְלוּ	יַאֲכִילוּ	יָאָכְלוּ
תֹּאכְלוּ	תֵּאָכְלוּ	תַּאֲכִילוּ	תָּאָכְלוּ
תֹּאכַלְנָה	תֵּאָכַלְנָה	תַּאֲכֵלְנָה	תָּאֳכַלְנָה

Digitized by Google

לוח הכנוים

העבר

פָּקַד י׳	פָּקְדָה י׳	פָּקְדוּ י׳	פָּקַדְתִּי ח׳	פָּקַדְנוּ ח׳	פָּקַדְתָּ ו׳	פָּקַדְתְּ ו׳	פְּקַדְתֶּם תֶּן ו׳	
פְּקָדוֹ	פְּקָדַתּוּ	פְּקָדוּהוּ	פְּקַדְתִּיו	פְּקַדְנוּהוּ	פְּקַדְתּוֹ	פְּקַדְתִּיו	פְּקַדְתּוּהוּ	נסתר
פְּקָדָהּ	פְּקָדַתָּה	פְּקָדוּהָ	פְּקַדְתִּיהָ	פְּקַדְנוּהָ	פְּקַדְתָּהּ	פְּקַדְתִּיהָ	פְּקַדְתּוּהָ	נסתרת
פְּקָדְךָ	פְּקָדַתְךָ	פְּקָדוּךָ	פְּקַדְתִּיךָ	פְּקַדְנוּךָ				נכח
פְּקָדֵךְ	פְּקָדָתֵךְ	פְּקָדוּךְ	פְּקַדְתִּיךְ	פְּקַדְנוּךְ				נכחת
פְּקָדַנִי	פְּקָדַתְנִי	פְּקָדוּנִי			פְּקַדְתַּנִי	פְּקַדְתִּנִי	פְּקַדְתּוּנִי	מד״ב זו״נ
פְּקָדָנוּ	פְּקָדַתְנוּ	פְּקָדוּנוּ			פְּקַדְתָּנוּ	פְּקַדְתִּינוּ	פְּקַדְתּוּנוּ	מד״ב זו״נ
פְּקַדְכֶם	פְּקָדַתְכֶם	פְּקָדוּכֶם	פְּקַדְתִּיכֶם	פְּקַדְנוּכֶם				נכחים
פְּקַדְכֶן	פְּקָדַתְכֶן	פְּקָדוּכֶן	פְּקַדְתִּיכֶן	פְּקַדְנוּכֶן				נכחות
פְּקָדָם	פְּקָדָתַם	פְּקָדוּם	פְּקַדְתִּים	פְּקַדְנוּם	פְּקַדְתָּם	פְּקַדְתִּים	פְּקַדְתּוּם	נסתרים
פְּקָדָן	פְּקָדָתַן	פְּקָדוּן	פְּקַדְתִּין	פְּקַדְנוּן	פְּקַדְתָּן	פְּקַדְתִּין	פְּקַדְתּוּן	נסתרות

הבינוני

פּוֹקֵד	פּוֹקֶדֶת	פּוֹקְדִים	פּוֹקְדוֹת	פָּקוּד	פְּקוּדָה	פְּקוּדִים	פְּקוּדוֹת	
פּוֹקְדוֹ	פּוֹקַדְתּוֹ	פּוֹקְדָיו	פּוֹקְדוֹתָיו	פְּקוּדוֹ	פְּקוּדָתוֹ	פְּקוּדָיו	פְּקוּדוֹתָיו	נסתר
פּוֹקְדָהּ	פּוֹקַדְתָּהּ	פּוֹקְדֶיהָ	פּוֹקְדוֹתֶיהָ	פְּקוּדָהּ	פְּקוּדָתָהּ	פְּקוּדֶיהָ	פְּקוּדוֹתֶיהָ	נסתרת
פּוֹקֶדְךָ	פּוֹקַדְתְּךָ	פּוֹקְדֶיךָ	פּוֹקְדוֹתֶיךָ	פְּקוּדְךָ	פְּקוּדָתְךָ	פְּקוּדֶיךָ	פְּקוּדוֹתֶיךָ	נכח
פּוֹקְדֵךְ	פּוֹקַדְתֵּךְ	פּוֹקְדַיִךְ	פּוֹקְדוֹתַיִךְ	פְּקוּדֵךְ	פְּקוּדָתֵךְ	פְּקוּדַיִךְ	פְּקוּדוֹתַיִךְ	נכחת
פּוֹקְדִי	פּוֹקַדְתִּי	פּוֹקְדַי	פּוֹקְדוֹתַי	פְּקוּדִי	פְּקוּדָתִי	פְּקוּדַי	פְּקוּדוֹתַי	מד״ב זו״נ
פּוֹקְדֵנוּ	פּוֹקַדְתֵּנוּ	פּוֹקְדֵינוּ	פּוֹקְדוֹתֵינוּ	פְּקוּדֵנוּ	פְּקוּדָתֵנוּ	פְּקוּדֵינוּ	פְּקוּדוֹתֵינוּ	מד״ב זו״נ
פּוֹקֶדְכֶם	פּוֹקַדְתְּכֶם	פּוֹקְדֵיכֶם	פּוֹקְדוֹתֵיכֶם	פְּקוּדְכֶם	פְּקוּדַתְכֶם	פְּקוּדֵיכֶם	פְּקוּדוֹתֵיכֶם	נכחים
פּוֹקֶדְכֶן	פּוֹקַדְתְּכֶן	פּוֹקְדֵיכֶן	פּוֹקְדוֹתֵיכֶן	פְּקוּדְכֶן	פְּקוּדַתְכֶן	פְּקוּדֵיכֶן	פְּקוּדוֹתֵיכֶן	נכחות
פּוֹקְדָם	פּוֹקַדְתָּם	פּוֹקְדֵיהֶם	פּוֹקְדוֹתֵיהֶם	פְּקוּדָם	פְּקוּדָתָם	פְּקוּדֵיהֶם	פְּקוּדוֹתֵיהֶם	נסתרים
פּוֹקְדָן	פּוֹקַדְתָּן	פּוֹקְדֵיהֶן	פּוֹקְדוֹתֵיהֶן	פְּקוּדָן	פְּקוּדָתָן	פְּקוּדֵיהֶן	פְּקוּדוֹתֵיהֶן	נסתרות

המקור והעתיד

מקור פְּקֹד י׳	אֶפְקֹד ח׳	יִפְקֹד י׳	תִּפְקֹד י׳	תִּפְקְדִי ו׳	נִפְקֹד ח׳	יִפְקְדוּ י׳	תִּפְקְדוּ ־נָה ו׳	
פָּקְדוֹ	אֶפְקְדוֹ	יִפְקְדוֹ	תִּפְקְדוֹ	תִּפְקְדִיהוּ	נִפְקְדוֹ	יִפְקְדוּהוּ	תִּפְקְדוּהוּ	נסתר
פָּקְדָהּ	אֶפְקְדֶהָ	יִפְקְדֶהָ	תִּפְקְדֶהָ	תִּפְקְדִיהָ	נִפְקְדֶהָ	יִפְקְדוּהָ	תִּפְקְדוּהָ	נסתרת
פָּקְדְךָ	אֶפְקָדְךָ	יִפְקָדְךָ	תִּפְקָדְךָ		נִפְקָדְךָ	יִפְקְדוּךָ		נכח
פָּקְדֵךְ	אֶפְקְדֵךְ	יִפְקְדֵךְ	תִּפְקְדֵךְ		נִפְקְדֵךְ	יִפְקְדוּךְ		נכחת
פָּקְדִי		יִפְקְדֵנִי	תִּפְקְדֵנִי	תִּפְקְדִינִי		יִפְקְדוּנִי	תִּפְקְדוּנִי	מד״ב זו״נ
פָּקְדֵנוּ		יִפְקְדֵנוּ	תִּפְקְדֵנוּ	תִּפְקְדִינוּ		יִפְקְדוּנוּ	תִּפְקְדוּנוּ	מד״ב זו״נ
פָּקְדְכֶם	אֶפְקָדְכֶם	יִפְקָדְכֶם	תִּפְקָדְכֶם		נִפְקָדְכֶם	יִפְקְדוּכֶם		נכחים
פָּקְדְכֶן	אֶפְקָדְכֶן	יִפְקָדְכֶן	תִּפְקָדְכֶן		נִפְקָדְכֶן	יִפְקְדוּכֶן		נכחות
פָּקְדֵם	אֶפְקְדֵם	יִפְקְדֵם	תִּפְקְדֵם	תִּפְקְדִים	נִפְקְדֵם	יִפְקְדוּם	תִּפְקְדוּם	נסתרים
פָּקְדֵן	אֶפְקְדֵן	יִפְקְדֵן	תִּפְקְדֵן	תִּפְקְדִין	נִפְקְדֵן	יִפְקְדוּן	תִּפְקְדוּן	נסתרות

Digitized by Google

כנויי הצווי ד׳

פְּקֹד	פִּקְדִי	פִּקְדוּ ־נָה	מדברים
פָּקְדוֹ	פִּקְדִיהוּ	פִּקְדוּהוּ	נסתר
פָּקְדָהּ	פִּקְדִיהָ	פִּקְדוּהָ	נסתרת
פָּקְדֵנִי	פִּקְדִינִי	פִּקְדוּנִי	מד״ב זו״נ
פָּקְדֵנוּ	פִּקְדִינוּ	פִּקְדוּנוּ	מד״ב זו״נ
פָּקְדֵם	פִּקְדִים	פִּקְדוּם	נסתרים
פָּקְדֵן	פִּקְדִין	פִּקְדוּן	נסתרות

חבור אותיות בכל״ם עם המקור

שלמים	בִּפְקֹד	כִּפְקֹד	לִפְקֹד	מִפְּקֹד
חסר פ״א נ״ו	בִּנְדֹד	כִּנְדֹד	לִנְדֹד	מִנְּדֹד
	בְּגֶשֶׁת	כְּגֶשֶׁת	לָגֶשֶׁת	מִגֶּשֶׁת
	בְּטַעַת	כְּטַעַת	לָטַעַת	מִטַּעַת
	בְּשֵׂאת	כְּשֵׂאת	לָשֵׂאת	מִשֵּׂאת
נחי פ״א י״ו	בְּשֶׁבֶת	כְּשֶׁבֶת	לָשֶׁבֶת	מִשֶּׁבֶת
	בְּדַעַת	כְּדַעַת	לָדַעַת	מִדַּעַת
	בְּצֵאת	כְּצֵאת	לָצֵאת	מִצֵּאת
נפסוק	בִּיבֹשׁ	כִּיקֹד	לִישֹׁן	מִיסֹד
נפ״א	בֶּאֱכֹל	כֶּאֱכֹל	לֶאֱכֹל	מֵאֱכֹל
נחי ע״ו	בְּשׁוּב	כְּשׁוּב	לָשׁוּב	מִשּׁוּב
כפולים	בְּסֹב	כְּסֹב	לָסֹב	מִסֹּב
נחי ל״א	בִּקְרוֹא	כִּקְרוֹא	לִקְרוֹא	מִקְּרוֹא
נחי ל״ה	בִּפְנוֹת	כִּפְנוֹת	לִפְנוֹת	מִפְּנוֹת
פ״ג א״ו	בַּעֲבֹר	כַּעֲבֹר	לַעֲבֹר	מֵעֲבֹר
חסר נו״ן	בְּתֵת	כְּתֵת	לָתֵת	מִתֵּת

לוח השמות ונטיותיהם

	דָּבָר	חָרָשׁ	חָסִיד	פָּרִיץ	נפרד
יחיד	דְּבַר	חֲרַשׁ	חֲסִיד	פְּרִיץ	נסמך
	דְּבָרוֹ	חָרָשׁוֹ	חֲסִידוֹ	פְּרִיצוֹ	נסתר
	דְּבָרָהּ	חָרָשָׁהּ	חֲסִידָהּ	פְּרִיצָהּ	נסתרת
	דְּבָרְךָ	חָרָשְׁךָ	חֲסִידְךָ	פְּרִיצְךָ	נכח
	דְּבָרֵךְ	חָרָשֵׁךְ	חֲסִידֵךְ	פְּרִיצֵךְ	נכחת
	דְּבָרִי	חָרָשִׁי	חֲסִידִי	פְּרִיצִי	מד״ב זו״נ
	דְּבָרֵנוּ	חָרָשֵׁנוּ	חֲסִידֵנוּ	פְּרִיצֵנוּ	מד״ב זו״נ
	דְּבַרְכֶם	חֲרַשְׁכֶם	חֲסִידְכֶם	פְּרִיצְכֶם	נכחים
	דְּבַרְכֶן	חֲרַשְׁכֶן	חֲסִידְכֶן	פְּרִיצְכֶן	נכחות
	דְּבָרָם	חָרָשָׁם	חֲסִידָם	פְּרִיצָם	נסתרים
	דְּבָרָן	חָרָשָׁן	חֲסִידָן	פְּרִיצָן	נסתרות
	דְּבָרִים	חָרָשִׁים	חֲסִידִים	פְּרִיצִים	נפרד
רבים	דִּבְרֵי	חָרָשֵׁי	חֲסִידֵי	פְּרִיצֵי	נסמך
	דְּבָרָיו	חָרָשָׁיו	חֲסִידָיו	פְּרִיצָיו	נסתר
	דְּבָרֶיהָ	חָרָשֶׁיהָ	חֲסִידֶיהָ	פְּרִיצֶיהָ	נסתרת
	דְּבָרֶיךָ	חָרָשֶׁיךָ	חֲסִידֶיךָ	פְּרִיצֶיךָ	נכח
	דְּבָרַיִךְ	חָרָשַׁיִךְ	חֲסִידַיִךְ	פְּרִיצַיִךְ	נכחת
	דְּבָרַי	חָרָשַׁי	חֲסִידַי	פְּרִיצַי	מד״ב זו״נ
	דְּבָרֵינוּ	חָרָשֵׁינוּ	חֲסִידֵינוּ	פְּרִיצֵינוּ	מד״ב זו״נ
	דִּבְרֵיכֶם	חָרְשֵׁיכֶם	חֲסִידֵיכֶם	פְּרִיצֵיכֶם	נכחים
	דִּבְרֵיכֶן	חָרְשֵׁיכֶן	חֲסִידֵיכֶן	פְּרִיצֵיכֶן	נכחות
	דִּבְרֵיהֶם	חָרְשֵׁיהֶם	חֲסִידֵיהֶם	פְּרִיצֵיהֶם	נסתרים
	דִּבְרֵיהֶן	חָרְשֵׁיהֶן	חֲסִידֵיהֶן	פְּרִיצֵיהֶן	נסתרות

Digitized by Google

לוח השמות ונטיותיהם

צָרָה	שָׂפָה	גָּלוּת ז	פְּרִי	שֵׁם	עֵץ	עֵד	נפרד	
צָרַת	שְׂפַת	גָּלוּת	פְּרִי	שֵׁם	עֵץ	עֵד	נסמך	יחיד
צָרָתוֹ	שְׂפָתוֹ	גָּלוּתוֹ	פִּרְיוֹ	שְׁמוֹ	עֵצוֹ	עֵדוֹ	נסתר	
צָרָתָהּ	שְׂפָתָהּ	גָּלוּתָהּ	פִּרְיָהּ	שְׁמָהּ	עֵצָהּ	עֵדָהּ	נסתרת	
צָרָתְךָ	שְׂפָתְךָ	גָּלוּתְךָ	פִּרְיְךָ	שִׁמְךָ	עֵצְךָ	עֵדְךָ	נכח	
צָרָתֵךְ	שְׂפָתֵךְ	גָּלוּתֵךְ	פִּרְיֵךְ	שְׁמֵךְ	עֵצֵךְ	עֵדֵךְ	נכחת	
צָרָתִי	שְׂפָתִי	גָּלוּתִי	פִּרְיִי	שְׁמִי	עֵצִי	עֵדִי	מד"ב זו"נ	
צָרָתֵנוּ	שְׂפָתֵנוּ	גָּלוּתֵנוּ	פִּרְיֵנוּ	שְׁמֵנוּ	עֵצֵנוּ	עֵדֵנוּ	מד"ב זו"נ	
צָרַתְכֶם	שְׂפַתְכֶם	גָּלוּתְכֶם	פֶּרְיְכֶם	שִׁמְכֶם	עֶצְכֶם	עֶדְכֶם	נכחים	
צָרַתְכֶן	שְׂפַתְכֶן	גָּלוּתְכֶן	פֶּרְיְכֶן	שִׁמְכֶן	עֶצְכֶן	עֶדְכֶן	נכחות	
צָרָהָם	שְׂפָתָם	גָּלוּתָם	פִּרְיָם	שְׁמָם	עֵצָם	עֵדָם	נסתרים	
צָרָתָן	שְׂפָתָן	גָּלוּתָן	פִּרְיָן	שְׁמָן	עֵצָן	עֵדָן	נסתרות	

צָרוֹת	שְׂפָתַיִם	גָּלֻיּוֹת	פֵּרִים	שֵׁמוֹת	עֵצִים	עֵדִים	נפרד	
צָרוֹת	שִׂפְתֵי	גָּלֻיּוֹת	פֵּרֵי	שְׁמוֹת	עֲצֵי	עֲדֵי	נסמך	רבים
צָרוֹתָיו	שְׂפָתָיו	גָּלֻיּוֹתָיו	פֵּרָיו	שְׁמוֹתָיו	עֵצָיו	עֵדָיו	נסתר	
צָרוֹתֶיהָ	שְׂפָתֶיהָ	גָּלֻיּוֹתֶיהָ	פֵּרֶיהָ	שְׁמוֹתֶיהָ	עֵצֶיהָ	עֵדֶיהָ	נסתרת	
צָרוֹתֶיךָ	שְׂפָתֶיךָ	גָּלֻיּוֹתֶיךָ	פֵּרֶיךָ	שְׁמוֹתֶיךָ	עֵצֶיךָ	עֵדֶיךָ	נכח	
צָרוֹתַיִךְ	שְׂפָתַיִךְ	גָּלֻיּוֹתַיִךְ	פֵּרַיִךְ	שְׁמוֹתַיִךְ	עֵצַיִךְ	עֵדַיִךְ	נכחת	
צָרוֹתַי	שְׂפָתַי	גָּלֻיּוֹתַי	פֵּרַי	שְׁמוֹתַי	עֵצַי	עֵדַי	מד"ב זו"נ	
צָרוֹתֵינוּ	שְׂפָתֵינוּ	גָּלֻיּוֹתֵינוּ	פֵּרֵינוּ	שְׁמוֹתֵינוּ	עֵצֵינוּ	עֵדֵינוּ	מד"ב זו"נ	
צָרוֹתֵיכֶם	שִׂפְתֵיכֶם	גָּלֻיּוֹתֵיכֶם	פֵּרֵיכֶם	שְׁמוֹתֵיכֶם	עֲצֵיכֶם	עֲדֵיכֶם	נכחים	
צָרוֹתֵיכֶן	שִׂפְתֵיכֶן	גָּלֻיּוֹתֵיכֶן	פֵּרֵיכֶן	שְׁמוֹתֵיכֶן	עֲצֵיכֶן	עֲדֵיכֶן	נכחות	
צָרוֹתֵיהֶם	שִׂפְתֵיהֶם	גָּלֻיּוֹתֵיהֶם	פֵּרֵיהֶם	שְׁמוֹתֵיהֶם	עֲצֵיהֶם	עֲדֵיהֶם	נסתרים	
צָרוֹתֵיהֶן	שִׂפְתֵיהֶן	גָּלֻיּוֹתֵיהֶן	פֵּרֵיהֶן	שְׁמוֹתֵיהֶן	עֲצֵיהֶן	עֲדֵיהֶן	נסתרות	

Digitized by Google

לוח השמות ונטיותיהם

יחיד

קֹדֶשׁ	סֵפֶר	מֶלֶךְ	קְטֹרֶת	תְּכֵלֶת	עֲשֶׂרֶת	חֹק	חֵץ	גַּן	נפרד
קֹדֶשׁ	סֵפֶר	מֶלֶךְ	קְטֹרֶת	תְּכֵלֶת	עֲשֶׂרֶת	חֹק	חֵץ	גַּן	נסמך
קָדְשׁוֹ	סִפְרוֹ	מַלְכּוֹ	קְטָרְתּוֹ	תְּכֵלְתּוֹ	עֲשַׂרְתּוֹ	חֻקּוֹ	חִצּוֹ	גַּנּוֹ	נסתר
קָדְשָׁהּ	סִפְרָהּ	מַלְכָּהּ	קְטָרְתָּהּ	תְּכֵלְתָּהּ	עֲשַׂרְתָּהּ	חֻקָּהּ	חִצָּהּ	גַּנָּהּ	נסתרת
קָדְשְׁךָ	סִפְרְךָ	מַלְכְּךָ	קְטָרְתְּךָ	תְּכֵלְתְּךָ	עֲשַׂרְתְּךָ	חֻקְּךָ	חִצְּךָ	גַּנְּךָ	נכח
קָדְשֵׁךְ	סִפְרֵךְ	מַלְכֵּךְ	קְטָרְתֵּךְ	תְּכֵלְתֵּךְ	עֲשַׂרְתֵּךְ	חֻקֵּךְ	חִצֵּךְ	גַּנֵּךְ	נכחת
קָדְשִׁי	סִפְרִי	מַלְכִּי	קְטָרְתִּי	תְּכֵלְתִּי	עֲשַׂרְתִּי	חֻקִּי	חִצִּי	גַּנִּי	מד"ב זו"נ
קָדְשֵׁנוּ	סִפְרֵנוּ	מַלְכֵּנוּ	קְטָרְתֵּנוּ	תְּכֵלְתֵּנוּ	עֲשַׂרְתֵּנוּ	חֻקֵּנוּ	חִצֵּנוּ	גַּנֵּנוּ	מד"ב זו"נ
קָדְשְׁכֶם	סִפְרְכֶם	מַלְכְּכֶם	קְטָרְתְּכֶם	תְּכֵלְתְּכֶם	עֲשַׂרְתְּכֶם	חֻקְּכֶם	חִצְּכֶם	גַּנְּכֶם	נכחים
קָדְשְׁכֶן	סִפְרְכֶן	מַלְכְּכֶן	קְטָרְתְּכֶן	תְּכֵלְתְּכֶן	עֲשַׂרְתְּכֶן	חֻקְּכֶן	חִצְּכֶן	גַּנְּכֶן	נכחות
קָדְשָׁם	סִפְרָם	מַלְכָּם	קְטָרְתָּם	תְּכֵלְתָּם	עֲשַׂרְתָּם	חֻקָּם	חִצָּם	גַּנָּם	נסתרים
קָדְשָׁן	סִפְרָן	מַלְכָּן	קְטָרְתָּן	תְּכֵלְתָּן	עֲשַׂרְתָּן	חֻקָּן	חִצָּן	גַּנָּן	נסתרות

רבים

קֳדָשִׁים	סְפָרִים	מְלָכִים	קְטֹרוֹת	תְּכֵלוֹת	עֲשָׂרוֹת	חֻקִּים	חִצִּים	גַּנִּים	נפרד
קָדְשֵׁי	סִפְרֵי	מַלְכֵי	קְטֹרוֹת	תִּכְלוֹת	עַשְׂרוֹת	חֻקֵּי	חִצֵּי	גַּנֵּי	נסמך
קֳדָשָׁיו	סְפָרָיו	מְלָכָיו	קְטֹרוֹתָיו	תְּכֵלוֹתָיו	עֲשָׂרוֹתָיו	חֻקָּיו	חִצָּיו	גַּנָּיו	נסתר
קֳדָשֶׁיהָ	סְפָרֶיהָ	מְלָכֶיהָ	קְטֹרוֹתֶיהָ	תְּכֵלוֹתֶיהָ	עֲשָׂרוֹתֶיהָ	חֻקֶּיהָ	חִצֶּיהָ	גַּנֶּיהָ	נסתרת
קֳדָשֶׁיךָ	סְפָרֶיךָ	מְלָכֶיךָ	קְטֹרוֹתֶיךָ	תְּכֵלוֹתֶיךָ	עֲשָׂרוֹתֶיךָ	חֻקֶּיךָ	חִצֶּיךָ	גַּנֶּיךָ	נכח
קֳדָשַׁיִךְ	סְפָרַיִךְ	מְלָכַיִךְ	קְטֹרוֹתַיִךְ	תְּכֵלוֹתַיִךְ	עֲשָׂרוֹתַיִךְ	חֻקַּיִךְ	חִצַּיִךְ	גַּנַּיִךְ	נכחת
קֳדָשַׁי	סְפָרַי	מְלָכַי	קְטֹרוֹתַי	תְּכֵלוֹתַי	עֲשָׂרוֹתַי	חֻקַּי	חִצַּי	גַּנַּי	מד"ב זו"נ
קֳדָשֵׁינוּ	סְפָרֵינוּ	מְלָכֵינוּ	קְטֹרוֹתֵינוּ	תְּכֵלוֹתֵינוּ	עֲשָׂרוֹתֵינוּ	חֻקֵּינוּ	חִצֵּינוּ	גַּנֵּינוּ	מד"ב זו"נ
קָדְשֵׁיכֶם	סִפְרֵיכֶם	מַלְכֵיכֶם	קְטֹרוֹתֵיכֶם	תִּכְלוֹתֵיכֶם	עַשְׂרוֹתֵיכֶם	חֻקֵּיכֶם	חִצֵּיכֶם	גַּנֵּיכֶם	נכחים
קָדְשֵׁיכֶן	סִפְרֵיכֶן	מַלְכֵיכֶן	קְטֹרוֹתֵיכֶן	תִּכְלוֹתֵיכֶן	עַשְׂרוֹתֵיכֶן	חֻקֵּיכֶן	חִצֵּיכֶן	גַּנֵּיכֶן	נכחות
קָדְשֵׁיהֶם	סִפְרֵיהֶם	מַלְכֵיהֶם	קְטֹרוֹתֵיהֶם	תִּכְלוֹתֵיהֶם	עַשְׂרוֹתֵיהֶם	חֻקֵּיהֶם	חִצֵּיהֶם	גַּנֵּיהֶם	נסתרים
קָדְשֵׁיהֶן	סִפְרֵיהֶן	מַלְכֵיהֶן	קְטֹרוֹתֵיהֶן	תִּכְלוֹתֵיהֶן	עַשְׂרוֹתֵיהֶן	חֻקֵּיהֶן	חִצֵּיהֶן	גַּנֵּיהֶן	נסתרות

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 011 258 092

3

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

CANCELLED

Digitized by Google

Digitized by Google